

Карен Е. Сміт

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ:
ТВОРЕННЯ
ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ**

**на прикладі
Східної Європи**

Karen E. Smith

The Making of EU Foreign Policy

The Case of Eastern Europe

Second Edition

palgrave
macmillan

Карен Е. Сміт

Європейський Союз: творення зовнішньої політики

на прикладі Східної Європи

Харків
«Тарбут Лаам»
2006

ЦЕ ВИДАННЯ ЗДІЙСНЕНО ЗА ФІНАНСОВОЇ ТА ЕКСПЕРТНОЇ
SPONSORED BY THE INTERNATIONAL RENAISSANCE FOUNDATION
ПІДТРИМКИ МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ "ВІДРОДЖЕННЯ" В РАМКАХ
IN THE FRAMES OF JOINT PROGRAM WITH THE CENTER FOR PUBLISHING
СПІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ЦЕНТРОМ РОЗВИТКУ ВИДАВНИЧОЇ
DEVELOPMENT OF THE OPEN SOCIETY INSTITUTE - BUDAPEST
СПРАВИ ІНСТИТУТУ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА - БУДАПЕШТ

First published in English under the title Karen E. Smith, The Making of EU Foreign Policy, by Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited. This edition has been translated and published under licence from Palgrave Macmillan. The Author has asserted her right to be identified as the author of this Work.

Книжка Карен Е. Сміт «Європейський Союз: творення зовнішньої політики» вперше була видана англійською мовою видавництвом Palgrave Macmillan, яке входить до складу Macmillan Publishers Limited. Книжка була переведена і видана з дозволу Palgrave Macmillan. Автор наголошує на збереженні своїх прав як автора цієї праці.

Переклад з англійської *С. І. Фатія*

Науковий редактор *Б. В. Новіков*

Сміт К. Е.

С50   Європейський Союз: творення зовнішньої політики на прикладі Східної Європи / Пер. з англ. С. І Фатія. — Харків: Тарбут Лаам, 2006. — 308 с.

ISBN 966-7950-30-1.

Книжка містить глибокий аналіз політики Європейського Союзу стосовно Східної Європи, починаючи з 1980-х років, а також яскраво ілюструє, як мета політики ЄС змінювалася з часом, як еволюціонували інструменти політики та як це відображалось в перегляді політики.

ББК 66.4(0)

© Karen E. Smith, 2004
© Фатія С.І., пер. з англ., 2006
© «Тарбут Лаам», 2006

ISBN 966-7950-30-1

Передмова

Ця книжка про творення зовнішньополітичного курсу Європейського Союзу (ЄС). Вона не є повною історією взаємостосунків між ЄС та Східною Європою: розглядається тільки ЄС і процес розробки зовнішньополітичного курсу в рамках ЄС.

У книжці доводиться, що був створений спільний зовнішньополітичний курс ЄС стосовно шести країн Східної Європи (Болгарії, Чеської Республіки, Угорщини, Польщі, Румунії, Словаччини), і проводиться аналіз того, чому країни ЄС згодні проводити цей курс. Мета політики ЄС — підтримувати економічні й політичні перетворення в Східній Європі, тим самим створюючи безпеку та стабільність. Політичні інструменти, які він використовував, включають торгові угоди, фінансову допомогу, кредити, угоди про асоціацію, політичний діалог і, що найважливіше, — перспективу розширення.

Розширення (нарівні із створенням економічного та валютного союзу) стало основною проблемою, яка постала перед ЄС, але, незважаючи на це, існує небагато книжок (але багато статей) про взаємостосунки ЄС із Східною Європою. Ця книжка аналізує, чому ЄС зараз перебуває в стані розширення, готуючись прийняти до свого складу нових членів із Східної Європи.

Емпіричні дані узяті, здебільшого, з офіційних первинних джерел та нових доповідей, а також з двох десятків інтерв'ю з офіційними особами в Брюсселі, Лондоні, Флоренції й Римі. Я б хотіла подякувати всім, у кого я брала інтерв'ю, за те, що змогли знайти для мене час для розмови про процес творення політичного курсу. Деякі офіційні особи не хотіли оприлюднювати своє ім'я, тому я не вказую імена всіх тих, у кого я брала інтерв'ю. Я також вдячна Еміру Лолесу з бібліотеки Інституту Європейського університету, який допоміг мені знайти декілька важливих документів.

Ця книжка була почата як кандидатська дисертація, яку я написала в Лондонському інституті економіки під керівництвом про-

фесорів Крістофера Гіла і Пола Тейлора. Обидва керівники надихали і заохочували мене, а також робили надзвичайно корисні й конструктивні коментарі до моєї роботи. Пізніше, протягом року навчання в аспірантурі Інституту Європейського університету у Флоренції, я переробила книгу. Я дуже вдячна за надану можливість навчатися в обох закладах, оскільки вони є динамічними і інтелектуально стимулюючими місцями для навчання.

Деякі люди дали дуже цінні коментарі до чернеток окремих частин або навіть всієї книжки, і я не можу до кінця висловити їм свою вдячність: Крістофер Гіл (особливо), Ян Зельонка, Вільям Волес, Родольфо Рагіонері і Федеріка Біччі.

Передмова до другого видання

Робота над першим виданням цієї книжки була завершена недовго після початку переговорів про вступ з п'ятьма країнами Центральної і Східної Європи в березні 1998 року. Здається, минула ціла вічність! Відтоді переговори були проведені з десятьма країнами, вісім з яких -- країни Центральної та Східної Європи, і з'явилася перспектива подальшого розширення Європейського Союзу. Особлива увага приділяється витратам і вигодам (майже завжди вимірюваним кількісно) щодо розширення для ЄС і для нових країн-членів, а також нескінченним суперечкам усередині ЄС і між ЄС та країнами Центральної і Східної Європи про грошові кошти, доступ до ринків праці, сільськогосподарську політику. У розділі 9, доданому до цього видання, доводиться, що політичні міркування значною мірою вплинули на найважливіші рішення цього періоду, і мають братися до уваги при аналізі взаємостосунків ЄС з країнами Центральної та Східної Європи. Незважаючи на всі міжурядові суперечки, незважаючи на витрати, ЄС зробив безпрецедентну спробу об'єднати Європу, і основним рушієм цієї спроби є віра в те, що розширення ЄС приведе до стабільності і безпеки на континенті.

Список скорочень

- АСЕАН* Асоціація держав Південно-Східної Азії
- Г-24* Група двадцяти чотирьох
- ГД* Генеральний директорат
- ГКСС* Генеральний комітет сільськогосподарської співпраці в Спільноті
- ГАТТ* Генеральна угода з тарифів і торгівлі
- ЕВС* Економічний і валютний союз
- Екофін* Рада міністрів економіки і фінансів
- ЕАВТ* Європейська асоціація вільної торгівлі
- ЕБРР* Європейський банк реконструкції і розвитку
- Евратом* Європейська Спільнота з питань атомної енергії
- ЕВС* Європейська валютна система
- ЕЕЗ* Європейська економічна зона
- ЕЕА* Єдиний Європейський Акт
- ЕІВ* Європейський інвестиційний банк
- ЕП* Європейський Парламент
- ЕПС* Європейська політична співпраця
- ЕС* Європейський Союз
- ЕСВС* Європейська Спільнота з вугілля і сталі
- ЗЕС* Західноєвропейський Союз
- ЗСП* Загальна система преференцій
- КБГ* Кваліфікована більшість голосів
- КО* Кількісні обмеження (обмеження на обсяг експорту якогось виду товарів у певну країну)
- КОКОМ* Координаційний комітет багатостороннього контролю над експортом
- Корепер* Комітет постійних представників

<i>КПСО</i>	Комітет професійних сільськогосподарських організацій
<i>КЦСЕ</i>	Країни Центральної та Східної Європи
<i>КЮРМ</i>	Колишня югославська республіка Македонія
<i>МВФ</i>	Міжнародний валютний фонд (ООН)
<i>МС</i>	Міжнародний Суд (ООН)
<i>МУК</i>	Міжурядова конференція
<i>НБСЕ</i>	Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (пізніше відома як ОБСЄ)
<i>НДР</i>	Німецька Демократична Республіка
<i>НУО</i>	Неурядова організація
<i>ОБСЄ</i>	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
<i>ОВ</i>	Офіційний вісник Європейського Союзу (раніше Європейських Спільнот)
<i>ОЕСР</i>	Організація економічного співробітництва і розвитку
<i>РЕВ</i>	Рада економічної взаємодопомоги
<i>РКБМ</i>	Рада країн Балтійського моря
<i>РНС</i>	Режим найбільшого сприяння
<i>РПАС</i>	Рада північноатлантичної співпраці
<i>СЕФТА</i>	Центральноєвропейська угода про вільну торгівлю
<i>СЄБОП</i>	Спільна європейська безпекова та оборонна політика
<i>СЗБП</i>	Спільна зовнішня і безпекова політика
<i>СНД</i>	Співдружність Незалежних Держав
<i>ССП</i>	Спільна сільськогосподарська політика
<i>СТП</i>	Спільна торговельна політика
<i>ТАСІС</i>	Програма технічного сприяння Співдружності Незалежних Держав
<i>ФАРЕ</i>	Програма для Польщі та Угорщини зі сприяння економічній реструктуризації
<i>ЦЄІ</i>	Центральноєвропейська ініціатива
<i>ЧЄП</i>	Член Європейського Парламенту
<i>ЧСФР</i>	Чеська і Словачка Федеративна Республіка

1

Концептуалізація зовнішньополітичного курсу Європейського Союзу

Упродовж першої декади ХХІ століття ЄС має намір включити у своє число ще десять східноєвропейських країн: Болгарію, Чеську Республіку, Естонію, Угорщину, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Словаччину і Словенію. Згода про розширення ЄС була досягнута, бо вважається, що це приведе до безпеки та стабільності в Східній Європі. Але розширення фундаментально змінить і сам Євросоюз: це буде найбільшою проблемою, що постане перед ЄС, поруч із створенням економічного та валютного союзу.

Перспектива розширення є невід'ємною частиною політики ЄС стосовно Східної Європи. Ця книжка простежить еволюцію даної політики та проаналізує, чому країни — члени ЄС погодилися на цей крок. Незважаючи на урочисту декларацію в 1993 році Маастрихтської угоди¹ про те, що «спільна зовнішня та безпекова політика таким чином встановлена», цілком очевидно, що країни-члени нечасто діють спільно з міжнародних питань (насправді, дуже нечасто). Проте з кінця 1980-х років Європейська Спільнота (Європейський Союз) стала проводити спільну і послідовну зовнішню політику щодо країн Східної Європи. Основною метою цієї політики була підтримка економічних і політичних перегворень у Східній Європі для створення безпеки і стабільності у Європі, а коли обставини змінилися, Спільнота (Союз) стала використовувати інші політичні інструменти для досягнення цієї мети: від торгових угод до пропозиції членства в ЄС. Часом процес творення політичного курсу був позначений значними розбіжностями між країнами-членами, і східноєвропейські країни часто висловлювали з цього приводу свою стурбованість. Та все ж країни-члени подолали існуючі розбіжності і дійшли згоди з низки критично важливих рішень, насамперед стосовно розширення.

Політика відносно Східної Європи є унікальною. Кінцевим результатом буде включення колишніх «об'єктів» зовнішньої політики в ЄС як країн-членів. ЄС не може розширятися до нескінченності: пропозиція про членство — це інструмент зовнішньої політики,

що наближає відмирання самої потреби в зовнішній політиці. Перспектива розширення із включенням країн Східної Європи була дуже потужним інструментом: оскільки членство може бути запропоноване тільки при виконанні певних умов, ЄС мав змогу впливати на внутрішню і зовнішню політику східноєвропейських країн. Але, оскільки членство не може бути додатково запропоноване великій кількості країн, у ЄС буде менше можливості впливати на їх розвиток. Реалізація рішення про розширення також спричиняє фундаментальну реформу самого Союзу: «розширення» і «поглиблення» має відбуватися одночасно. У зв'язку з цим зовнішня політика стосовно Східної Європи тісно переплетена з внутрішніми суперечками про організаційну реформу.

Незважаючи на цю унікальність, аналіз творення політичного курсу стосовно Східної Європи дає можливість зрозуміти процес розробки зовнішньополітичних курсів в інших випадках. У ході цього процесу мали місце певні прецеденти: від посилення ролі Європейської Комісії в розробці політичного курсу до застосування політики висунення умов у відносинах ЄС з іншими країнами. Цей аналіз також дає можливість оцінити корисність різних пояснень процесу творення зовнішньополітичного курсу ЄС для пояснення саме цього конкретного випадку.

1.1. Деякі визначення

Поняття «Східна Європа» охоплює в даному разі шість країн: Болгарію, Чеську Республіку, Угорщину, Польщу, Румунію і Словаччину². Усі ці країни були колишніми членами Ради економічної взаємодопомоги, або РЕВ (Чехословаччина була тоді єдиною країною), і стали першими східноєвропейськими країнами, які підписали угоди про асоційоване членство із Спільнотою. Вони також стали першими у списку майбутніх членів ЄС. Розглядаючи ці шість країн, ми простежимо розвиток відносин Спільноти/Союзу з ними із часів холодної війни до сьогодні. Прибалтійські республіки (Естонія, Латвія і Литва) та Словенія також вели переговори з ЄС щодо угод про асоціацію, а Естонія і Словенія зараз стоять першими в черзі на вступ до Євросоюзу. Але відносини ЄС із цими чотирма країнами почали розвиватися тільки після того, як вони здобули незалежність, і розвиток цей відбувався за тими ж принципами, що були закладені в політиці стосовно перших шести країн.

Деякі з цих країн вважають за краще розглядати себе як «центральноєвропейські»; Союз, насправді, називає їх країнами Центральної і Східної Європи (КЦСЕ). Для стислого викладу і з метою зменшити використання скорочень (які вже й так лякають при

будь-якому обговоренні, що стосується ЄС), у цій книзі використуватиметься термін «Східна Європа».

«Зовнішня політика» — ще один термін, який вимагає роз'яснення. Простіше кажучи, це «та сфера урядової діяльності, яка займається відносинами між державою та іншими суб'єктами міжнародної системи, зокрема, іншими державами»³. Ці відносини не обмежуються дипломатією і війною (які колись були названі «високою політикою»). Зовнішня політика відрізняється від зовнішньоекономічної політики тим, що остання включає економічні цілі і засоби, хоча цілі, зрештою, можуть бути політичними або пов'язаними із забезпеченням безпеки⁴. Зовнішня політика також може включати використання економічних інструментів, але цілі її виключно політичні або пов'язані із забезпеченням безпеки. Політика ЄС стосовно країн Східної Європи є зовнішньою політикою, а не зовнішньоекономічною. Роль військової сили знижується у взаємозалежному світі (хоча на миротворчі сили є великий попит), і зовнішня політика, поза сумнівом, може проводитися без використання військових інструментів (справді, застосування військових інструментів може бути індикатором провалу зовнішньої політики)⁵. Той факт, що ЄС не має своїх власних військових інструментів, не означає, що він не може проводити зовнішню політику.

Чи тільки уряди можуть проводити зовнішню політику? Як зазначав Майкл Сміт, зовнішня політика зазвичай розглядалася як «втілення національних цілей та інтересів, що досягаються через мобілізацію і використання національних ресурсів»⁶. Девід Аллен стверджує, що складно «відокремити поняття зовнішньої політики від самої ідеї держави з низкою інтересів, що визначаються урядом»⁷. Але це поняття стає більш розширеним зі зміною статусу держави й участю недержавних органів у виконанні функцій управління. Ширша точка зору полягає в тому, що «дії, які мають значення і вплив, можуть здійснюватися рядом суб'єктів різного походження»⁸.

Із цього погляду, Європейський Союз (недержавний суб'єкт) може формулювати і проводити зовнішню політику, хоча зовнішня політика традиційно розглядається «серцевиною» державного суверенітету, і таким чином закрита для міжнародної співпраці. Цілком очевидно, що немає єдиної «європейської зовнішньої політики»: немає єдиного європейського міністерства закордонних справ, немає єдиних збройних сил під централізованим контролем і т. ін.⁹ І країни-члени продовжують проводити свою власну зовнішню політику. Багато найважливіших ресурсів і влада залишаються в руках національних урядів. ЄС поки що не є повною мірою міжнародним суб'єктом, здатним функціонувати активно й зважено стосовно інших суб'єктів міжнародної системи¹⁰. Та все ж таки з деяких питань країни-члени виробляють спільний зовнішньополітичний курс: вони

доходять згоди у спільних інтересах та цілях, мобілізують національні й колективні ресурси для їх виконання і досягнення. Політика стосовно Східної Європи і є одним із таких прикладів¹¹.

Виникають додаткові питання при поділі цих двох термінів («зовнішня» і «політика»). Як зазначає Браян Вайт, термін «політика» має два зовсім різних підтексти. Він може означати певний план дій, стратегію, націлену на виконання певних завдань (активна концепція), або він може означати серію звичайних реакцій на міжнародні події¹². Союз часто критикували за здатність тільки реагувати на зовнішні події, а не проводити активну політику в сенсі довгострокової стратегії, спрямованої на досягнення своїх інтересів¹³. Проте його реагування на події все ж таки може розглядатися як політика.

Значення терміна «зовнішня», з іншого боку, цілком очевидне: східноєвропейські країни є «третіми країнами» (користуючись жаргоном ЄС), або країнами-нечленами і, тим самим, об'єктами політики. І хоча східноєвропейські країни, зрештою, увійдуть до складу ЄС, вони продовжують залишатися третіми країнами.

Аналіз творення зовнішньополітичного курсу в Союзі ускладнюється організаційним поділом між структурами вироблення економічної політики й координації зовнішньої політики. Відповідальність за «зовнішні економічні відносини» здебільшого покладена на органи Європейської Спільноти, тоді як країни-члени формулюють певні спільні позиції з деяких питань зовнішньої політики в міжурядовому форматі (спочатку у вигляді Європейської політичної співпраці, або ЄПС; а після підписання 1993 року Маастрихтської угоди — у вигляді Спільної зовнішньої і безпекової політики, або СЗБП)¹⁴.

Рішення, що ухвалюються в обох форматах, мають бути «узгодженими»¹⁵, хоча даний термін не був визначений офіційно. Одним словом, узгодженість означає, що політичні рішення, які ухвалюються в обох форматах, не повинні скасовувати одне одного або мати несумісні цілі. Узгодженість також можна розглядати у вигляді двоступеневого процесу: спочатку в рамках СЗБП встановлюється зовнішня політика; потім для її здійснення використовуються економічні інструменти Спільноти. Але цей процес може виявитися не таким чітко окресленим, і творення політики може перетинатися з формальним організаційним поділом. Термін «узгодженість», який тут використовується, має на увазі одночасне зростання цих двох структур¹⁶. І це відображає одночасний розвиток питань політики/безпеки та економіки у світі, що характеризується взаємозалежністю.

Якщо звести докупи всі ці складові, спільна, узгоджена зовнішня політика означатиме таким чином, що країни-члени і структури ЄС висловили спільну позицію стосовно зовнішніх подій та/або сформулювали план дій, спрямований на досягнення певної полі-

тичної мети або цілей безпеки, а також дійшли згоди про скоординоване використання інструментів Спільноти/СЗБП та/або інструментів, що знаходяться в національній компетенції, для досягнення цілей¹⁷. Спільна зовнішня політика не заміщає національні взаємостосунки повністю, але колективні взаємостосунки є пріоритетними.

Хоча й було вироблено декілька зовнішньополітичних курсів ЄС, країни-члени створили організації, чиєю кінцевою метою є творення спільної зовнішньої політики в ідеальному значенні слова. Ці організації, у свою чергу, впливають на творення національної політики, про що йтиметься у двох наступних розділах.

Поділ між цими структурами (сповпами — мовою Маастрихтської угоди) створює подальші проблеми з термінологією, які ускладнюються мірою розмитості меж цього поділу, особливо в політиці стосовно Східної Європи. Протягом періоду, що тут розглядається, Маастрихтська угода обговорювалася і набрала чинності (1 листопада 1993 року). Вона створила Європейський Союз, який складається з трьох стовпів. У першому сповпі — перегляд угод 1950-х, які встановлюють три Спільноти; Європейську Економічну Спільноту перейменовану на Європейську Спільноту, що стало віддзеркаленням уже широко вживаного на той момент терміна, який і використовуватиметься тут¹⁸. У стовпах номер два і три знаходяться окремі міжурядові структури, СЗБП та співпраця у сфері права і внутрішніх справ.

Поняття «домаастрихтський період», «Європейська Спільнота» і «ЄПС» будуть тут розрізнятися, а це означає, що використання якогось узагальнюючого терміна в даному випадку є недоречним¹⁹. Добре, що термін «Європейський Союз» можна використовувати як загальний стосовно періоду, що розпочався після листопада 1993 року, хоча при цьому слід пам'ятати про відмінності між стовпами. Міністри закордонних справ, працюючи у галузі ЄПС/СЗБП, часто називаються в книзі «дванадцять» або «п'ятнадцять», відповідно до поточної кількості країн-членів. Ще одна проблема виникає у позначенні поняття «колективна організація» у часі (до і після Маастрихтської угоди): тому в міру необхідності вживатиметься незграбний термін «Спільнота/Союз».

1.2. Спільнота і ЄПС/СЗБП

Отже, яким чином створюється зовнішня політика в ЄС? Короткий відступ про відповідні повноваження і процедури ухвалення рішень в окремих стовпах допоможе прояснити природу Союзу як міжнародного суб'єкта, а також ресурси, які можуть бути мо-

білізовані, якщо країни-члени погодяться мати на меті спільну зовнішню політику. Вражає те, що при виробленні політики стосовно Східної Європи формальні правила не були ані стримуючими (привід для бездіяльності або неефективності), ані стимулюючими (самі по собі) чинниками для ухвалення політичних рішень.

З боку Спільноти головними органами ухвалення рішень є Комісія, Рада і Європейський Парламент (ЄП). Комісія ініціює пропозиції і захищає «інтереси Спільноти»²⁰. ЄП (зараз налічує 626 напряму вибраних членів зі всього ЄС) має певну владу заблокувати або, після Маастрихта, відхилити пропонований закон, але не ініціювати його.

Рішення за пропозиціями Комісії ухвалює Рада міністрів із країн-членів, чие членство варіюється залежно від предмета розгляду: Рада із загальних питань складається з міністрів закордонних справ і є «старшою» Радою. Торгові питання зазвичай розглядаються Радою із загальних питань²¹. Кожного шостого місяця в Раді головує одна з країн-членів. Головуюча країна організовує і керує справами Ради, і ця посада дозволяє країнам-членам просувати певні пріоритети. Комітет постійних представників (Корепер) готує питання для розгляду Радою, і в цій роботі беруть участь робочі групи Ради. 1974 року було створено Європейську Раду глав держав і урядів, яка збиралася принаймні один раз протягом строку головування однієї з країн. Вона поступово стала головною ареною остаточного схвалення і навіть прийняття рішень.

Римська угода (яка заснувала ЄЕС) закріпила декілька положень, згідно з якими Спільнота може встановлювати відносини з країнами-нечленами²². Вони були тільки трохи змінені Єдиним Європейським Актом (ЄЕА) 1987 року і Маастрихтською угодою. Статті 110—116 передбачають спільну торговельну політику (СТП), основу на єдиному зовнішньому тарифі. Стаття 113 встановлює, що СТП має ґрунтуватися на єдиних принципах щодо змін тарифних ставок, укладення угод про митні тарифи і торгівлю, лібералізаційних заходів, експортної політики та антидемпінгових і антидотаційних заходів. Ексклюзивні повноваження в обговоренні та укладенні договорів у цих сферах покладаються на Спільноту. Такі угоди обговорюються Комісією, відповідно до директив Ради²³. Вони ухвалюються Радою кваліфікованою більшістю.

Згідно зі статтею 238, Спільнота може укладати угоди про асоціацію з третіми країнами. Угоди про асоціацію обговорюються Комісією і затверджуються Радою за умови одностайності.

Повноваження Спільноти в укладенні міжнародних угод не включають те, що є за межами сфери її внутрішніх дій. Але згідно зі статтею 235, угоди можуть бути досягнуті в таких сферах, якщо вони необхідні для досягнення цілей Спільноти²⁴. Угоди, спрямовані на

економічне співробітництво з третіми сторонами (наприклад, угоди про торгівлю та співпрацю зі східноєвропейськими країнами), ґрунтуються на цій статті. Стаття 235 також використовувалася для укладення угод про співпрацю для розвитку і заснування програм допомоги (включаючи програму ФАРЕ для Східної Європи), а зараз вона замінена положеннями Маастрихтської угоди про політику співпраці з метою розвитку²⁵.

«Змішані» угоди включають сфери в межах компетенції Спільноти і в межах компетенції країн-членів (наприклад, політичний діалог). Вони мають бути ратифіковані Спільнотою та країнами-членами. Угоди про асоціацію зі східноєвропейськими країнами є змішаними угодами.

Перспектива членства для третіх європейських країн стала потужним інструментом політики. Стаття 237 Римської угоди передбачає розширення Спільноти і входження до її складу інших європейських держав; це положення було замінено статею «О» (положення, що охоплює весь ЄС) Маастрихтської угоди. Угоди про вступ мають ратифікуватися всіма країнами-членами та країною, що приєднується.

Деякі сфери зовнішніх економічних відносин не перебувають під ексклюзивним контролем Спільноти. Країни-члени можуть виділяти експортні кредити, робити інвестиції і укладати угоди про економічне співробітництво з третіми країнами, якщо тільки положення цих угод не порушують положень СТП. Вони можуть оподаткувати і «заморозити» іноземні активи. Країни-члени можуть створювати полегшені умови виплати боргу, що було основною частиною зусиль Заходу щодо надання допомоги країнам Східної Європи.

За Римською угодою ЄП мав небагато формальних повноважень стосовно зовнішніх відносин. З прийняттям Єдиного Європейського Акта він здобув право затверджувати угоди про асоціацію і членство. Ці повноваження були розширені Маастрихтською угодою до всіх, хоча й дуже простих, торгових угод (яких Спільнота укладала в даний час дуже незначну кількість), але навіть і до Маастрихта в ЄП надходили звернення про затвердження угод про торгівлю та співпрацю зі східноєвропейськими країнами.

Спільнота є найбільшим у світі суб'єктом торгівлі. І цілком логічно, що треті країни хочуть мати доступ до її ринків. Спільнота уклала торгові угоди, угоди про торгівлю та співпрацю або ж угоди про асоціацію з більшістю країн світу, і ці угоди часто мають важливі політичні наслідки²⁶. Привабливість Спільноти особливо зросла після прийняття ЄСА, який встановив остаточний термін (31 грудня 1992 року) завершення створення єдиного європейського ринку і передбачав кваліфіковану більшість при голосуванні з переважної кількості питань, пов'язаних з єдиним ринком. Кі-

нець 1980-х, коли активно відбувався процес завершення утворення єдиного європейського ринку, був дуже динамічним періодом в історії Спільноти, і це значно вплинуло на її зовнішні відносини (див. розділ 3).

Європейська політична співпраця була гаснована 1970 року, через досить значний час після утворення Спільноти²⁷. Її цілі були скромними: проводячи регулярні консультації, країни-члени мають виробляти взаємне розуміння міжнародних проблем; національні точки зору мають бути узгоджені, а позиції скоординовані, і (при нагоді і бажанні) можуть бути проведені спільні дії²⁸. ЄПС була сформована з низки причин: збалансувати економічне значення Спільноти, дозволити країнам-членам мати спільний голос у світових справах, і як крок до політичного союзу. ЄПС була замінена СЗБП з тих самих причин: СЗБП була «викувана» в ході міжурядової конференції (МУК) 1991 року з питання політичного союзу, який повинен був зосередити МУК на питанні економічного союзу, підсилити організаційну структуру з урахуванням щойно об'єднаної Німеччини (див. розділ 5), і підготувати новий Союз для входу в нову еру, яка настала після закінчення холодної війни. Незадоволеність здатністю Союзу діяти в міжнародних справах призвела до подальшого перегляду СЗБП у ході МУК 1996—1997 років, що знайшло своє відображення в Амстердамській угоді 1997 року.

ЄПС була навмисно відділена від Спільноти: зі всіх її інституцій тільки Комісія виконувала якусь роль у процесі. Це влаштовувало прихильників наднаціоналізму, стурбованих тим, що міжурядові процедури ЄПС можуть зіпсувати наднаціональні процеси, і прихильників міжурядової співпраці, стурбованих тим, що Спільнота може посягнути на національний контроль над процесом творення зовнішньої політики. Ці занепокоєння продовжують впливати на розвиток СЗБП: за Маастрихтською й Амстердамською угодами вона залишається окремим «стовпом». Та все ж таки, із самого початку виникнення ЄПС, між ними не існувало чіткого розмежування (див. підрозділ 2.2).

До прийняття в 1987 році ЄСА Європейська політична співпраця ґрунтувалася на трьох доповідях, які встановлювали її принципи і процедури: Люксембурзькій доповіді 1970 року, Копенгагенській доповіді 1973 року та Лондонській доповіді 1981 року. І хоча доповіді не мали правової сили, вони розглядалися як «м'який закон», оскільки ЄПС продовжувала обмежувати вплив на країни-члени²⁹. ЄСА консолідував багато з процедур і традицій, які виробилися з часом («*acquis politique*»), але зробив це в окремій главі (Глава III), щоб відмежувати положення щодо перегляду угод Європейських Спільнот. Маастрихтська угода ще більше систематизувала процедури, і «процеси СЗБП стали ще більше легітимованими, формалі-

зованими і бюрократизованими, ніж будь-коли за ЄПС»³⁰. Амстердамська угода зробила подальші уточнення, але розчарувала тих, хто сподівався на проведення радикальніших реформ, таких як головування шляхом простої більшості.

Європейська Рада була єдиною структурою, в якій формально могли розглядатися питання і Спільноти, і ЄПС, хоча це рідко мало значення в ЄПС, але у 1990-х роках набуло великої ваги. Маастрихтська угода встановлює, що Європейська Рада визначатиме принципи і нормативи СЗБП; згідно з Амстердамською угодою, вона повинна ухвалювати рішення про «спільні стратегії».

Рішення ухвалюються на зустрічах міністрів закордонних справ за умови одностайності. За умов ЄПС, міністри закордонних справ зустрічаються часто (чотири рази на рік або частіше), а також під час щомісячних засідань Ради із загальних питань. Зустрічі міністрів закордонних справ в рамках ЄПС не називалися засіданнями Ради (тим самим підкреслюючи той факт, що це різні структури), хоча і там, і там присутні міністри закордонних справ. Починаючи з 1974 року, проводилися зустрічі «гімніхівського» типу³¹, тепер один раз за час головування однієї країни: це неофіційні зустрічі міністрів закордонних справ, на яких обговорювалися питання і Спільноти, і ЄПС/СЗБП, але офіційні рішення не ухвалювалися і офіційні звіти не готувалися. Порядки денні зустрічей міністрів закордонних справ в рамках ЄПС і засідань Ради Спільноти були окремими до 1990 року, коли в періоди головування Ірландії та Італії вони стали об'єднаними³². Починаючи з Маастрихтської угоди, цей ключовий орган став називатися Радою, тим самим затверджуючи сталу практику і виключаючи лінгвістичну плутанину.

Питання для обговорення ЄПС готувалися Політичним Комітетом (політичними директорами міністерств закордонних справ)³³. Після Маастрихта Політичний Комітет і Корепер почали відповідати за різні питання порядку денного Ради, хоча співпраця між ними зросла³⁴. Робочі групи ЄПС були об'єднані з робочими групами Ради з однієї і тієї ж географічної області (східноєвропейські робочі групи тісно працювали навіть до Маастрихта).

Починаючи з 1981 року, Комісія офіційно співробітничала з ЄПС і брала участь у зустрічах на всіх рівнях. За Маастрихтською угодою Комісія може подавати пропозиції СЗБП, що раніше було прерогативою країн-членів (хоча Комісія вносила пропозиції щодо політичних взаємостосунків зі Східною Європою і до Маастрихта). Щоб відобразити цю нову роль, Комісія на початку 1993 року розділила Генеральний Директорат (ГД) 1, відповідальний за зовнішні відносини, на ГД 1, що відповідає за зовнішні економічні відносини, і ГД 1А, що відповідає за зовнішні політичні відносини. І це закріпило розмежування економічної і зовнішньої політики. Президент

Комісії Жак Сантер із січня 1995 року відійшов від розділення за географічним принципом: відповідальність за політичні та економічні взаєностосунки зі Східною Європою була покладена на одного члена Комісії (Ганса ван ден Брука) і на новий ГД ІА.

Головуючий в Раді відповідає за підготовку порядку денного, розповсюдження доповідних записок і презентацію спільної думки зовнішньому світу. Щоб послабити навантаження, яке зокрема стосується контактів із третіми країнами, головуючому допомагала Тройка — представники попереднього головуючого і наступного, а також Комісії. Амстердамська угода містить положення, в яких закріплено, що головуючому також допомагає в цьому питанні Генеральний секретар Ради, який може надати Союзу більшу міру послідовності в міжнародному представництві³⁵.

ЄС встановив невеликий, мінімальний секретаріат, розміщений у штабі Ради Спільноти в Брюсселі³⁶. Після укладення Маастрихтської угоди збільшений склад Секретаріату ЄПС увійшов до складу Секретаріату Ради як підрозділ СЗВП. Конфіденційна телексна мережа, відома як «Coreu», з'єднує міністрів закордонних справ, СЗВП і Комісію. У відповідь на стурбованість з приводу того, що ЄС занадто активно реагує на міжнародні кризи, Амстердамська угода передбачає створення в рамках Секретаріату Ради підрозділу політичного планування і раннього попередження.

ЄС проголосив, що країни-члени «спільно формулюватимуть і реалізовуватимуть зовнішню європейську політику» (стаття 30.1). Але оскільки рішення ухвалювалися тільки за умови одностайності, країни-члени дуже часто не могли дійти згоди з міжнародних питань або могли згодитися тільки з несуттєвими пропозиціями. Проте Саймон Натал вважає, що там, де ЄПС могла встановити свій власний порядок денний, рішення являли собою не найменший спільний знаменник, а медіану цілої низки національних точок зору³⁷.

У рамках СЗВП країни-члени мають бути переконані, що «їх спільний вплив здійснюється настільки ефективно, наскільки це можливо при використанні дій узгоджених і таких, що сходяться в одній точці» (стаття 1.2). З цією метою були розроблені дві нові процедури. Рада може дійти згоди стосовно «спільної позиції», що є більш формальним, ніж заяви ЄПС/СЗВП, і має тенденцію до визначення цілей ЄС. Країни-члени повинні забезпечити відповідність їх національних позицій спільній позиції СЗВП. Рада також може ухвалити «спільну дію», в основному, рішення про дію (і тим самим витратити гроші), наприклад, направити спостерігачів на вибори або миротворців³⁸. Країни-члени зобов'язані дотримуватися позиції, узгодженої у спільній дії, хоча й існують положення, які дозволяють ухилитися від участі у спільній дії. Уперше дійшли згоди за таким зобов'язанням. Стосовно Східної Європи не була узгоджена

єдина позиція, і всього лише одна спільна дія була затверджена: СЗБП виявилася занадто обмеженою.

Маастрихтська угода трохи змінила потребу в консенсусі з питань зовнішньої політики. Рада може одностайно вирішити, що подальші рішення про спільну дію мають ухвалюватися кваліфікованою більшістю голосів (КБГ). Згідно з Амстердамською угодою, КБГ може бути використаною для ухвалення спільних дій і єдиної позиції, які є частиною «спільної стратегії» (ще одне нове поняття), або ж реалізувати спільні дії чи єдину позицію. Але будь-яка країна-член може виступити проти використання КБГ, тим самим заблокувавши рішення.

Політичні інструменти, які країни-члени домовилися використовувати в ЄПС/СЗБП, здебільшого є дипломатичними, включаючи: декларації, конфіденційні демарші відносно іноземних урядів, візити на найвищому рівні, дипломатичні санкції, політичний діалог з третіми країнами та іншими регіональними угрупованнями, внесення мирних пропозицій і направлення спеціальних представників. У 1980-х роках економічні інструменти Спільноти дедалі частіше використовувалися для «посилення» рішень ЄПС. Спільнота/ЄПС спочатку наклала торгові санкції стосовно польської кризи 1981 року (див. розділ 2). Потім стало звичною практикою, що ЄПС визначає політичну орієнтацію щодо санкцій, а реалізує її Спільнота³⁹. Так само допомога Спільноти розширювалася, продовжувалася або збільшувалася після ухвалення ЄПС рішень з цього питання⁴⁰. Виникла зростаюча тенденція формулювання «глобальних підходів» з використанням інструментів обох структур, що виробляють політичний курс⁴¹.

Що стосується військових інструментів, то це було чутливим питанням в ЄПС, оскільки деякі країни-члени не хотіли сумніватися у верховенстві НАТО (і США) в галузі оборони. До того ж Данія, Греція і нейтральна Ірландія опиралися обговоренню оборонних питань в ЄПС. Проте ЄЄА розглядав політичні і економічні аспекти безпеки як сфери, які можуть обговорюватися в рамках ЄПС (стаття 30.6). Більшість країн-членів (окрім Данії, Греції або Ірландії) обговорювала оборонні питання в межах Західноєвропейського Союзу (ЗЕС) — номінальної оборонної структури, що перебувала в тіні НАТО, очолюваного США. Спільнота/ЄПС була «цивільною владою», оскільки вона спиралася на інструменти економічної та дипломатичної політики для впливу на інших міжнародних суб'єктів.

Відхід більшої частини збройних сил США із Західної Європи після закінчення холодної війни, війна в Перській затоці і югославська криза, здавалося, вказували на те, що Спільнота/ЄПС потребувала військових інструментів. ЗЕС розглядався як потенційна військова сила і, згідно з положеннями про СЗБП за Маастрихтською

угодою, ЄС може звернутися в ЗЄС із пропозицією розробити та впровадити рішення й дії, що мають оборонну природу⁴². Хоча пропозиції про злиття ЄС і ЗЄС не були прийняті на МУК 1996—1997 років, Амстердамська угода встановлює, що, зрештою, ЗЄС буде інтегрований в ЄС, якщо Європейська Рада ухвалить таке рішення. ЄС може використовувати ЗЄС для розробки і впровадження рішень, що відносяться до гуманітарних, рятувальних і миротворчих завдань та завдань стосовно розв'язання криз.

Ці зміни, схоже, вказують на те, що ЄС, хоча і нерішуче, відходить від образу цивільної влади. Поширена думка полягає в тому, що ЄС не зможе діяти ефективно в міжнаціональному контексті, якщо в нього не буде можливості використовувати військові інструменти⁴³. Проте політика стосовно Східної Європи була цивільною, і саме в Східній Європі вплив ЄС був, хоча це й спірно, найбільшим. Цивільна влада все ж таки має свої переваги.

1.3. Різні теорії, різні відповіді

Загальна теорія пояснення розробки зовнішньої політики ЄС так і не з'явилася, та це й не дивує, беручи до уваги досить унікальний характер даного заходу. Мартін Голанд навіть застерігає від просування єдиної теорії ЄПС/СЗБП, оскільки «для різних теоретичних питань і висвітлення різних наборів емпіричних фактів доцільно застосовувати різні концептуальні підходи»⁴⁴.

Але які концептуальні підходи ми маємо застосовувати? Стандартні моделі зовнішньої політики, розроблені для пояснення творення національної зовнішньої політики, здаються неприйнятними, оскільки ключовими гравцями (хоча й номінально) все ще залишаються суверенні держави, які взаємодіють у рамках унікальної організації⁴⁵. У ЄПС/СЗБП панують еліти національних міністерств закордонних справ (і, певною мірою, Комісія), тому недавня діяльність щодо політичних мереж і спільнот усередині Спільноти, насправді, не вписується в стандартні рамки. У сфері зовнішніх економічних відносин зацікавлені групи пов'язані на європейському рівні, але їхній вплив, схоже на те, здійснюється в основному на національному рівні⁴⁶.

Низка різних підходів використовувалася для пояснення кооперації або інтеграції ЄС⁴⁷: неореалізм, неоліберальний інституціоналізм та міжурядовість, дворівневий аналіз, конструктивізм і нефункціоналізм⁴⁸. Ці різні підходи також можуть забезпечити корисну відправну точку для вироблення пояснень принципів творення зовнішньої політики ЄС. Вони спрямовують увагу на різні відповіді на деякі ключові запитання: хто є важливими учасниками процесу

ухвалення рішень (тільки країни-члени)?; як вони ухвалюють рішення (шляхом укладення ділових угод, на основі «найменшого спільного знаменника», шляхом компромісів)?; і чому вони діють спільно (під зовнішнім тиском, маючи на меті інтереси ЄС)?

Американський погляд на співпрацю характеризується домінуванням двох теорій системного рівня: неореалізму і неоліберального інституціоналізму. Обидві теорії постулюють, що держави, які ставлять понад усе власні інтереси, є ключовими гравцями на арені міжнародної політики.

Неореалісти стверджують, що міжнародна анархія ускладнює співпрацю: держави, таким чином, стурбовані питанням: а чи не дістануть інші держави (потенційні суперники) більше переваг в якому-небудь спільному заході, і міжнародні інституції не можуть послабити цю стурбованість⁴⁹. Неореалізм підкреслює межі співпраці: і це може допомогти пояснити, чому країни-члени не доходять згоди з деяких питань зовнішньої політики або чому ЄПС/СЗВП не змогли послабити ролі національної зовнішньої політики⁵⁰. Але схоже на те, що немає особливої користі в поясненні, чому і як країни-члени можуть проводити спільну зовнішню політику. Неореалізм підкреслює тільки два чинники, які можуть сприяти співпраці: спільний суперник та/або гегемонія, кожний із яких навряд чи має велике значення в Європі після закінчення холодної війни. У той час як стурбованість намірами Росії і тиском США на ЄС є двома можливими стимулами до спільної зовнішньої політики відносно Східної Європи, неореалізм не містить істотних пояснень про те, чому і як така політика має розроблятися.

І навпаки, прихильники неоліберального інституціоналізму стверджують, що співпраця між державами, які ставлять понад усе власні інтереси, але мають і спільні інтереси, можлива⁵¹. Інституції, що створюються державами для контролю над зростаючою взаємозалежністю, сприяють співпраці через встановлення правил і створення механізмів тиску та санкцій. Вони допомагають подолати перешкоди, створені колективними діями⁵².

Міжурядовість дотримується тих самих традицій, що й неоліберальний інституціоналізм. Вона виникла як інструмент пояснення «визначальних моментів» європейської інтеграції, зокрема, результатів діяльності періодичних МУК, які переглядали основоположні угоди. Міжурядовість постулює таке: держави є ключовими гравцями; вони мають на меті свої власні інтереси (які формулюються скоріше на основі життєдіяльності усередині держави, ніж на основі становища держави в міжнародній структурі влади, як стверджує неореалізм); Спільнота є форумом, на якому вони укладають угоди про спроби досягти цієї мети ефективніше; і великі держави можуть заблокувати співпрацю або запобігти результатам, які є чимось

більшим, ніж якнайменший спільний знаменник. Укладення угод включає також побічні поступки невеликим державам і загрозу санкцій для подолання опору щодо таких угод⁵³.

Відносно творення зовнішньої політики ЄС міжурядовий підхід стоїть на позиції, згідно з якою спільна зовнішня політика можлива, якщо країни-члени мають спільні інтереси й розглядають спільні дії ефективнішими і впливовішими, ніж дії окремих країн («політика на масштабах», за визначенням Роя Гінзберга)⁵⁴. Якщо співпраця є взаємно корисною, країни-члени підтримуватимуть спільну зовнішню політику. Вони торгуватимуться, щоб забезпечити захист або просування своїх власних інтересів, і з небажанням ставитимуться до того, щоб іти на фундаментальні компроміси. Але за відсутності спільних інтересів країни-члени можуть не дійти згоди стосовно спільної політики, навіть якщо колективні дії дають взаємну користь. Те, що Стенлі Гофман назвав «логікою різноманітності», може заблокувати співпрацю: зовнішні події і тиск можуть згенерувати різні реакції, оскільки країни-члени мають різну історію, культуру і традиції у сфері зовнішньої політики⁵⁵.

Теорія консолідації — теорія еліт — використовувалася для аналізу Спільноти і ЄПС. Вона є видозміненою формою міжурядовості. У об'єднувальній системі згода між «картелем еліт» є провідним принципом, і рішення мають тенденцію до представлення якнайменшого спільного знаменника. Пол Тейлор стверджує, що Спільнота не посягає на індивідуальність країн-членів, але підсилює її; еліти можуть маніпулювати Спільнотою для консолідації своїх основ влади⁵⁶. ЄПС (а зараз СЗБП) знаходилася під домінуванням еліт, і Джоєф Вейлер, і Вольфганг Веселс використовують теорію консолідації для пояснення стабільності ЄПС. Вони зазначають, що ЄПС відображала консенсус еліт, і що зміни — зокрема до наднаціоналізму — мало ймовірні⁵⁷.

Міжурядові підходи допомагають продемонструвати, як співпраця може стимулюватися інституціями, і чому держави дотримуються норм і правил, встановлених інституціями. Вони також указують на межі співпраці між країнами-членами. Але це є недостатнім поясненням співпраці в рамках ЄС, навіть у сфері зовнішньої політики. Недержавним гравцям (таким, як Комісія) і якому-небудь зовнішньому тиску на країни-члени, що спонукає до спільних дій, приділяється незначна увага.

Міжурядові підходи припускають, що держави є гравцями з власними інтересами. Та все ж сам Роберт Когейн дещо ослабив це припущення і висунув концепцію співчутливої взаємозалежності або зацікавленості гравців у добробуті інших для своїх власних інтересів⁵⁸. «Уряди, що вважають себе співчутливо взаємозалежними, будуть більш схильними, ніж егоїстичними, до досягнення більших

спільних вигод — розв'язання міжнародних проблем, що веде до більш високої спільної вартості — навіть за рахунок своїх власних прямих вигод»⁵⁹. Як зауважив один спостерігач, навіть в ЄПС «політичний торг є, мабуть, винятком, ніж правилом... у прийнятті рішень ЄПС стала більше орієнтованою на розв'язання проблем, а не на ведення торгу»⁶⁰. Стиль «розв'язання проблем» під час прийняття рішень ґрунтується на зверненні до спільних цінностей і вдаванні до заперечення як крайнього заходу⁶¹.

Концепція співчутливої взаємозалежності, схоже, досить корисна, але, як запитує Ендрю Гарел, «чи може хтось ослабити базові положення раціонального егоїзму і визнати роль співчутливої взаємозалежності без того, щоб загальна сила раціоналістичного проекту не була підірвана?»⁶² Це питання буде розглянуте нижче.

Деякі спостерігачі стверджували, що аналітики мають досліджувати внутрішні джерела національних пріоритетів і брати до уваги обмеження, що накладаються національним електоратом на співпрацю. Слід також взяти до уваги роль зацікавлених груп, чиновників, «капіталу»⁶³. «Ліберальна міжурядовість» Ендрю Моравчика поєднує теорію утворення національних пріоритетів з аналізом міжурядових переговорів усередині Спільноти⁶⁴. Роберт Патнем запропонував розглядати міжнародні переговори як гру двох рівнів. На міжнародному рівні національні уряди намагаються максимізувати свою здатність задовольняти вимоги усередині своїх країн. Міжнародні угоди мають бути ратифіковані на національному рівні⁶⁵. Транснаціональні і наднаціональні суб'єкти (такі як Комісія) не вписуються в ці моделі. Вони також нехтують процесом, за допомогою якого окремі національні позиції втискуються в спільну політику, а також будь-яким зовнішнім тиском на ЄС діяти як єдине ціле, незважаючи на національну опозицію⁶⁶.

Національний тиск здебільшого не впливає на ЄПС; ЄПС контролювалася урядовими елітами, які, як правило, діяли під покровом секретності⁶⁷. Але громадська обізнаність щодо СЗБП може зростати, і цьому немало сприяло фіаско в Югославії. Будь-які національні зацікавлені групи можуть виконувати важливу роль, зокрема в розробці торгової політики ЄС — важливого інструменті зовнішньої політики особливо для цивільних суб'єктів. Неминучими є також певні суперечки між міністерствами закордонних справ і економіки (відлуння бюрократичної політики) перед укладенням угод щодо спільної політики використання економічних інструментів. Таким чином, національний тиск має братися до уваги для пояснення процесу творення зовнішньої політики ЄС.

Міжурядові підходи також піддалися критиці, оскільки вони розглядають національні пріоритети ззовні. Александр Вендт (цитуючи Джефрі Легро), описує їх як «раціоналістичний тустеп»: спо-

чатку інтереси формуються поза рамками контексту взаємодії, потім останній розглядається так, пеначе саме він вплинув на поведінку»⁶⁸.

Академіки дедалі більше розглядають шляхи, якими членство в міжнародній організації може змінити державні інтереси (те, що Джозеф Най називає «соціологічним лібералізмом»)⁶⁹. Ця лінія дослідження особливо застосовна до контексту ЄС. Як стверджував Вейн Сендгольц, «держави визначають свої інтереси як членів Спільноти не так, якби вони їх визначали у разі, коли б Спільноти не існувало»⁷⁰. Александр Вендт наголошує, що для дослідження цього питання потрібен «конструктивістський» підхід, який розглядає особливості та інтереси як невід'ємні складові взаємодії, а не раціоналістичний підхід, який розглядає інтереси самі по собі⁷¹.

Конструктивісти стверджують, що в процесі співпраці (взаємодії) інтереси й індивідуальні риси суб'єктів зазнають змін завдяки участі в «колективних задумах». Інституції (стабільні набори особливостей та інтересів) створюються в процесі поворотно-поступальної взаємодії; таким чином, інституціоналізація — це процес засвоєння нових особливостей та інтересів⁷².

Колективні риси і інтереси можуть навіть формуватися в ході цього процесу, тим самим змінюючи визначення (дане Менкуром Олсоном) логіки колективної дії, котре як константи бере раціональних суб'єктів, що мають на меті свої власні інтереси. Колективна ідентичність «належить до позитивного ототожнення з добробутом іншого», тобто має місце ситуація взаємозалежності: «Це основа для відчуття солідарності, єдності, лояльності і, тим самим — для колективного визначення інтересів»⁷³. Колективна ідентичність не витісняє ідентичність односуб'єктну, оскільки можуть бути конфлікти з приводу «колективної лояльності». Але «тією мірою, якою працюють задіяні механізми формування колективної ідентичності, моделі, що ігнорують останню, зменшуватимуть шанси міжнародної співпраці і подаватимуть її у фальшивому світлі у разі виникнення»⁷⁴.

Вендт припускає, що чотири десятиліття співпраці в Західній Європі могли сформувати «колективну європейську ідентичність» — термін, за допомогою якого держави все частіше окреслюють свої «власні» інтереси»⁷⁵. Оле Вевер підтримує цю точку зору і заявляє, що Рада ЄС стала «євроорганом», часто діючим згідно з інтересами ЄС⁷⁶. Відчуття колективної ідентичності ЄС (у деяких випадках або з деяких питань), що долає логіку різноманітності, імовірно полегшить (або навіть стане рушійною силою) формування спільної зовнішньої політики.

Вендт заявляє, що існує два способи, якими емпірична діяльність може спростувати конструктивістський підхід. Якщо національні чинники виявляться більш важливими визначниками державних інтересів, тоді доречним буде раціоналістичний підхід, оскільки

ки інтереси, насправді, є зовнішніми стосовно взаємодії. Якщо інтереси змінюються дуже повільно, тоді доцільно розглядати їх як даність⁷⁷.

Підхід Вендта є державно-центричним і фокусується на взаємодії держав. Та все ж транснаціональні зв'язки і взаємозалежність (нижчі за державний рівень) також можуть впливати на формування колективної ідентичності і спільних інтересів, як стверджує Карл Дойч і разом із ним функціоналісти⁷⁸. Відчуття спільноти може розвинути з цього виду взаємодії. За умови, що процес творення зовнішньої політики ЄС, по суті, є процесом взаємодії між членами невеликої групи національних еліт, важко пояснити це відчуття спільноти. Але процеси, які формують колективну ідентичність і відбуваються нижче за рівень держави, можуть підсилити ті процеси, що відбуваються при взаємодії між державами.

Підхід Вендта також не враховує можливість впливу конкретного організаційного контексту на розвиток колективної ідентичності. Чи будуть держави більш здатними сформувати колективну ідентичність при взаємодії в рамках організації, подібної до ЄС, ніж, скажімо, «Захід», що взаємодіє в численних формах?

Неофункціоналізм, що розвинувся в контексті європейської інтеграції в 1950-ті та 1960-ті роки, враховував те, що спільні риси й інтереси можуть змінюватися в процесі взаємодії усередині Спільноти. Неофункціоналізм піддавався критиці за те, що не було зрозуміло, чи ведуть висвічувані ним процеси до деякої форми наддержави чи ні. Але положення неофункціоналізму можуть бути корисними для пояснення причин вироблення спільних політичних рішень у деяких випадках. І хоча він мало придатний для пояснення творення зовнішньої політики (сфера менш заорганізована, ніж сама Спільнота), один спостерігач заявив, що «існує серйозне обґрунтування переоцінки неофункціоналізму відносно зовнішньої політики»⁷⁹.

Неофункціоналізм стверджує, що інтеграція поступово зростає внаслідок «переливання». Секторна інтеграція, наприклад, у вугільному і сталеливарному секторах, пошириться на економіку загалом⁸⁰. На процес впливають два чинники: взаємозалежність функціональних завдань, які можуть бути задіяні групами тиску, партіями або урядовими агентствами, а також «творчими талантами» політичних еліт, які використовують можливості перевизначення і розширення регіональних організаційних завдань⁸¹.

Той факт, що Союз все ще не має організаційних пасток традиційної зовнішньої політики (з дипломатичною службою, розвідувальною службою та збройними силами), розглядається як доказ того, що існує певне обмеження переливання: економічна інтеграція не приведе до подальшої інтеграції у сфері зовнішньої та безпекової

політики⁸². Але така точка зору не враховує можливість того, що зовнішні відносини Спільноти можуть бути надзвичайно політизованими («переливання» між «високою» і «низькою» політикою), або що Спільнота і СЗБП можуть співпрацювати (переливання, що спричиняє більше залучення наднаціональних суб'єктів Спільноти в СЗБП, у міру того, як інструменти Спільноти використовуватимуться для підтримки рішень СЗБП). Переливання може виникати через те, що важко відокремити економічні і політичні відносини із сторонніми країнами у взаємозалежному світі.

Ранні роботи неофункціоналістів були звернені до питання зміни інтересів і рис⁸³. Ернст Гаас визначив політичну інтеграцію як «процес, в якому політичні суб'єкти в декількох конкретних країнах переконуються в необхідності перемістити свою лояльність, очікування й політичну діяльність у напрямку нового центру, чії інституції володіють або вимагають володіння юрисдикцією національних держав»⁸⁴. Він дійшов висновку, що в міру розвитку інтеграції регіональні інтереси будуть перевизначені. І хоча рішення про створення або приєднання до інтеграційної інституції визначається на основі національних цінностей, і ці національні цінності впливають на офіційних осіб цієї нової інституції, відбуватиметься і зворотний процес, в якому особи, які ухвалюють рішення в новій інституції, впливатимуть на національні цінності⁸⁵.

Гаас з'ясував 1957 року, що «наднаціональний» стиль ухвалення рішень почав набувати певної форми у Європейській Спільноті з вугілля і сталі (ЄСВС). «Атмосфера співпраці» превалювала в Раді; уряди вважали за краще не бути одинаками, голосуючими проти, а надавали перевагу веденню переговорів, поки не досягався консенсус⁸⁶. Леон Ліндберг з'ясував, що в Раді ЄЕС країни-члени йшли на значні компроміси, прагнучи знайти спільне розв'язання загальних проблем. Мало місце чітке розуміння участі у спільному проекті⁸⁷. Більшість рішень була не спільним найменшим знаменником (який визначався найупертішими країнами-членами), а «вдосконаленням спільного інтересу». Ключову роль у досягненні таких рішень відіграла Комісія, інституціональний посередник з автономною владою⁸⁸.

Такі ж самі процеси усупільнення і формування колективної ідентичності могли працювати навіть у ЄПС/СЗБП — менш інтегрованої структурі, ніж Спільнота. Як зазначив Філіп де Шутіт, ЄПС внесла «європейський» вимір у процес національної зовнішньої політики. ЄПС примножила прямі контакти між офіційними особами на різних національних рівнях. Постійно зустрічаючись і консулюючись один з одним, офіційні особи набули «європейського рефлексу» або координаційного рефлексу. Коли б не виникала міжнародна проблема, офіційні особи брали б до уваги «колективний вимір»

і навіть адаптували свої первинні позиції до позицій країн-членів. Це сприяло ухваленню спільних рішень⁸⁹. «Країни-члени звикли до взаємних консультацій стосовно великих міжнародних проблем, стали прислухатися до порад одна одної і приділяти належну увагу проблемам інших»⁹⁰.

Майкл Е. Сміт вважає розвиток координаційного рефлексу частиною «європеїзації» ЄПС. Процес інституціоналізації впливає з трьох взаємопов'язаних процесів: «розвитку децентралізованої, але складної і сильної трансдержавної мережі; кодифікування традицій ЄПС як норми і правила; залучення в ЄПС укорінених у Спільноті структур, таких як Комісія»⁹¹. Норми і правила ЄПС мали дедалі більш пов'язуючий вплив на країни-члени, і «пріоритети держав часто формувалися всередині системи ЄПС»⁹².

Внутрішньо сформовані пріоритети можуть відображати відчуття ширших інтересів ЄС. «Уявна логіка» Роя Гінзберга стверджує, що Союз може формулювати зовнішню політику, яка відображає «свої власні зовнішньополітичні інтереси та власну місію й ініціативу у світі, незалежному від явищ, що їх ініціюють інші дії»⁹³. Це передбачає колективну ідентичність: «існує симбіоз між ЄС і країнами-членами та інституціями, які формують спільні дії, що є унікально європейськими»⁹⁴. Спільна політика, яка вписується в уявну логіку, якнайбільше наблизиться до традиційного визначення національної зовнішньої політики (див. підрозділ 1.1), оскільки вона має на увазі колективні інтереси і відчуття колективної ідентичності.

Будучи загалом скептично налаштованими щодо міцності колективної європейської ідентичності, Крістофер Гіл та Вільям Волес попереджають, що не «можна виключати можливості того, що участь в ЄПС сама по собі допомагає виховати відчуття колективної ідентичності»⁹⁵. Знахідки конструктивістів та неофункціоналістів допомагають пояснити, як ідентичність може змінитися в процесі взаємодії, тим самим, — чому уявна логіка може вписатися в деякі випадки спільної зовнішньої політики.

Стимул творення зовнішньої політики ЄС, з погляду уявної логіки Гінзберга, впливає із самого Союзу. Проте вплив міжнародної системи на творення зовнішньої політики ЄС привернув меншу увагу теоретиків. Міжнародні події та кризи насправді справляють сильний тиск на вироблення спільних дій. Панайотіс Іфестос вважає, наприклад, що зовнішні вимоги є важливим джерелом тиску на скординовані реакції Спільноти⁹⁶. Але міжнародна взаємозалежність може ускладнити можливість країнам-членам діяти разом, оскільки з деяких питань вони можуть виявити бажання працювати з іншими країнами⁹⁷.

Неофункціоналісти не розглядали достатньо глибоко вплив зовнішнього світу на Європейську Спільноту або інтеграційні процеси.

Проте гіпотеза екстерналізації стверджує, що політика Спільноти, наприклад спільна сільськогосподарська політика, несприятливо вплине на країни-нечлени, що вимагатиме допомоги з боку Спільноти (яка розглядається в цьому разі як єдиний механізм вироблення політики). Спільноті тоді знадобитися реагувати стосовно зовнішніх країн і виробляти спільну зовнішню політику⁹⁸. Екстерналізація є каталізатором подальшої інтеграції в сфері діяльності Спільноти⁹⁹.

Екстерналізація також може бути корисною як пояснення до творення зовнішньої політики ЄС та інтеграції у сфері зовнішньої політики: оскільки значення ЄПС/СЗВП стало більш вагомим, виникають і зростають вимоги до них¹⁰⁰. Маастрихтська та Амстердамська угоди були частково відповідями на це, хоча поширеною є думка, що відповідями неадекватними.

Підходи й теорії, що були згадані тут, пропонують різні відповіді на наші ключові запитання і мають допомогти пояснити, чому ЄС сформулював спільну політику стосовно Східної Європи. Хто виконував важливу роль у виробленні спільної зовнішньої політики? Прихильники міжурядових підходів вважають, що країни-члени є єдиними ключовими фігурами в процесі творення зовнішньої політики; неофункціоналісти вказують на важливість Комісії як посередника. Зокрема, змішання економічних і політичних питань може викликати втручання Комісії з потенційно позитивними наслідками для «вдосконалення спільних інтересів».

Як ухвалювалися політичні рішення? Якою мірою політика стосовно Східної Європи була «раціональною» і «контрольованою»? Для прихильників міжурядового підходу політичний торг є основним стилем ухвалення рішень, і рішення — найменшим спільним знаменником. Неофункціоналісти і конструктивісти, навпаки, вважають, що процеси соціалізації спричиняють інший «наднаціональний» стиль (або стиль розв'язання проблем) при ухваленні рішень і що рішення є компромісом між різними національними пріоритетами або навіть пріоритетом ЄС. Переговори мають своїм наслідком, як правило, більш вигідну, але менш стратегічну зовнішню політику. Відчуття інтересів ЄС і стиль ухвалення рішень, націлений на розв'язання проблем, можуть привести до більш стратегічної та довгострокової політики.

Якою була роль внутрішніх і зовнішніх чинників? Яку роль відігравали треті сторони в примушуванні Спільноти/Союзу формулювати спільну політику? Якою мірою ЄС проявив колективну ідентичність у своїй політиці стосовно Східної Європи? Прихильники національного і дворівневого підходів підкреслюють вплив національних зацікавлених груп на творення політики. Гіпотеза екстерналізації і, деякою мірою, неореалізм указують на різні зовнішні сти-

мули, що сприяють творенню спільної зовнішньої політики. Уявна логіка підкреслює, що зовнішня політика ЄС може відображати інтереси ЄС і відчуття колективної ідентичності.

Ці питання і відповіді, запропоновані теоретичними підходами, згаданими вище, виступатимуть основою аналізу, що проводиться в даній книзі. Деякі з цих підходів виявляться кориснішими, ніж інші в спробі пояснити, чому Спільнота, а пізніше — Союз, сформулювали і впровадили спільну зовнішню політику стосовно Східної Європи.

1.4. Структура книжки

У наступному розділі буде розглянуто історію відносин між Спільнотою/ЄПС і країнами Східної Європи до 1988 року. І хоча ці відносини були досить обмеженими, встановився певний рівень співпраці, який міг бути використаний як основа розвитку після падіння комуністичних режимів.

У подальших п'яти розділах міститься аналіз творення політики після 1988 року, і вони розділені відповідно до різних політичних інструментів, що їх використовували Спільнота/Союз для підтримки реформ у Східній Європі та створення безпеки в регіоні. У розділі 3 розглядається період 1988—1989 років, коли Спільнота і ЄПС уперше виробили спільну політику стосовно Східної Європи, коли Спільнота вела переговори щодо угод про торгівлю і співпрацю в регіоні з тими країнами, що реформувалися найбільш динамічно. У розділі 4 розглядаються заходи, яких вжила Спільнота для фінансової підтримки реформ у Східній Європі. Договори про асоційоване членство, розглянуті в розділі 5, стали подальшими кроками на шляху зміцнення відносин між Спільнотою і країнами Східної Європи. Полеміка з приводу інтеграції асоційованих членів і кроки стосовно розширення Союзу будуть проаналізовані в розділі 6. Заходи щодо запобігання конфліктам у Східній Європі — особливо важлива проблема в процесі розширення — розглядаються у розділі 7. У завершальному розділі проводиться аналіз того, які підходи і концепції виявилися найкориснішими в поясненні процесу творення спільної зовнішньої політики стосовно країн Східної Європи.

2 | Відносини Спільноти зі Східною Європою до 1988 року

До 1988 року ані Європейська Спільнота, ані ЄПС не відігравали важливої ролі у відносинах із Східною Європою. Відносини між Східною та Західною Європою стримувалися холодною війною і залишали мало місця для діяльності Спільноти/ЄПС. Але країни-члени зберігали контроль над двосторонніми відносинами зі східноєвропейськими країнами, тим самим обмежуючи потенційну роль Спільноти/ЄПС. Проте вони таки співпрацювали щодо деяких аспектів відносин із Східною Європою: сформуvalи спільну позицію стосовно відносин Спільноти з РЕВ і її членами, координували свої позиції на нараді з безпеки та співпраці в Європі (НБСЄ) і дійшли єдиної реакції на польську кризу 1981 року, відмінної від реакції США. Таким чином, країни-члени прояснили свої спільні інтереси і створили прецеденти для співпраці.

Дві широкі теми стоять окремо в цьому історичному огляді: взаємозв'язок між економічними й політичними питаннями, з одного боку, і між зовнішніми та внутрішніми чинниками, що змушують країни-члени діяти спільно, — з іншого. Обидві теми мають велике значення для творення спільної політики стосовно країн Східної Європи і після 1988 року.

Відмінність між поняттями «зовнішні економічні відносини» і «зовнішня політика» на практиці часто нівелювалася. Торгівля зі Східною Європою була сильно політизована, і напруженість сягала вище того рівня, коли Спільнота могла управляти економічними відносинами зі Східною Європою, беручи до уваги національні економічні та політичні інтереси. Коли Спільнота врешті взяла контроль над торговими відносинами зі Східною Європою, вона стала залученою до вироблення політичних рішень.

Внутрішній і зовнішній тиск змушував країни-члени співпрацювати, при цьому Комісія прагнула здобути контроль над їх торговою політикою. Коли це відбулося, східноєвропейські країни висловили прохання вести торгові переговори зі Спільнотою, що, у свою чергу, змушувало її сформулювати спільну відповідь. Інші

зовнішні події — переговори НБСЕ і тиск США відносно санкцій у ході польської кризи — змусили країни-члени діяти разом. Самі країни-члени прагнули спільної позиції через низку внутрішніх причин, включаючи бажання підтримати свою власну національну політику.

У першій частині цього розділу буде розглянуто формулювання позиції Спільноти стосовно РЕВ та її східноєвропейських країн-членів. У підрозділі 2.2 буде приділено увагу ролі ЄПС/Спільноти у процесах НБСЕ, а в підрозділі 2.3 — розглянуто суперечку із США стосовно польської кризи, в якій відмінність американського та західноєвропейського підходів до питань торгівлі зі Східною Європою стала особливо очевидною.

2.1. Відносини Спільноти з РЕВ та її країнами-членами

Коли в 1951 році на початку холодної війни була підписана Угода ЄСВС, відносини між Східною і Західною Європою були натягнутими. Вугледобувна і сталеливарна галузі напряму не впливали на східну економіку, але скасування контролю над промисловістю Західної Німеччини мало політичний підтекст. У радянському блоці це розглядалося як початок американо-німецької гегемонії на всьому континенті¹. Створення ЄЕС через шість років знову викликало ворожу реакцію СРСР. У 1957 році ЄЕС зображалося як економічне знаряддя НАТО і інструмент, обслуговуючий інтереси класу монополістів. Пророкувалося, що притаманні капіталізму суперечності невдовзі призведуть до розпаду ЄЕС.

Коли ж замість розпаду Спільнота продовжила процес інтеграції і стала процвітати, стаття в газеті «Правда» в 1962 році визнала її як економічну і політичну реальність, яка стимулювала інвестиції, модернізацію, торгівлю та збільшення оплати праці. Та все ж до 1980-х Радянський Союз і його союзники відмовлялися від офіційних відносин із Спільнотою і намагалися блокувати її участь у міжнародних організаціях.

Холодна війна і позиція США щодо відносин із радянським блоком (див. підрозділ 2.3) перешкоджали тісним зв'язкам Спільноти із Східною Європою в 1950-ті і на початку 1960-х років. Політичний діалог між Заходом і Сходом або був відсутній, або набував різкого характеру, і торгівля між Сходом і Заходом мала незначні обсяги. Але після Кубинської кризи 1962 року напруженість між Сходом і Заходом дещо ослабла, що відкривало шлях до більш вільного обміну між двома половинами Європи. Члени РЕВ чітко зрозуміли, що вони відстають від Заходу і потребують західних технологій.

Торгові відносини між Спільнотою і країнами — членами РЕВ стали розширюватися (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Обсяг торгівлі Спільноти зі Східною Європою в 1958–1987 роках, млн еку

Країна\рік	1958	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1987
СРСР								
Експорт	386	604	563	1415	5064	7808	12509	9189
Імпорт	477	706	1066	1554	4064	11382	20710	13128
Баланс	-91	-101	-503	-139	1000	-3573	-8201	-3940
НДР*								
Експорт	57	95	177	219	494	865	947	1086
Імпорт	61	91	166	230	519	951	1832	1390
Баланс	-4	3	11	-10	-25	-86	-884	-304
Польща								
Експорт	197	209	315	604	2745	2892	2733	2332
Імпорт	229	278	438	689	1733	2805	3572	2907
Баланс	-32	-69	-123	-85	1013	87	-839	-575
ЧССР								
Експорт	136	178	283	565	1068	1405	1966	2078
Імпорт	143	184	281	478	874	1544	2272	2055
Баланс	-7	-6	2	87	194	-139	-306	23
Угорщина								
Експорт	72	134	195	416	980	1619	2486	2372
Імпорт	70	103	198	372	713	1430	2014	1996
Баланс	2	32	-4	44	267	189	473	375
Румунія								
Експорт	56	105	256	500	1105	1772	1157	651
Імпорт	72	111	224	462	989	1826	2910	2429
Баланс	-16	-7	31	38	116	-55	-1753	-1778
Болгарія								
Експорт	30	63	152	231	689	805	1639	1453
Імпорт	33	50	127	191	222	507	586	517
Баланс	-2	13	25	40	466	299	1053	936

* Без урахування торгівлі між двома Німеччинами.

Джерело: Eurostat.

2.1.1. ДО СПІЛЬНОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Торгівля з країнами РЕВ розцвіла, і передбачалося, що країни-члени дозволять Спільноті взяти торгову політику під свою юрисдикцію. Але останні не вельми прагнули скласти свої повноваження в питаннях торгівлі з комуністичним блоком із 1 січня 1970 року, як цього вимагали положення Римської угоди: вони конкурували між собою за попит зі Сходу. Торгівля з СРСР і країнами Східної Європи була невід'ємною частиною антиблокової зовніш-

ньої політики Франції і західнонімецької *Остполітики*². Країни-члени (особливо Франція при президентові де Голлі) ревниво оберігали національні прерогативи. Вони також хотіли мати змогу захистити свої економіки від потенційно деформуючої торгівлі з країнами, що торгують через державні структури³. Зовнішні чинники, врешті, змусили країни-члени дійти згоди щодо позиції у торгівлі з радянським блоком. Зокрема, перспектива загальноєвропейської конференції з безпеки переконала їх у необхідності спільного підходу до відносин із країнами Східної Європи (див. підрозділ 2.2)⁴.

Упродовж 1960-х Комісія зіткнулася з труднощами контролю над традиційною торговою активністю країн-членів, такою, як імпорتنі квоти й тарифи⁵. У грудні 1969 року Рада нарешті згодилася, що країни-члени не можуть в односторонньому порядку встановлювати нові квоти на лібералізований імпорту із країн, що торгують через державні структури; натомість Спільнота могла вживати певних захисних заходів⁶.

Однак країни-члени все ще наполягали на своєму праві вести переговори про торгові угоди з країнами, що торгують через державні структури. У грудні 1969 року Рада надала право країнам-членам продовжувати вести переговори про двосторонні угоди з членами РЕВ до 31 грудня 1972 року, оскільки політика невизнання, яку сповідувала РЕВ, утримувала країни — члени РЕВ від ведення переговорів із Спільнотою (див. параграф 2.3.1)⁷. Спільнота мала розпочати торгові переговори з країнами східного блоку тільки з 1 січня 1973 року. Насправді цей кінцевий термін знову був відкладений, оскільки дія більшості двосторонніх угод закінчувалася в кінці 1974 року⁸. Нарешті, у травні 1974 року Рада знов підтвердила, що відтепер усі торгові переговори з країнами, що торгують через державні структури, проходять через Спільноту⁹.

Комісія тоді запропонувала два курси комерційної політики для заміни угод країн-членів з країнами РЕВ. Один, так званий «курс автономної політики», передбачав просте об'єднання усіх національних обмежень на імпорту із країн, що торгують через державні структури, під егідою Спільноти, визнаючи тим самим складність гармонізації різних політичних курсів. Другий передбачав укладення угоди між Спільнотою і кожною країною — членом РЕВ про торгівлю лібералізацію, взаємне отримання режиму найбільшого сприяння (РНС) і спостереження з боку спільного комітету¹⁰.

У вересні 1974 року Рада ухвалила рішення про надання зразка угоди країнам, що торгують через державні структури, аби показати, що Спільнота готова вести переговори з ними про укладення нових торгових угод. Комісія зробила це в листопаді, запропонувавши почати переговорний процес¹¹. Відповіддю було мовчання, що пояснюється традиційною ворожістю до Спільноти та спробою РЕВ

вести переговори зі Спільнотою на рівні блоків (див. параграф 2.1.3). У квітні 1975 року Рада вирішила, що Спільнота продовжуватиме вести автономну політику¹². Квоти країн-членів на імпорту товарів із країн, що торгують через державні структури, були включені в список Спільноти. Рада переглядала цей список щороку, як правило, роблячи імпорту більш ліберальним. Країни-члени більше підтримували кількісні обмеження (КО) на товари з країн РЕВ, ніж на такі ж товари з інших країн¹³. Антидемпінгова і антидотаційна процедури Спільноти могли використовуватися і часто використовувалися у відповідь на скарги про те, що штучне заниження цін на товари з країн, які торгують через державні структури, завдає шкоди виробникам країн Спільноти.

Хоча Комісія і змогла певним чином «усуспільнити» торгівлю політику, країни-члени продовжували використовувати експортні кредити та угоди про співпрацю, щоб зберегти переваги для своїх компаній у країнах Східної Європи. Західноєвропейські уряди стимулювали національний експорт у країни РЕВ з наполегливим використанням кредитних гарантій¹⁴. У 1962 році Рада ухвалила рішення про те, що країна-член має консультуватися з іншими, якщо вона збиралася порушити Бернську угоду про страхування кредитів, але це рішення часто ігнорувалося¹⁵. Західноєвропейські країни конкурували між собою, прагнучи мати найсприятливіші умови для торгівлі з країнами Східної Європи і Радянським Союзом.

Комісія, підтримувана Західною Німеччиною та Нідерландами, безуспішно намагалася скоординувати кредитну політику країн-членів. Франція, наприклад, обстоювала точку зору про те, що експортні кредити були частиною зовнішньої політики, яка залишалася прерогативою країн-членів¹⁶. У 1975 році Європейський Суд затвердив положення, згідно з яким експортна кредитна політика ставала компетенцією Спільноти, але ОЕСР стала форумом, на якому йшлося про обумовлення напрямків експортної кредитної політики¹⁷.

Тоді як Спільнота взяла на себе відповідальність за ведення торгових переговорів із країнами, що торгують через державні структури, в 1973—1974 роках країни-члени вели переговори за угодами про довгострокове економічне співробітництво з комуністичними країнами. Угоди про *торговельну* співпрацю, спрямовані на активізацію торгівлі, потрапляли під дію статті 113, а угоди про *економічне* співробітництво не потрапляли (хоча Комісія не розділяє цю точку зору). Такі угоди створювали межі економічних відносин і, зокрема, мали забезпечити західним компаніям можливість працювати у відповідній країні РЕВ¹⁸. Укладаючи ці угоди, країни-члени могли продовжувати проводити національну економічну політику відносно країн РЕВ¹⁹. До того ж західноєвропейські компанії і східноєвропейські країни віддавали перевагу двостороннім зв'язкам²⁰.

Проте більшість країн-членів схилилася до того, щоб погодитися на мінімальну координацію таких угод з боку Спільноти, і в липні 1974 року Рада встановила консультаційну процедуру для укладення угод про співпрацю з країнами, що торгують через державні структури²¹. Комісія могла стежити за тим, щоб їх положення не порушували СТП. Однак цих процедур часто не дотримувалися²².

Відсутність угод про співпрацю Спільноти зі східноєвропейськими країнами контрастувала з її зв'язками в інших регіонах: у 1970-х і початку 1980-х вона уклала угоди про співпрацю (на підставі статті 235) з низкою країн та організацій, серед яких були Канада, АСЕАН, Індія, Бразилія і країни Андського Пакту. Небажання країн-членів дозволити Спільноті зробити те ж саме з країнами Східної Європи частково відображає міру їх захисту своїх національних економік та політичних інтересів у регіоні, а також (частково) вплив холодної війни і радянського панування в Східній Європі.

Таким чином, Спільнота страждала від нестачі позитивних інструментів (кредитів, гарантій тощо) для встановлення торговельних відносин із країнами Східної Європи.

До того часу країни-члени (згідно зі статтею 113) передали Спільноті тільки право «тримати в руці жезл», що також включало накладення обмежень на імпорт. Всупереч статті 113, суттєві права вони залишили собі, щоб використовувати їх як інструмент своєї експортної політики²³.

Але в міру того як Спільнота продовжувала розвивати інтеграцію, країни Східної Європи і РЕВ стали звертатися до неї для ведення торгових переговорів. Це, у свою чергу, примусило країни-члени діяти спільно.

2.1.2. ВІДНОСИНИ СПІЛЬНОТИ З ОКРЕМИМИ КРАЇНАМИ РЕВ

Після того, як на початку 1960-х років Спільнота стала розвивати свою внутрішню політику у сфері сільського господарства, промисловості і рибальства, країни-нечлени відчували, що це несприятливо впливає на їхню торгівлю з країнами Спільноти. Вони часто зверталися до Комісії — єдиного органу, що має право вести торгові переговори, — намагаючись дістати поступки. Це стосувалося і східноєвропейських країн, незважаючи на офіційну політику невизнання Спільноти. Їхній експорт (сільськогосподарські товари, хімікати, устаткування, сталь і чавун, а також текстильні товари) стикалися на кордонах Спільноти із тарифами й обмежувальними квотами, тоді як сировина з Радянського Союзу потрапляла до Спільноти безмитно. Торгівля з ЄЕС становила 25 відсотків від усієї зовніш-

ньої торгівлі східноєвропейських країн, тож у них були поважні причини звертатися в Комісію за поступками²⁴. Як зазначив у 1968 році прем'єр-міністр Угорщини, «Спільний ринок — це факт, і оскільки ми — реалісти, то маємо визнати факт його існування... Якщо наші торгові відносини вимагатимуть від нас звернутися в один із брюссельських офісів Спільного ринку, ми не розглядатимемо це як зречення наших принципів»²⁵.

Створення Спільної сільськогосподарської політики (ССП) у 1960 році підштовхнуло деякі країни — члени РЕВ порушити стрункі лави офіційної політики ворожості стосовно Спільноти. З 1962 до 1982 року Болгарія, Чехословаччина, Угорщина, Польща і Румунія уклали зі Спільнотою неофіційні угоди щодо сільськогосподарської продукції²⁶.

Із середини 1970-х Спільнота намагалася захистити своїх постачальників текстильної продукції від конкурентів, які встановлювали демпінгові ціни на текстиль. Угоди про добровільне обмеження експорту в текстильному секторі були підписані з Румунією в 1976 році, Угорщиною в 1978 році, Болгарією і Польщею в 1979 році і Чехословаччиною в 1981 році²⁷. Так само посилення Спільнотою захисту сталеливарної промисловості в 1977—1978 роках змусило східноєвропейські країни вести з Комісією переговори про доступність своєї сталеливарної продукції. У 1978—1979 роках Чехословаччина, Угорщина, Польща і Румунія уклали з Комісією неофіційні угоди про добровільне обмеження експорту своєї продукції²⁸.

Таким чином, зростаючий контроль з боку Спільноти над своїми галузевими торговими проблемами допоміг відвернути соціалістичні країни від політики невизнання компетенції ЄЕС в торгових питаннях і привести їх до прямої участі у веденні політичних переговорів з Комісією про найважливіші питання торгівлі між Сходом і Заходом на неофіційній основі²⁹.

Подальша інтеграція Спільноти примусила навіть Радянський Союз звернутися в Комісію. У 1976 році країни-члени згодилися передати Спільноті право управління спільною зоною рибальства. Радянський Союз, який мав велику економічну зацікавленість у цій зоні, намагався укласти угоду про доступ до неї (разом із Польщею і НДР). Але він продовжував відмовлятися визнавати Спільноту, і до вересня 1977 року переговори були припинені³⁰.

Що ж до Румунії, то Спільнота «винагородила» її за незалежну зовнішню політику. У 1972 році Румунія виступила з проханням розпочати переговори про торгову угоду зі Спільнотою³¹. У 1974 році Румунія попросила і отримала спеціальну угоду в межах Загальної системи преференцій (ЗСП)³². Дві угоди було укладено 1980 року: перша встановлювала спільний комітет з питань торгівлі, а друга — певну лібералізацію імпорتنих квот на промислові товари³³.

Румунія згодилася розширити і зробити різноманітним свій імпорт із Спільноти на рівні, не нижчому за импорт з інших країн ГАТТ. Намагаючись зберегти фасад невизнання, Румунія прагнула того, щоб офіційно розглядати торгову угоду як ще одну галузеву угоду, у зв'язку з чим і був окремою угодою створений спільний комітет³⁴.

У 1970-х роках Спільнота також стала зміцнювати свої відносини з Югославією, яка асоціювалася тільки з РЕВ³⁵. Уклавши угоди з Румунією і Югославією, Спільнота зробила політичну заяву про те, що вона надаватиме перевагу тільки тим країнам, які не виявлятимуть надмірного незадоволення при роботі з нею.

На початку 1980-х Спільнота відіграла вже більш важливу роль у торгових відносинах із країнами Східної Європи. Але ці відносини все ще залишалися незначними, і країни-члени продовжували контролювати більшість економічних інструментів. Роль Спільноти також обмежувалася реаліями холодної війни, зокрема, складними відносинами з РЕВ.

2.1.3. ВІДНОСИНИ МІЖ ЄЕС І РЕВ

З 1973 по 1981 рік обговорювалася можливість укладення чогось на кшталт угоди між Спільнотою і РЕВ. Хоча переговори між сторонами проводилися, вони нічим не завершувалися, оскільки позиції не могли бути узгодженими. Угода стала можливою тільки після того, як Горбачов зробив радянську зовнішню політику відкритішою. Насправді, ті послаблення, які виникли, означали, що країни-члени здобули велику свободу для ведення своєї власної політики в країнах Східної Європи.

На початку 1970-х Радянський Союз почав просувати РЕВ як рівного партнера на переговорах із Спільнотою. Радянський Союз намагався підсилити цю організацію. Протягом цього періоду ЄПС і Спільнота відігравали активну роль на переговорах НБСЕ (див. підрозділ 2.2), тож мав місце «демонстраційний ефект». До того ж Радянський Союз був стурбований тим, щоб тримати економічні відносини між східноєвропейськими країнами і Заходом під своїм контролем. Не забуваючи про інтервенцію в Чехословаччину в 1968 році, він також сподівався, що економічна інтеграція в Східній Європі стимулюватиме зростання і допоможе зберегти стабільність³⁶.

1972 року радянський лідер Леонід Брежнев оголосив, що відносини із Спільнотою залежатимуть від визнання останньою реалій в соціалістичній частині Європи, що стало сигналом до ослаблення ворожості стосовно Спільноти³⁷. Потім, у серпні 1973 року, секретар РЕВ Микола Фадеєв звернувся до президента Ради (прем'єр-міністра Данії) з пропозицією провести переговори між двома орга-

нізаціями³⁸. СРСР прагнув укласти всеохоплюючу угоду між Спільнотою і РЕВ, яка б зміцнила інституціональний, а отже, — радянський контроль над політикою зовнішньої торгівлі країн РЕВ. Країни Східної Європи, зі свого боку, сподівалися тільки на угоду про загальні принципи; вони хотіли продовжувати вести переговори щодо галузевих угод зі Спільнотою і угод про співпрацю з країнами-членами³⁹.

Питання про укладення угоди з РЕВ розглядалося як в рамках ЄПС, так і в рамках Спільноти. Політичний Комітет ЄПС вивчив відносини між Спільнотою і РЕВ в ході координування позиції ЄПС в НБСЕ. Документ ЄПС за 1972 рік відзначав недостатній вплив РЕВ у сферах, де у Спільноти був контроль⁴⁰.

Думка Комісії про переговори з РЕВ, що проводилися у вересні 1974 року, полягала у тому, що РЕВ не може розглядатися як паралельна організація, оскільки вона не мала наднаціональної влади над зовнішніми комерційними і торговими курсами своїх країн-членів⁴¹. Відносини з РЕВ могли тільки доповнювати окремі відносини з її членами; ці дві організації мають обговорювати такі питання, як, наприклад, проблеми довкілля.

Таким чином, у вересні 1974 року Рада відповіла РЕВ, що Спільнота (і особливо Комісія), а не країни-члени, відповідає за торгову політику⁴². До того ж, Спільнота вестиме переговори з країнами — членами РЕВ тільки в індивідуальному порядку. У листопаді 1974 року Комісія намагалася встановити торгові зв'язки з окремими країнами — членами РЕВ, але дістала відсіч (див. параграф 2.1.1). Позиція Спільноти підтримувалася під час усіх переговорів з РЕВ до моменту розпаду останньої.

Відносини з кожною країною — членом РЕВ дозволили б Спільноті брати до уваги специфічні характеристики цієї країни («специфіку»). Звіт ЄЦ указував на іншу причину необхідності індивідуального спілкування з кожною країною: «Тоді як одна супердержава (Сполучені Штати) не належить до Європейської Спільноти, Радянський Союз (інша супердержава) є провідним членом РЕВ... Тільки з цієї причини Європейська Спільнота має чітко розділяти торгові, економічні, культурні та інші відносини зі східноєвропейськими країнами — членами РЕВ з одного боку, і ті ж відносини з Радянським Союзом — з другого»⁴³.

Недостатність наднаціонального характеру РЕВ не була головною причиною, через яку Спільнота відмовилася вести з цією організацією переговори про укладення угоди; вона укладала угоди з іншими блоками, такими як АСЕАН і Андський Пакт, які не були такими інтегрованими як Спільнота. Що більш важливо, Спільнота намагалася ослабити панівну роль Радянського Союзу в Східній Європі. Мінімізуючи потенційну роль РЕВ у торгових переговорах, Спіль-

нота могла утримати Радянський Союз від обмеження автономії східноєвропейських країн⁴⁴. Європейська Спільнота хотіла бути впевненою, що східноєвропейські держави будують свої зовнішньо-економічні відносини вільно, навіть незважаючи на те, що принцип одностайності в РЕВ ускладнив би для Радянського Союзу можливість обмежити дії інших країн-членів у сфері зовнішньої торгівлі⁴⁵.

До того ж, окрім політично мотивованої стриманості Спільноти вести торгові переговори з РЕВ, Джон Піндер зазначив ще й іншу перешкоду на шляху укладення угоди між Спільнотою і РЕВ: ні Радянський Союз, ні Спільнота не мали істотних економічних інтересів у торгових переговорах⁴⁶. Європейська Спільнота мала активне сальдо в торгівлі з РЕВ (див. табл. 2.1) і, беручи до уваги природу економік, в яких торгівлю веде держава, не могла бути впевненою, що торгові поступки будуть повністю сплачені. Радянський експорт в Європейську Спільноту (в основному сировина) не підлягав обкладенню тарифами або квотами. Тільки східноєвропейські країни, за винятком Східної Німеччини, стикалися з протекціонізмом при експорті в країни Спільноти і змушені були вести переговори про поступки.

Тому не дивно, що переговори між Спільнотою і РЕВ не пройшли гладко в 1970-ті роки. Фадеєв зв'язався з президентом Комісії Ортолі (відповідно до вимог Ради) у вересні 1974 року. Попередні переговори були проведені в лютому 1975 року між Комісією і представниками РЕВ, але закінчилися всього лише запрошенням РЕВ на подальші переговори в Брюсселі⁴⁷.

У лютому 1976 року, невдовзі після саміту НБСЄ в Гельсінкі, організація РЕВ зробила письмову пропозицію президентові Ради провести переговори з торгових питань. Ця угода заклала б принципи управління торговими взаєностосунками між країнами РЕВ і Спільноти, а спільний комітет спостерігав би за впровадженням цих принципів, тим самим надаючи РЕВ контроль над торговою політикою своїх членів⁴⁸.

У листопаді Спільнота відповіла, знову повторюючи, що її цікавлять торгові угоди з окремими країнами РЕВ, а з РЕВ цікавлять угоди, що виходять за межі торгової політики⁴⁹. Переговори продовжувалися з 1978 по 1980 рік безуспішно, відображаючи несумісність позицій сторін. У 1981 році переговори провалилися⁵⁰. Напружена міжнародна політична атмосфера початку 1980-х стала перешкодою для відновлення переговорів.

Зміна позиції РЕВ почала відбуватися в 1983—1984 роках. Угорщина і Чехословаччина почали в 1983 році переговори з Комісією про розширення їхніх галузевих торгових угод (див. розділ 3). У червні 1984 року зустріч представників РЕВ на вищому рівні за-

твердила положення про те, що члени РЕВ готові укласти відповідну угоду із Спільнотою для розвитку торгових і економічних відносин між членами обох організацій. Жовтневе 1984 року послання в Спільноту підтвердило готовність РЕВ відновити переговори⁵¹.

Коли італійський прем'єр-міністр Бетіно Краксі, тодішній президент Ради, відвідав Москву у травні 1985 року, стало зрозуміло, що ворожість до Спільноти різко пішла на спад, і що позиції сторін зблизилися. На цьому заході новий радянський лідер Михайло Горбачов заявив, що настав час «організувати взаємовигідні відносини між РЕВ і ЄЕС з економічних питань. У разі, коли країни ЄЕС виступають як «політична організація», ми готові також шукати з нею спільну мову з міжнародних проблем»⁵².

У червні 1985 року секретар РЕВ В'ячеслав Сичов надіслав президентові Комісії Делору пропозицію щодо встановлення офіційних відносин між двома організаціями. Європейська Рада, що засідала в Мілані в тому ж місяці, згодилася, що Комісія має вивчити цю пропозицію. Комісія відповіла РЕВ, що вона хоче відновити діалог, але що нормалізація⁵³ відносин між двома організаціями має проходити паралельно з нормалізацією відносин між Спільнотою і країнами — членами РЕВ. Рада попросила надати подробиці пропозиції⁵⁴. У вересні Сичов направив проект декларації ЄЕС — РЕВ: у ній передбачалося, що обидві організації встановлюють двосторонні офіційні відносини і заявляють, що форма цих відносин буде визначена на подальших зустрічах. Тим самим організація РЕВ припинила спроби укласти торгову угоду із Спільнотою. Проте відносини між двома організаціями мали бути визначені до встановлення відносин із членами РЕВ для створення «сприятливого клімату»⁵⁵.

Причина зміни позиції РЕВ впливає в основному з того, що Горбачов знаходився в процесі сходження до вищої влади в Радянському Союзі і його зовнішня політика була відкритішою і гнучкішою, хоча ця зміна у ставленні передувала його виборам як Генерального Секретаря Комуністичної партії Радянського Союзу в березні 1985 року. Економічний інтерес Радянського Союзу в розвитку відносин із Спільнотою тепер переважував попереднє його небажання взагалі мати з нею справу. Економічна ситуація в Східній Європі різко погіршувалася; деякі країни, особливо Польща, мали великі борги перед Заходом, і ціни на нафту впали, погіршивши торговий баланс Радянського Союзу. Трансатлантична напруженість із питання газової труби на початку 1980-х (див. підрозділ 2.3) допомогла ослабити радянську ворожість стосовно Спільноти⁵⁶. Бажання мати вихід на спільний європейський ринок стимулювало країни — члени РЕВ іти на компроміси. Вони, ймовірно, також брали до уваги зростаючу економічну вагу Спільноти після вступу до неї Іспанії та Португалії в 1986 році.

Позиція Спільноти щодо відновлення переговорів мала на меті звичний паралельний підхід: Спільнота прагнути розвивати нормальні відносини з окремими країнами РЕВ одночасно з розвитком відносин із самою РЕВ. У січні і лютому 1986 року член Комісії, відповідальний за зовнішні відносини, Віллі де Клерк надіслав послання секретареві РЕВ і країнам — членам РЕВ, в якому висловлювалася ця позиція. У своїх відповідях східноєвропейські країни та організація РЕВ сприйняли її; Сичов зауважив, що кожен член РЕВ вирішуватиме, укладати угоду із Спільнотою чи ні. До середини 1986 року переговори про сепаратні угоди почалися з Болгарією, Чехословаччиною, Угорщиною, Польщею і Румунією, тож Спільнота могла продовжувати переговори з РЕВ. Східна Німеччина і Радянський Союз ставили умовою нормалізації відносин ухвалення спільної декларації Спільнота — РЕВ⁵⁷.

Переговори про пропозицію РЕВ розпочалися у вересні 1986-го і тривали до 1988 року. Основна дискусія розгорнулася з приводу наполегливості Спільноти в питанні включення територіального пункту, що стосується застосування Римської угоди до Західного Берліна, проти чого організація РЕВ заперечувала⁵⁸. Проте Спільнота відмовилася відступити від своєї позиції, згідно з якою Західний Берлін мав бути визнаним частиною Спільноти.

Тільки у травні 1988 року питання вирішилося на користь Спільноти. Західна Німеччина, яка головує в Раді протягом першої половини 1988 року, дуже активно намагалася розв'язати проблему, щоб декларація була підписана наприкінці періоду її президентства. Мартін Бангеман, західнонімецький міністр з економічних відносин, зустрівся з Горбачовим і радянським прем'єр-міністром Миколою Рижковим у середині травня і «вибив» нове формулювання за берлінським пунктом⁵⁹. Тепер має бути прийнята «угорська формула» (названа так, оскільки вона використовувалася в угоді про текстиль від 1978 року між ЄЕС і Угорщиною): не зазначаючи явно Західного Берліна, декларація проголошувала, що вона застосовна у всіх регіонах, де Договір про ЄЕС є дійсним. Пізніше було досягнуто згоди про те, що РЕВ подасть заяву, яка підкреслює, що дана декларація не стосується угоди про територіальний розподіл Берліна на сфері впливу Франції, Радянського Союзу, США і Сполученого Королівства⁶⁰.

Спільна Декларація ЄЕС — РЕВ набула чинності 9 червня в Москві і була підписана 25 червня в Люксембурзі після затвердження Радою і Європейським Парламентом. У цій декларації ЄЕС і РЕВ встановлювали офіційні відносини і погоджувалися співпрацювати «у галузях, які знаходяться в їх відповідних сферах компетенції, і де є спільний інтерес». Не були визначені інституції, і навіть елемент співпраці був позначений нечітко. Сторони погодилися тільки,

«якщо потрібно, вивчити можливість визначення нових сфер, форм і методів співпраці»⁶¹.

Обмежена суть декларації стала результатом позиції Спільноти до відносин із РЕВ. «ЄЕС прийняло Спільну Декларацію з РЕВ як вхідний квиток для укладення двосторонніх угод з окремими країнами, а не як структурну угоду, що встановлювала б порядок денний для подальшої двосторонньої співпраці»⁶². Організація РЕВ була змушена переглянути свою попередню позицію і прийняти вимоги Спільноти, визнаючи її єдиним цілим як у територіальному плані, так і в плані його компетенцій»⁶³. Таким чином, Спільнота могла відчувати задоволення, проте її твердість волі посправжньому окупилася тільки після надзвичайних змін у Східній Європі.

Упродовж декількох місяців після підписання Спільної Декларації майже всі країни Східної Європи встановили дипломатичні відносини із Спільнотою⁶⁴, після чого були укладені угоди про торгівлю і співпрацю (див. розділ 3) з країнами — членами РЕВ.

2.2. ЄПС, Європейська Спільнота та НБСЄ

У 1950-х і 1960-х роках Радянський Союз періодично вносив пропозиції про проведення загальноєвропейської конференції з безпеки і економічного співробітництва. Захід відхилив ці пропозиції, розглядаючи їх як спробу узаконити незадовільний стан речей у Європі і зміцнити радянське домінування в країнах Східної Європи. Але під час розрядки напруженості в кінці 1960-х НАТО згодилося з такою пропозицією за умови, що одночасно почнуться переговори про скорочення озброєнь у Європі⁶⁵. Окрім тридцяти трьох європейських країн, участь узяли США і Канада.

НБСЄ надала ідеальну можливість ввести в дію новий механізм ЄПС. На першому засіданні міністрів закордонних справ в рамках ЄПС у листопаді 1970 року було вирішено створити НБСЄ в рамках цієї структури. Співпраця дозволила б ЄПС виробити окрему європейську політику, таку важливу для Франції. Західна Німеччина дуже прихильно ставилася до координації на форумі НБСЄ, розглядаючи її як додаткову підтримку своєї *остполітики*⁶⁶. Перспектива передачі національних повноважень з питань торгової політики стосовно країн Східної Європи в руки Спільноту (з травня 1974 року) стала додатковим стимулом для співпраці: координуючи свої позиції щодо політичних відносин із східним блоком, країни-члени могли бути впевнені, що вони встановлюють напрямки дії, за якими СТП могла працювати⁶⁷.

США, що були зайняті війною у В'єтнамі і скептично ставилися до переваг дорадчої дипломатії, продемонстрували вражаючу відсутність інтересу до НБСЕ і висловили бажання, щоб ЄПС узяла на себе керівництво. Атмосфера розрядки також «створила місце маневру для невійськових властей і блоків»⁶⁸. «Цивільний» характер НБСЕ апелював до «цивільної» ЄПС: військові питання не виділялися на початкових переговорах, тоді як НАТО координувала західну позицію з питань розвитку довіри⁶⁹.

Спільний підхід ЄПС вважався необхідним для ефективнішого протистояння радянським спробам встановити контроль над порядком денним і цілями НБСЕ. СРСР хотів створити загальноєвропейську систему безпеки, основу на договірних зобов'язаннях, яка б узаконила розділення Європи і Німеччини⁷⁰. Відповідно, НБСЕ оголосила б незмінність кордонів і невтручання у внутрішні справи. Країни-члени хотіли заблокувати таку можливість: принцип незмінності кордонів міг бути використаний для узаконення стану справ у Європі і для протидії з боку СРСР подальшій інтеграції Західної Європи. Західні країни прагнули наголосити на правах людини та контактах і дотримувалися загального підходу в стимулюванні розрядки і взаємозалежності між Західною та Східною Європою. Вони також чинили спротив радянській пропозиції заснувати постійний механізм НБСЕ, який міг би закріпити стан речей, що склався.

Координація позицій країн-членів почалася невдовзі після зустрічі прем'єр-міністрів у листопаді 1970 року, щоб підготуватися до попередніх переговорів на 1972—1973 роки. Політичний Комітет ЄПС створив два комітети весною 1971 року: Підкомітет НБСЕ займався політичними аспектами переговорів і включав тільки представників країн-членів, тоді як спеціальна група займалася економічними питаннями і також включала представників Комісії⁷¹.

Те, що порядок денний НБСЕ був розділений по декількох «кошиках» (одним із яких була економічна кооперація), дозволило країнам-членам спробувати зберегти поділ між економічним (Спільнота) і політичним (ЄПС) механізмами розробки політики. Франція була проти участі Комісії на тій підставі, що НБСЕ в основному займалася питаннями безпеки і має стати конференцією держав, а не блоків⁷². Але після тривалих дискусій Комісія взяла участь у переговорах про економічне співробітництво, висловлюючи точку зору Спільноти з питань у межах своєї компетенції⁷³.

Не повинно було бути окремої делегації від Спільноти. Якби її запросили взяти участь в НБСЕ, СРСР міг наполягти на тому, що РЕВ також взяла участь. Представники Комісії приєдналися до делегації країни-члена, яка головувала в Раді. У серпні 1975 року Завершальний Акт Гельсінкської угоди був підписаний італійським прем'єр-міністром і президентом Ради від імені Спільноти. Те, що

організація РЕВ визнала це, означало її мовчазне визнання юрисдикції Спільноти над торговими справами країн-членів⁷⁴.

Координація НБСЕ з боку ЄПС вважається успішною. Група Дев'яти виникла як найзгуртованіша група в НБСЕ; нейтральні та неприєднані країни, а часто й невеликі країни східного блоку, підтримували позицію ЄПС⁷⁵.

Завершальний Акт був більше політичною заявою, ніж правовим договором. У першому кошику СРСР довелося змиритися з тим, що кордони оголошувалися недоторканими, а не незмінними, і що вони можуть змінюватися в мирному порядку; у відповідь був декларований принцип невтручання у внутрішні справи. У другому кошику (з економічного співробітництва) була неясною готовність лібералізувати торгівлю (через сумніви Заходу щодо можливості досягнення взаємного обміну), хоча детальніші заходи були спрямовані на створення кращих умов для роботи західних компаній. У третьому кошику знаходилися загальні й конкретні зобов'язання стосовно більш вільного пересування й спілкування людей⁷⁶.

Після Гельсінкі країни-члени продовжували координувати свої позиції на наглядних конференціях (таких, як Белградська 1977—1978 років), особливо з економічних питань⁷⁷. До моменту проведення Мадридської наглядної конференції в 1980—1983 роках відносини Схід — Захід стали гіршими. НАТО стало відігравати більш важливу роль у координуванні західної політики, тоді як подальші конференції (такі, як Конференція з питань роззброєння в Європі 1984—1986 років) більше займалися військовими аспектами безпеки⁷⁸.

Більш моралістична зовнішня політика Америки, що розпочалася при адміністрації Картера, підкреслювала ті положення Гельсінкської угоди, які стосувалися прав людини, і використовувала форум НБСЕ для звинувачення Радянського Союзу в порушенні цих прав. Західноєвропейські країни відчували себе незатишно при такому підході Америки, але вони також почали дедалі частіше говорити про права людини, принаймні, риторично⁷⁹. Хоча, більше акцентувалося позитивне стимулювання лібералізації, а не негативні санкції.

ЄПС не втручалася в процес зростання напруженості між двома супердержавами. Розміщення ракет «Круз» і «Першинг-2» після 1979 року формально не розглядалося в ЄПС, беручи до уваги його суперечливий і військовий характер. Східноєвропейська робоча група ЄПС мала право проводити тільки академічні дослідження, оскільки Франція, яку підтримувала Данія, хотіла зберегти національну двосторонню політику в регіоні⁸⁰. Та все ж на початку 1980-х країни-члени опинилися в конфліктній ситуації з США щодо питань торгівлі між Заходом і Сходом: зібралися аби захистити свої інтереси в торгівлі з країнами Східної Європи і Радянським Союзом.

2.3. Торгівля і безпека

Різниця в підходах США і Західної Європи до торгівлі з радянським блоком дістала назву «економічного стримування» і «взаємозалежності»⁸¹. США, головні проповідники підходу економічного стримування, намагалися відібрати у Радянського Союзу переваги торгівлі із Заходом: торгівля підсилить його економічну і, відповідно, військову могутність. Ухвалений 1949 року в США Закон про контроль над експортом накладав контроль на торгівлю з радянським блоком; у тому ж році цей контроль вилився на багатосторонній основі в Координаційний комітет багатостороннього контролю над експортом (КОКОМ)⁸². За законом 1951 року про взаємну військову допомогу США могли припинити допомогу своїм союзникам, якщо вони експортували певні товари в комуністичну країну.

На відміну від США, західноєвропейські країни (і якнайбільше Західна Німеччина) відчували, що «позитивні стимули, подібні до торгівлі, могли втягнути Радянський Союз у мережу взаємозалежних відносин із Заходом, і сталі зв'язки могли зменшити загрозу війни в Європі»⁸³. Санкції не допоможуть створити безпечний клімат у Європі, а торгівля допоможе стабілізувати політичні відносини і в довгостроковій перспективі відкрити східноєвропейські країни⁸⁴. Країни — члени Спільноти скептично ставилися до корисності і дієвості санкцій та контролю над експортом (за винятком випадків експорту військової продукції і технологій). У них також був сильніший економічний інтерес до торгівлі зі Сходом з очевидних географічних і культурних причин⁸⁵.

До кінця 1970-х конфронтація зростала у міру того як західноєвропейські країни ставали все наполегливішими в цьому питанні. Це видно з реакції на вторгнення радянських військ в Афганістан у 1979 році. США обмежили експорт в СРСР і наклали ембарго на зерно; американські союзники були вимушені вжити таких самих заходів під тиском США. Перша реакція ЄПС відома своєю тривалістю — потрібно було три тижні, щоб її сформулювати⁸⁶. Рада згодилася в січні 1980 року не покривати дефіцит зерна своїм імпортом і дала обіцянку не підривати санкції США, але також висловила бажання підтримувати «традиційні» торгові потоки⁸⁷. Спільнота намагалася ізолювати торгові відносини з країнами Східної Європи від погіршення політичних відносин між супердержавами.

Американське занепокоєння з приводу реакції країн-членів на вторгнення до Афганістану призвело до напруженості між союзниками в НАТО. Розбіжності посилювалися при виробленні позицій щодо подій у Польщі.

2.3.1. ПОЛЬСЬКА КРИЗА

Після виникнення «Солідарності» в Польщі (серпень 1980 року) Захід боявся повторення Угорщини-1956 або Чехословаччини-1968⁸⁸. З боку НАТО було зроблено застереження з приводу можливої радянської інтервенції в Польщу⁸⁹. Європейська Рада також зробила два застереження Радянському Союзу в грудні 1980 і березні 1981 року⁹⁰.

Коли в Польщі (грудень 1981 року) було оголошено воєнний стан без радянського військового втручання, союзники виявилися до цього непередбаченими. США вдалися до економічних санкцій проти Польщі і Радянського Союзу — який вважався винним у кризі — і чинили сильний тиск на західноєвропейські країни, щоб ті зробили те ж саме. Санкції США були також спрямовані на зрив будівництва газопроводу з Радянського Союзу до Західної Європи, який залежав від західних кредитів і технології. Адміністрація Рейгана чинила спротив цьому проекту на тій підставі, що західноєвропейці нададуть СРСР дуже важливу технологію, а СРСР потім контролюватиме велику частину поставок газу до Західної Європи. Американські фірми не могли поставляти устаткування для газопроводу, «Дженерал Електрик» не могла поставляти компоненти своїм ліцензіатам у Західній Німеччині, Італії і Сполученому Королівстві. Але проект будівництва газопроводу продовжувався: цю націоналізовану французьку компанію поставляла компоненти⁹¹.

Західноєвропейські країни використовували структуру Спільнота/ЄПС для протидії тиску США. Як зазначив Пітер Марш, «країни-члени поза сумнівом вважали, що вигідно використовувати механізм Спільноти для організації спільного опору американським спробам диригувати західноєвропейською політикою санкцій проти Польщі та Радянського Союзу на тій підставі, що така політика загрожувала інтересам Спільноти в економічних відносинах між Сходом і Заходом»⁹².

У відповідь на вимоги США спочатку були запроваджені санкції, а потім почалася дискусія в рамках ЄПС. У першій половині 1982 року в Раді головувала Бельгія, і вона вважала, що питання про санкції підпадало під юрисдикцію як Спільноти, так і ЄПС, тому бар'єри між ними можуть бути знижені⁹³.

15 грудня 1981 року міністри закордонних справ, які зустрічалися в рамках ЄПС, закликали Польщу скасувати воєнний стан, але було ясно, що це не вплине на американські вимоги щодо запровадження санкцій⁹⁴. 4 січня 1982 року міністри закордонних справ спробували відтягнути час, згодившись розглянути заходи стосовно кредитної та економічної допомоги Польщі і щодо торговельної політики у відносинах з СРСР⁹⁵. На Польщу не були накладені які-

небудь санкції, хоча деякі країни-члени вирішили (у НАТО) обмежити нові кредити Польщі і не переглядати її офіційні борги. Комісія і Рада також вирішили, що продовольча допомога, а також засоби першої медичної допомоги будуть поставлені через неурядові організації (НУО)⁹⁶.

У лютому Рада обговорювала обмеження деякого імпорту з Радянського Союзу, хоча Греція була проти цієї пропозиції; тоді Комісія запропонувала понизити квоти на радянський імпорт на 8 відсотків. 15 березня Рада ще більше обмежила пропозицію Комісії, понизивши квоти на радянський імпорт на 1,4 відсотки⁹⁷. Директива Ради містила тільки розпливчате посилення на політичні причини цього заходу («оскільки інтереси Спільноти вимагають зниження імпорту з СРСР»), з тим, щоб воно могло ґрунтуватися на статті 113, проте вперше інструмент Спільноти використовувався для реалізації позиції, рішення про яку було ухвалено в ЄПС⁹⁸. Використання інструменту Спільноти також виявилось необхідним, оскільки Греція залишалася проти цього заходу, не даючи можливості ЄПС досягти консенсусу. А оскільки розпорядження Спільноти можуть бути диференційовані, Греція могла бути виключена з цієї директиви окремим розпорядженням⁹⁹.

Стали очевидними розбіжності з США. У березні 1982 року глави держав або урядів «визнали роль, яку відігравали економічні й комерційні контакти в стабілізації та розвитку відносин Схід — Захід в цілому, і які вони хотіли б розвивати на основі реальних взаємних інтересів»¹⁰⁰.

Для США реакція Спільноти була неадекватною і доводила, що країни-члени перебували в небезпечній залежності від торгівлі зі Східною Європою (навіть незважаючи на те, що торгівля з країнами РЕВ становила всього лише незначний відсоток усього їхнього торгового обороту). Це питання обговорювалося на початку червня 1982 року на зустрічі Великої сімки у Версалі. Було досягнуто угоди про посилення контролю над експортом стратегічних товарів і про обмеження кредитів Радянському Союзу та країнам Східної Європи¹⁰¹. Але США поглибили проблему: 18 червня вони подовжили грудневі санкції на всі дочірні компанії та ліцензіатів компаній США. Їм заборонили експортувати в Радянський Союз будь-яке нафтове або газове устаткування, виготовлене за американськими технологіями або з використанням американських компонентів. Ці санкції безпосередньо вплинули на роботу деяких західноєвропейських фірм, які брали участь у будівництві газопроводу.

Усі країни — члени Спільноти негайно заявили протест у зв'язку з цим втручанням у їхні комерційні справи. Наприкінці червня міністри закордонних справ і Європейська Рада заявили протест на це рішення США і охарактеризували його як незаконне екстерито-

ріальне застосування законів США¹⁰². Франція і Сполучене Королівство наказали своїм компаніям виконувати контракт із Радянським Союзом, Італія і Західна Німеччина всіляко стимулювали свої компанії робити те ж саме¹⁰³.

Як зазначала Джулія Кацман, для обговорення розбіжностей із США щодо питання будівництва газопроводу країни-члени більше поклалися на механізм Європейської Спільноти, а не ЄПС. Країни-члени були проти обговорення напруженості в рамках ЄПС, оскільки при цьому підкреслювався б політичний аспект. Протест Спільноти фокусувався на економічних і правових результатах дій США, а не на політичних обґрунтуваннях. Участь Спільноти дозволила б великим країнам-членам уникнути прямого конфлікту з США, підсилюючи при цьому їхню вагу при веденні переговорів, а невеликим країнам дала б можливість виконувати більш важливу роль¹⁰⁴.

14 липня Спільнота надіслала США офіційний протест, а 12 серпня Комісія і президент Ради знову надіслали США офіційну ноту, в якій висловлювалася одностайна позиція країн-членів: США повинні зняти санкції¹⁰⁵. У листопаді 1982 року США поступилися і зняли санкції, заявивши, що союзники згодні вжити серйозніших заходів стосовно торгівлі з Радянським Союзом, що відразу ж спростував президент Франції Міттеран¹⁰⁶. Однак протягом 1982—1984 років була серйозно переглянута позиція КОКОМ, що призвело до жорсткішого контролю над найдосконалішим комп'ютерним та телекомунікаційним обладнанням, і був знятий контроль над деяким комп'ютерним устаткуванням¹⁰⁷. У той час була проведена робота різними організаціями, включаючи НАТО, щодо аналізу економічних відносин між Сходом і Заходом. Загалом дійшли висновку, що торгівля і кредити мають залежати від ринкових показників, і що уряди не повинні надавати переваг країнам, які торгують через державні структури¹⁰⁸.

Санкції Спільноти відносно Радянського Союзу не були відновлені в 1983 році, оскільки воєнний стан у Польщі було знято в липні 1983 року, а політичні в'язні звільнені. Трансатлантична напруженість слабшала, хоча США і продовжували насторожено ставитися до тісних зв'язків між Західною і Східною Європою. США обережно вітали переговори між Європейською Спільнотою і РЕВ, що привели до взаємного визнання в 1988 році. США попереджали, що ця угода буде економічно вигіднішою РЕВ, ніж Спільноті, і що вона може внести розкол у взаємостосунки між Європейською Спільнотою і США¹⁰⁹.

Суперечки навколо польської кризи і газопроводу спричинили формування спільної позиції стосовно торгових відносин із Східною Європою. Країни-члени об'єдналися для протистояння акценту США

на зв'язку між торговою і військовою безпекою та для захисту своїх інтересів у торгівлі між Сходом і Заходом. Тим самим вони сприяли розвитку Спільноти: «Класичний приклад, коли зовнішня загроза стимулювала внутрішню солідарність. Суперечка навколо газової труби, зрештою, зміцнила Спільноту і підсилила довіру до Комісії»¹¹⁰.

Висновки

До 1988 року Спільнота/ЄПС відігравали провідну роль у Східній Європі. Але діапазон інструментів Спільноти був невеликий, деякі з них продовжували знаходитися в руках країн-членів, і це обмежувало її можливості в регіоні. Спільнота/ЄПС у будь-якому разі не могли проводити амбітну й активну політику в Східній Європі: не тільки б країни-члени заперечували проти відмови від своїх прерогатив, але й реалії холодної війни перешкоджали такому незалежному кроку. Після закінчення холодної війни не було ясно, чи згодяться країни-члени проводити активну спільну політику стосовно Східної Європи.

Проте країни-члени з'ясували свої спільні інтереси в підтримці політичних та економічних зв'язків із Східною Європою, особливо за часів напруженості між двома супердержавами, і всіляко відстоювали свої інтереси. Вони згодилися, що ці зв'язки (особливо торгівлі) були важливими для лібералізації і стимулювання здобуття незалежності від Москви. Принципи НБСЕ згодом сформуливали основу відносин із Східною Європою, які насамперед ґрунтувалися на особливостях окремих країн РЕВ. Країни-члени визнали (хоча й неохоче), що зниження бар'єрів між окремими механізмами вироблення політичних курсів (зовнішніми економічними відносинами і зовнішньою політикою) було необхідним. Спільнота встановила свої повноваження у сфері торгової політики, і країни Східної Європи вже почали до неї звертатися з питань торгових поступок. Торгові угоди Спільноти (з Румунією і Югославією) використовувалися як винагорода за незалежність у зовнішній політиці. Маючи угоду між ЄЕС і РЕВ, Комісія діставала всі можливості для того, щоб збільшити свою участь у відносинах із Східною Європою, оскільки вона вела переговори про угоди щодо торгівлі і співпраці з окремими членами РЕВ. Отже, до 1988 року Спільнота/ЄПС розробили інструмент (хоча й обмежений) співпраці у сфері відносин із Східною Європою і створили прецеденти, які могли мати свій розвиток у разі падіння комунізму.

3 Розробка спільного зовнішньополітичного курсу стосовно Східної Європи, 1988—1989 роки

Крах комунізму восени 1989 року збігся в часі з дуже динамічним періодом в історії Європейської Спільноти, коли розпочалися зусилля щодо завершення будівництва єдиного європейського ринку та розробки планів економічного й валютного об'єднання. Спільнота з новою силою продемонструвала свою наполегливість¹. Існували спільні очікування як усередині Спільноти, так і поза нею стосовно того, що Спільнота стане «наріжним каменем» нової європейської архітектури. У неї були інструменти, потрібні для задоволення пріоритетів східноєвропейських країн у сфері економічних реформ, торгівлі із Заходом і включення до «Європи». Проте для того, щоб очолити цей процес, Спільноті знадобився час. Весною 1989 року, після багатомісячних вагань, країни-члени нарешті згодилися, що має існувати спільний і послідовний підхід до співпраці зі Східною Європою. Таким чином Спільнота здобувала провідну роль у реагуванні на вражаючі події осені 1989 року.

У першій частині цього розділу простежимо розвиток спільної зовнішньої політики стосовно країн Східної Європи з 1988-го до 1989 року. Загалом до середини 1989 року було досягнуто угоди про головну мету цієї політики: стимулювання і підтримка реформ. Успіх реформ вважався життєво важливим для забезпечення довгострокової стабільності й безпеки в Європі на підставі того, що капіталістичні, демократичні країни або ті, що займаються вільною торгівлею, є добрими сусідами, оскільки вони не загрожують безпеці. Для стимулювання реформ Спільнота запропонувала торгові поступки і допомогу за умови розвитку демократії та ринкової економіки, а також захисту прав людини. Висунуті умови² цілком очевидно пов'язували економіку й політику.

Може здатися, що ці умови змінювали позицію Спільноти у порівнянні з тією, яку вона займала в ході холодної війни, коли торгівля з комуністичною Європою розглядалася як спосіб стабілізації

політичних відносин: торгівля може використовуватися як «морквинка», і Спільнота вагалася, перш ніж використовувати її як «палицю». Наприкінці холодної війни Спільнота змінила свою позицію і використала свою економічну потужність для підтримки економічних і політичних реформ у Східній Європі³. Розвиток тісніших відносин все ще розглядався як спосіб забезпечення стабільності, але висунення умов із часом перетворилося на норму⁴ або стандарт зовнішньополітичного курсу Спільноти/Союзу. І хоча такі умови вступають у суперечність з іншими інтересами (наприклад, комерційними), вони тепер дедалі частіше застосовуються (але не завжди послідовно) у відносинах ЄС з третіми країнами⁵.

У другій частині цього розділу буде розглянуто політичний інструмент, який Європейська Спільнота спочатку використовувала для підтримки реформ у Східній Європі: угоди про торгівлю та співпрацю. Після підписання Спільної Декларації ЄЕС—РЕВ Спільнота уклала угоди з окремими країнами РЕВ на основі висунення умов. Угоди про торгівлю та співпрацю стали першим етапом відносин Спільноти з країнами Східної Європи, але в «передреволюційні» 1988—1989 роки вони дійсно були єдиним інструментом політики Спільноти.

3.1. Поворот Спільноти до *Остполітики* (східної політики)

Динамізм Європейської Спільноти наприкінці 1980-х контрастував із так званим «евросклерозом» (мляве економічне зростання, інституціональні проблеми) у 1970-х і на початку 1980-х років. Кінець холодної війни, який швидко наближався, звільнив Спільноту від обмежень, що накладалися занадто політизованою й милітаризованою двополюсною конфронтацією. Здавалося, вона була більшою мірою здатною діяти колективно і на ширшій світовій сцені, ніж раніше. Клімат міжнародних відносин став сприятливішим для застосування цивільної або «м'якої» сили та багатосторонньої співпраці⁶. Та все ж країни — члени Спільноти — не могли досягти протягом певного часу згоди про спільний політичний курс стосовно країн Східної Європи.

Починаючи з 1988 року, Бельгія та Комісія стали першими наполягати на виробленні спільної і послідовної політики щодо Східної Європи. Бельгія, традиційно стабільний поборник спільної і послідовної зовнішньої політики, обстоювала саме таку позицію щодо відносин між Сходом і Заходом⁷. Міністр закордонних справ Бельгії Лео Тіндеманс закликав Спільноту/ЄПС повністю відповідати статті 3 ЄСД: країни-члени повинні прагнути діяти разом, і політика

Спільноти і ЄПС має бути послідовною⁸. Комісія, тепер уже більше залучена до відносин із Східною Європою, оскільки вона вела переговори з приводу угод про торгівлю та співпрацю з членами РЕВ, виступала за те, щоб Спільнота відігравала у цій справі більшу роль. Її президент Жак Делор без вагань включився в обговорення політичного курсу відносно країн Східної Європи.

Бельгійці були особливо стурбованими поширенням національних ініціатив стосовно Радянського Союзу: деякі країни-члени відвідали Москву восени 1988 року щоб зміцнити економічне співробітництво і запропонувати кредити. Невеликі країни-члени побоювалися, що великі держави нехтуватимуть солідарністю Спільноти на користь своїх власних інтересів. Тільки протягом жовтня Сполучене Королівство, Західна Німеччина, Франція та Італія погодили або підписали з Радянським Союзом пакети комерційних кредитів на суму 1 млрд, 940 млн, 300 млн і 400 млн фунтів стерлінгів відповідно⁹. Великі країни-члени реагували на нові можливості, намагаючись мати вигоду для себе і використовуючи ті інструменти політики, які вони відмовилися передати під юрисдикцію Спільноти.

18 липня 1988 року, через місяць після підписання декларації ЄЕС—РЕВ, дванадцять міністрів закордонних справ ухвалили рішення про те, що жовтнева зустріч у Гімніху буде присвячена прогнозуванню майбутнього у відносинах із Східною Європою (і Радянським Союзом) та формулюванню узгодженої реакції на зміни у Східній Європі¹⁰. На зустрічі в Гімніху вони попросили представити Родоській Європейській Раді два документи 2 і 3 грудня. Перший мали підготувати політичні директори та секретаріат ЄПС, і він мав стати спільним документом, що викладає політичний курс Двадцяти у відносинах із Радянським Союзом та Східною Європою. Другий документ, стосовно економічних відносин із східноєвропейськими державами, мала підготувати Комісія. Ці прохання були спробою забезпечити послідовність.

Проте жовтнева зустріч у Гімніху також показала розбіжності в питанні щодо ставлення Спільноти до Східної Європи¹¹. На той момент розвиток Східної Європи залежав від успіху реформ Горбачова, і розбіжності відображали оптимізм або песимізм стосовно цих перспектив. Одна група, включаючи Сполучене Королівство та Португалію, вважала, що зміни в радянському блоці будуть позитивними, але хотіли почекати і подивитися, що стане з реформами Горбачова. Інша група, очолювана Західною Німеччиною та Італією, вважала, що Спільнота повинна не чекати, а допомагати Горбачову. Без загального аналізу змін, що відбулися, виробити спільний підхід було неможливо.

У промові до ЄП 16 листопада 1988 року Делор закликав виробити спільний підхід до Східної Європи. Він хотів, щоб Родоська Євро-

пейська Рада погодилася з проведенням аналізу відносин Схід—Захід і з роллю, яку відіграватиме Спільнота. Він також наполягав на спільних правилах у сфері експортних кредитів, щоб стримати конкуренцію щодо торгових кредитів Радянському Союзу. Комісії потрібна була ідея структури, в рамках якої мали б розвиватися економічні відносини¹².

Делор та бельгійський уряд зокрема хотіли, щоб Родоська Європейська Рада ухвалила окрему декларацію стосовно відносин Сходу і Заходу¹³. Зрештою, Рада тільки включила параграф про відносини Сходу і Заходу до своєї заяви про міжнародну роль Спільноти. Як зазначив Саймон Натал, «глави держав та урядів, наділені даром передбачення не більше за інших, усе ще не розуміли, які відбуваються зміни, і що існує потреба у свіжій політиці»¹⁴.

Заява про міжнародну роль Спільноти була загалом спрямована на те, аби переконати треті країни в тому, що єдиний європейський ринок не створить «фортеці з назвою "Європа"». Вона визнавала, що економічна політика та політика безпеки неподільні, особливо в Європі, і що зовнішньополітичні курси Спільноти і ЄПС мають бути тісно взаємопов'язаними. Лідери вітали розвиток відносин із членами РЕВ; вони також розвиватимуть з ними політичний діалог (і перші контакти відносно проведення двосторонніх політичних діалогів із Радянським Союзом, Польщею та Угорщиною були зроблені наступного року). «Європейська Рада підтверджує свою рішучість діяти з новими сподіваннями на подолання розподілу нашого континенту і сприяти поширенню західних цінностей та принципів, спільних для країн-членів»¹⁵.

Два документи з економічних і політичних відносин, підготовлені для Родоського саміту, залишилися, на жаль, незатребуваними, на превелике розчарування Комісії й Тіндемаса¹⁶. 17 січня 1989 року Делор повідомив ЄП, що на Родоському саміті він висловив жаль з приводу того, що політична співпраця розвивалася не такими швидкими темпами, як економічна, і що Дванадцять країн не поспішали узгоджувати спільну позицію або виступати із спільними ініціативами в діалозі Сходу із Заходом¹⁷.

Тіндемас порадив своїм колегам обговорити формування спільної політики Спільноти у відносинах із Радянським Союзом та Східною Європою на засіданні Ради із загальних питань 20 лютого 1989 року. Бельгія хотіла, щоб Спільнота визначила спільні орієнтири для національних політичних курсів країн-членів стосовно країн Східної Європи¹⁸.

Проте обговорення, які проходили на засіданні Ради із загальних питань, не задовольнили ні Бельгію, ні Комісію. Рада тільки згодилася, що координація економічних й політичних відносин із Східною Європою була бажана. Сполучене Королівство і Франція

не поспішали встановлювати процедури Спільноти, які обмежили б їхню свободу дій в регіоні; інші країни-члени не поспішали підтримувати Бельгію та Комісію¹⁹. Рада затвердила мандат Комісії на проведення переговорів щодо угод про торгівлю та співпрацю з Польщею і Болгарією, які мали важливий політичний контекст (див. параграф 3.2.2).

Однак вже навесні 1989 року швидкість розвитку подій у Східній Європі почала впливати на ставлення країн-членів до координації спільної політики. У Польщі відбулися переговори за круглим столом, «Солідарність» була легалізована, а на червень планувалося проведення відкритих багатопартійних виборів до законодавчого органу. У січні та лютому 1989 року в Угорщині були ухвалені закони про свободу об'єднань і створення незалежних політичних партій, а у травні уряд розпорядився зняти загороду з колючого дроту на австрійському кордоні. Це були, за словами Тімоті Гартон Еша, «рефолуції»: суміш реформи зверху і тиск мас знизу²⁰; і хоча час революцій ще не настав, зміни вражали.

Після конференції в Гімніху в середині квітня іспанський міністр закордонних справ і президент Ради Франциско Фернандес Ордонез сказав, що Дванадцять ухвалить «спільну стратегію» у своїх відносинах зі Східною Європою. Делор вітав обговорення з цього питання як початок його глибшого вивчення²¹.

На засіданні Ради із загальних питань 24 квітня було зроблено важливий крок у напрямку до спільної політики. Рада в цілому згодилася з пропозиціями, висунутими Бельгією та Комісією. Вона підкреслила необхідність дотримуватися повнішого, послідовного й динамічного підходу до відносин із Східною Європою, наполягала на неодмінному узгодженні дій Європейської Спільноти і зазначила, що саме Рада із загальних питань має гарантувати цю узгодженість, яка має бути забезпечена на двох рівнях. По-перше, співпраця між Спільнотою і Східною Європою має доповнювати таку співпрацю окремих країн-членів. Між цими курсами поведінки потрібен вищий рівень координації, і Комісія мала підготувати звіт із цього питання. По-друге, необхідно було досягти більшої погодженості між політикою Європейської Спільноти і ЄПС. Зв'язок між Спільнотою і ЄПС має поліпшитися і стати активнішим, і обидві організації повинні затвердити зведений документ, що зазначає ініціативи на обох рівнях²².

Таким чином, через багато місяців безплідних розмов Рада згодилася, що має бути послідовний підхід до відносин із Східною Європою. На думку одного спостерігача, швидкі політичні зміни з усією очевидністю переконали такі країни, як Сполучене Королівство і Франція, в необхідності поліпшення координації дій, навіть якщо це і означало певне втручання Комісії у сферу політичних

відносин між Сходом і Заходом, яку країни-члени до того часу ревно оберігали²³.

Погодженість могла бути досягнута шляхом використання принципу висунення умов, хоча це правило ще не було чітко сформульованим. Проте у відносинах Спільноти зі східноєвропейськими країнами висунення умов уже застосовувалося. Початок переговорів стосовно угод про торгівлю та співпрацю та їх конкретні положення залежали, зокрема, від поваги до прав людини. Однак на засіданні 24 квітня Рада лише підтвердила, що угоди із східноєвропейськими країнами мають бути диференційовані відповідно до конкретних характеристик кожної держави. У висновках Ради не згадувалося, що «специфіка» угод дозволяла використовувати висунення умов. Але висунення умов уже було застосоване: на тому ж засіданні Рада припинила переговори з Румунією через політичні репресії в цій країні і закликала до якнайшвидшого укладення сприятливої угоди про торгівлю і співпрацю з Польщею (див. параграф 3.2.2).

Корепер та Політичний Комітет спільно підготували звіт про економічні й політичні відносини Спільноти зі Східною Європою для Мадридської Європейської Ради (26—27 червня 1989 року)²⁴. На цьому саміті дванадцять лідерів «підтвердили цілковиту законність спільного підходу, що включає політичний, економічний аспекти та аспекти співпраці, яких дотримуються Європейська Спільнота і країни-члени у своїх відносинах із СРСР та країнами Центральної та Східної Європи». Вони висловили жаль із приводу того, що порушення прав людини все ще відбувається у низці східноєвропейських країн і «підтвердили рішучість Спільноти та країн-членів відігравати активну роль у підтримці й стимулюванні позитивних змін і реформ»²⁵.

Через декілька днів на зустрічі Великої сімки в Парижі 14—16 липня Спільнота вже була провідною дійовою особою у відносинах Заходу зі Східною Європою, що стала реформуватися. Країни Великої сімки згодилися працювати разом одна з одною, а також з іншими країнами та міжнародними інституціями для підтримки реформ у Польщі й Угорщині. Щоб упоратися з цим завданням вони попросили Комісію «виступити з необхідними ініціативами за погодженням інших країн — членів Спільноти і залучити, крім учасників саміту, всі інші зацікавлені країни»²⁶.

Рішення Великої сімки є важливим з низки причин. По-перше, воно стало сигналом змін у ставленні Заходу до країн Східної Європи, що стали реформуватися (але не до СРСР). Допомога тепер розглядалася як доцільний інструмент політики стосовно країн Східної Європи: Польща та Угорщина були серйозно налаштовані на проведення реформ і потребували західної допомоги. Політика стосовно Східної Європи тепер мала три цілі: стимулювання економічних

реформ, допомога у зближенні і з'єднанні зі світовою економікою, створення нової зони європейської регіональної безпеки²⁷.

По-друге, вважалося, що Спільнота несла певну відповідальність за своїх східноєвропейських сусідів. Практична демонстрація здатності Спільноти до перетворення Європи в цілому сприяла виникненню консенсусу всередині самої Спільноти, а також і за її межами. Вона виявилася ідеальним інструментом, що мав стати наріжним каменем нової європейської конструкції²⁸.

І в країнах-членах, і в інших країнах було очікування того, що Європейська Спільнота очолить процеси в регіоні. Динамізм Спільноти, безумовно, підігрівав такі очікування, і цьому сприяв той факт, що країни-члени вже дійшли згоди щодо необхідності спільного підходу.

По-третє, Комісію підняли на високу провідну роль не тільки треті країни, але й чотири найбільші члени Спільноти — учасники Великої сімки; поза сумнівом, це мало наслідки для Спільноти як у зовнішній політиці, так і для внутрішнього розвитку. «Уперше Комісія стала дійовою особою зовнішньої політики у своєму власному праві»²⁹.

Після саміту Великої сімки історія «прискорилася»: восени 1989 року комуністичні режими стали ламатися під тиском своїх народів. Ніхто не чекав цих надзвичайних подій, але Спільнота виявилася у потрібному місці, щоб реагувати на них, уже взявши на себе провідну роль у наданні допомоги режимам, які стали реформуватися.

Це був історичний момент, і було загальне відчуття, що Спільнота має бути лідером і стати «наріжним каменем» нової Європи. Усі країни-члени згодилися, що колективні дії будуть набагато ефективнішими, ніж реакції на події в Східній Європі окремих країн-членів («політика на масштабах»). Вони всі згодилися, що Спільнота має відповідні інструменти, щоб реагувати на прохання східноєвропейських країн про торгові поступки, фінансову допомогу та допомогу в проведенні економічних і політичних реформ. Так звані «стрижень» — Франція і Німеччина — активно підтримували спільну політику: Німеччина вважала за краще не діяти самотужки в Східній Європі, здебільшого з політичних та історичних причин; Франція обстоювала активну спільну *Остполітику*, щоб урівноважити потенційно домінуючу роль Німеччини в Східній Європі.

Цілі Спільноти (підтримка реформ) і засоби їх досягнення (специфіка, висування умов) залишалися, в основному, незмінними, але були започатковані подальші ініціативи з метою розв'язання важливих проблем, які впливали з революцій у Східній Європі. Потрібна була негайна допомога для проведення економічних реформ, хоча, висуваючи умовою надання допомоги проведення політичної

реформи, Комісія також намагалася стимулювати демократичні зміни. Багато політичних інструментів, що використовувалися для підтримки економічних реформ (допомога, торгіві поступки), були або вже під юрисдикцією Спільноти, або перейшли до неї за інших обставин (що надавало місце «за кермом» скоріше Спільноті, ніж ЄПС). У певному сенсі Спільнота покладалася на «стандартні процедури роботи», але при значно більшій швидкості, ніж звичайно, і в тому регіоні, де раніше її роль була обмеженою. Спільнота також розширювала свої повноваження і розробляла нові ініціативи для Спільноти та Заходу в їхньому прагненні прискорити проведення реформ (див. розділ 4).

У цій активній діяльності Комісія виконувала життєво важливу роль. Саймон Натал зазначає: «Усе мало бути зроблено всіма, до того ж відразу. Економічна, по суті, природа проблеми висунула на провідну роль Комісію, і вона не зганьбилася і була підтримана у своїх швидких та узгоджених діях країнами-членами»⁸⁰.

Межа між ЄПС і Спільнотою швидко зникала під тиском подій. У листопаді 1989 року Делор повторив, що відносини зі Східною Європою не можуть бути штучно розділені на економічну й політичну сфери⁸¹. Робота ЄПС і Спільноти координувалася новою процедурою. Голови відповідних робочих груп ЄПС і Ради відвідували зустрічі груп один одного⁸². Тісніша координація була очевидною і на вищому рівні. 19 вересня член Комісії, відповідальний за зовнішні відносини, Франс Андріссен, міністр закордонних справ Франції та президент Ради Ролан Дюма відвідали Варшаву для обговорення змін у Польщі й підписали угоду про торгівлю та співпрацю⁸³. З 16 по 18 листопада Делор і Дюма відвідали Варшаву та Будапешт для вивчення там економічної і політичної ситуації⁸⁴. Ступінь співпраці Спільноти і ЄПС відображає виняткову природу політики Спільноти відносно країн Східної Європи в домастрихтський період. Вона також відображає нагальну потребу «всім діяти відразу».

9 листопада відбулася, мабуть, найсимволічніша подія революцій 1989 року — падіння Берлінської стіни. Франція, яка головувала в Раді, скликала спеціальний саміт Європейської Ради в Парижі 13 листопада 1989 року для обговорення позиції Спільноти/ЄПС відносно подій, що розгорталися в Східній Європі. Лідери обговорювали тільки відносини зі Східною Європою, а не можливість об'єднання Німеччини⁸⁵, але події в Східній Німеччині позначили собою глибину перетворень у Східній Європі. Європейська Рада була скликана за кілька тижнів до саміту Буш — Горбачов (неподалік Мальти) і таким чином стала першим обміном думок про події в Східній Європі на високому рівні.

У Бюлетені Спільноти наголошувалося, що дванадцять лідерів «були вражені зближенням точок зору і спільним розумінням того,

що має бути спільна реакція від дванадцяти країн»³⁶. Саміт став важливим кроком у розвитку Спільноти/ЄПС: політична співпраця і діяльність Спільноти були інтегровані, а напрямки діяльності — сформульовані на основі спільного аналізу. Європейська Рада забезпечила політичну підтримку на високому рівні ініціативам Спільноти, затвердивши низку пропозицій Франції та Комісії щодо надання допомоги країнам Східної Європи, включаючи позику Угорщині, дві програми навчання та Європейський банк реконструкції і розвитку, або ЄБРР (див. розділ 4)³⁷.

Наступне засідання Європейської Ради на вищому рівні, що відбувалося в Страсбурзі 8 і 9 грудня 1989 року, було в основному присвячене обговоренню внутрішніх питань, а саме: економічному та валютному союзу. Тим самим забезпечувалося поглиблення інтеграції Спільноти, у той час як Німеччина рухалася до об'єднання (див. розділ 5)³⁸.

На цьому засіданні були прийняті два тексти щодо Східної Європи: один від ЄПС стосовно загальної політичної структури, другий від Спільноти стосовно конкретних дій. Обидва документи за суттю відповідали один одному, хоча й не були підготовлені спільним органом, як на Родоському саміті³⁹. Обидва вони свідчили про те, що країни-члени усвідомлювали настання поворотного моменту в історії і згодилися з тим, що Спільнота має відігравати в цей час вирішальну роль. Лідери заявляли, що динамізм і вплив Спільноти робить її європейським органом, до якого тепер звертаються країни Центральної і Східної Європи, прагнучи встановити тісні зв'язки. Спільнота ухвалила і ухвалюватиме необхідні рішення для зміцнення своєї співпраці з народами, які прагнуть свободи, демократії та прогресу, і з державами, які бачать своїми засадничими принципами демократію, плюралізм і верховенство права⁴⁰.

Зміцнення співпраці також означало асоційоване членство (див. розділ 5); уже восени 1989 року Спільнота почала розглядати довгострокову стратегію підтримки перетворень у Східній Європі.

Документ ЄПС декларував, що Спільнота і країни-члени повністю усвідомлюють спільну відповідальність, яка покладалася на них у цю вирішальну фазу історії Європи... У цей час глибоких і швидких змін Спільнота залишається і продовжуватиме залишатися точкою контролю та впливу⁴¹.

Лідери закликали до тісніших політичних відносин із Радянським Союзом і східноєвропейськими країнами, поки ті були готовими проводити реформи. Таким чином, відносини Спільноти/ЄПС зі своїми потенційними партнерами були тісно пов'язані з демократизацією останніх.

Далі в цьому розділі буде розглянуто перший інструмент політики, використаний Спільнотою, а саме: угоди про торгівлю та спів-

працю. З 1991 року їх почали доповнювати угоди про асоційоване членство (які обговорюються у розділі 5). Ініціативи Спільноти щодо надання допомоги будуть розглянуті у розділі 4.

3.2. Угоди про торгівлю та співпрацю

З моменту підписання Спільної Декларації до листопада 1989 року Спільнота і РЕВ двічі провели попередні переговори, на яких обговорювалися питання співпраці. До осені 1989 року організація РЕВ визначила декілька сфер співпраці, включаючи енергетику, транспорт і технологію. Проте Спільнота відчувала, що співпраця може відбуватися в більш відповідних рамках, наприклад, Економічної Комісії ООН для Європи⁴².

Переговори з РЕВ просувалися повільно: Комісія хотіла спочатку укласти угоди з окремими країнами РЕВ. Спільнота не виявляла особливого ентузіазму щодо співпраці з цим реліктом холодної війни, до того ж і самі східноєвропейські країни не прагнули цього. У січні 1990 року Комісія заявила, що східноєвропейські країни «чекають, що Спільнота займе стриману позицію, уникаючи дій, які можуть зміцнити застарілі структури, при цьому зміцнюючи двосторонні зв'язки з членами РЕВ»⁴³.

До кінця 1989 року відносини між Спільнотою і РЕВ пригасили на фоні інтенсивної діяльності Спільноти щодо надання допомоги окремим членам РЕВ. Навіть до офіційного розпуску РЕВ 28 червня 1991 року складна проблема міжблокової співпраці була подолана шляхом її ігнорування, а кончина РЕВ означала, що колишні «партнери» по РЕВ вже не були зв'язані інституційними зв'язками. Тоді Спільнота закликала східноєвропейські країни до співпраці і створення зони вільної торгівлі (див. розділ 7).

З червня 1988-го по липень 1989 року (і початку здійснення програм допомоги), Спільнота була в першу чергу стурбована питаннями розширення торгівлі і співпраці з окремими членами РЕВ. Рада із загальних питань 25 липня 1988 року «підтвердила важливість, яку Спільнота надає розвитку цих відносин на основі прагматичного і гнучкого підходу, беручи до уваги специфічні риси кожного окремого випадку»⁴⁴. Країни-члени відмовилися від надання допомоги Східній Європі; у жовтні 1988 року міністр закордонних справ Сполученого Королівства сер Джефрі Гоу сказав, що Спільнота заявляє: «Кредити — так, благодійність — ні»⁴⁵. Великою мірою це сталося тому, що реформи ще не зайшли достатньо далеко, аби угамувати стурбованість із питань безпеки, оскільки країни, яким надавалася допомога, усе ще залишалися членами Варшавського Договору. Та все ж таки у цей же час країни-члени конкурували за

надання експортних кредитів Радянському Союзу і укладали свої власні угоди про співпрацю з державами Східної Європи. Небажання країн-членів щодо активнішої участі Спільноти на цій стадії свідчить про все ще існуючий опір будь-якому посягання Спільноти на їхні прерогативи у відносинах із Східною Європою.

Спільнота сподівалася, що тісніші торгові відносини з державами Східної Європи не тільки відкриють нові можливості для компаній країн-членів, але також зроблять свій внесок у зміцнення безпеки (класична ліберальна позиція). Як зазначив міністр закордонних справ Німеччини Ганс-Дітріх Геншер, «економічне співробітництво створює довіру, спільні інтереси і стабільність»⁴⁶.

Угоди про торгівлю та співпрацю є важливими з низки причин. По-перше, проводячи переговори за цими угодами, Спільнота виробила стандарт висунення умов. До 1988 року специфіка ситуації не дозволяла висувати умови; початок попередніх переговорів із членами РЕВ у середині 1980-х не спирався на висунення умов щодо проведення політичної реформи (найімовірніше це залежало від їхнього бажання самим безпосередньо звертатися до Спільноти). Проте в 1988 році розуміння того, що відбуваються зміни в деяких державах РЕВ, і впевненість Спільноти у собі, яка дедалі міцнішала, привели до застосування принципу висунення умов для стимулювання реформ. Якщо якась країна порушувала положення НБСЕ про права людини, Спільнота заморожувала переговори щодо угод про торгівлю та співпрацю. Країнам, які просунулися далі у проведенні реформ, створювалися сприятливіші умови. Проте тільки наприкінці 1989 року той стандарт умов, які висуваються, був чітко сформульований. У 1988—1989 роках Спільнота розробляла зовнішню політику стосовно Східної Європи, основу на застосуванні принципу висунення умов при укладанні угод про торгівлю та співпрацю без явного політичного керівництва з боку ЄПС.

По-друге, ці угоди були розширенням повноважень Спільноти у тій сфері, яку раніше країни-члени намагалися залишити за собою. Як наголошувалося в розділі 2, країни-члени обмежили Спільноту в питаннях торгових переговорів зі східноєвропейськими країнами і укладали далекосяжні угоди про економічне співробітництво, що йшло на користь їхній промисловості та їхнім компаніям. Проте в кінці 1980-х країни-члени дозволили Спільноті укладати угоди про співпрацю з членами РЕВ.

По-третє, країни-члени погодилися (спочатку неохоче) скасувати свої кількісні обмеження (КО) на імпорту зі Східної Європи. Навіть до осені 1989 року (коли всі обмеження були негайно зняті), вони згодні поступово знижувати свої обмеження.

У параграфі 3.2.1 будуть розглянуті загальні риси угод про торгівлю та співпрацю, а у параграфі 3.2.2 — окремі переговори про укла-

дення угод для ілюстрації застосування принципу висунення умов. У параграфі 3.2.3 йдеться про екстраординарні заходи, яких вжила Спільнота починаючи з осені 1989 року, щодо країн Східної Європи, які стали на шлях реформ, для поліпшення їх доступу до ринку, незважаючи на те, що велася низка переговорів про укладення угод.

3.2.1. ПОЛОЖЕННЯ УГОД

Починаючи з 1988 року, Спільнота провела переговори і уклала угоди з Угорщиною, Польщею, Чехословаччиною, Болгарією, НДР⁴⁷ та Румунією (угода про торгівлю і співпрацю була також підписана з Радянським Союзом 18 грудня 1989 року)⁴⁸. У табл. 3.1 наведено деякі найважливіші характеристики цих угод.

В ці угоди не вносилися «специфічні» товари* (продукція вугледобувної і сталеливарної промисловості, текстиль та деякі сільськогосподарські продукти), що включалися в угоди з добровільного обмеження торгівлі. Усі угоди уклалися з обов'язковим наданням РНС. Вони також містили територіальний пункт — питання, з якого було стільки розбіжностей при проведенні переговорів стосовно декларації СЕС—РЕВ.

Ці угоди змінили і «автономну політику» Спільноти — ярлик, вживаний до конкретних кількісних обмежень, що накладаються країнами-членами на імпортування з Східної Європи (див. параграф 2.1.1). І хоча це вплинуло тільки на 3—5 відсотків торгівлі між Європейською Спільнотою і Східною Європою, ці обмеження включали товари, які були важливими для економік Східної Європи: текстиль, скляні вироби, взуття, хімікати та деякі сільськогосподарські продукти⁴⁹. Багато квот все ще були не заповненими, і це давало підставу Комісії стверджувати, що експорту східноєвропейських товарів у країни Спільноти перешкоджають не обмеження, а низька якість товарів⁵⁰.

Ці національні обмеження на імпортування цілком очевидно не узгоджувалися з єдиним європейським ринком: обмеження на внутрішніх кордонах Спільноти мали бути скасовані до 1 січня 1993 року, після чого стало б неможливим затримувати товари, які імпортувалися у Спільноту через іншу країну-член. Однак внаслідок делікатного характеру цього питання обмеження на імпортування з третіх країн мали зніматися поступово, в кожному конкретному випадку⁵¹.

У своїх переговорах із Комісією всі східноєвропейські країни прагнули повного зняття обмежень. Міра готовності Комісії виконати ці побажання відображає те, наскільки можна подолати націо-

* Товари, імпортування яких через свою низьку ціну міг негативно вплинути на конкурентоспроможність таких самих товарів, вироблених в країні-імпортері (прим. ред.).

Таблиця 3.1

Угоди про торгівлю та співпрацю 1988—1991 років

Країна, з якою було укладено угоду	Дата підписання	Дата набрання чинності	Строк дії	Кінцевий термін зняття КО	Реєстраційний номер
Угорщина	26 вересня 1988 року	1 грудня 1988 року	10 років	31 грудня 1995 року	L327 від 30 листопада 1988 року
Польща	19 вересня 1989 року	1 грудня 1989 року	5 років	31 грудня 1994 року	L339 від 22 листопада 1989 року
ЧСФР	7 травня 1990 року	1 листопада 1990 року	10 років	31 грудня 1994 року	L291 від 23 жовтня 1990 року
Болгарія	8 травня 1990 року	1 листопада 1990 року	10 років	31 грудня 1995 року	L291 від 23 жовтня 1990 року
НДР*	8 травня 1990 року	—	10 років	31 грудня 1995 року	—
Румунія	22 жовтня 1990 року	1 травня 1991 року	10 років	31 грудня 1995 року	L79 від 26 березня 1991 року

* Угода так і не набрала чинності, тож і не була опублікована в Офіційному віснику. Див. *EC Bulletin* no. 5, 1990, pt. 1.3.10, де міститься її опис.

Джерела: *EC Bulletin* та *Official Journal*.

нальні суперечності заради спільної справи Спільноти. Найпалкіші обговорення про зняття кількісних обмежень сталися при укладенні перших двох угод про торгівлю та співпрацю з Угорщиною і Польщею. Спільнота, зрештою, погодилася знімати конкретні кількісні обмеження поступово, залишаючи до 1994-го або 1995 року тільки обмеження на найбільш «специфічні» товари⁵².

Ці угоди стимулювали економічне співробітництво в різних сферах, таких як промисловість, сільське господарство, енергетика, транспорт та захист довкілля, відповідно до прохань кожної східноєвропейської країни⁵³. Вони зберігають практику «змішаної компетенції» між країнами-членами і Спільнотою у цілому. Спільнота укладала угоди про співпрацю з третіми країнами й раніше, але вони завжди спричиняли складну проблему відповідних компетенцій між Спільнотою та країнами-членами. В угодах із східноєвропейськими країнами ця проблема була розв'язана звичайним способом: країни-члени мають замінити в угодах, укладених із східноєвропейськими країнами раніше, ті положення, які не узгоджуються або є ідентичними, але вони могли продовжувати працювати й за двосторонніми програмами економічного співробітництва⁵⁴.

Саме включення поняття «економічне співробітництво» в ці угоди є значним розширенням компетенції Спільноти, оскільки раніше тільки країни-члени вели переговори про співпрацю зі східноєвропейськими країнами. Не було положення про фінансування економічного співробітництва, хоча це й не було безпрецедентним: наприклад, угоди про співпрацю від 1976 і 1977 років з країнами Магрибу і Машреку* передбачали гранти Спільноти і позики Європейського інвестиційного банку (ЄІВ). Те, що країни-члени могли надати значні кошти для економічного співробітництва з державами Східної Європи, означало, що вони могли затінити Спільноту. Це також означало, що угоди про торгівлю та співпрацю з країнами Східної Європи були загальною структурою співпраці, але виявлялися неадекватними, коли Спільнота починала активно підтримувати реформи.

Об'єднаний комітет представників обох сторін мав стежити за функціонуванням угод. Це ще одна можливість для Спільноти розширити свій контроль над зовнішньою економічною політикою: країни-члени мають скоординувати свої позиції в межах комітету, і Комісія розширить свої контакти з конкретною східноєвропейською країною⁵⁵. Об'єднані комітети засідали щорічно, поки угоди про торгівлю та співпрацю не замінювалися угодами про асоційоване членство.

3.2.2. ВИСУНЕННЯ УМОВ НА ПРАКТИЦІ

Угоди з кожною східноєвропейською країною відображають розвиток політичної та економічної реформи в цих країнах. Стан реформ у кожній країні також впливав на хід переговорів. На цій стадії умови не завжди явно висувалися, що відобразилося в різному підході до Болгарії і Румунії. І хоча застосування Спільнотою принципу висунення умов, цілком очевидно, не було причиною «революції 1989 року», воно показало напрямок розвитку реформ, і нові режими прагнули довести, що вони виконують умови Спільноти.

Угода з Угорщиною, підписана у вересні 1988 року, на той час була найбільш всесторонньою угодою Спільноти, яку вона підписувала з країною, що торгує через державні структури, і це відображало ефективне проведення реформ в Угорщині. Комісія публічно підкреслила, що ця угода не створює прецедент, але є прикладом того, що інші східноєвропейські країни можуть отримати від Спільноти, якщо вони також займуться далекосяжним реформуванням. Після часткової відмови від нового економічного механізму 1968 року цей режим почав проведення додаткових реформ на початку 1980-х;

* Машрек (Mashreq) — термін, що застосовується в мусульманському світі і означає такі країни: Єгипет, Йорданія, Ліван, Сирія, Палестина (*прим. ред.*).

у травні 1988 року реформіст Каролі Грош став лідером Комуністичної партії.

Угорщина звернулася до Європейської Спільноти в 1983—1984 роках для обговорення можливості розширення галузевих угод⁵⁶. Вона вимагала низки поступок, які Спільнота відмовлялася надати, оскільки в Угорщині ще не було ринкової економіки. Переговори припинилися і були відновлені тільки в середині 1986 року, після того, як РЕВ та її члени прийняли паралельний підхід Спільноти. У квітні 1987 року Рада дала Комісії мандат на проведення переговорів щодо угод про торгівлю та співпрацю; переговори почалися у червні того ж року⁵⁷.

Розбіжності виникли в основному стосовно графіка скасування кількісних обмежень на імпорту угорських товарів. Більшість країн-членів врешті була готова зняти свої кількісні обмеження як знак доброї волі, спрямований на швидке проведення реформ у східному блоці. А деякі, наприклад Італія (у якої була встановлена велика кількість квот), ще не були готові до цього⁵⁸. Угорщина хотіла, щоб усі обмеження були зняті в 1992 році; Спільнота спочатку спробувала ухвалити невизначені зобов'язання, потім спробувала встановити як остаточний термін 1998 рік⁵⁹. Угода все ж таки відбулася, при цьому захист від імпорту специфічних товарів з Угорщини міг зберігатися до 1998 року («супер-охоронна» стаття) в обмін на зняття кількісних обмежень до 1995 року. Міністри закордонних справ, певно, пообіцяли Комісії, що продовження строку дії їх квот до 1995 року не завдасть шкоди єдиному європейському ринку⁶⁰. Комісія і головуюча Німеччина чинили значний тиск для укладення угоди до настання літа 1988 року і закінчення головування Німеччини); 30 червня угода була парафрована сторонами (невдовзі після підписання декларації ЄЕС—РЕВ). Угода була підписана 26 вересня і набрала чинності 1 грудня.

Попередні обговорення щодо угоди з Польщею були проведені в липні та листопаді 1986 року⁶¹. У ході наступних раундів неофіційних переговорів Польща дала чітко зрозуміти, що вона хотіла б укласти угоду про торгівлю та економічне співробітництво. У грудні 1988 року Комісія попросила мандат на проведення переговорів про угоду на підставі статті 113, яка охоплюватиме промислові й сільськогосподарські продукти та стимулюватиме співпрацю в деяких сферах, але не встановлюватиме крайні терміни зняття всіх кількісних обмежень⁶².

Однак Рада була готова рухатися далі, щоб таким чином підкреслити політичні перетворення в Польщі. На початку лютого 1989 року представники польського уряду, «Солідарності» та католицької церкви розпочали обговорення реформ за круглим столом. 20 лютого Комісії був виданий мандат, який уповноважував її обговорювати

п'ятирічні угоди, де будуть встановлені крайні терміни дії кількісних обмежень і які охоплюватимуть усі сфери економічного співробітництва⁶³. Переговори розпочалися в березні.

Успішне завершення обговорень за круглим столом у квітні 1989 року, яке легалізувало політичні партії і встановило проведення парламентських виборів у червні, схвалювалося в деклараціях Комісії та ЄПС⁶⁴. На засіданні Ради із загальних питань 24 квітня зазначалося, що події в Польщі вимагали доброзичливішої і гнучкішої позиції на переговорах⁶⁵. 22 травня Андріссен запропонував доповнити угоду, щоб відобразити схвалення Спільнотою політичних змін: міг бути встановлений остаточний термін зняття всіх кількісних обмежень, можна було включити деякі сільськогосподарські продукти, і могли бути надані позики ЄІВ. Рада підтримала перші дві пропозиції, але вагалася з приводу останньої⁶⁶. Сполучене Королівство, підтримуване Францією і Нідерландами, було проти надання кредитів Польщі, яка вже й так зав'язла в боргах: робота з боргами третіх країн виходила за межі повноважень Спільноти⁶⁷.

Проте не викликає сумніву, що Польща сподівалася на участь Спільноти у розв'язанні проблеми величезного боргу. У травні під час візиту до Брюсселя лідер «Солідарності» Лех Валенса звернувся за підтримкою до Делора. Той пообіцяв, що на зустрічі Великої сімки в липні Спільнота виступить з ініціативою на користь країн-боржників із середнім доходом⁶⁸.

Переговори щодо угоди про торгівлю та співпрацю завершилися 25 липня 1989 року, і угоду було підписано 19 вересня. У кінці угоди Спільнота тільки зазначила польську заяву про бажання мати доступ до фінансування ЄІВ⁶⁹. На відміну від угоди з Угорщиною, в якій поступки стосовно сільськогосподарської продукції ще мали обговорюватися об'єднаним комітетом, з Польщею домовилися про нижчі мита та/або збори на чималу кількість сільськогосподарських товарів. Готовність країн-членів піти на такі поступки відображала нове ставлення до надання допомоги Східній Європі і той факт, що польська економіка знаходилася у важчому стані, ніж угорська, і в країні спостерігалася нестача продовольства⁷⁰. Остаточним терміном зняття всіх кількісних обмежень було названо 1994 рік, і Польща не мусила погоджуватися із супер-охоронною статтею, що вказувало на доброзичливий підхід до країн Східної Європи, які стали реформуватися, а також на менш загрозливу експортну спроможність Польщі.

1983 року почалися переговори між Чехословаччиною і Комісією за додатковими галузевими угодами. Натомість Комісія запропонувала угоду про промислові товари, подібну до угоди з Румунією від 1980 року⁷¹. У листопаді 1986 року Рада дала Комісії мандат на проведення переговорів про угоду щодо торгівлі промисловими то-

варами. У середині 1988 року укладення угоди було затримано, оскільки Чехословаччина, знаючи про угоду Спільноти з Угорщиною, попросила встановити остаточний термін зняття кількісних обмежень. Це питання виходило за межі мандата Комісії, проте і Чехословаччині довелося відкликати своє прохання. Комісія повторила, що угода з Угорщиною не встановлювала прецеденту для інших угод⁷². У 1988 році процес політичних та економічних реформ у Чехословаччині навіть близько не досяг рівня реформ в Угорщині⁷³.

Чотирирічна угода про торгівлю промисловими товарами була підписана 19 грудня 1988 року і набрала чинності 1 квітня 1989 року⁷⁴. Деякі кількісні обмеження мали бути зняті відразу після набрання угодою чинності, але угода не містила положень про зняття решти обмежень. Хоча ця угода не включала економічного співробітництва і ґрунтувалася тільки на статті 113, ЄП ратифікував її, оскільки вона вважалася політично важливою⁷⁵.

У грудні 1989 року по Чехословаччині прокотилася «оксамитова революція». За декілька днів до її початку новий уряд, очолюваний прем'єр-міністром Маріаном Калфа, звернувся до Комісії з проханням розпочати переговори про угоду стосовно торгівлі та співпраці⁷⁶. Почалися неофіційні переговори, і Андріссен відвідав країну в січні 1990 року⁷⁷. 5 березня Рада затвердила переговорний мандат за угодою про торгівлю та співпрацю⁷⁸. Переговори відбулися швидко: угода була підписана 7 травня і набрала чинності 1 листопада. Остаточним терміном зняття кількісних обмежень було встановлено 31 грудня 1994 року, що відображало схвалення Спільнотою процесу реформ.

Однак до того часу, коли угода була укладена, вона вже застаріла. Незабаром мала почати надходити допомога Чехословаччині, а також повинно було початися прискорене зняття кількісних обмежень (див. параграф 3.2.3). Уже в березні 1990 року міністр закордонних справ Жирі Дьенстбір заявив, що Чехословаччина хоче укласти угоду про асоційоване членство і з часом вступити у Спільноту⁷⁹.

Перші попередні обговорення між Комісією та Болгарією були проведені в жовтні 1986 року. Болгарія бажала укласти угоду про торгівлю та співпрацю, Комісія ж хотіла обмежити угоду питаннями торгівлі і встановити тільки загальні принципи співпраці⁸⁰. У грудні 1988 року Комісія звернулася із запитом до Ради про переговорний мандат для укладення угод із Болгарією та Польщею на підставі статті 113. Рада вирішила піти далі і 20 лютого 1989 року затвердила ширший мандат для обох угод. Хоча реформи в Польщі проходили набагато швидше, ніж в Болгарії, угода з Болгарією мала стати частиною того ж процесу нормалізації⁸¹. Проте в ході переговорів у квітні й травні Болгарія зажадала негайних заходів щодо лібералізації торгівлі та встановлення остаточного терміну зняття

всіх кількісних обмежень. Спільнота не збиралася заходити настільки далеко, оскільки у Болгарії не відбувалися реформи стосовно розвитку ринкової економіки⁸².

Звучала також стурбованість становищем турецької меншини в Болгарії. У 1989 році Болгарія розпочала активну кампанію примусової асиміляції близько 800 тисяч турок. У червні 1989 року Бельгія включила механізм НБСЕ з прав людини проти Болгарії, вимагаючи надати інформацію про турецьку меншину⁸³. У жовтні Франція, яка головувала в Європейській Раді, зробила запит від імені Дванадцятьох та інших західних країн щодо надання інформації про сімох дисидентів⁸⁴.

У червні 1989 року переговорний процес між Комісією та офіційними особами Болгарії, який мав тривати до кінця липня, був припинений і переговори заморожені. Не було жодних офіційних пояснень, хоча пізніше визнавалося, що політична ситуація в Болгарії, особливо поводження з меншинами, стало приводом для припинення переговорів⁸⁵.

У листопаді 1989 року «оксамитова революція» розпочала свій хід по Болгарії, хоча вона і не залишила за собою таких же радикальних змін, як в інших країнах. Прем'єр-міністр Болгарії написав Делору 1 грудня і повідомив, що уряд має намір провести вільні вибори і забезпечити права турецькій меншині, а також попросив про відновлення переговорів. У лютому 1990 року був призначений новий кабінет, хоча він і складався повністю з комуністів. Переговори поновилися в березні 1990 року⁸⁶. Угода про торгівлю та співпрацю була підписана 8 травня 1990 року і набрала чинності 1 листопада 1990 року.

З поліпшенням відносин Спільноти з іншими членами РЕВ відносини з Румунією, колись привілейованим партнером Заходу за «залізною завісою», погіршувалися. У червні 1986 року Комісія попросила надати їй мандат на проведення переговорів стосовно угоди про співпрацю з Румунією, який і був наданий у грудні. Угода від 1980 року мала бути подовжена і включати сільськогосподарські продукти та економічне співробітництво. У ході переговорів в 1987 році Румунія наполягла на перегляді положень угоди від 1980 року на її користь, але Спільнота не збиралася нічого переглядати⁸⁷.

Вона була стурбована зниженням торгового балансу в торгівлі з Румунією; за угодою від 1980 року Румунія згодилася розширити і диверсифікувати імпорт із Спільноти, але експорт до Румунії знижувався (див. табл. 2.1). Однак більш важливим було те, що Румунія відверто ігнорувала положення НБСЕ з прав людини. До 1988 року порушення прав людини в Румунії, погане поводження з меншинами і планове руйнування тисяч сіл (багато з яких населяли етнічні угорці) за програмою «системізації» викликали обурення з боку Спільноти. Європейська Спільнота і Дванадцять країн крити-

кували Румунію в деклараціях ЄПС і на наступній конференції у Відні. 7 вересня 1988 року Греція, яка головує в Раді, висловила румунській владі стурбованість щодо програми «системізації»⁸⁸. У лютому 1989 року румунський посол у Мадриді (Іспанія головує) був викликаний у міністерство закордонних справ Іспанії, а іспанський посол у Бухаресті зустрівся з офіційним представником міністерства закордонних справ Румунії. В обох випадках вимагалася інформація про 24-х румун, які протестували проти руйнування сіл⁸⁹. Румунія відмовилася відповідати на запит, і 28 березня головуєчий оприлюднив заяву, в якій Румунію закликали дотримуватися зобов'язань перед НБСС⁹⁰.

Румунія, єдина країна серед «партнерів» по РЕВ, відмовилася встановлювати офіційні дипломатичні зв'язки із Спільнотою після підписання угоди між ЄЕС і РЕВ⁹¹. Переговори про подовження угоди від 1980 року були заблоковані на початку 1989 року⁹². У березні 1989 року ЄП зажадав, щоб Європейська Спільнота переглянула свої відносини з Румунією. Під час обговорень цієї резолюції в ЄП Андріссен підтвердив, що у разі створення належних умов у Румунії переговори, безумовно, продовжуватимуться⁹³. 24 квітня Рада і Комісія припинили переговори, оскільки Румунія не виконала норм НБСС з прав людини. У декларації говорилося: «Відновлення переговорів можливе тільки в тому разі, якщо Румунія почне поважати права людини і виконувати зобов'язання, які вона взяла на себе, приєднавшись до Гельсінкської угоди»⁹⁴. Ця явна декларація причин припинення переговорного процесу контрастує з мовчанням із приводу припинення переговорів з Болгарією. Це вказує на те, що Спільнота прагнула вдаватися до «палиці» тільки у виключно кричущих ситуаціях.

У грудні 1989 року в Румунії почалися заворушення, з якими уряд спробував покінчити силою. У своїй заяві від 19 грудня ЄПС засудила режим та його зв'язчі репресії проти демонстрантів⁹⁵. Торгова угода від 1980 року була заморожена і застосування ЗСП припинено⁹⁶. 22 грудня насильство в Бухаресті змусило диктатора Ніколає Чаушеску та його дружину рятуватися втечею, хоча того ж дня їх спіймали і стратили 25 грудня. «Рада національного порятунку», що складалася з багатьох колишніх комуністів, узяла владу і заявила про своє бажання нормалізувати відносини із Спільнотою⁹⁷.

У січні 1990 року Андріссен відвідав Румунію і підкреслив необхідність зміцнити демократію і провести вибори, а також запевнив, що переговори стосовно угоди про торгівлю та співпрацю можуть незабаром розпочатися⁹⁸. До укладення угоди треба буде пройти ще довгий шлях. Комісія відклала відновлення переговорів до кінця березня 1990 року, оскільки програми реформ нового уряду не були деталізовані, і контакти відбувалися з великими труднощами⁹⁹. Тоді

румунська влада почала працювати і надала Комісії інформацію про політичні та економічні реформи. Дипломатичні відносини були встановлені в березні¹⁰⁰.

У травні Рада затвердила переговорний мандат щодо угоди про торгівлю та співпрацю, і угоду було парафровано 8 червня 1990 року¹⁰¹. Проте в тому ж місяці румунський уряд залучив близько декількох тисяч шахтарів для розгону студентів, які протестували в Бухаресті. Комісія заявила, що саме через це вона не буде продовжувати оформлення угоди¹⁰². У своїй заяві ЄПС висловлювала жаль із приводу безладного застосування сили проти мирних демонстрантів і повторила, що Спільнота підтримуватиме тільки ті країни, які віддані плюралістичній демократії¹⁰³.

Рада із загальних питань, що проводила засідання у середині червня, заявила, що вона не може встановити дату підписання угоди¹⁰⁴. Однак це рішення не було ухвалене без полеміки. На липнево-му засіданні Ради деякі країни-члени (включаючи Францію й Італію) стверджували, що ізоляція Румунії може поставити під удар процес демократизації, а не стимулювати його, інші (Сполучене Королівство і Нідерланди) не погоджувалися з ними, і питання залишилося не вирішеним¹⁰⁵. Проте 22 жовтня Рада підписала угоду¹⁰⁶. ЄП відклав її ратифікацію до 22 лютого 1991 року¹⁰⁷. Рада уклала угоду 4 березня, і вона набрала чинності 1 травня 1991 року.

Важкий процес трансформації в Болгарії і Румунії ускладнив ефективний розвиток тісніших відносин між ними і Спільнотою. Чим далі, тим більше сумнівів викликатиме мудрість такого підходу. Чи може «палиця» висування умов ударити іншим кінцем? Може, дії Спільноти — наполягання на виконанні економічних і політичних умов для встановлення тісніших відносин — сприяли ізоляції, економічним труднощам і створенню іншої «залізної завіси» в Європі? Може, висування умов просто підштовхне східноєвропейські країни назад в обійми радянської/російської сфери впливу? Та все ж недоречно ставити Румунію і Болгарію в один ряд із такими країнами, як Чеська Республіка і Польща, беручи до уваги стан справ з реформами у перших двох. Починаючи з 1988—1989 років дебати щодо застосування принципу висування умов оберталися, зокрема, навколо відносин із цими двома країнами.

3.2.3. ПОДАЛЬШІ ТОРГОВІ ПОСТУПКИ

Рішення Великої сімки надати допомогу Польщі й Угорщині, ухвалене в липні 1989 року, і прискорення краху комунізму по всій Східній Європі змусило Спільноту переглянути міру своєї згоди відкрити ринки для східноєвропейського імпорту. У своєму плані дій стосовно надання допомоги з боку Заходу і Спільноти,

розробленому у вересні 1989 року¹⁰⁸, Комісія заявляла, що угоди про торгівлю та співпрацю недостатньо швидко знімали торгові обмеження. Вона запропонувала чотири заходи для поліпшення доступу на свій ринок Польщі й Угорщини: прискорене зняття кількісних обмежень, поступки щодо сільськогосподарського імпорту, поступки у тарифах і надання переваг ЗСП. Перша реакція Ради із загальних питань від 2 жовтня була сприятливою: міністр закордонних справ Італії, Джанні де Мічеліс, навіть запропонував до 1 січня 1990 року зняти ті кількісні обмеження, зняття яких було заплановано на 1994 або 1995 рік¹⁰⁹.

6 листопада 1989 року Рада скасувала специфічні кількісні обмеження для Польщі та Угорщини з 1 січня 1990 року¹¹⁰. Вона також попросила Комісію подати пропозицію, яка зробила б ще більший поступ і полягала б у припиненні неспецифічних КО (тобто імпорт із будь-якої країни) на товари з Польщі та Угорщини¹¹¹. Саме Рада і зробила 4 грудня¹¹². Таким чином, країни-члени дали згоду відмовитися від тих самих обмежень, з приводу яких вони так уперто поводитися в ході переговорів щодо угоди про торгівлю та співпрацю, одна з яких була щойно підписана з Польщею у вересні, а також від неспецифічних обмежень. Зняті КО не стосувалися продукції сталеливарної, текстильної промисловості та сільського господарства. Проте ці заходи були важливими і відображали інтереси Спільноти та її країн-членів у підтримці реформ у Східній Європі. У міру того як інші східноєвропейські країни починали проведення реформ, ці переваги поширювалися: з 1 жовтня 1990 року на Болгарію і Чехословаччину і з 1 травня 1991 року — на Румунію (день, коли угода про торгівлю та співпрацю набрала чинності)¹¹³.

Тарифні переваги в межах ЗСП були надані Угорщині й Польщі з 1 січня 1990 року. Ці переваги були поширені на Болгарію і Чехословаччину в січні 1991 року. Румунія здобула деякі переваги в межах ЗСП у 1974 році, але з січня 1991 року вони були розширені.

Хоча квоти на імпорт сільськогосподарських продуктів залишилися на тому ж рівні¹¹⁴, квоти на текстиль і одяг збільшилися: у 1990 і 1991 роках — для Чехословаччини, Угорщини й Польщі, і в 1991 і 1992 роках — для Болгарії й Румунії¹¹⁵. Угоди про продукцію ЄСВС були підписані з Польщею та Угорщиною в жовтні 1991 року і з Чехословаччиною — в лютому 1992 року¹¹⁶.

Навіть беручи до уваги ці додаткові заходи, поборники вільної торгівлі в самій Спільноті і країни Східної Європи вважали недостатньою відкритість Спільноти для східноєвропейських товарів. Нові угоди про асоційоване членство дали вищий ступінь доступу до ринку і замінили попередні угоди та поступки (див. розділ 5).

Угоди про торгівлю та співпрацю також не могли бути повністю реалізованими, оскільки все ще діяли обмеження КОКОМ на екс-

порт у країні Східної Європи. Правила тепер здавалися абсурдними: як можна модернізувати промисловість у Східній Європі, якщо туди не можна експортувати технологію? Після засідання Європейської Ради в листопаді 1989 року міністр європейських справ Франції Едіт Кресон оприлюднила згоду лідерів щодо спроби зробити правила КОКОМ гнучкішими¹¹⁷. Але в лютому 1990 року США блокували західноєвропейські пропозиції стосовно ослаблення деяких обмежень: Східна Європа мусила гарантувати, що товари не будуть пристосовані для військового використання або реекспортовані в Радянський Союз¹¹⁸. Проте на засіданні КОКОМ у червні 1990 року третину існуючих обмежень було знято (включаючи обмеження на комп'ютери, верстати і телекомунікаційне обладнання), а інші обмеження були ослаблені¹¹⁹. У 1992 році було знято ще низку обмежень, а в листопаді 1993 року члени організації вирішили розпустити КОКОМ¹²⁰.

Висновки

До весни 1989 року країни-члени не хотіли обмежувати свою свободу маневру в Східній Європі. Вона все ще вважалася чутливою сферою національних інтересів, і з лібералізацією комуністичних режимів країни-члени прагнули отримати вигоду із зміцнення своїх двосторонніх відносин з ними. Але після появи ознак явних змін у Польщі й Угорщині країни-члени погодилися виробити спільний підхід у відносинах із Східною Європою. Головні цілі (підтримка економічних і політичних реформ) і принципи/норми (специфічність, висунення умов) спільної політики сформувалися до того, як хвиля революцій прокотилася по Східній Європі. Використання угод про торгівлю та співпрацю значно підігнало цей процес і вивело Спільноту (більшою мірою, ніж ЄПС) на провідне місце в структурі творення політики.

Як тільки розмах подій у Східній Європі став очевидним, країни-члени підтримали керівну роль Спільноти (і Комісії). Було відчуття того, що Спільнота несе відповідальність за забезпечення успіху перетворень. Країни-члени усвідомили, що вони просто неспроможні самі по собі упоратися з проблемами, які виникли після краху комунізму; почала працювати політика на масштабах. Спільнота була тим органом, до якого звернулися за допомогою східноєвропейські країни, що перебували у стані реформування, і вражало те, як Спільнота колективно (і оперативно) реагувала на їхні прохання. Але Спільнота не просто реагувала на потреби Східної Європи: використовуючи принцип висунення умов, вона застосувала свої інструменти стимулювання політичних і економічних реформ. Деякі з цих інструментів розглядаються в розділі 4.

4 | Допомога

У «дореволюційну еру» угоди про торгівлю та співпрацю можливо й були придатними інструментами політики, але вони втрапили своє значення за нових обставин у Східній Європі. У липні 1989 року інструментом західної політики стосовно Польщі й Угорщини (найактивніших реформаторів) стала допомога, коли було започатковано програму Групи двадцяти чотирьох, координовану Комісією. Коли «революції 1989» прокотилися по решті регіону, Спільнота «винесло» на провідну роль¹. З колапсом комунізму в одній за одною країнах Спільнота очолила західні ініціативи надання допомоги Східній Європі і стала найбільшим донором Східної Європи.

Координацію Комісією програми допомоги Групи двадцяти чотирьох (Г-24) буде розглянуто в підрозділі 4.1. Спільнота також створила свою власну програму допомоги — ФАРЕ (підрозділ 4.2), надавала кредити країнам Східної Європи (підрозділ 4.3) і допомогла створити ЄБРР (підрозділ 4.4).

4.1. Роль Комісії в координуванні програми допомоги Групи двадцяти чотирьох

Рішення Великої сімки довірити Комісії координацію західної програми допомоги процесам економічних реформ у Польщі та Угорщині було безпрецедентним, але небезпідставним². Дванадцять країн згодилися (у квітні) координувати свої дії стосовно Східної Європи, а Комісія перебувала в гущі переговорного процесу щодо угод про торгівлю та співпрацю з державами Східної Європи. Це рішення підкріплювалося тісними відносинами Делора з трьома головними лідерами: канцлером Німеччини Гельмутом Колем, президентом Франції Франсуа Міттераном і президентом США Джорджем Бушем. У червні в ході переговорів з Бушем Делор висловив своє бачення того, як слід підтримувати реформи в Польщі й Угорщині. Буш запропонував забезпечити координацію західної допомоги,

оскільки США не могли самі надати всі ресурси. Коль схвалив цю ідею, вказавши на потребу прийнятної міжнародної структури, через яку національна допомога надходила б до Східної Європи. Франція не заперечувала проти провідної ролі Комісії, беручи до уваги тісні зв'язки між Міттераном і Делором та бажання Франції урівноважити за допомогою Спільноти вплив Німеччини в регіоні.

Гідним уваги залишається те, що жодного разу раніше до Комісії офіційно не зверталися з проханням координувати дії країн-членів; Римська угода не містить положень із цього питання. Комісія без вагань скористалася можливістю розширити свій вплив. Вона швидко відреагувала на пропозицію Великої сімки, хоча їй і довелося трохи напружитися, щоб знайти потрібний для роботи персонал³. Координаційний орган Групи двадцяти чотирьох був створений в рамках Генерального директорату I (ГД I) із зовнішніх економічних відносин (зараз ГД ІА).

На засіданні Ради із загальних питань, що відбулося через день після саміту Великої сімки, Комісія представила свої керівні принципи та плани роботи програми допомоги, які були затверджені міністрами⁴. 1 серпня також було зібрано засідання для обговорення питань координації допомоги. На засідання були запрошені представники 24 членів ОЕСР⁵. Програма ця відома зараз як програма допомоги Групи двадцяти чотирьох, хоча міжнародні фінансові інституції (МВФ, Світовий банк і ЄБРР) також брали в ній участь. Г-24 регулярно проводила засідання на вищому офіційному рівні та на рівні робочих груп, а іноді й на рівні міністрів, для забезпечення узгодженості цілей і політики, обговорення можливих спільних проєктів та оцінки ступеня розвитку реформ у кожній країні, яка отримує допомогу.

На засіданні 1 серпня 1989 року Комісія представила свої плани і пропозиції, схвалені Г-24. Комісія визначила п'ять пріоритетних напрямків допомоги: сільськогосподарські поставки та реструктуризація, доступ до ринків, стимулювання інвестицій, професійне навчання і захист довкілля. З кожного напрямку були створені робочі групи для координації дій та висунення пропозицій⁶. Пізніше з інших напрямків були створені додаткові робочі групи. 4 травня 1993 року вищі офіційні особи Групи двадцяти чотирьох вирішили, що робочі групи продовжуватимуть працювати у напрямках ядерної безпеки, макроекономічної допомоги та захисту довкілля, але групи також обговорюватимуть інші галузі стосовно кожної країни. Це мало забезпечити великий ступінь інтеграції країн — отримувачів допомоги — в процес ухвалення рішень⁷.

Координаційна роль Комісії включає функції розрахункової палати: Г-24 має інформувати її про свої програми допомоги, щоб уникнути їх дублювання і неефективних двосторонніх дій щодо

надання допомоги країнам Східної Європи. Більшість ініціатив Групи були розроблені Комісією. Вона намагається зібрати всіх донорів разом для оцінки можливих проектів та фінансування спільних проектів⁸. Складно було організувати спільні проекти, значною мірою через те, що донори прагнули фінансувати значні і престижні проекти⁹. Вони також надавали перевагу окремим країнам через географічну близькість і традиційні зв'язки. Німецька допомога Польщі, наприклад, є дуже суттєвою; Фінляндія і Швеція багато допомагають Балтійським державам, Італія — найбільший донор Албанії. Ці національні програми допомоги співіснують разом з ФАРЕ, програмою допомоги Спільноти, що є найбільшим джерелом допомоги Східній Європі¹⁰.

Комісії було набагато легше залучити донорів до проектів в рамках ФАРЕ. За висловом однієї офіційної особи, програма ФАРЕ (з її великими ресурсами) стала «25-м членом» Групи двадцяти чотирьох, і її офіційні особи мали великий вплив на діяльність Групи.

Міжнародні фінансові інституції були інтегровані в процеси Групи двадцяти чотирьох. Існує значний рівень координації між Комісією, МВФ, Світовим банком і ЄБРР. ФАРЕ, наприклад, фінансує технічне сприяння та аналізи технічної здійсненності, що дає можливість ЄІВ і ЄБРР давати позики на інвестиційні проекти¹¹.

Табл. 4.1 ілюструє допомогу Групи усім східноєвропейським країнам — отримувачам допомоги — з 1990-го до 1996 року. Частка ЄС та його країн-членів склала 53,76 % всієї допомоги Групи двадцяти чотирьох. Німеччина була найбільшим донором: її внесок становив 17,77 % від загального внеску, тоді як програми ЄС (включаючи ФАРЕ та макрофінансову допомогу) плюс кредити ЄІВ і ЄСВС становлять 16,31 % допомоги. Допомога Групи двадцяти чотирьох включає допомогу в реорганізації боргу (13,5 % галузевої допомоги) і експортні кредити (майже 20 % всієї допомоги), які сама Спільнота не надає, але розпоряджається більшою частиною грантів.

Група двадцяти чотирьох координувала висловлювані точки зору щодо того, які країни мають отримати допомогу на підставі висування умов. Після подій кінця 1989 року Група вирішила розширити програму. Позиція Спільноти щодо висування умов стала політикою Г-24: «Найголовніше політичне завдання у встановленні умов та контролю над дотриманням умов виконувалося Спільнотою»¹². Комісія відіграла важливу роль у цьому при збереженні тісних контактів з країнами-членами: з питань умов Групи та інших політичних питань. Комісія і національні офіційні особи працювали разом в неофіційних групах радників, які збиралися щотижня в Брюсселі¹³.

На грудневій 1989 року зустрічі міністрів закордонних справ Г-24 чотири країни розглядалися як отримувачі допомоги: Болгарія,

Таблиця 4.1

Зобов'язання Групи двадцяти чотирьох щодо надання допомоги,
1990—1996 роки (для всіх отримувачів допомоги)

	Загальна сума допомоги, млн екю	З яких гранти склали, млн екю	У відсотковому відношенні від загальної допомоги
Австрія	3975,31	965,33	4,05
Бельгія	271,27	89,27	0,28
Данія	1470,43	823,93	1,50
Фінляндія	758,63	232,29	0,77
Франція	6565,46	2311,57	6,69
Німеччина	17436,73	4115,38	17,77
Греція	87,22	66,49	0,09
Ірландія	3,38	2,04	0,00
Італія	1601,42	605,49	1,63
Люксембург	32,79	10,29	0,03
Нідерланди	1371,84	695,53	1,40
Португалія	3,95	0,01	0,00
Іспанія	713,22	13,23	0,73
Швеція	1557,39	405,45	1,59
Сполучене Королівство	884,11	206,73	0,90
Усього країни — члени ЄС	36733,16	10543,04	37,44
Програми ЄС	11051,43	8288,63	11,26
ЄІВ	4761,00		4,85
ЄСВС	200,00		0,20
Усього ЄС (включаючи країни-члени)	52745,59	18831,67	53,76
Ісландія	5,62	4,09	0,01
Норвегія	581,62	164,26	0,59
Швейцарія	1017,87	508,16	1,04
Секретаріат ЄАВТ	1,68	1,68	0,00
Австралія	131,68	8,77	0,13
Канада	1828,42	1297,32	1,86
Японія	5270,31	1215,01	5,37
Нова Зеландія	232,76	1,00	0,24
Туреччина	471,23	80,21	0,48
США	11126,39	6422,53	11,34
ЄБРР	5016,99		5,11
Світовий банк	9356,90		9,54
МВФ	10322,27		10,52
Усього допомоги	98109,34	28534,70	100,00

Джерело: G-24 Scoreboard, 9 September 1997.

Чехословаччина, НДР та Югославія. Румунія була додана до цього списку в лютому 1990 року. Декілька місій були направлені Комісією в країни-кандидати: у січні 1990 року член Комісії Андріссен відвідав Чехословаччину, Болгарію та Румунію для збору інформації про хід економічних і політичних реформ у цих країнах¹⁴.

У лютому 1990 Комісія запропонувала Раді п'ять умов, які мають виконувати потенційні отримувачі допомоги: вони повинні сповідувати принцип верховенства права, поважати права людини, встановити багатопартійну систему, провести вільні вибори в 1990 році та економічну лібералізацію. Ці країни не повинні демонструвати успіхи у впровадженні цих реформ, але мають бути відданими меті успішного їх проведення¹⁵. Рада із загальних питань затвердила 5 лютого звіт Комісії: «Ця скоординована допомога має бути надана на підставі прихильності даних країн до проведення політичних та економічних реформ. До того ж програма допомоги має бути адаптована до ситуації в кожній країні, її специфічних вимог і здатності прийняти цю допомогу»¹⁶.

Як тільки Комісія визначила, що спостерігається прогрес, Європейська Рада у квітні 1990 року ухвалила рішення, що допомога Г-24 має бути спрямована до п'яти країн¹⁷. Проте в червні ситуація в Румунії стала гіршою. Міністри закордонних справ (які проводили засідання Ради із загальних питань і ЄПС) і Комісія висловили сумнів у доцільності надання їй допомоги. Міністри закордонних справ відрядили трійку політичних директорів до Румунії для збору інформації про ситуацію в дій країні¹⁸. Комісія не запросила представників Румунії на засідання міністрів Групи двадцяти чотирьох у липні¹⁹.

4 липня міністри закордонних справ Г-24 вирішили надати допомогу Болгарії, Чехословаччині, НДР і Югославії. Група вирішила, що Румунія не відповідає вимогам надання допомоги, але відзначила, що допомога може бути надана, якщо Румунія задовольнить усі п'ять умов²⁰. Допомога Г-24 не надходила в цю країну до 30 січня 1991 року. Радянський Союз і держави (за винятком Прибалтійських республік), що утворилися після його розпаду, не були включені в програму²¹.

4.2. ФАРЕ

ФАРЕ є структурою, в межах якої було започатковано більшість ініціатив Спільноти щодо надання допомоги в процесі реформування Східної Європи²². І хоча Спільнота до цього брала участь у розробці програм допомоги, важливим було те, що тепер Спільнота діяла і мала провідну роль у регіоні, з якого її раніше виключали, в основному, з політичних причин. Вагомість і важливість ФАРЕ поставили Спільноту — і особливо Комісію — в надзвичайно впливове становище. Проте країни-члени намагалися накласти обмеження на ФАРЕ.

Хоча основною метою ФАРЕ є підтримка економічних перетворень у Східній Європі, кінцева мета — політична: подібні дії «допо-

можуть створити демократичні суспільства, основані на індивідуальних правах»²³. ФАРЕ «підтримує розвиток численної демократичної сім'ї націй у межах процвітаючої і стабільної Європи»²⁴.

Рада із загальних питань затвердила правову базу ФАРЕ в грудні 1989 року²⁵. Програма ФАРЕ почала працювати на початку 1990 року з Польщею та Угорщиною, вона була розширена і включала допомогу Г-24 іншим східноєвропейським країнам на підставі висунення умов (хоча висунення умов не згадувалося в принципах роботи ФАРЕ). 17 вересня 1990 року були включені ще п'ять країн: Болгарія, Чехословаччина, НДР, Румунія і Югославія²⁶. Проте Рада затвердила надання допомоги за програмою ФАРЕ на користь Румунії тільки наприкінці січня 1991 року після того, як Група вирішила, що політична й економічна ситуація в країні є задовільною²⁷. 1991 року Спільнота створила окрему програму, ТАСІС, для надання допомоги Співдружності Незалежних Держав.

Первинний бюджет ФАРЕ (на 1990 рік) становив 300 млн екю, але з розширенням програми на інші східноєвропейські країни бюджет був збільшений на 200 млн екю в 1990 році. До 1992 року бюджет ФАРЕ збільшився більш ніж удвічі (див. табл. 4.2). У липні 1994 року Комісія запропонувала виділити для програми ФАРЕ 7,072 млрд екю на період 1995—1999 років²⁸. Завдання ФАРЕ розширилися після того, як у червні 1993 року Європейська Рада вирішила розглянути питання про інтеграцію країн Східної Європи: програма ФАРЕ мала допомогти підготувати їх для подальшого членства (див. розділ 6). Але деякі південні країни-члени були стурбовані тим, що допомога Східній Європі відволікала ресурси від країн Середземномор'я²⁹. Ессенська Європейська Рада в грудні 1994 року могла тільки погодитися з тим, що бюджет ФАРЕ на 1995 рік (1,1 млрд екю) залишатиметься мінімальним бюджетом до 1999 року (5,5 млрд екю на період 1995—1999 років)³⁰. Однак у Каннах у червні 1995 року Європейська Рада згодилася надати ФАРЕ на період 1995—1999 роки 6,693 млрд екю. Сума, що виділяється, збільшуватиметься щорічно і досягне 1,634 млрд екю в 1999 році³¹.

Таблиця 4.2

Бюджет ФАРЕ у 1990—1995 роках, млн екю

1990	495,1
1991	773,6
1992	1012,3
1993	1007,9
1994	973,3
1995	1154,7
Усього	5416,9

Джерело: Європейська Комісія, «Щорічний звіт програми ФАРЕ за 1995 рік», СОМ (96) 360 final, 23 July 1996, p. 3.

Країни-члени намагалися посилити свій контроль над виконанням програми ФАРЕ, зазначаючи, що допомога має спрямовуватися на конкретні програми. Вони «ревнували» до ФАРЕ, оскільки ресурси і важливість цієї програми затіювали їхні власні програми допомоги, за винятком програм Німеччини, і намагалися обмежити бюджет ФАРЕ³². Наприклад, програма ФАРЕ надавала гуманітарну допомогу біженцям у колишній Югославії; було виділено навіть 0,5 млн екю наглядовій місії Спільноти у цій країні³³. Фонди ФАРЕ використовувалися для допомоги регіонам уздовж кордонів східноєвропейських держав із Спільнотою, і цю ініціативу підтримувала Німеччина, яка прагнула отримати допомогу для своїх власних схожих проектів. Але країни-члени не могли кинути серйозний виклик важливості програми ФАРЕ і впливу Комісії.

ГД ІА (спочатку ГД І) Комісії керує роботою ФАРЕ. Робота була організована за галузевим принципом, але в 1995 році Комісія реорганізувала її за принципом роботи з кожною конкретною країною, допомагаючи підготуватися до подальшого входження до складу ЄС³⁴. Персонал ФАРЕ залучався тільки на основі короткострокових контрактів, що відображало небажання Ради фінансувати постійний персонал³⁵. Персонал делегацій Комісії в країнах — отримувачах допомоги — сприяє адмініструванню роботи ФАРЕ³⁶.

Програма ФАРЕ працює за запитом. Країни — отримувачі допомоги — досягають із Комісією угоди про щорічні (частіше багаторічні) конкретні програми; за вказаними напрямками країною-отримувачем визначаються конкретні проекти, які потім і фінансуються. Наймаються консультанти для управління або виконання кожного проекту³⁷.

Цей підхід «за запитом» став проблематичним: іноді ресурси не використовувалися ефективно³⁸. Болгарія і Румунія, зокрема, часто залишали допомогу ФАРЕ невикористаною, що вказувало на урядове безладдя та внутрішні конфлікти з процесом реформування. Стало застосовуватися висунення умов на рівні надання коштів: у 1994 році було припинено програму, до якої було залучено міністерство охорони здоров'я Румунії, на підставі її невиконання³⁹.

Рішення про фінансування мав затверджувати управляючий комітет представників країн-членів. Комісія пропонує заходи, і комітет затверджує їх кваліфікованою більшістю голосів: один із способів, за допомогою яких країни-члени намагалися обмежити вплив Комісії у ФАРЕ⁴⁰.

Спочатку фонди мали виділятися протягом року⁴¹. Але ще в січні 1990 року Комісія закликала Раду дозволити «адекватні багаторічні бюджетні плани»⁴². У листопаді 1992 року Рада погодилася, що має бути багаторічний підхід до розвитку програм⁴³. У 1993 році Комісія почала застосовувати багаторічний підхід у деяких конкре-

тних програмах⁴⁴. Але впровадження багаторічних індикативних програм усе ще залежить від щорічної бюджетної процедури, тому фонди, що виділяються на програми, можуть бути тільки індикативними⁴⁵.

Програму ФАРЕ критикували за недостатнє виділення коштів, запутані й повільні бюрократичні процедури, централізоване управління і залучення дорогих консультантів, які не були знайомі з місцевими умовами⁴⁶. У липні 1993 року сер Леон Брітан, член Комісії, відповідальний за зовнішні економічні відносини (1993—1994), заявив, що програма ФАРЕ буде децентралізована і раціоналізована⁴⁷. Керівні принципи ФАРЕ на 1993—1997 роки містять вказівку на те, що проекти будуть більш диференційованими між країнами-отримувачами. Були запроваджені спеціальні процедури швидкого ухвалення рішень для невеликих проектів. Дедалі більше використовувалася «система децентралізованого впровадження», коли агентство в країні-отримувачі несе відповідальність за виконання конкретних програм ФАРЕ⁴⁸. Витрати з фондів ФАРЕ (спочатку дуже незначні) виросли: майже всі виділені на 1995 рік кошти було розподілено⁴⁹.

ФАРЕ є найбільшою організацією, що надає фінансову допомогу країнам Східної Європи. Допомога спрямована на низку пріоритетних галузей, включаючи приватизацію і розвиток приватного сектора, реструктуризацію сільського господарства, екологічну та ядерну безпеку, інфраструктуру, освіту й навчання, гуманітарну та продовольчу допомогу (табл. 4.3 і 4.4 містять інформацію про розподіл фондів ФАРЕ по країнах і галузях). Допомога надається для забезпечення імпорту найнеобхіднішого обладнання, але велика частина допомоги фокусувалася на наданні ноу-гау або технічної допомоги, щоб допомогти країнам-отримувачам у розробці законодавчої бази, сформуванні політики і створенні відповідних інституцій. Під егідою ФАРЕ було створено низку структурних програм, включаючи трансєвропейську схему взаємообмінів між університетами (Темпус)⁵⁰ та програму ФАРЕ щодо створення спільних підприємств (СПФАРЕ), яка допомагала фірмам Спільноти створювати спільні підприємства в країнах-отримувачах.

Програма ФАРЕ розвивалася разом із змінами у Східній Європі та змінами в пріоритетах Спільноти. Наприклад, допомога дедалі частіше спрямовувалася на регіональні проекти співпраці та проекти щодо стимулювання процесів демократизації (див. розділ 7).

У керівних принципах на 1993—1997 роки зазначалося, що програма ФАРЕ переходить від технічного сприяння до заходів інвестиційної підтримки в таких галузях, як доквілля, енергетика, створення робочих місць, науково-дослідна робота та інфраструктура. Це мало відображати ступінь розвитку економічних реформ. Спочатку країнам потрібна допомога у створенні нормативної та інститу-

Таблиця 4.3

Фонди ФАРЕ, виділені конкретним країнам, 1990—1995 роки, млн еку

Албанія		Литва	
1990	0	1990	0
1991	10	1991	0
1992	110	1992	20
1993	75	1993	25
1994	49	1994	39
1995	88	1995	42
Болгарія		Польща	
1990	24,5	1990	180,8
1991	106,5	1991	197
1992	87,5	1992	200
1993	90	1993	225
1994	85	1994	208,8
1995	83	1995	174
Чеська Республіка		Румунія	
1990	0	1990	15,5
1991	0	1991	134,3
1992	0	1992	152
1993	60	1993	139,9
1994	60	1994	100
1995	110	1995	66
Чехословаччина		Словаччина	
1990	34	1990	0
1991	99	1991	0
1992	100	1992	0
1993	0	1993	40
1994	0	1994	40
1995	0	1995	46
Естонія		Словенія	
1990	0	1990	0
1991	0	1991	0
1992	10	1992	9
1993	12	1993	11
1994	22,5	1994	24
1995	24	1995	25
НДР		Колишня Югославія	
1990	35	1990	30,2
1991	0	1991	13,1
1992	0	1992	47,7
1993	0	1993	25
1994	0	1994	25
1995	0	1995	25
Угорщина		Багатонаціональні програми	
1990	89,3	1990	72,3
1991	115	1991	88,4
1992	101,5	1992	116
1993	100	1993	112,3
1994	85	1994	86
1995	92	1995	104

Закінчення табл. 4.3

Латвія		Інші програми	
1990	0	1990	13,4
1991	0	1991	10,4
1992	15	1992	43,6
1993	18	1993	74,8
1994	29,5	1994	119,5
1995	32,5	1995	243,2

Джерело: Європейська Комісія, «Щорічний звіт програми ФАРЕ за 1995 рік», COM (96) 360 final, 23 July 1996, p. 30—31.

ціональної структури ринкової економіки, а також у розробці програми реформ. Пізніше їм потрібна безпосередня допомога для довгострокової реструктуризації у формі інвестицій і фінансування⁵¹.

Але деякі країни-члени без ентузіазму ставилися до цих змін. На засіданні Ради із загальних питань у травні 1993 року Сполучене Королівство не погодилося з пропозицією Комісії про фінансування інфраструктурних проектів⁵². Через місяць Сполучене Королівство, Ірландія та Нідерланди спробували обмежити фонди на розвиток інфраструктури десятима відсотками бюджету ФАРЕ; Комісія та інші члени наполягали на обмеженні в розмірі 15 відсотків⁵³. Європейська Рада в Копенгагені 21—22 червня 1993 року погодилася з 15 відсотками бюджету на розвиток інфраструктури в країнах-отримувачах⁵⁴.

Таблиця 4.4

Фонди ФАРЕ, виділені по галузям, 1990—1995 роки, млн екію

Реструктуризація сільського господарства		Охорона здоров'я	
1990	136	1990	0
1991	89	1991	45
1992	80	1992	15
1993	78,5	1993	26,5
1994	17	1994	13
1995	40,6	1995	2
Громадянське суспільство і демократизація		Суспільні інституції/Адміністративна реформа	
1990	0	1990	10
1991	0	1991	26,5
1992	9	1992	25,1
1993	10	1993	65,7
1994	16,2	1994	81,9
1995	10,5	1995	24,6
Допомога в критичній ситуації		Соціальний розвиток і зайнятість	
1990	101,7	1990	3
1991	71,4	1991	35,5
1992	119,7	1992	48,2
1993	44,9	1993	15
1994	30	1994	28,5
1995	25	1995	47,3

Закінчення табл. 4.4

Освіта, транспорт, дослідження		Законодавство	
1990	36,6	1990	0
1991	90	1991	0
1992	140,5	1992	0
1993	162,2	1993	0
1994	169,9	1994	0
1995	147,1	1995	2
Охорона довкілля і ядерна безпека		Захист споживачів	
1990	102,5	1990	0
1991	92,5	1991	0
1992	90	1992	0
1993	38,9	1993	5
1994	77,5	1994	4
1995	82	1995	2
Інфраструктура (енергетика, транспорт, телекомунікації)		Фінанси	
1990	6,8	1990	7
1991	42,5	1991	40
1992	96,8	1992	44,7
1993	114,9	1993	61
1994	326,4	1994	56
1995	457,2	1995	40,5
Розвиток приватного сектора і підприємництва		Регіональна інтеграція	
1990	64	1990	0
1991	180,5	1991	4,3
1992	191,5	1992	16,5
1993	194,5	1993	10
1994	93,4	1994	4
1995	139,2	1995	47
Інші програми			
1990	27,4		
1991	56,5		
1992	135,2		
1993	180,9		
1994	55,5		
1995	87,6		

Джерело: Європейська Комісія, «Щорічний звіт програми ФАРЕ за 1995 рік», COM (96) 360 final, 23 July 1996, p. 32—33.

У липні 1994 року Комісія запропонувала зняти обмеження витрат на інфраструктурні проекти⁵⁵. Деякі країни-члени були стурбовані тим, що це обмежувало роль ФАРЕ і ЄБРР⁵⁶. Європейська Рада в Ессені 9—10 грудня 1994 року підняла ліміт: 25 відсотків фінансування ФАРЕ могло бути використано для допомоги в розвитку інфраструктури, включаючи будівництво ліній зв'язку із трансєвропейськими мережами ЄС⁵⁷. ФАРЕ діє як міст між внеском між-

народних фінансових інституцій, приватними операторами та національними програмами.

У березні 1997 року Комісія затвердила нові керівні принципи ФАРЕ для тих країн-отримувачів, які готувалися до наступного вступу в ЄС. У ФАРЕ були два основні пріоритети: створення інституцій (на що було заплановано 30 відсотків фондів ФАРЕ) і фінансування інвестицій (70 відсотків фондів). Щоб допомогти країнам-отримувачам адаптувати *acquis communautaire*, ФАРЕ допомагатиме зміцнювати демократичні інституції й адміністрації, фінансувати інвестиційні та інфраструктурні проекти в таких галузях як транспорт і довкілля⁵⁸.

4.3. Кредити

На додаток до ФАРЕ, Спільнота виділяла країнам Східної Європи кредити. У вересні 1989 року Комісія запропонувала визнати право Польщі та Угорщини на отримання кредитів ЄІБ⁵⁹. На відміну від небажання країн-членів розглядати надання кредитів ЄІБ Польщі всього кілька місяців тому (див. параграф 3.2.2), міністри економіки і фінансів (Рада Екофін) затвердили цю пропозицію 9 жовтня 1989 року. Рада керівників ЄІБ затвердила кредити Польщі та Угорщині в розмірі 1 млрд екю⁶⁰. Кредити ЄІБ з того часу надавалися й іншим східноєвропейським країнам, у міру того як вони реалізовували реформи (див. табл. 4.5)⁶¹. Ці кредити допомагали обновляти і розвивати інфраструктуру, здійснювати енергетичні, телекомунікаційні й екологічні проекти та підтримувати малий і середній бізнес.

Таблиця 4.5

Кредити ЄІБ країнам Східної Європи, 1990—1996 роки, млн екю

Албанія	46
Болгарія	286
Чеська Республіка	992
Естонія	68
Латвія	31
Литва	101
Угорщина	872
Польща	1406
Румунія	475
Словаччина	353
Словенія	150
Усього	4780

Джерело: Європейський інвестиційний банк, «Фінансування ЄІБ в Центральній і Східній Європі», лютий 1997 року.

Виділялися також кредити ЄСВС: 7 травня 1990 року Рада із загальних питань погодилася виділити кредит Польщі та Угорщині в розмірі до 200 млн екю на вдосконалення екологічної й технічної безпеки на вугільних шахтах і для збільшення споживання, але не виробництва, сталеливарної продукції (беручи до уваги «специфічність» імпорту сталеливарної продукції в Спільноту)⁶². У листопаді 1991 року Рада погодилася надати кредити ЄСВС Чехословаччині, Болгарії і Румунії⁶³. До того ж у березні 1994 року Рада вирішила, що Євратом може виділити кредитів на суму 1,115 млрд екю країнам Східної Європи (а також Росії та Україні), щоб поліпшити ситуацію з ядерною безпекою⁶⁴.

Спільнота також виділила середньострокові кредити для макроекономічної стабілізації східноєвропейських держав, які знаходяться на стадії реформування, в основному для покриття дефіцитів платіжного балансу або підтримки програм структурного реформування. Кредит у 870 млн екю для Угорщини (затверджений Радою Екофін у лютому 1990 року) був першою макрофінансовою операцією Спільноти відносно третьої країни. Після цього кредити надавалися деяким іншим країнам Східної Європи (див. табл. 4.6).

Передбачалося, що інші донори Групи двадцяти чотирьох також робитимуть свій внесок, але вони не виявляли особливого бажання⁶⁵. Допомога ЄС має бути припинена, коли країна-одержувач може повністю покласти на фінансування з міжнародних інституцій та приватного капіталу⁶⁶.

Таблиця 4.6

Макрофінансова допомога Європейської Спільноти країнам Східної Європи, 1990—1996 роки, млн екю

Угорщина	870 (1990)
ЧСФР	375 (1991)
Угорщина	180 (1991)
Болгарія	290 (1991)
Румунія	375 (1991)
Албанія	70 (1992)
Естонія	40 (1992)
Латвія	80 (1992)
Литва	100 (1992)
Румунія	80 (1992)
Болгарія	1100 (1992/1994)
Румунія	125 (1992/1994)
Албанія	35 (1994)
Словаччина	130 (1994/анульовано)
Усього	2860

Примітка: у дужках зазначено дату авторизації найбільшої суми.

Джерела: Європейська Комісія, «Звіт Комісії перед Радою та Європейським Парламентом про надання макрофінансової допомоги третім країнам у 1995 році», COM (96) 695 final, 8 January 1997; *EU Bulletin*.

Надання кредитів залежить від схвалення МВФ залежно від ходу структурних реформ і виконання економічних критеріїв, встановлених Комісією. Кредит Болгарії був затверджений у жовтні 1992 року, але не надавався до травня 1994 року, оскільки реформи розвивалися повільно; надання допомоги Албанії та Румунії також було відкладене в 1994 і 1995 роках⁶⁷. Рада Екофін реактивувала кредит Румунії в березні 1997 року, підтримавши новий румунський уряд, який тільки-но прийняв програму реформування⁶⁸. 1996 року була анульована допомога Словаччині, оскільки економічний стан Словаччини поліпшився, а також тому, що умови Комісії не були виконані⁶⁹.

Надаючи макрофінансову допомогу, Спільнота розширила свою компетенцію. Робота Спільноти була дуже успішною для деяких країн-членів: декілька міністрів економіки та фінансів скаржилися, що Спільнота виконує роботу МВФ і Світового банку⁷⁰. Проте Спільнота продовжує надавати таку допомогу.

Країни-члени неохотно зберігали за собою компетенцію у галузі експортних кредитів. Комісія багато разів пропонувала створити інструменти експортних кредитів у межах Спільноти. У липні 1994 року Комісія запропонувала директиву, що встановлює загальні принципи кредитних гарантій з метою стимулювання національного експорту, але зіткнулася з опором⁷¹. Експортні кредити є головною складовою допомоги країн-членів країнам Східної Європи.

4.4. Роль Спільноти у створенні ЄБРР

ЄБРР часто рекламують як проект Спільноти: «Створення ЄБРР є головною багатосторонньою ініціативою Спільноти для країн Центральної і Східної Європи»⁷². Реальність трохи інша, хоча Спільнота — багатостороння організація — зіграла провідну роль у створенні ще однієї багатосторонньої організації. Ця ініціатива є частиною зусилля у стимулюванні приватних інвестицій у Східну Європу.

У жовтні 1989 року Президент Франції Міттеран запропонував ідею створення банку розвитку для Європи, без попередніх консультацій зі своїми партнерами по Спільноті⁷³. Багато хто заявляє про інтелектуальне право на ідею ЄБРР, і низку схожих пропозицій було зроблено публічно до промови Міттерана⁷⁴. Однак Франція головувала в Раді і мала всі можливості дати розвиток цій ідеї. Насправді, провідна участь Франції в цьому проекті викликала спротив з боку інших країн-членів:

Не всі країни-члени були переповнені ентузіазмом: наприклад, Італія, Нідерланди, Сполучене Королівство і Західна Німеччина

не бачили потреби у створенні нової інституції⁷⁵. ЄІВ міг забезпечити кредитування інвестиційних проектів у Східній Європі.

Проте Міттеран відкинув ці заперечення. ЄІВ повинен займатися фінансуванням проектів загалом у межах Спільноти⁷⁶. ЄБРР міг допомогти Радянському Союзу, який не був членом МВФ або Світового банку. Мабуть, найважливішим у цьому було те, що Франція хотіла очолити ініціативу і зрівноважити вплив Західної Німеччини в регіоні.

Франція включила пропозицію про ЄБРР до порядку денного неофіційного паризького саміту Європейської Ради в листопаді 1989 року, і дванадцять лідерів погодилися вивчити її⁷⁷. 29 листопада вищі офіційні особи згодилися, що Спільнота і дванадцять країн-членів зроблять більшу частину внесків, але решта держав також приєднаються. Західна Німеччина успішно наполягла на тому, що участь в ЄБРР буде відкритою для США, хоча спочатку Франція мала намір обмежити членство європейськими державами⁷⁸. Страсбурзька Європейська Рада в грудні 1989 року призначила початок переговорів на січень 1990 року⁷⁹.

Франція скликала установчу конференцію. 15 і 16 січня перша зустріч була проведена в Парижі (не в Дубліні, незважаючи на те, що в той час головувала Ірландія), на якій головував Жак Аталі, радник Міттерана. Були всі країни Групи двадцяти чотирьох, сім східноєвропейських країн та Радянський Союз, а також Кіпр і Мальта⁸⁰. Франція підготувала проект статуту (на підставі пропозиції Спільноти) і роздала його нечленам Спільноти до того, як була узгоджена спільна позиція. Цей проект, здавалося, більше виходив від Франції, ніж від Спільноти, тож низка країн виступила із запереченням⁸¹.

У ході переговорів часто важко було дійти згоди у формулюванні спільної позиції Спільноти. Деякі країни-члени, включаючи Італію і низку невеликих держав, закликали до спільної позиції; інші, включаючи Сполучене Королівство, вважали, що Група двадцяти чотирьох повинна координувати цю позицію⁸². Найскладнішим було питання про розміщення штаб-квартири та призначення президента. Велика сімка вирішила, що штаб-квартира знаходитиметься в Лондоні, а президентом буде Аталі (тим самим, великі держави отримували два головні призи), і це рішення згодом було затверджене на установчій конференції у травні 1990 року⁸³. Бельгія, Люксембург і Нідерланди виступили проти того, щоб «певні рішення із засадничих питань ухвалювалися або зазнавали значного впливу через використання арбітражу не на користь Спільноті, і не брали до уваги процедури Спільноти»⁸⁴.

У країн-членів також були розбіжності в думках з питання міри участі Спільноти як акціонера. Більшість країн-членів пропонува-

ли, щоб частка Спільноти була рівною часткам великих держав, але Сполучене Королівство, Західна Німеччина і Нідерланди були проти цього⁸⁵. Врешті, Спільнота і країни-члени стали головними акціонерами з 51 відсотком капіталу у розмірі 10 млрд екю; Комісія і ЄІВ мали по три відсотки кожен, чотири великих країни-члени — по 8,5 відсотка кожна⁸⁶.

У липні 1994 року Комісія запропонувала, щоб усі директори ЄС в ЄБРР дотримувалися наперед узгодженої спільної позиції⁸⁷. Цю пропозицію не було затверджено, що вказувало на обмеження, які накладаються країнами-членами на спільні дії ЄС та їх спроби залишити за собою певну свободу маневру у відносинах із Східною Європою.

ЄБРР є першою багатосторонньою організацією, зобов'язаною прив'язувати кредити до висунення політичних умов⁸⁸. Кредити могли отримати тільки ті країни, які були віддані принципам багатопартійної демократії, плюралізму та ринкової економіки і застосовували їх⁸⁹. Кредити ЄБРР спрямовуються в основному на фінансування інвестицій у приватний сектор (тоді як інші регіональні банки кредитують в основному державний сектор).

Висновки

Програми Спільноти щодо надання допомоги та кредитів демонструють її важливу роль у Східній Європі. Спільнота (і Комісія) дуже дієво розширила свої повноваження — до координування програм допомоги країнам-нечленам, управління великими програмами допомоги в регіоні, куди раніше «вхід був заборонений», і надання макрофінансової допомоги. Тут, схоже, рушієм були зовнішні сили: зовнішній попит на дії Спільноти привів до розширення її повноважень та нової ролі Комісії. І хоча країни-члени не зовсім були задоволені мірою активності Спільноти (і Комісії зокрема) в регіоні, вони не намагалися або не могли фундаментально обмежити її роль: політика (і економія) на масштабах вимагала колективних дій для надання допомоги перехідному процесу, і Східна Європа чекала, що Спільнота надасть цю допомогу.

Після того, як осів революційний пил у Східній Європі, стало ясно, що міради ініціатив, прийнятих наприкінці 1989 року, є недостатніми. Європа фундаментально змінилася, і її інституційна архітектура вимагала адаптації. Розширення Спільноти стало ключовим питанням.

5 | Асоційоване членство

Уже восени 1989 року стало ясно, що інструменти політики, розглянуті в розділах 3 і 4, — торгові угоди, ФАРЕ і т. ін. — недостатні для досягнення цілей Спільноти/ЄПС у Східній Європі. Східноєвропейські країни вимагали тісніших відносин, але найбільше — можливого членства у Спільноті. Багато хто в Західній і Східній Європі стверджував, що спроби проводити реформи, навіть якщо вони викликають труднощі, триватимуть тільки в тому разі, якщо Спільнота пообіцяє, що східноєвропейські країни зможуть врешті стати членами, та встановить тісніші й офіційні відносини з ними. Виходячи з цього, Спільнота мала ухвалити рішення зміцнити свої зв'язки з тими країнами, чиї капіталістичні та демократичні перспективи були ще невизначеними, але чий успіх у проведенні реформ залежав від такого рішення.

Дискусії про розширення почалися практично з моменту краху комунізму в країнах Східної Європи і на них серйозно вплинуло входження в Спільноту Східної Німеччини, про що йдеться в підрозділі 5.1. Східноєвропейські вимоги про членство в Спільноті мали особливий резонанс, оскільки Східна Німеччина швидко увійшла в Спільноту як частина об'єднаної Німеччини, і у країн Східної Європи виникало запитання: чому вони не можуть приєднатися? У підрозділі 5.2 розглянуто обговорення питання «розширення проти поглиблення», яке було спочатку вирішене укладенням угод про асоційоване членство східноєвропейських країн. У підрозділі 5.3 буде розглянуто переговори зі східноєвропейськими державами щодо угод про асоціацію. Однак таке розв'язання проблеми «розширення проти поглиблення» виявилось тимчасовим.

5.1. Входження Східної Німеччини в Спільноту

Спільнота/ЄПС якщо й мали, то дуже незначний вплив на процес об'єднання Німеччини. Зовні об'єднання Німеччини відбувалося в межах схеми 2+4, що складається з чотирьох союзників

Другої світової війни (Радянського Союзу, Сполученого Королівства, США і Франції), та двох Німеччин. Ні ЄПС, ні Спільнота не брали участі (навіть незважаючи на те, що брали участь три країни-члени: Сполучене Королівство, Франція та, ясна річ, Західна Німеччина). Саме на форумі 2+4 було отримано вирішальну згоду Радянського Союзу на об'єднання Німеччини і членство Німеччини в НАТО. Але невдовзі Спільнота згодилася на перспективу об'єднання Німеччини, що стало важливим сигналом про те, що НДР увійде до Спільноти. До того ж, «мало сумнівів у тому, що СРСР (та інші сусіди Німеччини) були б не так привітно налаштовані з питання об'єднання Німеччини, якби воно не відбувалося в контексті Спільноти»¹.

Прочитати повну історію об'єднання Німеччини можна у інших виданнях, а тут процес буде розглянуто коротко. У параграфі 5.1.1 висвітлено політику Спільноти стосовно Східної Німеччини, у параграфі 5.1.2 — входження НДР у Спільноту.

5.1.1. ПОЛІТИКА СПІЛЬНОТИ

СТОСОВНО СХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ

НДР завжди була «особливим випадком» у відносинах Спільноти з третіми країнами. З усіх країн РЕВ вона була найантагоністичнішою стосовно Спільноти, та все ж її товари могли експортуватися до Західної Німеччини в обхід митних правил Спільноти. У червні 1988 року (коли було підписано угоду між ЄЕС і РЕВ) НДР висловила зацікавленість в укладенні торгової угоди із Спільнотою, яка б не заважала протоколу внутрінімецької торгівлі². Але східнонімецький уряд чинив опір тиску щодо проведення реформ, і до моменту падіння Берлінської стіни 9 листопада 1989 року Європейська Комісія навіть не зверталася за наданням їй мандата на проведення переговорів.

Відразу ж після падіння Стіни Спільнота націлилася на укладення угоди з НДР та надання їй допомоги в рамках ФАРЕ, так само, як вона чинила щодо інших східноєвропейських країн. 17 листопада НДР попросила розпочати переговори стосовно угоди про торгівлю та співпрацю; 21 грудня Рада видала Комісії мандат на проведення переговорів щодо угоди³. Це мала бути така ж угода, як і з іншими східноєвропейськими країнами: десятирічна угода, яка передбачає скасування всіх кількісних обмежень до 1995 року та співпрацю у багатьох сферах. Переговори відбулися швидко: угода була парафрована 13 березня 1990 року⁴. Рада затвердила її 8 травня, але вона так і не набрала чинності, оскільки на той час Німеччина вже об'єдналася.

У липні 1990 року допомогу НДР надала Група двадцяти чотирьох, а у вересні була надана допомога за програмою ФАРЕ. Після об'єднання колишня НДР уже втрачала право на отримання допомоги програми ФАРЕ та Групи двадцяти чотирьох⁵.

5.1.2. РОЗШИРЕННЯ СПІЛЬНОТИ

Падіння Берлінської стіни спричинило виникнення особливої проблеми, оскільки відразу ж постало питання про об'єднання Німеччини, а отже — включення східнонімецьких земель у Спільноту. Після численних заяв про бажання подолати розділення Європи Спільнота просто не могла опиратися об'єднанню. Проте деякі країни-члени не були в захваті з приводу такої перспективи. Але Європейська Комісія із самого початку усвідомлювала високу ймовірність об'єднання і діяла так, щоб контролювати її наслідки для Спільноти.

Менш ніж за місяць до падіння Стіни Делор заявляв, що право на самовизначення застосовне до всіх. «Німецьке питання» могло бути вирішене посиленням федералістських характеристик Європейської Спільноти⁶. Наприкінці 1989-го — на початку 1990 року позиція Комісії з питання об'єднання була твердою, тоді як деякі країни-члени вагалися⁷.

Комісія досить швидко відреагувала на падіння Берлінської стіни. Після спеціального засідання 10 та 11 листопада вона визнала, що НДР є особливим випадком і що насправді існували дві перспективи: НДР увійде до Спільноти як тринадцята країна-член або вона увійде як частина Федеративної Республіки⁸. Ця позиція відрізнялася від позиції деяких країн-членів, у той час Тетчер розглядала тільки можливість укладення угоди про асоційоване членство з НДР⁹. Франція спочатку також не була впевнена в перспективах об'єднання Німеччини¹⁰.

Надзвичайний саміт Європейської Ради в Парижі 18 листопада 1989 року не обговорював питання об'єднання Німеччини. Коль знов запевнив інших лідерів, що Західну Німеччину не відвернуть події на сході від її прихильності ідеї західноєвропейської інтеграції¹¹. Але після цього Коль вважав за краще діяти в односторонньому порядку: 28 листопада він оголосив про план з десяти пунктів, не проконсультувавшись заздалегідь із жодним зі своїх сусідів або партнерів по Спільноті. План передбачав об'єднання двох Німеччин в недалекому майбутньому¹².

Крок Коля викликав стурбованість у багатьох, але особливо у Франції, як вважалося, найближчого партнера Німеччини. Проте Франція скористалася плутаниною і під шумок підштовхнула Німеччину до згоди про скликання МУК з питання економічного й валют-

ного Союзу (ЕВС), що було однією з цілей Франції в період її головування в Раді. На Страсбурзькій Європейській Раді 8 і 9 грудня Німеччина погодилася, що МУК почнеться в грудні 1990 року в обмін на згоду Франції про принцип об'єднання Німеччини¹³. Потім Європейська Рада прийняла перспективу об'єднання Німеччини на певних умовах, неявним чином указуючи на те, що НДР може бути включена в Спільноту. Рада заявляла: «Ми прагнемо зміцнення такого стану миру в Європі, при якому німецький народ відновить свою єдність шляхом вільного самовизначення. Цей процес має відбуватися мирно й демократично, в повній відповідності до угод і договорів, які стосуються цього, а також принципів, визначених у Заключеному Акті Гельсінкської угоди, в контексті діалогу та співпраці між Сходом і Заходом. Він також має відповідати перспективам європейської інтеграції¹⁴». Для явного ж схвалення входження НДР у Спільноту був потрібен час. У січні 1990 року Делор заявив, що «для Східної Німеччини є місце в Спільноті, якщо Німеччина цього захоче», за умови дотримання умов, встановлених у Страсбурзькій декларації Європейської Ради¹⁵. Але на неофіційній зустрічі міністрів закордонних справ 20 січня 1990 року деякі країни-члени, включаючи Нідерланди і Бельгію, заявили, що ставлення до НДР має бути таким самим, як і до інших держав Східної Європи. Хоча особливість НДР і була визнана, спостерігалось спільне небажання бачити Німеччину об'єднаною в надто близькому майбутньому¹⁶. Однак події склалися інакше.

Альянс, який виступав за швидке об'єднання, переміг на виборах у Східній Німеччині 18 березня 1990 року. Обидва німецькі уряди згодилися створити німецький економічний і валютний союз 1 липня 1990 року, не проконсультувавшись заздалегідь із Європейською Комісією¹⁷. Потім Коль зустрівся з Комісією 23 березня для обговорення наслідків об'єднання для Спільноти і погодився підтримувати з нею зв'язок у процесі ведення переговорів про асоційоване членство¹⁸.

Дедалі більш домінуючим у Спільноті ставало сприятливе ставлення до інтеграції Східної Німеччини через об'єднання із Західною Німеччиною: «політично було доцільніше розглядати об'єднання Німеччини не як прийом нового члена, а як розширення території однієї з країн-членів»¹⁹. У березні міністр закордонних справ Франції Ролан Дюма зазначив, що у такий спосіб Східну Німеччину простіше буде інтегрувати, ніж шляхом прийому її як тринадцятої країни-члена²⁰.

У доповіді Комісії про наслідки німецького об'єднання для Спільноти, заслуханій 18 квітня, ця позиція була відображена²¹. Не було потреби переглядати угоди Комісії або проводити офіційні переговори про членство, якщо Східна і Західна Німеччини об'єд-

наються. Комісія передбачила триступеневий процес інтеграції Східної Німеччини в Спільноту, починаючи із створення єдиної економічної і валютної зони Німеччини 1 липня 1990 року²², і закінчуючи повним застосуванням усіх законів Спільноти на території колишньої НДР. У перехідний період деякі закони не застосовуватимуться на східнонімецьких землях до кінця 1992 року (і початку діяльності єдиного європейського ринку). Комісія ухилилася від розгляду питання вартості об'єднання для Спільноти.

Доповідь була прийнята на позачерговому засіданні Європейської Ради в Дубліні 28 квітня 1990 року, скликаного спеціально для обговорення питання про об'єднання Німеччини та відносини зі Східною Європою. Таким чином, Спільнота зайняла позицію, згідно з якою в договори не вноситимуться які-небудь зміни стосовно включення до складу Спільноти колишньої НДР²³.

Дві Німеччини провели переговори щодо договору про об'єднання з 6 липня до 31 серпня 1990 року. У переговорах брав участь голова спеціальної групи Комісії з об'єднання²⁴. Оскільки переговори у форматі 2+4 мали завершитися 12 вересня, Бонн вирішив прискорити процес об'єднання, змінивши дату з 1 січня на 3 жовтня. Як наслідок, законодавчий процес у Спільноті треба було прискорити. 6 вересня тріо президентів Спільноти — президент ЄП Енріке Барон Креспо, Делор та міністр закордонних справ Італії і президент Ради Джанні Де Мічеліс — встановили графік роботи, аби вжити деяких надзвичайних заходів. До 17 вересня спеціальні заходи були затверджені як ЄП, так і Радою. Остаточний законодавчий пакет щодо інтеграції НДР у Спільноту був ухвалений 4 грудня і набрав чинності 1 січня 1991 року²⁶.

Об'єднання Німеччини мало важливі наслідки для політики Європейської Спільноти стосовно Східної Європи: воно було логічним результатом спроб стимулювати реформи в Східній Європі — розширенням Спільноти. Тімоті Гартон Еш поставив очевидне запитання: «якщо Східна Німеччина може приєднатися, чому, за логікою і справедливістю, цього не зробити і Чехословаччині?»²⁷ Колишня Східна Німеччина здійснила бажання, яке постійно виражалось іншими східноєвропейськими державами: стати членом Спільноти, навіть більше — дуже швидко. «Це був вражаючий приклад здатності Спільноти діяти ефективно і швидко, за умови наявності політичної волі»²⁸. У даному разі політична воля виникла з метою не допустити, щоб об'єднання Німеччини порушило безпеку Спільноти і Заходу. Але оскільки подія була винятковою, залишилося запитання: чи вистачить політичній волі інтегрувати й інші країни Східної Європи? З тих пір дискусії навколо «розширення проти поглиблення» домінували у формуванні політики стосовно Східної Європи.

5.2. Розширення проти поглиблення: раунд перший

У статті 237 Римської угоди (пізніше заміненій статтею 0 Маастрихтської угоди) йдеться про те, що будь-яка європейська країна може звернутися до Спільноти стосовно членства. За часів холодної війни це питання не було актуальним: «Оскільки Радянський Союз провів лінію між Східною і Західною Європою, питання про зміну інституціональних кордонів Європи не могло виникнути»²⁹. Питання про те, де мають проходити кордони Спільноти в період після холодної війни, було набагато складнішим.

Невдовзі після приходу до влади нові лідери більшості східноєвропейських держав заявили, що головним пріоритетом їхньої зовнішньої політики стає «воз'єднання з Європою», і найбажанішою метою було членство у Спільноті. У травні 1990 року прем'єр-міністр Чехословаччини Маріан Калфа висловив сподівання, що його країна стане повноправним членом Спільноти до 2000 року³⁰. Через два місяці прем'єр-міністр Угорщини Джозеф Антал заявив, що його країна хоче вступити у Спільноту до 1995 року³¹.

Східноєвропейські країни заявляли, що їм мають дозволити приєднатися до європейських інтеграційних процесів, з яких їх насильно виключили³². Членство у Спільноті допомогло зміцнити демократію в Греції, Іспанії та Португалії, тож логічно очікувати, що воно так само буде діяти і в Східній Європі. Перспектива членства допоможе пом'якшити загрозу «внутрішній» безпеці — особливо соціального тиску, спричиненого труднощами економічної трансформації. Міністр закордонних справ Чехословаччини Жирі Дьєнстбір стверджував, що «асоційоване, а потім і повне членство у Спільноті Чехословаччини, Угорщини (у цитаті) і Польщі є головною передумовою забезпечення стабільності й безпеки в Центральній Європі»³³.

Проте членство у Спільноті для східноєвропейських країн не здавалося реальною найближчою майбутнього: навіть три найуспішніші реформатори — Чехословаччина, Угорщина та Польща — зіткнулися з величезними проблемами. Їхні економіки були дуже слабкими, щоб конкурувати із Спільнотою. Економічна активність у Східній Німеччині згасла після об'єднання. «Процес об'єднання Німеччини явно свідчить про те, що в їхніх же власних інтересах східноєвропейським країнам потрібен триваліший перехідний період до вступу в Спільноту»³⁴.

Колишня НДР скористалася суттєвою допомогою від Західної Німеччини, але такі ресурси були відсутні в інших східноєвропейських держав. У січні 1990 року Делор зазначив, що якщо східноєвро-

пейські країни дістануть доступ до структурних фондів Європейської Спільноти, вони отримуватимуть 14 млрд еку на рік, плюс 5 млрд еку в кредитах ЄІБ. Це вказувало не тільки на масштаб допомоги східноєвропейським країнам (порівняйте ці цифри з бюджетом ФАРЕ на 1990 рік в 500 млн еку і із загальними витратами Спільноти в 1990 році, що склали 45,6 млрд еку), але й на практичну недоцільність входження до того, як їхні економіки не будуть у ліпшому стані³⁵.

Черга охочих здобути членство зростала такими темпами, що Спільнота могла легко подвоїти кількість своїх членів. Інституції і процедури ухвалення рішень Спільноти мали бути реформовані, ССП і структурні фонди потрібно було переглянути, якщо бідніші країни почнуть приєднуватися (більша частина бюджету Європейської Спільноти фінансує ці дві політики)³⁶. Інакше Європейська Спільнота ризикувала стати неефективною і невідповідною установам нормам.

Було побоювання, що навіть вступ багатих країн — членів ЄАВТ перешкоджатиме створенню єдиного європейського ринку. У січні 1989 року Делор спробував припинити ухвалення заявок на членство від країн ЄАВТ, запропонувавши створити Європейську економічну зону (ЄЕЗ) — формальне партнерство між Спільнотою і членами ЄАВТ, яке набрало чинності 1 січня 1994 року³⁷. Але деякі країни — члени ЄАВТ все ж таки мали на меті вступ до Європейської Спільноти і тим самим відтіснили в черзі на членство східноєвропейські країни³⁸.

У самій Спільноті важкі для розв'язання внутрішні проблеми спочатку відклали вбік. Натомість у 1989—1990 роках пройшли обговорення між прихильниками «розширення» і «поглиблення». З одного боку знаходилися ті, хто вважав, що поглиблення має відбутися до розширення і включення Східної Європи. Поглиблення, цілком очевидно, було пов'язане з об'єднанням Німеччини: правильною відповіддю на могутнішу об'єднану Німеччину було подальше поглиблення і політичний союз³⁹. До того ж без спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики Спільнота не зможе впливати на хід подій у Східній Європі. Ці аргументи висували, серед інших, лідери Франції та Італії, а також офіційні особи Комісії. У новорічному зверненні 1990 року президент Франції Франсуа Міттеран запропонував створити європейську конфедерацію: Спільнота має спочатку зміцнити свої структури, потім має бути створена конфедерація, що зв'язує всі європейські держави⁴⁰. Ще дуже рано думати про включення в Спільноту країн Східної Європи. Для Франції більш інтегрована Спільнота могла проводити активнішу *Остполітику*, розширення на схід змістить рівновагу Спільноти у бік об'єднаної Німеччини⁴¹.

З другого боку, знаходилися ті, хто стверджував, що поглиблення може виключити східноєвропейські країни з членства на десятиліття, оскільки їм доведеться досягти високих економічних і політичних цілей до вступу. Розширення Спільноти за рахунок східноєвропейських країн має відбутися до поглиблення інтеграції. Ентузіазм Сполученого Королівства відносно членства країн Східної Європи розглядався як стратегія затримки (або блокування) поглиблення⁴². Німеччина підтримувала обидві позиції: вона активно підтримувала подальшу інтеграцію, але також підтримувала і поступовий вступ до Спільноти нових демократичних країн⁴³.

1990 року цей перший раунд дискусій навколо «розширення проти поглиблення» завершився рішенням про подальше поглиблення та приєднання країн Східної Європи до Спільноти. Крім проведення МУК з питання ЕВС (рішення про яку було ухвалене в грудні 1989 року), у квітні 1990 р. Європейська Рада погодилася скликати МУК для обговорення проблем політичного союзу. МУК завершилася в грудні 1991 року домовленістю про Маастрихтську угоду⁴⁴.

Спільнота також вирішила укласти угоди про асоційоване членство з країнами Східної Європи, що стали реформуватися. Восени 1989 року Геншер, зокрема, закликав до такого кроку. 14—15 жовтня 1989 року міністри закордонних справ і Комісія провели спеціальну зустріч, на якій обговорювалася нова політична архітектура Європи. Геншер закликав до створення нових моделей асоційованого членства країн Східної Європи, Делор запропонував, щоб з Польщею та Угорщиною були встановлені зв'язки такого ж роду, як і з членами ЄАВТ⁴⁵.

На паризькому саміті лідерів Спільноти 18 листопада 1989 року Делор оголосив пропозицію Комісії щодо нової *Остполітики* Спільноти⁴⁶. Вона мала ґрунтуватися на трьох концентричних колах: Спільнота, ЄАВТ (пов'язана з ЄЕЗ) і Східна Європа (Радянський Союз залишився за межами цієї схеми). Спільнота, в центрі, має бути дуже інтегрованою. Новий тип угоди про асоційоване членство буде укладений з державами Східної Європи, які перебувають у стані реформ, навіть якщо вони і продовжують залишатися членами Варшавського Договору⁴⁷, Європейська Рада у Страсбурзі наступного місяця погодилася, що концепція асоційованого членства заслуговує подальшого вивчення⁴⁸.

Угоди про асоційоване членство були чимось більшим, ніж захисною реакцією на східноєвропейські вимоги про надання ширшого доступу до ринку і встановлення тісніших зв'язків із Спільнотою. Концентричні кола вирішували дилему «розширення проти поглиблення», принаймні, на короткий час. Насправді, Девід Алєн вважає, що Геншер розробив концепцію концентричних кіл «у спробі задовольнити вимоги багатьох його партнерів у Спільноті, щоб Ні-

меччина не тільки розвивала інтеграцію, але і підтримувала зв'язки Спільноти зі східними країнами»⁴⁹. Інші спостерігачі стверджували, що «концентричні кола є компромісом, у тому сенсі, що вони включають Східну Європу до Європи, але зберігають відмінність між Спільнотою, як ключовим гравцем, і тими, кому вона надає допомогу»⁵⁰. Франція та Комісія виступали за сильну Спільноту, що проводить активну *Остполітику*, Німеччина хотіла стерти межі між Східною і Західною Європою якнайшвидше.

Асоційоване членство можна розглядати подвійно: як проміжний етап членства у Спільноті або ж як довгострокове вирішення питання про майбутню архітектуру Європи, спосіб стримати розширення. Нові асоційовані члени вірили в перше припущення, Франція явно підтримувала друге⁵¹. Тільки угоди про асоціацію з Грецією та Туреччиною містили вказівку на можливість членства⁵² (і тільки Греція з часом стала членом), тоді як інші члени, що вступили в Спільноту з 1970-х, не укладали попередніх угод про асоціацію. Проте Геншер передбачав можливість переходу держав з одного концентричного кола в інше, з виконанням ними умов членства у Спільноті⁵³.

Концепцію асоційованого членства критикували як спрямовану в першу чергу на відхід від питання членства⁵⁴. Але її можна розглядати і більш позитивно, ніж як прагнення відкласти розширення, яке в 1990—1991 роки все одно всерйоз не сприймалося. Франсуа де Ла Сер розглядав цю концепцію як «модель, здатну подолати дилему розширення проти поглиблення... Це перший крок до реорганізації європейського простору навколо Спільноти»⁵⁵. Розширення не було реальним у найближчому майбутньому, а в цей час Спільноті треба було ближче повернути держави Східної Європи, щоб приділити увагу їх вимогам про тісніші зв'язки і простежити за ходом реформ у них. Концентричні кола були новим способом розгляду багатьох внутрішніх і зовнішніх проблем, що стояли перед Спільнотою в період після закінчення холодної війни.

5.3. Європейські угоди

5.3.1. РОЗРОБКА КОНЦЕПЦІЇ АСОЦІЙОВАНОГО ЧЛЕНСТВА

У січні 1990 року наступний президент Ради, міністр закордонних справ Ірландії Жерар Колінз, заявив: «Дванадцять країн мають намір розвивати з країнами Східної Європи, поки вони рухаються по шляху демократичних змін, тісніші і міцніші відносини, основані на інтенсифікації політичного діалогу та розширен-

ні співпраці у всіх сферах. Головною метою цієї політики є підтримка і стимулювання створення вільних, відкритих і демократичних суспільств, в яких повною мірою гарантовані права людини верховенством права⁵⁶. «Тісніші і міцніші відносини» мали на увазі асоційоване членство. У низці доповідей 1990 року Комісія розробила ідею асоціації. Вона закликала зробити подальші кроки, беручи до уваги швидкість змін у Східній Європі, бажання східноєвропейців та «власні інтереси Спільноти в політичному і економічному майбутньому Європи»⁵⁷. Вона підтримувала ідею швидкого переходу до асоціації: «Якнайшвидше затвердження мети асоційованого членства сприятиме політичній стабільності, стимулюватиме розвиток нових інструментів співпраці та зміцнить упевненість бізнесу»⁵⁸.

На своєму позачерговому саміті 28 квітня Європейська Рада затвердила пропозицію Комісії про три фази політики Спільноти стосовно Східної Європи: програма допомоги ФАРЕ і Групи двадцяти чотирьох, угоди про торгівлю та співпрацю й асоційоване членство⁵⁹. Потенційні асоційовані члени мають виконати основні економічні й політичні умови: демократизація і перехід до ринкової економіки⁶⁰.

Наприкінці серпня 1990 року Комісія подала докладний звіт щодо угод про асоційоване членство «другого покоління». Угоди мали називатися Європейськими, «щоб відзначити важливість політичної ініціативи, яку вони репрезентували»⁶¹. Європейські угоди мали стати відверто більш політичними, ніж попередні угоди про асоційоване членство. Вони мали: створити клімат довіри й стабільності, підтримуючи проведення реформ і сприяючи розвитку тісних політичних відносин; зміцнити основи нової європейської архітектури, поліпшити клімат для торгівлі й інвестицій та допомогти східноєвропейським країнам краще управляти перехідним процесом. Членство не було в списку цілей.

Кожна угода про асоційоване членство мала бути індивідуальною, тим самим зберігаючи специфіку і надаючи перевагу розвитку двосторонніх відносин з кожною східноєвропейською країною. Передбачалося створення інституціональної структури для проведення політичного діалогу (перші угоди про асоційоване членство включали такі положення). Це мало зміцнити і інституціоналізувати низькорівневі двосторонні політичні діалоги з Чехословаччиною, Угорщиною та Польщею, які почалися 1990 року⁶². Передбачалося, що буде створено зону вільної торгівлі, але спочатку Спільнота стане доступнішою. Фінансова підтримка надаватиметься на багаторічній основі і буде комбінацією грантів та кредитів.

Перспективні асоційовані члени мали «дати практичне підтвердження своєї прихильності» до п'яти умов: верховенство права, права людини, багатопартійна система, вільні і справедливі вибори та ри-

нквова економіка. Тільки Чехословаччина, Угорщина і Польща відповідали цим вимогам на той момент⁶³.

5.3.2. ПЕРЕГОВОРИ ПРО ЄВРОПЕЙСЬКІ УГОДИ

Реалізація рішення про асоційоване членство не була гладким процесом. Її стримував протекціонізм країн-членів. Усі переговори про Європейські угоди зіткнулися з численними труднощами. Країни-члени дуже стримано робили поступки, особливо в питаннях торгівлі, врешті ж східноєвропейські держави ще тільки розвивали вільні ринкові економіки. Національні групи економічних інтересів, здавалося, могли заблокувати лібералізацію. Але країни-члени все-таки зробили певні поступки після значного тиску Комісії та поборників вільної торгівлі, включаючи, звичайно, східноєвропейські держави.

Чехословаччина, Угорщина і Польща

Переговори з Чехословаччиною, Угорщиною і Польщею почалися відповідно 20, 21 і 22 грудня 1990 року⁶⁴. Комісія вела переговори про угоди, але оскільки вони були «комбінованими», представник головної країни знаходився поруч із представниками Комісії⁶⁵.

У ході тривалих переговорів виникла низка проблем щодо доступу до ринку, особливо для «специфічних» товарів: продуктів сільськогосподарства, виробів сталеливарної і текстильної промисловості. Три східноєвропейські країни заявляли, що пропонувані угоди мало чим відрізнялися від угод про торгівлю та співпрацю⁶⁶. Спроба розділити поняття асоційованого і повного членства також заважала укладенню угод. Східноєвропейські країни постійно вимагали, щоб в угоді було посилення на майбутнє входження в Спільноту⁶⁷. Це була проблема ідеї концентричних кіл: більшість країн прагнули потрапити в самий центр кола якнайшвидше. Після трьох раундів переговори зайшли в глухий кут.

Аби відновити переговори та зробити їх ефективнішими, Комісія запропонувала переглянути переговорні мандати. 15 квітня 1991 року Рада із загальних питань погодилася, оскільки країни-члени усвідомлювали, що у протилежному разі переговори можуть закінчитися провалом, а з ними і основа політики Спільноти стосовно країн Східної Європи. Найважливішою зміною було те, що преамбула могла містити вказівку на те, що остаточною, але не автоматичною, метою асоційованих членів (не Спільноти) є входження в Спільноту; Німеччина і Сполучене Королівство, зокрема, наполягали на цьому. Спільнота обіцяла надати певні послаблення в доступі на ринок деяких сільськогосподарських, текстильних і сталеливарних продуктів⁶⁸.

Але поступок Ради було недостатньо. У середині травня заступник прем'єр-міністра Польщі заявив, що протекціонізм Спільноти завдає шкоди порівняльній перевазі Польщі в «специфічних» товарах⁶⁹. Шостий раунд переговорів між Спільнотою та Польщею в липні відбувся в безперервних суперечках⁷⁰. І хоча Комісія відзначила, що, напевно, знадобиться змінити мандат, Рада із загальних питань 29 липня відклала рішення про перегляд⁷¹.

Таблиця 5.1

Європейські угоди, 1991—1993 роки

Країна	Європейська угода підписана	Європейська угода укладена	Набрала чинності	Номер в Офіційному віснику	Проміжна угода, що набрала чинності (номер в ОВ)
Польща	16 грудня 1991 року	13 грудня 1993 року	1 лютого 1994 року	L348 31 грудня 1993 року	1 березня 1992 року (L114 30 квітня 1992 року)
Угорщина	16 грудня 1991 року	13 грудня 1993 року	1 лютого 1994 року	L347 31 грудня 1993 року	1 березня 1992 року (L116 30 квітня 1992 року)
ЧСФР*	16 грудня 1991 року	—	—	—	1 березня 1992 року (L115 30 квітня 1992 року)
Чеська Республіка	4 жовтня 1993 року	19 грудня 1994 року	1 лютого 1995 року	L360 31 грудня 1994 року	
Словаччина	4 жовтня 1993 року	19 грудня 1994 року	1 лютого 1995 року	L359 31 грудня 1994 року	
Румунія	1 лютого 1993 року	19 грудня 1994 року	1 лютого 1995 року	L357 31 грудня 1994 року	1 травня 1993 року (L81 2 квітня 1993 року)
Болгарія	8 березня 1993 року	19 грудня 1994 року	1 лютого 1995 року	L358 31 грудня 1994 року	31 грудня 1993 року (L323 23 грудня 1993 року)

* Проміжна торгова угода з Чехословаччиною продовжувала регулювати відносини між Спільнотою та Чеською Республікою і Словаччиною після розділення Чехословаччини.

Спроба державного перевороту в Москві 19—22 серпня 1991 року струснула країни-члени. Вона підтвердила хисткість демократичних перетворень у Радянському Союзі і принесла з собою страхи про повернення авторитаризму або націоналізму. Більш націоналістичний Радянський Союз міг спробувати відновити свій вплив у Східній Європі, таким чином, Спільнота мала повернути східноєвропейські країни ближче до себе.

У заяві ЄПС засуджувалася спроба перевороту і заявлялося, що Спільнота та її країни-члени мають намір укласти угоди про асоційоване членство в найближчому майбутньому⁷². Комісія скористалася загальним шоком і переконала Раду зробити додаткові торгові поступки та зміцнити положення про політичний діалог⁷³. Та все ж таки на позачерговому засіданні Ради із загальних питань 27 серпня ухвалення рішення було відкладене до 6 вересня⁷⁴.

6 вересня Рада розглянула пропозиції Європейської Комісії. Португалія заперечувала проти лібералізації торгівлі текстильними товарами, але готова була зняти свої заперечення в обмін на допомогу Спільноти португальським виробникам текстильної продукції. Франція, підтримувана Ірландією і Португалією, не погоджувалася, у свою чергу, на поступки щодо м'ясної продукції. Засідання закінчилося різко, рішення не було досягнуто, і всі розійшлися в похмурому настрої⁷⁵.

Французькі фермери регулярно протестували проти пільг для імпорту зі Східної Європи⁷⁶. Ринок яловичини перебував у стані спаду, Франція страждала, оскільки була великим виробником м'яса. Зацікавлені групи на рівні Спільноти, КПСО і ГКСС також заперечували проти запропонованих поступок⁷⁷.

Але Франція переживала сильний громадський тиск усередині країни, щоб поступитися. На прес-конференції після засідання міністр закордонних справ Нідерландів і президент Ради Ганс ван ден Брук поскаржився на ставлення однієї країни-члена. Життєво важливі інтереси нації не можна ставити під удар, коли йдеться про таку невелику кількість м'яса⁷⁸. Францію публічно критикували прем'єр-міністри Данії та Сполученого Королівства, а також президент Німеччини⁷⁹. Польща заявила, що переговори продовжаться тільки після розширення мандата Комісії; наступна сесія переговорів мала бути не офіційною, а на рівні робочої зустрічі груп експертів⁸⁰.

30 вересня Рада знову зібралася і цього разу досягла компромісу, що практично не відрізнявся від того, який обговорювався на попередньому засіданні. Обмеження на імпорт текстильних товарів будуть зняті протягом шести років, і Португалія отримає допомогу Спільноти. Тристоронні угоди розв'яжуть проблему експорту м'яса; будь-який експорт м'яса до Спільноти, який перевищуватиме 10-відсоткове зростання на рік, оплачуватиметься за допомогою

Спільноти, але спрямовуватиметься в Радянський Союз, Румунію та Албанію⁸¹.

Проте залишалася остання складність: Іспанія та інші країни закликали асоційованих членів добровільно погодитися з експортними обмеженнями на сталеливарну продукцію. Комісія була проти цього, і врешті Корепер розробив компромісне рішення: Комісія спостерігатиме за імпортом сталі, стежачи за тим, щоб державна допомога не заважала конкуренції; додаткових запобіжних пунктів в угоді не було⁸².

Посередницька роль Комісії була ефективною у вдосконаленні політики Комісії щодо надання поступок. Чарлз Грант зазначає, що Делору вдалося переконати французів піти на поступки. У травні 1991 року, наприклад, він з'явився на французьких телевізійних екранах, намагаючись переконати глядачів в необхідності активнішої торгівлі зі Східною Європою. Його постійне лобювання загалом привело до суттєвих поступок Спільноти і дало можливість укласти угоди. Міністр закордонних справ Данії Уффе Елман-Єнсен заявив, що «Делору заслуговує похвали за залучення Франції до визнання Європейських угод»⁸³.

Три Європейські угоди були підписані 16 грудня 1991 року. Оскільки це були комбіновані угоди, що містили положення поза компетенцією Спільноти, кожна країна-член мала затвердити їх⁸⁴. В очікуванні цього проміжні торгові заходи, які складаються тільки з торгових положень, що ґрунтуються на статті 113, набрали чинності 1 березня 1992 року⁸⁵.

16 вересня ЄП схвалив укладення Європейських угод з Угорщиною та Польщею⁸⁶. Проте країни-члени не поспішали затверджувати їх. Тільки 13 грудня 1993 року Рада уклала ці дві угоди і вони набрали чинності 1 лютого 1994 року.

Розділення Чехословаччини 1 січня 1993 року тільки ускладнило проблеми. У вересні 1992 року ЄП відмовився прийняти угоду з Чехословаччиною через майбутнє розділення країни⁸⁷. У квітні 1993 року почалися переговори за окремими Європейськими угодами з Чеською Республікою і Словаччиною. Угоди були підписані 4 жовтня, і ЄП санкціонував їх 27 жовтня⁸⁸. Вони набрали чинності 1 лютого 1995 року.

Болгарія і Румунія

Болгарія і Румунія знову відстали, оскільки не виконували умов зміцнення відносин із Спільнотою. Заяви ЄПС у ході спроби серпневого перевороту в Радянському Союзі містили запевнення, що Комісія шукатиме шляхи розширення співпраці з Болгарією і Румунією. Комісія запропонувала почати переговори про Європейські угоди з Румунією і Болгарією⁸⁹. Схоже, геополітична стурбованість

ність була більш важливою при ухваленні цього рішення, ніж позитивна оцінка відповідності Болгарії та Румунії критеріям укладення Європейських угод⁹⁰.

30 вересня 1991 року Рада дала згоду на початок проведення переговорів з Болгарією, але заявила, що переговори з Румунією можуть початися тільки після «нормалізації» політичної ситуації в країні⁹¹. Наприкінці вересня Румунією прокотилася хвиля демонстрацій, у зв'язку з чим ЄПС зробила заяву про засудження насильства і повторила, що економічні та політичні реформи є обов'язковими для повного розвитку відносин із Спільнотою⁹². 16 грудня міністри закордонних справ погодилися, що попередні переговори з Румунією можуть розпочатися⁹³.

У квітні 1992 року Комісія попросила Раду затвердити переговорні мандати. Вона запропонувала, щоб в угодах згадувалося дотримання прав людини і демократії. Ця пропозиція йшла за двома деклараціями, зробленими Європейською Радою в червні 1991 року і Радою розвитку в листопаді 1991 року, в яких містилася заява про намір включити пункти про дотримання прав людини в угоди Спільноти з третіми країнами⁹⁴.

Перші три Європейські угоди не містили таких пунктів, хоча і Болгарія, і Румунія заперечували проти особливого до них ставлення, розглядаючи цей крок як «недовіру» до них з боку Спільноти⁹⁵. Можливо, вони мали рацію: ці пункти не тільки вінчали політику і без того засновану на висуванні умов, але й містили вказівку на те, що Болгарія і Румунія не повністю відповідали критеріям Європейських угод, таким чином, Комісії доводилося використовувати важелі стимулювання політичних і економічних реформ.

На своїх засіданнях 7 і 21 квітня 1992 року Рада не могла дійти згоди щодо пропозицій Комісії, в основному через побоювання образити Болгарію і Румунію⁹⁶. Нарешті, 11 травня Рада затвердила мандати. Вона вирішила, що ці дві Європейські угоди мають ґрунтуватися на дотриманні прав людини, принципах демократії та ринкової економіки⁹⁷. Уперше такий пункт мав бути включений у правовий інструмент з третіми країнами. Рада далі заявляла: «Дотримання демократичних принципів і прав людини... та принципів ринкової економіки є необхідним компонентом угод про співпрацю або асоціацію між Спільнотою і партнерами по НБСЄ»⁹⁸. Усі Європейські (і проміжні) угоди, підписані після травня 1992 року, — у тому числі з Чеською Республікою і Словаччиною — містять пункт, що передбачає вжиття відповідних заходів, якщо не дотримуються права людини, принципи демократії та принципи ринкової економіки⁹⁹.

Мандати Комісії були обмежувальними стосовно продукції сталеливарної промисловості, що стало результатом успішного лобювання цього питання Іспанією та відображенням зростаючої стурбо-

ваності з приводу імпорту сталеливарної продукції з країн Східної Європи¹⁰⁰. Європейська Комісія також безуспішно намагалася домогтися поступок у сфері торгівлі продукцією текстильної промисловості і сільськогосподарства: член Комісії Андріссен навіть публічно критикував Раду за позицію у поступках, що не відповідає вимогам¹⁰¹. Болгарія особливо заперечувала проти політики протекціонізму в Спільноті¹⁰².

Переговори з Румунією завершилися в листопаді, а з Болгарією — у грудні 1992 року¹⁰³. Європейська угода з Румунією була підписана 1 лютого 1993 року, а з Болгарією — 8 березня 1993 року¹⁰⁴. Потім настав тривалий період ратифікації і внутрішніх розбіжностей з питання заходів торгового протекціонізму Спільноти. Обидві угоди набрали чинності 1 лютого 1995 року.

Проміжні торгові угоди були підписані в той же час, що і Європейські, і мали швидко набрати чинності. Проміжні торгові заходи щодо Румунії набирали чинності з 1 травня 1993 року. Проте укладення проміжної угоди з Болгарією було відкладене Радою через тривалі дискусії відносно процедури ухвалення рішень Спільнотою щодо заходів торгового протекціонізму¹⁰⁵. Проміжна угода залишалася заблокованою до грудня 1993 року, хоча після червня 1993 року Європейська Рада й затвердила подальші торгові поступки, але ЄП засудив Раду, і Болгарія зажадала компенсації¹⁰⁶. Нарешті угода набрала чинності 31 грудня.

5.3.3. ЗМІСТ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УГОД

Усі шість Європейських угод загалом схожі одна на одну¹⁰⁷. У преамбулах наголошується, що ці угоди важливі для розбудови стабільної Європи, «наріжним каменем» якої є Спільнота. Вони підкреслюють відданість ідеям плюралістичної демократії, основаної на верховенстві права, дотриманні прав людини, багатопартійній системі та вільних і демократичних виборах. У преамбулах угод з Болгарією, Чеською Республікою, Румунією і Словаччиною також міститься вказівка на дотримання прав меншин, що вказувало на зростаючу стурбованість стосовно прав меншин. У кожній преамбулі наголошувалося, що остаточною метою асоційованого члена є членство у Спільноті, і що Європейська угода допоможе досягти цієї мети. Цілі асоціації (у статті 1) є помітно політичними: асоціація має забезпечити механізм політичних відносин, сприяти розвитку торгівлі, економічній й культурній співпраці та допомагати інтеграції асоційованих членів у Спільноту.

Як і з іншими угодами про асоційоване членство, Рада з питань асоціації, що складається з представників Ради Спільноти, Комісії, а також представників урядів асоційованих членів, проводить засі-

дання щонайменше один раз на рік і вивчає всі серйозні питання, що виникають в рамках угоди¹⁰⁸. Йй допомагає Комітет з питань асоціації, що складається з верхньої ланки державних службовців. Члени ЄП і парламенти асоційованих членів обмінюються думками в Парламентському Комітеті з питань асоціації.

Угоди включають положення про політичний діалог, і вперше такі положення були включені в угоду Спільноти на підставі статті 238 (знову вказуючи на нечіткі межі між Європейською Спільнотою і ЄПС). Цей діалог з міжнародних питань, які викликають взаємний інтерес, спрямований на стимулювання інтеграції асоційованих членів у «співтовариство демократичних націй» та зміцнення безпеки й стабільності в Європі. Він має відбуватися «залежно від обставини» на вищому рівні між президентами Європейської Ради, Комісії та асоційованого члена. На міністерському рівні цей діалог відбувається в межах Ради з питань асоціації. Вищі офіційні особи асоційованого члена, представники головної країни в Раді та представники Комісії мають зустрічатися регулярно. Ці положення встановлюють офіційний політичний діалог, який є інтенсивнішим, ніж більшість інших двосторонніх діалогів та діалогів з регіональними групами, але менш інтенсивним, ніж структура консультацій із США, встановлена трансатлантичною декларацією в листопаді 1990 року¹⁰⁹.

Ці угоди є структурою інтеграції асоційованих членів у Спільноту. Чотири свободи пересування — товарів, капіталу, послуг і робочої сили — мають розвиватися поступово між Спільнотою та асоційованими членами. Зона вільної торгівлі буде встановлена на десять років: Спільнота відкриє свої ринки раніше, а асоційовані члени відкриють свої ринки тільки після закінчення цього періоду. Основні положення щодо товарів асоційованих членів наведено в табл. 5.2. Національні норми будуть встановлені для всіх компаній і сфер діяльності. Робітники з країн асоційованих членів, які законно працюють у країнах Спільноти, не повинні зазнавати дискримінації, але в рамках Ради з питань асоціації мають обговорюватися заходи щодо вільного пересування робочої сили¹¹⁰.

Більше того, законодавство асоційованих членів має поступово наближатися до *acquis communautaire*. Положення про економічну співпрацю роз'яснюються щодо широкого спектра галузей, включаючи промисловість, науку і технологію, освіту і навчання, енергетику і екологію. Асоційовані члени можуть брати участь у деяких програмах Спільноти в цих галузях, а також у культурних програмах¹¹¹. До угод не додаються будь-які фінансові протоколи (хоча вони додаються до інших домовленостей про асоціацію). Спільнота була проти зазначення конкретних цифр про допомогу, щоб залишити за собою гнучкість розподілу допомоги залежно від обставин¹¹². Угоди

Торгові положення Європейських угод

Країна	Промислова продукція	Текстильні товари	Продукція ЄСВС	Сільськогосподарські продукти
Проміжні угоди з ЧСФР, Угорщиною, Польщею	Мита на деякі товари зняті відразу; на інші зніматимуться поступово; усі мита мають бути знятими через 5 років (до 1 січня 1997 року). Усі КО зняті відразу ж	Усі мита будуть зняті через 6 років (до 1 січня 1998 року). Усі КО будуть зняті не раніше, ніж через 5 років	Сталь: усі мита будуть зняті до 1 січня 1997 року; усі КО зняті зразу ж. Вугілля: усі мита будуть зняті через 1 рік (для Угорщини до 31 грудня 1995 року); КО будуть зняті через 1 рік (частковий відступ для Німеччини та Іспанії)	Графік щорічного зниження мита і збору та збільшення квот залежно від продукту
Проміжна угода з Румунією	Те ж саме, що й вище; кінцевий термін — 1 січня 1998 року	Те ж саме, що й вище (до 1 січня 1999 року для мит)	Сталь: те ж саме, що й вище (до 1 січня 1998 року для мит). Вугілля: усі мита будуть зняті до 31 грудня 1995 року КО — те ж саме, що й вище	Те ж саме, що й вище
Проміжна угода з Болгарією	Те ж саме, що й вище; кінцевий термін — 1 січня 1998 року	Те ж саме, що й вище	Сталь: усі мита будуть зняті до 1 січня 1997 року. Вугілля: усі мита будуть зняті до 31 грудня 1995 року КО — те ж саме, що й вище	Те ж саме, що й вище

містять вказівки на те, що асоційовані члени мають право на фонди ФАРЕ, кредити ЄІВ і допомогу для досягнення балансу платежів або стабілізації валюти.

Висновки

Дискусії навколо «розширення проти поглиблення» спочатку були вирішені через ідею концентричних кіл, що спричинило укладення Європейських угод із східноєвропейськими країнами. Концентричні кола задовольняли як внутрішні, так і зовнішні проблеми. Вони відповідали закликam Східної Європи до встановлення тісніших відносин і були спробою реструктурувати нову європейську архітектуру на користь Спільноти.

Реалізація рішення про асоційоване членство була спірною, і для східноєвропейських країн асоційоване коло не було вершиною мрій. Країни-члени дуже неохоче йшли на компроміси щодо задоволення вимог східноєвропейських країн про ширший доступ до ринків і обіцянку членства. Вплив національних інтересів був значним у «специфічних» секторах промисловості. Підштовхувані Комісією і розуміючи, що на кону більш важливі проблеми, країни-члени, врешті, погодилися на деякі поступки. Та все ж потрібні були певні «компенсації» для укладення угод: допомога Спільноти португальським виробникам текстилю і тристоронні угоди про експорт м'яса. Ці поступки виявилися дуже обмеженими, і Спільнота зазнала додаткового тиску щодо перегляду Європейських угод, про що і йтиметься в наступному розділі.

Однак схема Європейських угод виявилася динамічною, даючи можливість інтеграції асоційованих членів у ЄС. Ці угоди залишалися основною сполучною ланкою між Євросоюзом та східноєвропейськими країнами і проторували дорогу для рішення про розширення та підготовку асоційованих членів до вступу.

6 | Інтеграція

Європейські угоди не вирішували питань про те, чи будуть, і якщо будуть, то коли, східноєвропейські країни вступати у Спільноту, але асоційовані члени продовжували вимагати відповідей, і країнам-членам потрібно було ухвалити колективне рішення. Після тривалого уникнення відповіді на питання, у червні 1993 року Європейська Рада згодилася, що східноєвропейські асоційовані члени можуть стати повноправними членами при виконанні певних умов. Після цього ЄС розробив інноваційну і широку стратегію поступового вступу асоційованих членів до Союзу. Деякі ключові кроки до розширення були зроблені в 1997 році, найголовнішим з яких було рішення почати переговори про членство з деякими асоційованими членами.

Згода про розширення була досягнута тому, що воно має допомогти поширити стабільність і безпеку на Східну Європу. Разом із Економічним і валютним союзом, розширення стало найбільшою проблемою, що постала перед ЄС на рубежі століть. І хоча основний акцент було зроблено на підготовку асоційованих членів до повного членства, країни-члени не дійшли згоди про те, як самому Союзу підготуватися до його успішного здійснення. Розширення і поглиблення не є альтернативними варіантами.

У першій частині цього розділу розглянуто дискусії про те, як відреагувати на вимоги Східної Європи про більший доступ до ринків і чітку перспективу розширення. У підрозділі 6.2 висвітлено передвступну стратегію, схвалену Ессенською Європейською Радою в грудні 1994 року. В останньому підрозділі (6.3) йдеться про хід розширення після Ессена, включаючи грудневе рішення 1997 року стосовно початку переговорів про членство.

6.1. На шляху до Копенгагенської Ради

Європейські угоди встановлюють для асоційованих членів рамки політичного й економічного співробітництва, забезпечують поступову інтеграцію у Спільноту і ширший доступ до її ринку. Але асоційовані члени зробили два критичні зауваження щодо цих угод:

торгові поступки були недостатні, і не були встановлені терміни або умови переходу в статус повноправного члена.

Спільнота не поспішала з реакцією на критику. З початку 1992 року до проведення Копенгагенської Європейської Ради у червні 1993 року Спільнота ухилялася від розгляду питання про розширення і відкладала рішення щодо поліпшення доступу до ринку. У цілому, це не був сприятливий період у відносинах між Спільнотою і Східною Європою. У Спільноті були інші проблеми: порятунок Маастрихтської угоди після данського «ні» на червневому 1992 року референдумі, завершення уругвайського раунду ГАТТ, стримування мінливості Механізму обмінного курсу, спроба розв'язати югославську кризу і надання членства країнам ЄАВТ. Німеччина, головна дійова особа відносин Спільноти зі Східною Європою, була зайнята питаннями об'єднання і ухилялася від значних зовнішньополітичних ініціатив після фіаско про визнання Словенії і Хорватії у грудні 1991 року. Проте в Копенгагені Європейська Рада ухвалила декілька важливих рішень щодо торгівлі, розширення і тісніших зв'язків із східноєвропейськими асоційованими членами. У наступних двох параграфах буде розглянуто період підготовки до Копенгагена: у параграфі 6.1.1 будуть розглянуті питання торгівлі, а в параграфі 6.1.2 міститься огляд питань розширення і розвитку політичного діалогу з асоційованими членами.

6.1.1. ПОЛІПШЕННЯ ДОСТУПУ ДО РИНКУ

Торгові положення Європейських угод, відтворені в проміжних угодах, набрали чинності набагато раніше (1992—1993), ніж самі Європейські угоди, тож асоційовані члени відчували лібералізацію торгівлі майже відразу. Але з 1992 року у Європейській Спільноті був активний торговий баланс із східними сусідами (див. табл. 6.1). Деякою мірою цього слід було очікувати, беручи до уваги потребу східноєвропейців у західних технологіях та економічний спад у Західній Європі, який перешкоджав попиту на імпорту зі Сходу. Проте Східна Європа переживала ще гірший економічний спад, порушуючи серйозні питання про зростаючий активний торговий баланс Спільноти. Торгівля між Спільнотою і Східною Європою була набагато важливішою для східноєвропейських країн, ніж для Спільноти (див. табл. 6.2). На початку 1994 року імпорту із східноєвропейських країн становив 4,4 відсотка загального імпорту ЄС, а експорт у регіон — 5,3 відсотка всього експорту ЄС¹. Таким чином, дуже важливо, якою мірою ринок Спільноти є відкритим для східноєвропейських продуктів, і асоційовані члени були далеко не в захваті від наявної можливості доступу до ринку, що визначався Європейськими угодами.

Таблиця 6.1

Торгівля Спільноти із Східною Європою, 1988–1996 роки, млрд еку

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Польща									
Експорт	2,75	3,94	4,39	7,88	8,15	11,11	12,32	15,29	19,83
Імпорт	3,36	3,86	5,28	6,21	7,08	8,46	10,13	12,25	12,24
Баланс	-0,61	0,08	-0,34	1,66	1,07	2,66	2,19	3,04	7,58
ЧСФР									
Експорт	2,17	2,38	2,91	3,82	6,26	7,08	9,22	11,65	13,96
Імпорт	2,21	2,56	2,79	4,06	5,53	5,64	7,38	8,99	9,75
Баланс	-0,04	-0,17	0,12	-0,24	0,73	1,45	1,85	2,66	4,21
Експорт									
Імпорт									
Баланс									
Угорщина									
Експорт	2,35	2,99	3,22	3,49	4,06	6,44	8,06	8,73	9,99
Імпорт	2,16	2,59	3,00	3,62	3,99	4,88	6,06	7,61	8,81
Баланс	0,19	0,40	0,22	-0,13	0,07	1,57	2,01	1,12	1,18
Румунія									
Експорт	0,61	0,69	1,41	1,33	1,85	2,51	2,89	3,79	4,44
Імпорт	2,23	2,55	1,62	1,47	1,40	1,80	2,79	3,40	3,59
Баланс	-1,62	-1,86	-0,20	-0,14	0,45	0,72	0,10	0,40	0,85
Болгарія									
Експорт	1,41	1,48	1,03	1,03	1,11	1,48	1,75	2,05	1,69
Імпорт	0,46	0,53	0,59	0,75	0,89	1,01	1,42	1,84	1,70
Баланс	0,94	0,95	0,44	0,28	0,21	0,47	0,33	0,22	-0,05

Джерело: Eurostat.

Торгові потоки Східної Європи, 1989–1994 роки, %

Таблиця 6.2

	Експорт				Імпорт			
	1989	1991	1993	1994	1989	1991	1993	1994
У/із ЄС								
Чеська і Словацька республіки	29,7	45,6	57,7	62,3	30,2	42,4	56,3	60,7
Угорщина	33,8	58,6	58,1	63,7	39,7	56,7	54,4	61,1
Польща	35,5	64,3	69,2	69,2	37,4	59,1	64,7	65,3
Болгарія	14,6	17,4	30,0	35,5	25,8	26,4	33,5	38,9
Румунія	35,8	38,0	40,8	48,2	9,4	30,9	44,7	48,2
У/із східноєвропейського регіону (ті ж шість країн)								
Чеська і Словацька республіки	14,4	13,2	8,5	9,9	15,1	7,4	5,0	5,2
Угорщина	10,4	5,8	7,5	7,4	10,9	6,9	6,0	7,1
Польща	11,5	5,8	5,3	5,2	11,3	4,9	3,8	4,4
Болгарія	8,8	5,2	4,4	3,2	8,3	5,7	4,3	5,4
Румунія	6,7	5,7	5,2	5,9	10,3	6,9	4,9	4,8

Джерело: Економічна Комісія ООН з питань Європи, *Economic Bulletin for Europe*, vol. 48, 1996, p. 77.

Комісія в цілому погодилася з асоційованими членами і постійно закликала країни — члени Спільноти здійснити подальші торгові поступки. У двох доповідях щодо відносин із Східною Європою, одна — Лісабонській Європейській Раді в червні 1992 року², друга — Единбурзькій Європейській Раді в грудні 1992 року³, Комісія наполегливо закликала до вдосконалення торгових положень Європейських угод.

Проте жодна з цих Рад не ухвалила якого-небудь рішення за пропозиціями Комісії. Особливо наполегливо заперечували проти них південні країни-члени⁴. Рада в Единбурзі попросила Комісію підготувати ще одну доповідь про відносини зі Східною Європою і обіцяла ухвалити рішення щодо неї на своєму Копенгагенському засіданні⁵. Проте країни-члени попередили Комісію, щоб вона не пропонувала кардинальних заходів для лібералізації торгівлі⁶.

У травні 1993 року Комісія подала свій звіт Копенгагенській Європейській Раді, детально роз'яснивши в ньому, як можна зміцнити відносини зі східноєвропейськими асоційованими членами⁷. Пропозиції щодо розширення доступу до ринку Спільноти йшли набагато далі, ніж очікували деякі країни-члени, і відображали альбяс між членами комісії — відповідальним за зовнішньоекономічні відносини, сером Леоном Бриттаном (великим прихильником вільної торгівлі) і відповідальним за зовнішньополітичні відносини Гансом ван ден Бруком, які припинили своє суперництво і вирішили рухатися до більш вільної торгівлі⁸. Комісія запропонувала прискорити графік Європейських угод щодо збільшення квот і зниження тарифів на промислові та «специфічні» продукти.

Доповідь Комісії включала деякі інші пропозиції щодо діалогу з асоційованими членами та розширення (див. параграф 6.1.2), а також за програмою ФАРЕ. Данія, що тоді головувала в Раді, була сповнена рішучості зберегти всі пропозиції в одному пакеті, рішення з якого мали б ухвалити міністри закордонних справ (та офіційні особи робочої групи Ради з питань Східної Європи), які найбільш повно уявляли зовнішньополітичну картину: це не дало б можливості офіційним особам з економічних міністерств блокувати торгові поступки⁹. Зростаючий позитивний торговий баланс із Східною Європою також допоміг приборкати протекціоністські устремління країн-членів.

10 травня міністри закордонних справ вітали пропозиції на попередньому їх обговоренні, хоча міністр закордонних справ Франції закликав вивчити наслідки пропозицій щодо ширшого доступу до ринку¹⁰. На зустрічі міністрів закордонних справ 8 червня коаліція вільної торгівлі, до якої увійшли Сполучене Королівство, Німеччина, Нідерланди та Данія, забезпечила ухвалення пропозицій Комісії¹¹. Європейська Рада в Копенгагені 21—22 червня 1993 року

затвердила пропозиції (див. список поступок у табл. 6.3)¹². Комісія та головуюча Данія домоглися успіху у «вдосконаленні спільного ітересу».

6.1.2. РОЗШИРЕННЯ ПРОТИ ПОГЛИБЛЕННЯ: ДРУГИЙ РАУНД

Європейські угоди не визнавали, що завданням Спільноти було включення до свого складу асоційованих членів. На думку Анни Михалскі та Гелен Волес це могло бути викликано тим, що країни-члени не хотіли «повторювати помилки минулого, даючи обіцянки, які важко виконати» (алюзія на випадок із Туреччиною)¹³. Але асоційовані члени наполегливо вимагали, щоб Комісія підготувала графік та умови розширення.

Потреба в чіткій позиції з питання розширення стала ще більш нагальною в міру виникнення заворушень у колишній Югославії та Радянському Союзі в 1992 і 1993 роках. Поширення націоналістичних рухів у Росії і її політика тиску на колишні радянські республіки також підігрівали побоювання стосовно того, що Росія може спробувати відновити свою сферу впливу в Східній Європі¹⁴. Розпад старої системи блоків породив у Східній Європі відчуття незахищеності. Східноєвропейці боялися потрапити в небезпечну «сіру зону» і потребували схеми інтеграції в західні організації безпеки¹⁵. Інтеграція також могла б допомогти послабити загрозу внутрішній безпеці, що випливала із соціального напруження та міжетнічних суперечок. Таким чином, на країни-члени чинився тиск з метою домогтися позитивної відповіді на вимоги про членство, допомогти консолідувати перехідний процес у Східній Європі та забезпечити безпеку в Європі.

Певною мірою внутрішні дискусії Спільноти з питання розширення відбувалися, як і раніше, між прихильниками розширення

Таблиця 6.3

Поступки, прийняті на Копенгагенській Європейській Раді

Промислові продукти	Текстильні продукти	Продукти ЄСВС	Сільськогосподарські продукти
Мита, які належало зняти за 4 роки, будуть зняті за 2	Мита будуть зняті на рік раніше (для Вишеградської групи до 1 січня 1997 року; для Болгарії та Румунії до 1 січня 1998 року)	Сталь: мита будуть зняті на рік раніше	Збори будуть знижені на 60 % на 6 місяців раніше, ніж у проміжній угоді;
Усі мита належало зняти за 3 роки (до 1 січня 1995 року для Вишеградської групи; до 1 січня 1996 року для Болгарії та Румунії)			10-відсоткове збільшення квот набуде чинності на 6 місяців раніше

і прихильниками поглиблення¹⁶. Але ці позиції (спочатку одна, а потім, можливо, й інша) застарівали. Розширення і поглиблення мали відбуватися одночасно. Велика частина країн-членів визнала потенційну вигоду розширення для безпеки як Східної Європи, так і Спільноти, оскільки розширення може забезпечити стабільну, безпечну і процвітаючу Східну Європу. До того ж, «європейська приналежність» східноєвропейських країн не бралася під сумнів, особливо з проведенням політичних та економічних реформ у західному дусі. Варіант відмови в членстві східноєвропейським країнам у Спільноті ніколи всерйоз не розглядався. Асоційоване і повне членство були виключені (у березні 1992 року) лише для колишніх радянських республік (за винятком трьох прибалтійських держав)¹⁷.

Проте розширення спричиняло безліч проблем. Навіть незважаючи на приєднання декількох багатих країн ЄАВТ, Спільнота не могла дозволити собі поширити дію ССП і структурних фондів на значно бідніші і більш аграрні країни Східної Європи (див. табл. 6.4)¹⁸. Крім того, реформа ССП зіткнулася з опором фермерів та Франції, зокрема, а бідніші країни-члени були стурбовані тим, що втратять фонди Спільноти. Франція та інші південні країни-члени були стурбовані тим, що включення країн Східної Європи змінить баланс сил у Спільноті на користь Німеччини¹⁹.

Таблиця 6.4

ВВП і сільське господарство в країнах Східної Європи та найбідніших країнах-членах ЄС, 1995 рік

	ВВП (млрд єкю)	ВВП на душу населення в єкю (у % від середнього по ЄС)	ВВП на душу населення в єкю за стандартами купівельної спроможності (у % від серед- нього по ЄС)	Сільське господар- ство, % доданої вартості	Сільське господар- ство, % зайня- тості
Болгарія	9,9	1180 (7)	4210 (24)	13,9	23,2
Чеська республіка	36,1	3490 (20)	9410 (55)	5,2	6,3
Естонія	2,8	1850 (11)	3920 (23)	8,1	13,1
Угорщина	33,4	3340 (19)	6310 (37)	6,2	8,0
Латвія	3,4	1370 (8)	3160 (18)	9,9	18,5
Литва	3,5	930 (5)	4130 (24)	9,3	23,8
Польща	90,2	2360 (14)	5320 (31)	7,6	26,9
Румунія	27,3	1200 (7)	4060 (23)	20,5	34,4
Словаччина	13,3	2470 (14)	7120 (41)	6,3	9,7
Словенія	14,2	7240 (42)	10110 (59)	5,0	7,1
Греція	87,4	8360 (48)	11320 (66)	14,7	20,4
Ірландія	49,2	13740 (80)	16020 (93)	7,5	12
Португалія	77,1	7770 (45)	11620 (67)	5,1	11,5
Іспанія	428,1	10920 (63)	13230 (77)	3,7	9,3

Джерело: Європейська Комісія, «Програма 2000: 2. Проблеми розширення». COM (97) 2000 final, 15 July 1997, p. 62.

Реформи Маастрихтської угоди не були достатніми для того, щоб дозволити активне розширення. Щоб ЄС з двадцятьма або більше країнами-членами міг функціонувати ефективно, необхідно модернізувати інституції ЄС і процедури ухвалення рішень. У Раді дедалі частіше лунали заклики до голосування простою більшістю, щоб уникнути можливості блокування ухвалення рішень. Оцінка голосів має бути переглянута, щоб усунути упереджене ставлення до невеликих держав (яке після розширення може погіршати стосовно невеликих і середніх східноєвропейських асоційованих членів), а також тому, що з прийняттям у члени хоча б п'яти східноєвропейських держав бідні країни-члени можуть сформувати блокуючу меншість у Раді (якщо вони голосуватимуть однаково), що призведе до боротьби за фінансування²⁰. Інтервал між головуванням збільшиться, і навіть тройка стане слабкішою, якщо невеликі країни головуватимуть одна за одною. Кількість ЧЄП, членів Комісії та судей Європейського Суду потрібно буде скоротити, якщо інституції ЄС дуже розростуться. З розширенням зросте кількість офіційних мов (і витрати на переклад), якщо не будуть ухвалені інші рішення, наприклад, затвердження робочих мов.

МУК 1996 року (передбачена Маастрихтською угодою) має розглянути ці питання, та все ж європейські народи без ентузіазму ставилися до подальшої інтеграції (ратифікація Маастрихтської угоди відбувалася не так гладко), і деякі країни-члени чинили опір реформам, таким, як обмеження використання національного вето.

Таким чином, формулювання відповіді на вимоги Східної Європи щодо ухвалення конкретних рішень про розширення відбувалося надзвичайно важко. У спробі розглянути вимоги про розширення та знизити потребу у внутрішніх інституційних реформах було запропоновано кілька альтернатив, деякі з них були включені в політику Союзу.

Міттеран періодично озвучував свою ідею конфедерації²¹. У червні 1991 року він припустив, що держави Східної Європи не будуть спроможними приєднатися до Спільноти ще протягом кількох десятиліть, тому конфедерація стане початком трансєвропейської співпраці в таких галузях, як захист довкілля і телекомунікації²². У країнах Східної Європи виникла підозра, що це відкладе їхній вступ до Спільноти. Президент Чехії Гавел так прокоментував це питання: «Я вважаю, це буде неправильним і навіть шкідливим для європейської стабільності, якщо створення конфедерації стримає якимось чином відновлення дружніх відносин між демократіями Центральної та Східної Європи і західноєвропейськими державами, або якщо це увічніть їх статус країн другого сорту»²³.

Розвиваючи це питання, у травні 1992 року Комітет ЄП з інституціональних питань запропонував створити систему спеціальних

асоціацій для співпраці з метою розв'язання загальноєвропейських проблем²⁴.

Деякі зовнішні спостерігачі пропонували, щоб східноєвропейські країни спочатку стали членами ЄАВТ або ЄЕЗ (рухаючись від одного концентричного кола до наступного, не переходячи відразу в центр)²⁵. Це, безумовно, також буде економічно важко, і східноєвропейські країни підозрювали, що вступ у ЄАВТ або ЄЕЗ затримає їхній вступ до Спільноти. Здавалося, жодна з цих схем не приваблювала навіть країни ЄАВТ, оскільки вони самі вишикувалися в чергу за членством у Спільноті.

Названі вище пропозиції зберігають чітку відмінність між країнами — членами Спільноти і нечленами. Ця відмінність розмивається в пропозиціях щодо різних форм «часткового членства». У 1991 році Фолкер Рюге, тодішній генеральний секретар Німецької Християнсько-демократичної партії, обстоював включення східноєвропейських країн в ЄПС до того, як вони зможуть стати членами Спільноти²⁶. Це дозволить приєднати асоційованих членів до схеми безпеки, без включення їх у недешеву політику (особливо ССП та структурні фонди).

19 квітня 1991 року член Комісії Андріссен запропонував Спільноті створити категорію афілійованого членства. Це дасть можливість Спільноті запропонувати вигоди членства і тим самим стабільність тим європейським країнам, які хотіли б взяти участь у європейській інтеграції, але ще не були готові до членських зобов'язань. Афілійовані члени матимуть «членське місце за столом Ради нарівні з повними членами в певних галузях, а також відповідне представництво в інших інституціях, таких, як Парламент»²⁷. Ці галузі включали зовнішню політику, валютні питання, транспорт, довідля, наукові дослідження та енергетику.

У Європейській Спільноті ідею Андріссена зустріли скептично: афілійоване членство ускладнить процедури Спільноти, і його буде дуже важко реалізувати²⁸. Досягнення послідовності між зовнішніми відносинами Спільноти та ЄПС буде навіть важчим, якщо членство в цих структурах матиме різний статус. Якщо неповні члени матимуть право голосувати, вони зможуть заблокувати пропозиції у спробі вплинути на політику, до рішення якої вони ще не включені (наприклад, ССП). Часткове членство буде непридатним на практиці²⁹. Воно може розглядатися асоційованими членами як членство «другого сорту» і, тим самим, не задовольнятиме їхні членські прагнення.

Така реакція є дещо дивною, беручи до уваги наплив пропозицій про диференційовану інтеграцію після відмови Данії від Маастрихтської угоди на референдумі в червні 1992 року і стриманість Сполученого Королівства в її ратифікації. У більшості із цих пропозицій

були ідеї «двошвидкісної» Європи, в якій «ядро» вибраних країн-членів розвиватиме інтеграцію, а країни (такі, як Данія і Сполучене Королівство), що сумніваються, знаходитимуться в менш інтегрованих концентричних колах⁸⁰.

Уже існували прецеденти диференційованої інтеграції: вибіркова участь у Механізмі обмінного курсу Європейської валютної системи, довгі «пільгові» періоди, надані Іспанії та Португалії, перш ніж вони відповідатимуть усім законам Спільноти, і ухилення Сполученого Королівства і Данії від ратифікації Маастрихтської угоди. ЗЕС мав обмежене членство, а застосування різних рівнів членства почалося в 1992 році. Євровійсько і Шенгенська угода про відкриті кордони стали сигналом для подальшої диференціації⁸¹.

Але диференційована інтеграція несла в собі ризик розпаду Спільноти/Союзу. Жорсткі пропозиції поклали на полицю (тимчасово), оскільки вони вже не були потрібні для того, щоб лякати Сполучене Королівство тим, що його залишать «за бортом», якщо воно не ратифікує Маастрихтську угоду. Здавалося, Спільнота навіть виключила подальші спроби ухилення від ратифікації (за бажанням або через необхідність), наполягаючи на тому, щоб майбутні члени повністю прийняли *acquis communautaire*. Джон Редмонд зауважує, що небажання розглядати корінне реформування Спільноти, яка розширилася, означає, що Спільнота не могла сформулювати узгодженої політики стосовно країн, які прагнуть стати членами⁸². Це за надто суворо, особливо беручи до уваги той факт, що це була проблема не менша, ніж повторне створення Спільноти, в той час, коли вона ще не була певною, що почнуться навіть обмежені реформи, зазначені в Маастрихтській угоді.

Потрібний був час, але до середини 1993 року Спільнота сформувала свою позицію щодо розширення і вказала, яким чином відтепер мають розвиватися відносини з асоційованими членами. Спільнота/ЄПС спочатку спробувала зміцнити відносини з асоційованими членами через встановлення багатостороннього політичного діалогу з ними. Угода про розширення була остаточно досягнута на засіданні Європейської Ради в червні 1993 року.

У 1992 і 1993 роках Спільнота/ЄПС поступово розробили структуру багатосторонніх політичних відносин з асоційованими членами. Європейські угоди передбачали двосторонній політичний діалог із кожним асоційованим членом, але процес не починався до набрання ними чинності. Проте замість подальшого розвитку двосторонніх відносин, ЄПС розвивала спеціальний багатосторонній політичний діалог з усіма асоційованими членами⁸³.

Багатосторонній діалог відповідав як внутрішнім, так і зовнішнім потребам. У міру зростання кількості асоційованих членів, які прагнули тісніших відносин, це був найпрактичніший спосіб зміц-

нити з ними політичні зв'язки. Такий діалог дозволив би сформувати спільний європейський підхід до міжнародних питань — ситуації в Росії зокрема — і «навчити» асоційованих членів принципу роботи ЄПС. Це також стимулювало б взаємну співпрацю східноєвропейських країн (див. розділ 7).

Діалог почався у травні 1992 року із зустрічі трійки з Вишеградською групою (Чехословаччина, Угорщина та Польща)³⁴, на спільне прохання країн цієї групи³⁵. Обговорювалася югославська криза і відносини з колишніми радянськими республіками³⁶. Болгарія і Румунія приєдналися до діалогу пізніше, в 1993 році, оскільки вони поки що не уклали Європейські угоди.

Проте розвиток діалогу був тісно пов'язаний з питанням розширення. До Копенгагенської Європейської Ради питання про розширення тільки перешкоджало встановленню діалогу, натомість відносини розвивалися на спеціальній основі.

На засіданні Європейської Ради в Лісабоні 26—27 червня 1992 року обговорювалася доповідь Комісії з питання розширення, на яку був запит Ради в грудні 1991 року через зростаючу зацікавленість країн-нечленів у приєднанні до Спільноти³⁷. Доповідь передбачала низку умов надання членства на додаток до трьох основних, закладених у Маастрихтській угоді (європейська ідентифікація, демократичний статус і дотримання прав людини)³⁸. Подавці заявок повинні брати на себе права і зобов'язання всього *acquis communautaire* і СЗБП і бути спроможними виконувати всі необхідні зобов'язання. Деякі країни (ЄАВТ) були вже добре підготовлені для членства, інші (включаючи східноєвропейські країни) — не були.

Оскільки східноєвропейські країни хотіли зміцнити свої політичні зв'язки із Західною Європою, Комісія запропонувала створити Європейську політичну зону. Європейські лідери могли зустрічатися регулярно в межах конфедерації або на конференції, яку скликає Європейська Рада (явне відлуння пропозиції Міттерана про конфедерацію). Східноєвропейські країни могли приєднатися до конкретних політичних кроків Спільноти і брати участь у зустрічах з питань трансєвропейських інтересів (слабке відлуння ідеї Андріссена про афілійоване членство).

Європейська Рада в Лісабоні не прийняла пропозицій. Франція, Італія, Іспанія та Португалія підкреслили труднощі, з якими зіткнуться східноєвропейські держави, якщо вони вступлять у Спільноту, і розглядали Європейські угоди як структуру підготовки асоційованих членів до вступу. Проте Німеччина та Сполучене Королівство хотіли, щоб асоційовані члени, особливо країни Вишеградської групи, були глибше інтегровані в Спільноту раніше, а не пізніше³⁹. Як компроміс, Європейська Рада наполягла на тому, щоб відносини зі східноєвропейськими країнами розвивалися в рамках Європей-

ських угод. Це був шлях найменшого опору. Багатосторонній політичний діалог стане інтенсивнішим і включатиме проведення зустрічей на вищому політичному рівні⁴⁰.

Небажання Лісабонської Ради виходити за рамки Європейських угод явно пов'язувалося з питанням розширення. На тому ж засіданні Рада затвердила доповідь міністрів закордонних справ про можливі сфери спільних дій ЄЗВІ. Міністри закордонних справ запропонували, щоб ЄС здійснив спільні дії для створення політичних рамок стимулювання співпраці в Східній Європі, зміцнення відносин між ЄС і Східною Європою та розвитку зв'язків між східноєвропейськими державами й іншими європейськими організаціями⁴¹.

Маастрихтська угода ще не набрала чинності, тому не можна було вдаватися до спільних дій щодо зміцнення відносин із Східною Європою. Проте всі визнавали явну потребу в цьому. Але країни-члени ще не вирішили, як реагувати на вимоги асоційованих членів про чітку перспективу членства, до того ж реалізація самої Маастрихтської угоди була під запитанням; ця невизначеність вплинула на розвиток тісніших відносин із асоційованими членами⁴². Створення Європейської політичної зони могло прискорити рух Спільноти до розширення. Зміцнюючи відносини в рамках Європейських угод і продовжуючи спеціальний багатосторонній політичний діалог, асоційовані члени могли триматися в «асоційованому колі», яке з часом могло бути, а могло й не бути включеним у Спільноту.

Під час наступного британського головування планувалося реалізувати лісабонські рішення про політичний діалог з Вишеградською групою. Було заявлено, що будуть проведені дві зустрічі з Чехословаччиною, Польщею та Угорщиною, одна на міністерському рівні 5 жовтня 1992 року (у присутності всіх країн-членів), і друга — на рівні глав держав 28 жовтня (у присутності тільки президентів Ради та Комісії). Виключення Болгарії та Румунії не сподобалося ні деяким країнам-членам, включаючи Францію, ні члену Комісії Андріссену. Але Рада погодилася, що відносини з Румунією та Болгарією не досягли достатнього прогресу, щоб включити і їх⁴³. Ця розбіжність у думках знову відображає невідповідність між застосуванням принципу висунення умов і точкою зору про те, що стабільність можна забезпечити тільки при включенні в межі співпраці із Заходом.

Ще до проведення зустрічей, 11 вересня 1992 року, вишеградські країни закликали визнати, що їхнє членство є метою Спільноти: «Ця проста, але історична заява дасть нам необхідну опору»⁴⁴.

Проте країни-члени не змогли домовитися з цього питання⁴⁵. Тому 5 жовтня, коли дванадцять міністрів закордонних справ і Андріссен зустрілися з міністрами закордонних справ країн Вишеградської групи, графіка переговорів про членство не було, і умов вису-

нуто не було. Натомість було знову підтверджено, що Європейські угоди допоможуть країнам Вишеградської групи досягти їх кінцевої мети щодо членства. Політичний діалог буде зміцнений, оскільки він стимулює «політичне зближення, вищий ступінь взаєморозуміння і безпеки та стабільності в Європі»⁴⁶.

28 жовтня прем'єр-міністр Сполученого Королівства Джон Мейджор і Делор зустрілися в Лондоні з чотирма прем'єр-міністрами Вишеградської групи (Чехословаччина, яка невдовзі перестала існувати, була представлена прем'єр-міністрами Чехії і Словаччини)⁴⁷. Вишеградські лідери знов наполягали на ширшому доступі до ринку Спільноти, тісніших політичних зв'язках і підготовці графіка вступу. І Делор, і Мейджор заявили, що вони хотіли б розширення Спільноти за рахунок включення країн Вишеградської групи, але графік вступу не може бути встановлений. Вони пообіцяли, що Спільнота складе список критеріїв членства, перш ніж відбудеться засідання Європейської Ради в Единбурзі у грудні⁴⁸.

Лідери погодилися налагодити постійний політичний діалог. Консультації «за обставинами» відбуватимуться на найвищому рівні між Вишеградською групою і президентами Ради та Комісії. Зустрічі «за обставинами» проводитимуться також між вишеградськими міністрами та всіма дванадцятьма міністрами закордонних справ і трійкою або головною країною (Комісія присутня у будь-якому разі). Вищі представники Вишеградської групи і трійка також зустрічатимуться регулярно⁴⁹. Оскільки графік зустрічей не був встановлений, багатосторонній політичний діалог залишався спеціальним, а не інституціональним.

На початку грудня 1992 року Комісія додала свій голос до голосів тих, хто наполягав на офіційній заяві про членство. У доповіді стосовно відносин із Східною Європою вона закликала Единбурзьку Європейську Раду визнати за мету східноєвропейських країн членство в ЄС, якщо вони відповідатимуть необхідним умовам: «Пропонуючи таку перспективу, Спільнота дасть стимул для проведення реформ і полегшить тягар короткострокових економічних і соціальних наслідків цих реформ. Ця перспектива також дасть стимул для інвестування та перешкоджатиме розвитку надмірного націоналізму»⁵⁰. Щоб претендувати на членство, кандидати повинні: бути спроможними взяти на себе членські зобов'язання (*acquis communautaire*), мати стабільні інституції, що гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини і повагу до меншин, мати функціонуючу ринкову економіку, підтримувати цілі політичного, економічного і валютного союзу і бути спроможними упоратися з конкурентним тиском та ринковими силами в межах Союзу. До того ж Спільнота має бути спроможною приймати нових членів, підтримуючи рушійні сили європейської інтеграції.

З метою активізації роботи асоційованих членів у ЄПС, Комісія запропонувала, щоб вони брали участь у її експертних засіданнях. Це «допоможе подолати політичні бар'єри і прокласти шлях до участі країн-партнерів у політичній співпраці»⁵¹. Спільнота може також встановити Європейську політичну зону. Проводитимуться регулярні розширені засідання Ради з питань трансєвропейських інтересів (таких, як енергетика і довкілля) за участю асоційованих членів.

8 грудня міністри закордонних справ (на неофіційній зустрічі) обговорили пропозиції Комісії. Розбіжності в думках між міністрами не дали можливості винести рішення щодо доповіді на Единбурзькому саміті. Німеччина, Сплучене Королівство і Данія виступали за офіційну заяву, що підтверджує мету розширення, проте більшість вважала, що керівні принципи Комісії слід було б ще додатково проаналізувати⁵². Рада в Единбурзі тільки підтримала повну реалізацію Європейських угод і розвиток політичного діалогу⁵³. На Единбурзькому саміті домінували інші важкі питання: угоди, що дозволяли Данії та Сполученому Королівству ратифікувати Маастрихтську угоду, збільшення фондів для бідних країн-членів та початок переговорів про членство з країнами ЄАВТ⁵⁴. Ці рішення потрібно було прийняти до того, як Спільнота розглядатиме питання включення країн Східної Європи: подальший розвиток відносин з асоційованими членами був «заручником» не тільки внутрішніх розбіжностей з питання розширення, але й інших численних питань, що стояли на порядку денному Спільноти.

Небажання Європейської Спільноти визначити можливу дату та умови прийому в члени розпалювало невдоволення у Східній Європі. Одна чеська офіційна особа скаржилася: «Ми виконали величезну роботу, зазначену в Європейській угоді, щоб мати можливість претендувати на членство, а зараз, схоже на те, Спільнота відмовляється від виконання своїх зобов'язань із цього питання»⁵⁵. Польський прем'єр-міністр Ганна Сухоцька закликала Копенгагенську Європейську Раду підтвердити «бажання Спільноти бачити Польщу та інших асоційованих членів як майбутніх членів Європейського Союзу»⁵⁶.

Вишеградські країни також були незадоволені існуючим політичним діалогом. Вони заявляли, що зустрічі не були належним чином підготовлені, з ними не консультувалися про порядок денний і до них не ставилися як до рівних партнерів⁵⁷. На зустрічі вишеградських міністрів закордонних справ і трійки Спільноти (а також членів Комісії Брітана і ван ден Врука) 8 березня 1993 року чотири асоційовані члени закликали до інституціонального політичного діалогу. Оскільки країни-члени ще не дійшли згоди щодо доповіді Комісії про відносини зі Східною Європою, трійка не могла відреагувати на цей запит⁵⁸.

У травні 1993 року Комісія подала ще одну доповідь, у якій детально розглядалося питання подальшого зміцнення відносин з країнами Східної Європи, яка дуже нагадувала грудневу 1992 року доповідь Комісії. У ній наголошувалося, що «Європейська Рада повинна підтвердити в ясній політичній заяві свої зобов'язання щодо надання членства в Союзі країнам, які підписали Європейські угоди, після того, як вони будуть спроможними відповідати встановленим умовам»⁵⁹ (тим умовам, які перелічувалися в попередній доповіді). Східноєвропейським країнам потрібна була ясна перспектива свого членства, оскільки це б зміцнило їхню рішучість продовжувати реформи, і додало елемент стабільності на фоні нестабільності в країнах колишнього Радянського Союзу і Югославії та «понижило напруженість у регіоні, де впевненість і стабільність страждають через відсутність життєздатної структури безпеки»⁶⁰.

Комісія знову закликала до розвитку Європейської політичної зони через проведення інтенсивного багатостороннього політичного діалогу. Ці тісні зв'язки стимулюватимуть «глибше відчуття належності до процесу європейської інтеграції», що «зменшить відчуття небезпечності й напруженості у регіоні і сприятиме загальній безпеці та співпраці в Європі»⁶¹. До того ж мають проводитися розширені засідання Європейської Ради, Ради і підлеглих органів з конкретних питань, включаючи питання дотримання законності і питання, пов'язані з внутрішніми справами.

8 червня Рада із загальних питань затвердила пакет, хоча і вилучила термін «Європейська політична зона»⁶². Якраз перед Копенгагенською Європейською Радою, в явній спробі відкласти питання розширення, Франція подала свій власний жорсткіший список критеріїв членства, який включав рівень ВВП на душу населення, рівень приватизації, рівень соціального захисту, рівні інфляції та розмір державного дефіциту. Деякі країни-члени заперечували, вказуючи на те, що несправедливо висувати такі вимоги одним країнам і не висувати іншим (ЄАВТ)⁶³. Франція також подала пропозицію про Пакт стабільності в Європі (див. параграф 7.3.4), який, як підозрювали деякі, був спробою поставити перешкоди на шляху до розширення.

Проте в цьому випадку Франція не блокувала ухвалення рішення про розширення, вона могла або ухвалити це рішення, або ризикувати втратою свого впливу у Спільноті (яка невдовзі мала стати Союзом). Погоджуючись на розширення, Франція могла сподіватися впливати на процес більшою мірою і продовжувати проводити активну *Остполітику*. Стурбованість Франції з приводу потужності Німеччини стала помітно знижуватися⁶⁴.

Рада в Копенгагені 21—22 червня 1993 року нарешті погодилася з перспективою членства для асоційованих країн Східної Європи: «Прийом у члени відбудеться як тільки асоційований член зможе

взяти на себе членські зобов'язання, задовольнявши необхідні економічні та політичні умови». Країни-кандидати повинні:

— домогтися стабільної роботи інституцій, що гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини, а також повагу прав та захист меншин;

— мати функціонуючу ринкову економіку;

— бути спроможними упоратися з конкурентним тиском та ринковими силами усередині Союзу;

— бути в змозі взяти на себе членські зобов'язання, включаючи відданість цілям політичного, економічного і валютного союзу.

Євросоюз мав бути спроможним включати до свого складу нових членів, зберігаючи рушійну силу європейської інтеграції⁶⁵. Ця остання умова дуже двозначна: країни-члени повинні спочатку згодитися з напрямком розвитку європейської інтеграції і з тим, який вигляд матиме Союз, що розширюється⁶⁶.

Графіка прийому в члени встановлено не було: все залежало від прогресу в задоволенні умов. ЄС використовував висунення умов для членства (дуже потужний важіль), щоб спробувати вплинути на процес реформування та уникнути конфліктів у Східній Європі (див. розділ 7).

Європейська Рада також погодилася встановити «структуровані відносини» між Спільнотою та асоційованими членами Східної Європи, тим самим формалізуючи спеціальні угоди про політичний діалог і розширюючи їх (але зупиняючись перед частковим членством). На додаток до регулярних зустрічей між президентами Європейської Ради і Комісії та президентами асоційованих членів, будуть при потребі проводитися спільні засідання всіх глав держав і урядів для обговорення конкретних питань. Між Радою і всіма асоційованими членами проводитимуться консультативні зустрічі щодо спільних інтересів (енергетика, довкілля, транспорт і т. ін.), СЗБП та судових питань. На цих зустрічах не ухвалюватимуться рішення. Був також встановлений діалог з проблем СЗБП. У цих рамках проводитимуться:

— одна зустріч тройки на рівні міністрів закордонних справ і одна на рівні політичних директорів протягом кожного строку головування в Раді;

— консультації після кожного засідання Ради із загальних питань і кожної зустрічі політичних директорів;

— одна зустріч тройки на рівні робочих груп кожного періоду головування в Раді;

— регулярні консультації тройки з асоційованими членами перед важливими засіданнями Генеральної Асамблеї ООН і НБСЄ.

Таким чином, у червні 1993 року Спільнота визнала перспективу розширення і згодилася інтенсифікувати свої відносини з асоці-

йованими членами для поступової їх інтеграції в Спільноту. Це ще більше сприятиме підтримці Спільнотою процесу реформування, від якого залежали «мир і безпека в Європі»⁶⁷. Для виконання цих рішень країни-члени пішли на значні компроміси, беручи до уваги їхнє первинне небажання. Низка чинників сприяла цьому: «так» Данії Маастрихтській угоді у травні 1993 року (і попереднє рішення дозволити Данії ухилитися від деяких положень угоди), що означало проведення, як мінімум, декількох інституційних реформ; угода про прийом у члени країн ЄАВТ (що логічно має передувати будь-якій угоді про членство країн Східної Європи); зростаюче усвідомлення того, що вимоги Східної Європи про членство і тісніші відносини не повинні залишатися без відповіді, — і це на користь самої Спільноти. Щоб забезпечити безпеку в Європі, ЄС повинен розширюватися. Допомогло також те, що перехідний процес у деяких східноєвропейських країнах відбувався так швидко, що перспектива розширення стала здаватися «природнішою».

Рішення про розширення було ухвалене під великим тиском з боку східноєвропейських країн, та все ж Спільнота також встановила свої умови, які відображають її власні особливості й досвід. Був також сильний тиск усередині самої Європейської Спільноти (з боку Німеччини, Сполученого Королівства та Комісії). Хоча асоційовані члени вимагали тісніших політичних відносин із Спільнотою, подібним чином структуровані відносини встановлювали унікальний шлях до інтеграції з акцентом на багатосторонність і співпрацю.

Петер Балаш стверджує, що рішення прийняти можливість членства всіх асоційованих членів і встановити з ними структуровані відносини є «гомогенізацією» відносин Союзу з країнами Східної Європи⁶⁸. З усіма асоційованими членами поводитися однаково, не розділяючи їх на повільніших і швидших реформаторів (як вимагали стандарти висування умов). Особливий наголос протягом цього періоду найімовірніше робився на розвиток підходу включення, ніж на застосування принципу умовності; проте диференціація знову виникла пізніше, про що йтиметься в підрозділі 6.3.

6.2. Підготовка до прийняття в члени

Після ухвалення Європейською Радою рішення про подальше членство асоційованих членів, став посилюватися тиск з приводу підготовки перспективного графіка прийняття в члени. 31 березня 1994 року Угорщина подала заявку про вступ, Польща зробила те ж саме 5 квітня. Вони подали заявки частково для того, щоб це питання було включене до порядку денного МУК 1996 року, але

також і для того, щоб ЄС почав працювати із заявками до міфічної дати 2000 року⁶⁹. Почали надходити заявки й від інших східноєвропейських країн (див. табл. 6.5). Усі вони були направлені Радою в Комісію для розгляду.

Таблиця 6.5

Подача заявок на членство в ЄС

Угорщина	31 березня 1994 року
Польща	5 квітня 1994 року
Румунія	22 червня 1995 року
Словаччина	27 червня 1995 року
Латвія	27 жовтня 1995 року
Естонія	24 листопада 1995 року
Литва	8 грудня 1995 року
Болгарія	14 грудня 1995 року
Чеська Республіка	17 січня 1996 року
Словенія	10 червня 1996 року

Джерело: Європейська Комісія, «Програма 2000: Частина 3. Думки Європейської Комісії щодо заявок на приєднання: огляд і висновки», COM (97) 2000 final, 15 July 1997.

Усередині Союзу Німеччина і Сполучене Королівство, зокрема, закликали до прискорення процедури розширення. Міністри закордонних справ, Дуглас Гурд і Клаус Кінкель, назвали три причини, з яких ЄС (і НАТО) повинні розширюватися: «безпека, процвітання і спільні цінності»⁷⁰. Прем'єр-міністр Сполученого Королівства Джон Мейджор заявив: «Через членство у Спільноті ми можемо консолідувати демократію і процвітання всього континенту. Без нього ми ризикуємо мати безладдя в сусідів у Східній та Центральній Європі і поставити під загрозу наше власне довгострокове процвітання і стабільність»⁷¹.

Головним пріоритетом німецького головування з липня по грудень 1994 року було ухвалення стратегії підготовки східноєвропейських країн до вступу⁷².

Певною мірою решта країн ЄС була згодна. Існувала поширена стурбованість тим, що нездатність дати чітку перспективу членства може інтенсифікувати економічні й політичні проблеми у Східній Європі і призвести до повернення націоналізму або авторитаризму, особливо на фоні нестабільності в Росії⁷³. Член Комісії Британ застеріг, що без чіткої обіцянки надати членство асоційовані члени можуть потрапити під вплив Росії⁷⁴. І хоча ризик відходу розчарованих асоційованих членів в обійми Росії був перебільшений, беручи до уваги підозріле ставлення до Росії з боку східноєвропейських держав, ризик дестабілізації був по-справжньому серйозним.

Але в міру того, як Німеччина невтомно наполягала, інші країни, Франція зокрема, дедалі частіше виражали стурбованість на-

слідками розширення ЄС. Франція і Комісія продовжували повторювати, що перш ніж проводити розширення, необхідні корінні інституціональні реформи ЄС⁷⁵. Франція й інші середземноморські країни-члени також були стурбовані переміщенням центру ваги ЄС на схід⁷⁶. Всіх турбувала можлива вартість розширення. У липні 1995 року іспанська офіційна особа попередила, що деякі країни-члени могли б заблокувати ухвалення доповнень до договору, якщо вони втраять ті субсидії, які підуть до Східної Європи⁷⁷.

Знову з'явилися ідеї про диференційовану інтеграцію. Їх можна розділити на дві групи. «Змінна геометрія» дозволяє країнам-членам вирішувати, чи брати їм участь у глибшій інтеграції; адже існують завдання і цілі, що не всім до вподоби. У «багатошвидкісному» Союзі країни-члени розділяють однакові (високі) устремління, але займаються глибшою інтеграцією, коли будуть до цього готові. Найсильніші прокладатимуть шлях⁷⁸.

Восени 1993 року італійський міністр закордонних справ Беньяміно Андреата запропонував провести розширення якнайшвидше, але при цьому має бути створений федеральний центр, щоб протистояти неминучому уповільненню інтеграції⁷⁹. Наприкінці серпня — на початку вересня 1994 року французький прем'єр-міністр Едуард Баладур і парламентська група ХДС німецького бундестагу запропонували Європу з сильним центром. 7 вересня Джон Мейджор запропонував Європу *a la carte* — «меню» стратегій розвитку європейських країн, що дозволяє країнам-членам вибирати таку політику, в якій вони хотіли б брати участь⁸⁰. Пропозиція Мейджора була, в основному, проігнорована, пропозиція про сильний центр була розкритикована, особливо тими країнами, які в цей центр не потрапили⁸¹.

Такі ідеї не приймалися тому, що «люди дедалі більше усвідомлювали ризик розпаду Союзу або ослаблення *acquis communautaire*»⁸². Європейська Рада в Корфу 24—25 червня 1994 року ухвалила, що інституціональні умови забезпечення нормального функціонування ЄС повинні бути створені на МУК 1996 року, яка повинна, таким чином, бути проведена до початку переговорів про вступ⁸³. Європейська Рада в Ессені 9—10 грудня 1994 року попросила Комісію проаналізувати наслідки розширення для політики ЄС (див. підрозділ 6.3). І хоча дискусії про інституціональну і політичну реформу тривали, так само тривала робота щодо підготовки асоційованих членів до повного членства.

6.2.1. ПЕРЕДВСТУПНА СТРАТЕГІЯ

Починаючи з весни 1994 року, Комісія виробила передвступну стратегію, щоб допомогти асоційованим членам у задоволенні копенгагенських критеріїв членства та реалізувати рішення

стосовно відносин між ЄС і асоційованими членами. Доповіді Комісії були опубліковані в липні 1994 року⁸⁴. Передвступна стратегія унікальна: жоден із попередніх кандидатів у члени не мав такого чітко визначеного шляху до членства.

Стратегія базувалася на ініціативах у п'яти галузях (використовуючи інструменти всіх трьох стовпів): зміцнення структурованих відносин (див. параграф 6.2.2), створення правового середовища для інтеграції (зближення законодавств), розширення торгових можливостей, стимулювання співпраці в таких галузях, як енергетика, транспорт і охорона довкілля, допомога у проведенні інтеграції й реформ (програма ФАРЕ і кредити ЄС).

Торгівля не була надто важливим елементом стратегії, хоча копенгагенські торгові поступки не заважали асоційованим членам висловлювати невдоволення⁸⁵. Але Союз не поспішав рухатися далі. Як заявляла Комісія, в рішучому прагненні захистити торгівлю політику стосовно Східної Європи до 1993 року 60 відсотків від загального імпорту з країн Вишеградської групи в ЄС не обкладалися митом і не мали кількісних обмежень; до 1998 року цифра сягне 85 відсотків, що покриє всю продукцію, за винятком сільськогосподарської⁸⁶. Натомість, наголос буде зроблено на інтеграцію асоційованих членів у ЄС і, зокрема, у єдиний європейський ринок. Щоб реалізувати у себе *acquis*, асоційованим членам знадобиться запровадити в себе понад 100 тисяч сторінок законодавства Спільноти⁸⁷.

28 листопада 1994 року Рада із загальних питань затвердила звіт про передвступну стратегію на основі пропозицій Комісії⁸⁸. Європейська Рада в Ессені схвалила її й оголосила, що підготовка асоційованих членів до вступу ЄС забезпечить «мир і стабільність на європейському континенті та в сусідніх регіонах»⁸⁹. Це означало, що, незважаючи на визнані труднощі розширення, ЄС був готовий робити важливі кроки для реалізації копенгагенських рішень: ухвалення розширення було не просто символічним рішенням. Передвступна стратегія стала важливим вододілом: відтепер відносини між ЄС і Східною Європою будуть сфокусовані на підготовці до розширення.

Більше того, Європейська Рада підтвердила, що Європейські угоди будуть укладені з трьома прибалтійськими державами і Словенією, і що вони будуть включені в передвступну стратегію⁹⁰. І знову ж таки це є прикладом однакового ставлення до східноєвропейських асоційованих членів, кількість яких неухильно продовжує зростати⁹¹. Дивує те, що і так важке рішення щодо розширення на схід було переглянуте, і список кандидатів у члени збільшений (і так уже подовжений, після включення до нього Кіпру та Мальти). Чотири країни задовольняли критерії Європейських угод, але звідси

впливало питання, чи визнає з часом ЄС, що інші європейські країни також задовольняють умови. Довіра до обіцянок ЄС про членство могла знизитись, якби ЄС не спромігся обробити і так уже довгий список кандидатів. Немає потреби ухвалювати остаточні рішення про кордони ЄС, оскільки буде втрачено стимул для тих держав, які прагнуть стати членами, однак при цьому ЄС буде не в змозі формулювати довгострокову стратегію визначення майбутніх контурів Європи. Це може виявитися неправильним рішенням, оскільки виключені держави (наприклад, Туреччина й Україна) настійно вимагають відповіді на прохання про розширення.

Що ж стосується передвступної стратегії, то саміт в Ессені погодився узгодити графіки торгової лібералізації в Європейських угодах з Болгарією і Румунією із графіками з іншими країнами (знову вирівнявши в правах усіх асоційованих членів), оскільки Європейська Рада в Копенгагені визнала можливість членства для всіх асоційованих членів.

Європейська Рада затвердила низку заходів для надання допомоги асоційованим членам щодо інтеграції в єдиний ринок. Комісія запропонувала ЄС надати допомогу асоційованим членам в реалізації політики конкуренції й державної допомоги, яка б відповідала політиці ЄС, щоб уникнути застосування заходів захисту. І хоча захисні заходи рідко використовувалися, триваюча загроза їх застосування могла перешкодити процесам інвестування і торгівлі⁹². Європейська Рада заявила, що як тільки будуть реалізовані відповідні правила конкуренції, ЄС «розгляне можливість обмеження використання інструментів комерційного захисту для промислових товарів» (втім, це не звучало як тверда обіцянка). Комісія повинна була попереджати асоційованих членів, перш ніж ініціювати застосування процедур захисту і проведення антидемпінгових заходів.

Лідери погодилися на низку заходів щодо стимулювання регіонального економічного співробітництва, з наданням допомоги ЄС стосовно стимулювання експорту⁹³. Але Європейська Рада вагалася щодо пропозиції Комісії застосувати існуючу в ЄС систему преференцій в торгівлі між ЄС і Східною Європою: спершу слід було проаналізувати можливі наслідки⁹⁴.

Європейська Рада в Ессені попросила Комісію підготувати Білу книгу, що містила б усе внутрішнє ринкове законодавство, яке повинні були адаптувати асоційовані члени і щорічно звітувати про це впровадження⁹⁵. Комісія створила відділ обміну технічною інформацією для надання допомоги асоційованим членам у виконанні вимог Білої книги. ФАРЕ також надає технічну і правову допомогу асоційованим членам в адаптації *acquis communautaire*.

6.2.2. КОНСОЛІДАЦІЯ СТРУКТУРОВАНИХ ВІДНОСИН

До кінця 1994 року ЄС встановив чудові і безпрецедентні механізми проведення діалогу з усіма асоційованими членами на базі всіх трьох основних стовпів, навіть до того, як була чітко встановлена дата початку переговорів про вступ. Це і є «структуровані відносини», важлива частина передвступної стратегії, яка ґрунтується на копенгагенській схемі та висунутих раніше пропозиціях про участь Східної Європи в справах ЄС. Структуровані відносини незвичайні: «ніколи раніше подавці заявок не запрошувалися до участі на регулярній основі в спільних зустрічах з інституціями Союзу до самого моменту вступу»⁹⁶.

Були включені всі асоційовані члени, навіть ті, чиї перспективи членства в середньостроковій перспективі перебували під сумнівом. Тим самим ЄС знизив роль висунутих умов і спробував поширити «метод Спільноти» на міждержавні відносини, вважаючи, що це зробить свій внесок у збереження стабільності та безпеки в Європі. Це ще один приклад переважного використання багатостороннього підходу замість двостороннього.

Для консолідації структурованих відносин знадобився час. Затримка в русі вперед відображала опір, який усе ще залишався стосовно інституціональних відносин із асоційованими членами. Була стурбованість щодо правових наслідків дозволу для асоційованих членів бути присутніми на засіданнях Ради і збереження можливості ухвалення Радою автономних рішень⁹⁷.

Наступного року після проведення Європейської Ради в Копенгагені діалог не був повністю реалізований. Тільки дві неофіційні зустрічі були проведені між Радою та асоційованими членами з «галузевих» проблем: транспорт (30 листопада 1993 року) і економічний розвиток (5 червня 1994 року)⁹⁸. Перша зустріч на міністерському рівні в рамках політичного діалогу відбулася 21 вересня 1993 року, коли тройка і представники Комісії зустрілися з міністрами закордонних справ усіх шести асоційованих членів⁹⁹.

Для подальшого розвитку копенгагенських рішень Італія та Сполучене Королівство вийшли з ініціативою пов'язати асоційованих членів з двома міждержавними сповнами Маастрихтської угоди, СЗВП і співпраці у правових та внутрішніх справах. У листопаді 1993 року міністр закордонних справ Італії Андреата запропонував спільну ініціативу Дугласу Гурду¹⁰⁰. Андреата вважав, що Східна Європа мала брати участь у політичних обговореннях, не меншою мірою через те, що це буде видимою ознакою її участі в ЄС і, тим самим, підвищить рейтинг урядів в очах електорату. Дана ініціатива включить Сполучене Королівство в один з європейських проєктів, підвищить роль

Італії в ЄС та Східній Європі, зрівноважить франко-німецьку вісь і задовольнить потреби Східної Європи в більшому рівні безпеки¹⁰¹.

На початку грудня Гурд погодився з цією ініціативою. Два міністри закордонних справ написали Вілі Класу, міністру закордонних справ Бельгії, і президенту Ради пропозицію про розвиток нових зв'язків із шістьма асоційованими членами у двох міжурядових стовпах співпраці. Існувала тенденція домінування економічних питань у взаємостосунках з асоційованими членами, але асоційовані члени хотіли налагодити тісніші політичні відносини, які дозволили б їм «прив'язати свої суспільства та інституції до країн сталої демократії і спільної системи цінностей»¹⁰².

Спільна пропозиція була представлена Раді із загальних питань 20 грудня 1993 року. Клас зазначив, що вона була своєчасною, беручи до уваги політичну нестабільність у Росії та Україні й зростаючу стурбованість з цього приводу в країнах Східної Європи¹⁰³. Франція проявила менше ентузіазму, оскільки Італія та Сполучене Королівство вийшли з ініціативою в тому регіоні, де передбачалось, що вона матиме більший вплив. Делор підтримав її разом з асоційованими членами: вони хотіли брати участь у засіданнях СЗБП¹⁰⁴.

Менш ніж через три місяці, 7 березня 1994 року, Рада погодила-ся зміцнити політичний діалог з шістьма асоційованими членами¹⁰⁵. Рада мала встановити положення про:

- щорічний саміт президента Європейської Ради, президента Комісії та глав держав або урядів асоційованих членів;
- особливі спільні засідання Ради з питань СЗБП протягом кожного строку головування в Раді з міністрами закордонних справ асоційованих членів;
- зустрічі політичних директорів протягом кожного строку головування в Раді;
- зустрічі експертів у формі робочих груп з питань безпеки, тероризму та дотримання прав людини за участю трійок або всіх партнерів.

Головуюча сторона проводитиме зустрічі з послами асоційованих членів після кожного засідання Європейської Ради і зможе організовувати зустрічі трійки міністрів закордонних справ. Зустрічі трійки політичних директорів можуть бути присвячені обговоренню актуальних проблем.

Асоційовані члени також можуть підтримувати демарші трійки і заявляти ЄС, брати участь у певних спільних діях та координувати свої позиції з позицією ЄС в міжнародних організаціях і на конференціях¹⁰⁶.

Рішення Ради явно реалізує попередні пропозиції щодо участі Східної Європи в СЗБП і навіть робить крок у напрямку афілійованого членства. Поза сумнівом, багато країн-членів згодилися із ство-

ренням такої схеми, оскільки вона включить асоційованих членів у структуру безпеки, тоді як ситуація в Росії та інших колишніх республіках Радянського Союзу і Югославії викликала значне занепокоєння.

Однак у липні 1994 року Комісія відзначила, що копенгагенська схема ще не узгоджена, і рішення Ради від 7 березня ще не реалізовані. Політичний діалог, який раніше відбувався тільки у форматі тройки¹⁰⁷, не досяг успіху в розгляді низки ключових питань зовнішньої політики та безпеки, та все ж він був «особливо важливим як засіб подолання дуже поширеного відчуття небезпеки в Центральній і Східній Європі»¹⁰⁸. Спільні зустрічі ЄС та асоційованих членів мали замінити формат тройки (як Рада вже вирішила в березні). Спільні «галузеві» зустрічі мають проводитися з питань загальних інтересів, включаючи захист навколишнього середовища, транспорт, внутрішній ринок і соціальну політику¹⁰⁹.

Німецьке головування (друга половина 1994 року) надало сильну підтримку схемі структурованих відносин. При ньому були організовані додаткові спільні галузеві зустрічі, включаючи зустріч щодо організованої міжнародної злочинності 8 вересня і зустріч з питань охорони довкілля 5 жовтня¹¹⁰. Положення про політичний діалог також були реалізовані більшою мірою. 31 жовтня міністри закордонних справ ЄС, асоційованих членів і чотирьох країн ЄАВТ провели зустріч спільно з Делором, Брітаном і ван ден Бруком для обговорення передступної стратегії, регіональної співпраці та тісніших зв'язків. Схема зустрічі була більш офіційною і формальною, ніж попередні зустрічі, і була глибоко розроблена в Корепері¹¹¹.

Німеччина також запропонувала документ стосовно організації спільних зустрічей між міністрами ЄС та їх колегами з шести країн — асоційованих членів. Зустрічі ці відбуватимуться паралельно із зустрічами Ради та проводитимуться один раз або двічі на рік з питань зовнішніх відносин, внутрішніх справ, охорони довкілля, економіки, сільського господарства і транспорту. Пропозиції передбачалися як «практичне керівництво» для реалізації рішень Копенгагенської Європейської Ради¹¹². Німецький внесок виявився вирішальним для подальшої реалізації рішень.

На засіданні Ради 4 жовтня німецький план був у цілому схвалений, хоча рішення про графік проведення зустрічей будуть прийматися окремо під час кожного строку головування, а не заздалегідь. П'ять країн-членів, включаючи Францію, Іспанію і Бельгію, заперечували проти інституціоналізації регулярних зустрічей і наполягали, що на таких зустрічах не повинні ухвалюватися рішення¹¹³. Міністр закордонних справ Франції Алан Джуппе заявляв, що не можна допускати збільшення кількості зустрічей і що необхідно дотримувати незалежність ЄС в ухваленні рішень¹¹⁴.

Положення про структурований діалог були затверджені Радою із загальних питань 28 листопада 1994 року, а потім — і Європейською Радою в Ессені¹¹⁵. Щороку глави держав зустрічатимуться в межах Європейської Ради. Міністри закордонних справ зустрічатимуться двічі на рік для обговорення повного обсягу питань щодо відносин з асоційованими членами. Міністри, які відповідають за розвиток внутрішніх ринків, транспорт, дослідну роботу, охорону довкілля, телекомунікації, питання культури та освіти, зустрічатимуться щороку у зв'язку з проведенням регулярних засідань Ради. Міністри юстиції і внутрішніх справ зустрічатимуться двічі на рік¹¹⁶. Ці зустрічі є додатковими до «посиленого» політичного діалогу, як зазначено в рішенні Ради від 7 березня 1994 року, який буде набагато інтенсивнішим.

Під час кожного строку головування в Раді повинні відбуватися зустрічі згідно з вищезгаданим графіком, на яких головуючою країною на початку свого строку затверджуватимуться пріоритетні теми. Асоційовані члени не братимуть участі в ухваленні рішень. Після ініціалізації схеми структурованих відносин лідери східноєвропейських країн були запрошені на засідання Європейської Ради в Ессені¹¹⁷.

На практиці структуровані відносини виявилися інтенсивнішими, ніж передбачалося: лідери ЄС і країн Східної Європи, як правило, зустрічалися на засіданнях Європейської Ради двічі на рік, а міністри закордонних справ зустрічалися до чотирьох разів на рік¹¹⁸.

Передбачалося, що структуровані відносини допоможуть інтегрувати асоційованих членів в ЄС, особливо через їх залучення до процесу знаходження консенсусу в ЄС та ознайомлення їх із процедурами і справами ЄС. Інтеграція в СЗВП також мала допомогти асоційованим членам виробити координаційний рефлекс і уникнути деяких небезпек, породжуваних розширенням відносно співпраці у сфері зовнішньої політики, особливо це стосується підриву дисципліни¹¹⁹.

Але стали очевидними і численні проблеми структурованих відносин. Деякі асоційовані члени все ще «наводять лад у своїх будинках»: знайти співрозмовника в особі асоційованого члена іноді важко. Структуровані відносини обтяжливі, і часто міністри ЄС направляли на такі зустрічі своїх заступників. Зустрічі ці піддавалися критиці за погану підготовку (всіма сторонами) і недостатність змістовності¹²⁰. Оцінка посиленого політичного діалогу ставала позитивнішою в міру того, як співпраця налагоджувалася і зустрічі на нижчому рівні допомагали добре підготувати зустрічі на міністерському рівні¹²¹.

6.3. Хто приєднується першим?

Європейська Рада в Ессені попросила Комісію підготувати доповідь про наслідки розширення для політики ЄС, включаючи ССП, оскільки сфера політики має найбільше труднощів для інтеграції асоційованих членів. Потенційні витрати на розширення також викликали стурбованість, особливо в той час, як країни-члени урізали свої бюджети, щоб відповідати критеріям участі в ЄВС. Але доповіді Комісії (представлені Мадридській Європейській Раді 15—16 грудня 1995 року) не оцінювали вартість розширення у зв'язку з невизначеністю щодо економічного зростання, можливим реформуванням політики ЄС (особливо ССП) і кількістю країн, які мали приєднатися¹²².

Незважаючи на передбачувані, але невизначені витрати, Рада виявила бажання продовжувати процес. І не тільки тому, що давно було пройдено «точку безповоротності», але й через те, що певна рушійна сила розширення вже сформувалася. У липні 1995 року Гельмут Коль пообіцяв парламенту Польщі, що Польща стане членом ЄС у 2000 році¹²³. У ході візиту до Польщі у вересні 1996 року Президент Франції Жак Ширак дав своє схвалення процесу¹²⁴. Це ілюструє перехід Франції від неохочого сприйняття розширення до спроби стати лідером процесу.

Європейська Рада в Мадриді з упевненістю заявила: «Розширення є як політичною необхідністю, так і історичною можливістю для Європи. Воно забезпечить стабільність і безпеку на континенті і, тим самим, надасть як кандидатам, так і країнам — членам Союзу перспективи економічного зростання і загального добробуту»¹²⁵.

Важливим моментом було те, що Європейська Рада попросила Комісію прискорити процес підготовки своєї думки стосовно заявок про членство, щоб вони були передані до Ради якнайшвидше після проведення МУК 1996 року¹²⁶. Комісія також повинна була подати комбіновану доповідь про розширення, проаналізувати його наслідки для політики Союзу та внести пропозицію про фінансову схему на майбутнє. Ці чотири набори документів були названі «Програма 2000», символізуючи собою спробу встановити довгострокову стратегію розширеного Союзу.

Європейська Рада у Флоренції 21—22 червня 1996 року вирішила, що початкова фаза переговорів про членство зі східноєвропейськими країнами може збігтися з початком переговорів із Кіпром та Мальтою через шість місяців після МУК¹²⁷. Оскільки МУК завершилася в червні 1997 року, Європейська Рада в Люксембурзі в грудні 1997 року ухвалила рішення про початок переговорів з відповідними країнами, які подали заявки.

Проте прискорення процесу розширення означало, що два дуже важливих питання мають бути розглянуті якнайшвидше. Одне із них відображає напруженість між «гомогенізацією» та застосуванням принципу висунення умов. Оскільки не всі країни одночасно відповідатимуть умовам членства і оскільки Союз не зможе контролювати таке різке розширення, східноєвропейські країни-кандидати не прийматимуться в члени ЄС одночасно. Кожен асоційований член розглядатиметься окремо на предмет, чи відповідає він умовам. Тим самим було встановлено диференціацію між асоційованими членами, що у свою чергу дало подальший стимул реформам та адаптації *acquis*. Тривалий час асоційованих членів турбував багатосторонній підхід ЄС до Східної Європи, згідно з яким з усіма повилилися однаково (див. розділ 7)¹²⁸.

Але диференціація означає, що деякі країни-кандидати не потраплять у перший (і навіть другий) раунд розширення. Це матиме економічні, політичні та дестабілізаційні наслідки для «виключених» країн Східної Європи¹²⁹. Нові країни-члени матимуть економічні переваги, пов'язані з членством в ЄС (включаючи фінансову допомогу та участь в єдиному європейському ринку). Виключені ж країни можуть відчувати ізоляцію, а це матиме дестабілізуючі політичні наслідки. Ці наслідки можуть посилитись, якщо між новими країнами-членами і виключеними країнами існувала напруженість. Нові країни-члени можуть накладати вето на подальше розширення або проявляти агресивне ставлення до країн-нечленів. Якщо вступ стає дуже віддаленою перспективою, тоді у виключених країнах знижується підтримка прагнення до членства, і ЄС втрачає важіль стимулювання реформ¹³⁰.

Паралельний процес розширення НАТО міг посилити ці наслідки, оскільки деякі країни могли бути виключені з обох організацій. Проте включення в одну організацію і виключення з іншої могло пом'якшити негативні наслідки. Деякі європейські члени НАТО (зокрема, Франція) внесли пропозицію (безуспішну) включити Румунію в перший раунд переговорів про розширення НАТО, оскільки навряд чи Румунію першою включили б у ЄС. Естонію часто називали (особливо скандинавські країни-члени і США) можливим кандидатом на перший раунд переговорів про вступ у ЄС, оскільки жодна з балтійських держав не вступить у НАТО в найближчому майбутньому (через ризик образити Росію та труднощі в захисті цих країн)¹³¹. Італія підтримала вступ Словенії до однієї або обох організацій (кардинально помінявши свою початкову позицію). У Мадриді в липні 1997 року на саміті НАТО було ухвалено рішення включити до складу організації спочатку Чеську Республіку, потім Угорщину і Польщу. Це послужило додатковим поштовхом для ЄС розширити

перший прийом нових східноєвропейських членів, щоб зберегти геополітичну стабільність.

Було запропоновано декілька інших варіантів у спробі зменшити негативні наслідки невиключення в перший етап розширення ЄС. Переговори могли початися з усіма десятима кандидатами («варіант регати» — усі «човни» стартують одночасно), тим самим відсуваючи диференціацію «на потім». Тим, хто відстане, може бути запропонована яка-небудь форма часткового членства. Може бути створена структура, що включає розширений ЄС і виключені країни¹³².

У березні 1997 року міністри закордонних справ затвердили французьку ідею про створення постійно діючої Європейської Конференції (що нагадує ідею Міттерана про конфедерацію)¹³³. Конференція могла стати форумом для обговорень між країнами-членами ЄС і всіма кандидатами (включаючи, напевне, Туреччину) з питань зовнішньої політики і внутрішніх справ, наприклад, імміграції. Міністр закордонних справ Німеччини Кінкель заявив, що це «дасть можливість тим країнам, які не ввійдуть до складу ЄС в перших лавах, відчуття, що їх не ігнорують»¹³⁴. Але Європейську Конференцію можуть також розглядати як ще одну «говорильню» — форум для обговорень, але не ухвалення рішень, який не зможе ефективно розв'язати проблему. Під час обговорень у Комісії «Програми 2000» з'явилися інші ідеї щодо зменшення негативних наслідків (див. нижче).

Ще однією проблемою, яка вимагала особливої уваги з огляду на розширення, була реформа Союзу¹³⁵. Європейська Рада в Амстердамі в червні 1997 року, яка завершила МУК, в основному відклала ухвалення нелегких рішень на майбутнє. За Амстердамською угодою ухвалення рішень кваліфікованою більшістю голосів було закріплене за декількома додатковими сферами в межах першого основоположного стовпа. Голосування кваліфікованою більшістю може бути застосоване до реалізації рішень ЄЗПЕ, хоча країни-члени можуть і заперечувати проти його використання. Деякі країни-члени можуть перейти до тіснішої співпраці (використовуючи інституції і процедури ЄС), але країна-член може заперечувати проти авторизації Радою такої співпраці з важливих причин національної політики.

За окремим протоколом великі країни-члени призначатимуть тільки одного члена Комісії починаючи з дати чергового розширення, за умови, що розподіл голосів у Раді заздалегідь відбудеться на їх користь. За рік до збільшення кількості країн-членів до понад двадцяти, має відбутися додатковий перегляд договорів.

Рада в Амстердамі ухилилася від вирішення важких питань і тим самим сприяла виникненню сумнівів з приводу того, чи зможе ЄС успішно розширитися і чи зможе він розширитися взагалі¹³⁶.

Але глави держав або урядів заявляли, що МУК пройшла успішно: «тепер відкрито шлях для початку процесу розширення»¹³⁷. Відповідно до цього, 16 липня 1997 року Європейська Комісія подала «Програму 2000» в ЄП¹³⁸. Як докір Європейській Раді, Комісія запропонувала якнайскоріше провести ще одну МУК після 2000 року для докорінного реформування інституцій Союзу¹³⁹. Бельгія, Франція та Італія також зажадали, щоб розширенню передувала реформа¹⁴⁰.

Комісія запропонувала почати переговори про членство з Чеською Республікою, Естонією, Угорщиною, Польщею і Словенією (на додаток до Кіпру)¹⁴¹. Ці п'ять країн найближче підійшли до відповідності всім копенгагенським умовам, хоча їм належало працювати над відповідністю економічним умовам і адаптацією *acquis*¹⁴². Включення в переговорний процес Естонії і Словенії, схоже, відображало, що слід брати до уваги геополітичні міркування.

Що стосується вартості розширення, то Комісія припустила, що крайня межа бюджету залишиться на рівні 1,27 відсотка від ВВП Союзу за 1999 рік (оскільки країни-члени не прагнули збільшувати свої членські внески). Але з економічним зростанням і проведенням політичної реформи Комісія оптимістично заявляла, що структурна політика і ССП можуть бути розширені до східноєвропейських кандидатів. ССП продовжуватиме рухатися від цінової підтримки до прямих платежів фермерам, цінова підтримка таких продуктів, як яловичина, зернові і молочні продукти буде знижена. Структурні фонди будуть спрощені й обмежені. За оцінкою Комісії, в період з 2000 по 2006 рік структурні та об'єднанні фонди становитимуть близько 275 млрд єкю (за цінами 1997 року). З них 45 млрд єкю будуть зарезервовані за новими країнами-членами (включаючи 7 млрд єкю на допомогу перед вступом до Союзу). Фонди, що виділяються новим країнам-членам, не перевищуватимуть чотирьох відсотків від розміру їх ВВП.

Комісія запропонувала доповнити передвступну стратегію. ЄС укладе «Партнерську угоду про вступ» з кожним кандидатом, в якій буде чітка національна програма адаптації *acquis* у рамках встановленого часового графіка. Надання допомоги залежатиме від досягнення цілей країною-кандидатом. Щорічні перевірки відзначатимуть досягнутий прогрес; переговори про членство можуть початися з тими кандидатами, які наздогнали лідерів. З 2000 року, на додаток до ФАРЕ, східноєвропейські країни-кандидати щороку отримуватимуть 500 млн єкю на розвиток сільського господарства і структурну допомогу в розмірі 1 млрд єкю (з 7 млрд єкю, відкладених на підготовку до розширення). Партнерські угоди про вступ дадуть можливість усім країнам-кандидатам відчутти, що перспективи їхнього членства розглядаються серйозно.

Комісія запропонувала скасувати структуровані відносини, оскільки відносини складатимуться в основному на двосторонній основі, хоча й проводитимуться спеціальні багатосторонні зустрічі з деяких питань на додаток до Європейської Конференції. Це відновлення наголосу на двосторонні відносини ослабило попередній наголос на регіональну співпрацю і різносторонність.

Пропозиції Комісії породили негайний опір. Майже всі сільськогосподарські міністри (окрім британського і шведського) різко критикували пропозиції стосовно реформи ССП, а Іспанія попередила, що вона не підтримає зниження фондів об'єднання. Німецька заява про зменшення свого внеску до бюджету ЄС значно ускладнила обговорення¹⁴³.

Рекомендація почати переговори тільки з п'ятьма країнами-кандидатами потрапила під жорстку критику. Італія, Данія і Швеція заявили, що переговори повинні початися з усіма країнами (принцип регати), щоб уникнути дестабілізуючих наслідків виключення з переговорного процесу якихось країн¹⁴⁴. Деякі ЧЄП попереджали, що ЄС створить небезпечний поділ між країнами, якщо одні будуть прийняті в члени раніше за інших¹⁴⁵. Ці міркування відтіснили попередні аргументи (зокрема, Німеччини) про обмеження першої фази розширення менш ніж п'ятьма східноєвропейськими країнами, тим самим зменшивши необхідність проведення інституціональних і політичних реформ.

Європейська Рада в Люксембурзі 12—13 грудня 1997 року погодилася з пропозиціями Комісії про нову схему підготовки до розширення, але назвала її «процесом розширення», що включає всі десять східноєвропейських країн на «рівній основі»¹⁴⁶. Це частково відповідало на вимоги про те, щоб ЄС уникав створення поділу між країнами-кандидатами. Проте переговори мали початися тільки з п'ятьма із них: Чеською Республікою, Естонією, Угорщиною, Польщею і Словенією (а також Кіпром).

Для початку процесу розширення всі міністри закордонних справ ЄС та країн Східної Європи зустрілися в березні 1998 року. Партнерські угоди про вступ (включаючи додаткову допомогу, розмір якої не був визначений) були укладені з десятьма східноєвропейськими країнами. Переговори про членство з п'ятьма лідерами почалися навесні 1998 року; виключені з переговорного процесу країни могли до них приєднатися при значному прогресі у наблизненні до копенгагенських критеріїв, який відстежувався щороку. Кожна країна буде прийнята тільки тоді, коли вона і ЄС будуть готові (хоча, найімовірніше, розширення відбуватиметься поступово, по декілька країн за один раз).

Періодичні (в міру необхідності) зустрічі міністрів закордонних справ (і, можливо, інших міністрів) замінять структуровані відно-

сини. До того ж у березні 1998 року була вперше скликана Європейська Конференція.

Європейська Рада не ухвалила рішення про політичну реформу (ССП та структурні фонди) і лише заявила, що інституції ЄС повинні бути зміцнені до розширення, згідно з Амстердамською угодою. Таким чином, найскладніші рішення ще належало ухвалити.

Висновки

Спільнота/Союз встановили чудову структуру поступової інтеграції східноєвропейських асоційованих членів в ЄС на підставі Європейських угод та передвступної стратегії. Знову і знову стримані у своїх вчинках країни-члени йшли на поступки в торгівлі, структурованих відносинах і, найважливіше, в питаннях розширення. Процес цей був не стільки процесом укладення угод (з компенсаціями або загрозою застосування санкцій), скільки процесом переконання країн-членів, які чинили опір, йти на поступки. Деякі країни-члени і Комісія втілювали свої ініціативи, успішно розвиваючи спільні інтереси. Головування в Раді також було винятково важливим для формування цих рішень.

Важливим був і зовнішній тиск. Постійні східноєвропейські заклики до дії на рівні Спільноти/Союзу стосовно торгівлі, діалогу і розширення примусили країни-члени виробити спільну відповідь. Але спільна відповідь (умови членства, структуровані відносини) також була унікальною і відображала принципи, цілі та досвід Спільноти/Союзу.

Найважливішим було рішення про розширення. ЄС рухався від «політики виключення» до «політики включення» стосовно своїх східноєвропейських сусідів¹⁴⁷. Немає сумнівів у тому, що деякі країни-члени вважали б за краще відкласти ухвалення рішення про розширення, але вимоги східноєвропейських країн (підтримувані, зокрема, Німеччиною, Сполученим Королівством, Данією і Комісією) разом із стурбованістю питаннями безпеки й усвідомленням ролі ЄС як стабілізуючої сили в Європі, врешті, змусили ці країни-члени згодитися на розширення ЄС.

Розширення стало найбільшою проблемою ЄС. Країни-члени довели, що готові йти на безліч компромісів, щоб зробити відносини між східноєвропейськими країнами і Союзом якомога тіснішими. Чи підуть вони на компроміси, які дозволять розширеному Союзу функціонувати ефективно, залишається відкритим питанням.

7 | Запобігання конфліктам

Передбачалося, що із закінченням холодної війни в Європі настане мир. Ейфорія тривала недовго. Етнічний націоналізм розцвів у багатьох куточках Східної Європи. У середині 1991 року в Югославії вибухнула війна. Насильства і громадянська війна вибухнули в Радянському Союзі, який розпадався. Між іншими країнами регіону наростала напруженість, часто внаслідок поганого поводження з меншинами.

Еволюція політики Союзу стосовно Східної Європи відображає зміну обставин. У 1988—1990 роках Європейська Спільнота концентрувалася на наданні допомоги економічним реформам; підтримка економічних реформ розглядалася як необхідна для демократичних перетворень. Але, надаючи допомогу і торгові поступки на основі висунення умов, Спільнота сподівалася стимулювати проведення політичної реформи. До 1990 року Спільнота дійшла згоди про те, що для консолідації перехідного процесу необхідно рухатися далі, і східноєвропейські держави стали асоційованими членами. До 1993 року подальша інтеграція в Спільноту стала розглядатися як найкращий спосіб для створення безпеки й стабільності в Східній Європі, але в довгостроковій перспективі. У короткостроковій перспективі Спільнота мала вжити інших заходів для забезпечення успішного перехідного процесу, беручи до уваги події в Східній Європі, які викликали стурбованість. Зміцнення зв'язків із асоційованими членами та ухвалення їх подальшого членства також означали, що Союз буде на стільки ж «ближче» до стабільності. Необхідно було реалізувати заходи щодо відвернення конфліктів, «спрямовані на запобігання виникненню суперечок і запобігання переростанню існуючих суперечок у збройні конфлікти»¹.

До закінчення холодної війни Спільнота була більш відома як орган, що запобігає конфліктам між своїми країнами-членами². З тих пір участь ЄС у запобіганні конфліктам розширилася внаслідок зростання його зовнішньополітичних зобов'язань та зовнішніх нагальних потреб. Війна в Югославії продемонструвала вкрай недо-

статні можливості ЄС у розв'язанні силових конфліктів, водночас він мав гарні можливості для їх недопущення. Використовуючи цивільні інструменти у спробах запобігти виникненню конфліктів у Східній Європі, ЄС був більше активною, ніж пасивною організацією, що просто стежила за розвитком подій.

Запобігання конфліктам є однією з тих сфер, де перетинаються зовнішні економічні відносини з питаннями безпеки. На цій підставі Комісія була дуже активною в реалізації заходів щодо запобігання конфліктам.

У підрозділі 7.1 буде розглянуто загрози для безпеки в Східній Європі, у підрозділі 7.2 — заходи, вжиті Комісією як спроба ослабити «внутрішні» загрози безпеці, у підрозділі 7.3 — заходи, вжиті для розв'язання проблем «зовнішніх» загроз безпеці.

7.1. Загрози безпеці у Східній Європі

Джерела небезпеки у Східній Європі можна поділити на внутрішні і зовнішні, хоча такий поділ є досить умовним, оскільки внутрідержавні етнічні конфлікти або внутрішня нестабільність можуть перетинати кордони держав або загострюватися чи навіть розпалюватися групами або урядами інших країн. До внутрішніх джерел небезпеки входять: економічна й політична нестабільність, викликана невдачами реформування, ризик того, що розчароване реформами населення може вибрати авторитарних та/або націоналістично налаштованих лідерів, а також суперечки між етнічними групами. Ян Зельонка стверджує, що найсильніше джерело нестабільності в регіоні виникає «через можливу невдачу в проведенні економічних реформ і в побудові демократії в регіоні»³. Подібна невдача може призвести до економічного хаосу та політичної анархії, що, в свою чергу, може призвести до агресивного популізму, гіпернаціоналізму, мілітаризму та економічної демагогії або навіть іноземної інтервенції⁴. Етнічні суперечки є ще одним внутрішнім джерелом небезпеки. У листопаді 1991 року Спільнота/ЄПС і США заявили, що однією з найбільших проблем демократії і процвітання в Східній Європі є «етнічна різноманітність і права національних меншин»⁵.

Зовнішні джерела небезпеки включають стурбованість намірами радянської (тепер уже російської) зовнішньої політики: Росія може спробувати відновити сферу свого впливу в Східній Європі. Іншими зовнішніми джерелами є міждержавні суперечки з питань національних меншин і кордонів. Як стверджує Дженон Вокер, найімовірнішим джерелом конфліктів між державами Східної Європи є стурбованість якоїсь країни поведінкою з етнічними меншинами

в сусідній країні. Територіальні суперечки також частково виникають через скарги меншин — держави можуть захотіти змінити свої кордони, щоб включити до свого складу територію, де проживає відокремлена частина панівної етнічної групи тієї чи іншої країни⁶.

Очевидно, що конфлікти в східноєвропейських країнах, які є потенційними членами ЄС, можуть негативно вплинути на безпеку Спільноти. У зв'язку з цим, ЄС намагався запобігти конфліктам, що виникають із внутрішніх або зовнішніх причин, використовуючи свої цивільні інструменти. «Оскільки багато конфліктів і напруженість виникають унаслідок політичної, соціальної і економічної нестабільності, Союз має набагато більше можливостей, ніж будь-яка інша міжнародна організація, розв'язувати відповідні проблеми»⁷. Президент Комісії Делор заявляв, що Європейська Спільнота несе особливу відповідальність не тільки через свою важливість як полюс стабільності і процвітання, але також і тому, що у неї є безліч інструментів для розв'язання насущних проблем на Сході і Півдні. Ніколи ще зв'язок між економічною стабільністю і безпекою не був таким очевидним⁸.

ФАРЕ, Європейські угоди, структуровані відносини — усе це підтримує політичні і економічні реформи у Східній Європі і тим самим допомагає зберігати безпеку. Проте Делор заявляв, що пріоритетом ЄС є «стимулювання стабільності на східних і південних кордонах шляхом профілактичної дипломатії»⁹. Однією з конкретних цілей СЗБП, запропонованою міністрами закордонних справ Спільноти у червні 1992 року, було «запобігання і залагоджування конфліктів»¹⁰.

У цьому розділі буде розглянуто, як Європейська Спільнота, а згодом Союз, намагалися запобігати конфліктам у Східній Європі, особливо після 1991 року, коли проблема стала гострішою. «Запобігання конфліктам» буде розглянуто досить широко і включатиме не тільки посередництво або економічний і дипломатичний тиск на учасників конфлікту, але також і спроби ослабити внутрішні та зовнішні джерела небезпеки (за рамками інтеграції асоційованих членів в ЄС і надання допомоги для проведення економічних реформ). Спільнота/Союз використовували принцип висунення умов для стимулювання демократії і дотримання прав людини та прав меншин, надавали допомогу спеціально для демократизації і стимулювали регіональну співпрацю. ЗЕС, пов'язаний з ЄС за Маастрихтською угодою, підтримував зв'язок з асоційованими членами. Ці заходи спрямовані не тільки на запобігання конфліктам, але й на досягнення зазначених цілей, про що і йтиметься в даному розділі. Проте Європейська Спільнота також напряду брала участь як посередник у врегулюванні суперечки між Словаччиною

і Угорщиною. Пакт про стабільність у Європі був найголовнішою спробою ЄС запобігати конфліктам, і був спеціально розроблений для цієї мети.

Спроби Спільноти/Союзу викоренити або ослабити можливі причини нестабільності і небезпеки в Європі робилися разом із такими ж спробами інших організацій, зокрема, НБСЄ, Радою Європи і НАТО¹¹. Ці спроби не можуть бути розглянуті тут, за винятком випадків, коли вони були пов'язані із заходами, що вживаються Спільнотою.

7.2. Реакція Союзу на внутрішні загрози

Заходи, вжиті Спільнотою/Союзом для роботи з внутрішніми джерелами конфліктів, відображають дуже «ліберальні» ідеї. Демократія, дотримання прав людини і меншин, економічне зростання та інтеграція ведуть до стабільності й миру. Дискусія про те, чи веде демократія до миру, розгорілася серед теоретиків міжнародних відносин, але не серед політиків, які переконані в тому, що веде. У червні 1991 року Європейська Рада в Люксембурзі, наприклад, заявила, що дотримання прав людини необхідне для миру і безпеки¹².

Рейнгардт Румель відзначав, що ЄС застосовує щодо Східної Європи свій власний досвід. Демократія та інтеграція привели до миру в Західній Європі; «таким чином, розвиток демократії в державах Центральної і Східної Європи і СНД, а також інтеграція між ними також розглядаються як шлях до миру в регіоні»¹³.

Деякі спостерігачі попереджали, що демократизація може загострити етнічну напруженість, нові політичні партії, наприклад, можуть відображати етнічне розмежування¹⁴. Але у своїй спільній декларації в листопаді 1991 року Спільнота/ЄПС і США заявили: «Ми особливо хочемо підкреслити, що політична свобода не є причиною цієї проблеми [етнічна напруженість і націоналізм], але є необхідною умовою досягнення довгострокових рішень у дузі компромісу і взаємної терпимості»¹⁵. Габріель Мунуера погоджується: «Врешті, основа стабільності всім відома: демократія і соціально-економічний розвиток дає надію на розв'язання проблем у Центральній і Східній Європі, особливо в плані міжетнічних відносин»¹⁶.

Для стимулювання демократії та дотримання прав людини і меншин Спільнота узяла на озброєння два головні підходи: вона створювала політичні умови для тісніших відносин і подальшого членства, а також надавала допомогу і технічне сприяння для надання допомоги в розвитку демократії.

7.2.1. ВИСУНЕННЯ УМОВ

Висунення політичних умов було керівною нормою політики Спільноти/Союзу. Угоди про торгівлю і співпрацю, допомога та угоди про асоційоване членство були обіцяні країнам, які виконували політичні умови. Але висунення умов з'явилося в угодах тільки після травневого 1992 року рішення за «пунктом про дотримання прав людини» (див. розділ 5); це також дало зрозуміти, що допомога Європейської Спільноти може припинитися. Після початку війни в Югославії до умов увійшло також дотримання прав меншин¹⁷.

Умови членства, визначені Європейською Радою в Копенгагені, які включають розвиток демократії та дотримання прав людини і меншин, є найпотужнішими інструментами впливу ЄС на реформи у Східній Європі. Матіас Джопп заявляв, що «умови співпраці разом із реалістичною перспективою членства є найефективнішим важелем Союзу для впливу на розвиток подій у Центральній і Східній Європі»¹⁸. Дати розширення не були вказані, оскільки вони залежали від виконання умов, до того ж зазначення дати могло призвести до протилежних результатів. Обіцянка членства є «витратним джерелом влади»: після виконання обіцянки цей важіль ЄС перестає діяти.

Залишається нерозв'язаним питання, якою мірою застосування принципу висунення умов дозволить ЄС впливати на розвиток демократії та дотримання прав людини і тим самим, з ліберальної точки зору, на джерело конфліктів. Деяких асоційованих членів висунення умов дратувало: Угорщина одного разу визначила їх як «покрок-вительське ставлення», а Польща заявляла, що висувати такі умови немає потреби, оскільки вона вже продемонструвала свою прихильність демократії¹⁹. Успіх демократії в конкретній країні може бути більше пов'язаний із внутрішніми чинниками, включаючи загальний консенсус в питанні демократії, або з діями міжнародних суб'єктів. Але там, де демократичні реформи стикаються з проблемами, умови ЄС можуть вплинути, хоча і важко буде нав'язати демократію або дотримання прав людини проти волі уряду²⁰. Умови, що висувуються, можуть утримати уряди від порушення прав людини або утримати від повернення до авторитарної влади²¹. Вони надають урядам напрямок розвитку для здобуття пропонуваного переваг і виправдовують їх у проведенні непопулярних реформ.

Висунуті умови членства такі сприяли розвитку демократії в Греції, Іспанії і Португалії, які не приймалися у Спільноту, оскільки не були країнами з ліберальною демократією²². Коли ж у них розпочалися процеси демократизації, Спільнота відреагувала пропозицією про перспективу членства та обіцянкою розширення торгівлі й надання допомоги. Але Джефрі Прідгем стверджує,

що внутрішні зміни справили визначальний вплив на демократизацію, і Спільнота не змогла б нічого зробити у разі припинення перехідного процесу²³.

Існує низка проблем, пов'язаних із висуненням умов. Які демократичні принципи і права людини вважати найважливішими?²⁴ Як ЄС визначить, що асоційовані члени виконують ці умови? Що вважатиметься порушенням умов? Усі відповіді на ці запитання будуть дуже суб'єктивними.

Існують проблеми і з умовою захисту прав національних меншин. Надаючи меншинам автономію, держави можуть створити прецедент сепаратизму і сприяти розколу країни. Самі країни-члени не дійшли єдиної думки про концепцію прав меншин, при цьому Франція і Сполучене Королівство наголошують на пріоритеті прав людини. Наполягання на гарантіях прав меншин є тільки одним із заходів у запобіганні конфліктам і має підкріплюватися розвитком демократії та економічною стабільністю²⁵. Поступове зниження важливості кордонів між державами і розвиток регіональної інтеграції також допоможуть уникнути суперечок з питання меншин.

Деякі країни-члени заявляли, що для ЄС важливіше зміцнювати відносини з державами Східної Європи, ніж висувати їм умови²⁶. Висунення жорстких умов тільки призведе до ізоляції тих держав, яким якнайбільше потрібна допомога і міцні зв'язки із Спільнотою, а це, зрештою, призведе до нестабільності. Як зазначалося в підрозділі 6.3, використання умов для прийому в члени може спричинити проблеми. Тож і стабільність може бути підірвана, якщо Європа знову буде розділена.

До цього часу існує небажання (як це було під час холодної війни) використовувати торгіві й інші відносини зі Східною Європою як палицю, а не як морквинку. Це виявилось в ході обговорень про встановлення відносин із Болгарією та Румунією, реформи в яких відбувалися не дуже успішно. Встановлення структурованих відносин з усіма асоційованими членами, незалежно від ходу політичних і економічних реформ, відображає точку зору про те, що інтеграція є критично важливою для збереження стабільності.

ЄС дедалі більше починав усвідомлювати, що застосування умов могло повернути деякі країни у бік Москви. Держави навіть могли погрожувати альянсом з Росією, щоб чинити тиск з метою встановлення тісніших відносин з ЄС. Звичайно ж, цей ризик не можна перебільшувати, беручи до уваги стан російської економіки (і традиційну недовіру до Росії) та загальну привабливість Заходу. Геополітичні міркування вплинули на рішення про проведення переговорів щодо укладення Європейських угод з Болгарією і Румунією та про зміцнення відносин з Балтійськими державами. Якийсь час існували побоювання, що Росія чинитиме на Болгарію тиск, щоб та всту-

пила в «контральянс»²⁷. Словаччина, яка кілька разів мала зауваження з боку ЄС про повільний розвиток демократії, стала зближуватися з Росією. Виключення деяких асоційованих членів з першого раунду розширення могло збільшити цей ризик.

Застосування умов на практиці призводить до прояву цих проблем. Стан демократії в Словаччині та Румунії, зокрема, викликав стурбованість. Через велику чисельність угорської меншини (600 тис. у Словаччині і від 1,6 до 2 млн у Румунії), внутрішній розвиток цих двох країн міг мати негативні наслідки для їх відносин з Угорщиною²⁸.

У липні 1992 року (коли Чехословаччина почала розпадатися), Спільнота зробила запит про майбутній статус меншин у Словаччині. Новий прем'єр-міністр Владімір Мечар відмовився законодавчо гарантувати права меншин²⁹. Він також відмовився укладати з Угорщиною договір з положеннями про права меншин, побоюючись, що угорська меншина захоче відколотися від Словаччини і возз'єднатися з Угорщиною³⁰.

З осені 1994 року Євросоюз був дуже стурбований тим, що процес демократизації загальмувався в Словаччині і що відносини між Словаччиною та Угорщиною зіпсувалися (і так уже зіпсовані суперечкою навколо дамби в Габчико, які обговорюватимуться в параграфі 7.3.3). Висловивши спочатку стурбованість через неофіційні канали спілкування, ЄС публічно оголосив демарш словацькому уряду 23 листопада 1994 року, підкресливши, що зміцнення відносин між Словаччиною і ЄС залежатиме від політики нового уряду³¹. 25 жовтня 1995 року трійка зробила ще один демарш прем'єр-міністрові Словаччини, підкресливши, що Словаччина повинна дотримуватися норм демократії, якщо вона хоче вступити в ЄС³². У листопаді 1995 року ЄП погрозив припинити надання допомоги Словаччині у зв'язку з порушенням у ній прав людини і меншин та нехтуванням верховенства права³³. Потім пішли численні попередження (як публічні, так і через такі канали, як Рада з питань асоційованого членства)³⁴. ЄС також чинив тиск на Словаччину і Угорщину, щоб вони підписали добросусідську угоду в рамках Пакту про стабільність (див. параграф 7.3.4). І хоча угода була підписана, відносини залишалися натягнутими, особливо з питання ставлення Словаччини до угорської меншини³⁵.

Євросоюз не розгляв питання припинення Європейської угоди із Словаччиною: це було б дуже грубою зброєю. Словаччина була включена в структуровані відносини і схему асоційованого партнерства ЗЄС (див. параграф 7.3.2). Але в липні 1997 року Комісія визнала Словаччину єдиною східноєвропейською країною-кандидатом, яка не виконала політичних умов, висунутих Європейською Радою в Копенгагені³⁶. Те, що переговори про членство почалися з Угорщиною

і не почалися із Словаччиною, могло викликати в останньої відчуття ізоляції (посилюване рішенням НАТО прийняти Угорщину і включити Словаччину). Створилося враження, що Словаччина звернулася по допомогу і гарантії безпеки до Росії³⁷. Суперечність між висуненням умов і стабільністю (яка могла бути забезпечена тіснішими відносинами з ЄС) очевидна в даному разі, але заохочення словацького уряду за недотримання демократичних принципів і відмову від захисту прав меншин теж далеке від ідеального рішення, та й користі воно могло і не принести.

Розвиток подій у Румунії також не був гладким, але це не породжувало надто сильної стурбованості³⁸. У серпні 1994 року до складу кабінету міністрів увійшла екстремістська антиугорська партія — Партія румунської національної єдності. У січні 1995 року правлячі соціал-демократи підписали угоду з антисемітською і расистською Партією Великої Румунії. Західні дипломати наперед попереджали, що такі союзи не поліпшать імідж Румунії і не сприятимуть її вступу до ЄС³⁹. Влітку 1995 року з'явилися ознаки того, що румунський уряд став сприяти антиугорським настроям⁴⁰.

На зустрічі міністрів закордонних справ Франції, Німеччини і Румунії 17 липня 1995 року, менш ніж через місяць після подачі заявки Румунії на вступ в ЄС, Ерве де Шарет і Клаус Кінкель нагадали Теодору Меласкану, що економічна реформа і демократія є необхідними умовами членства в ЄС, і закликали укласти угоду з прав меншин між Румунією та Угорщиною⁴¹. Але ЄС не виступив проти Румунії з демаршем, а стурбованість була виражена в контексті Ради з питань асоційованого членства.

Здавалося, це попередження мало ефект. У середині 1995 року президент Іон Ілієску виступив з ініціативою про відновлення дружніх відносин з Угорщиною. У жовтні 1995 року соціал-демократи порвали відносини з Партією Великої Румунії, у серпні 1996 вони порвали відносини з Партією національної єдності (напередодні укладення договору з Угорщиною). Потім у листопаді 1996 року до влади прийшов уряд реформаторів, до якого належав міністр з Угорського демократичного союзу в Румунській партії.

Ці зміни привели до поліпшення відносин Румунії з ЄС: макрофінансова допомога ЄС була розблокована в березні 1997 року (див. підрозділ 4.4). Франція також змогла зібрати більше підтримки у прийомі Румунії в НАТО. І хоча ЄС не може бути визнаний єдиною стороною, що привела до позитивних змін у Румунії, його відносини з Румунією показали іншим країнам, що рух по шляху реформ дає плоди. Проте наслідки виключення Румунії з першого раунду переговорів про розширення могли бути і негативними.

7.2.2. ДОПОМОГА ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Хоча висунення умов і було головним способом Спільноти вплинути на процес демократизації, допомога в рамках програми ФАРЕ дедалі більше націлювалася на надання допомоги в проведенні політичних перетворень. Для розвитку громадянського суспільства допомога надавалася неурядовим організаціям (НУО). 1994 року Міжєвропейська програма зв'язку НУО (МЄПЗ) була створена (і одержала 10 млн еку) для підтримки ініціатив НУО, які допомагали створити мережі соціальної безпеки⁴².

1993 року було започатковано програму ФАРЕ у сфері партнерства та інституціонального будівництва з бюджетом 10 млн еку. Фонди призначалися для підтримки розвитку партнерства між неприбутковими організаціями Спільноти і Східної Європи в таких секторах, як місцеве і регіональне самоврядування, розвиток місцевих громад і захист інтересів робітників і споживачів⁴³. 1995 року ця програма стала Програмою партнерства, допомога також могла виділятися для підтримки співпраці між неприбутковими організаціями в країнах-отримувачах⁴⁴.

У липні 1992 року було започатковано пробну програму ФАРЕ для демократичного розвитку з бюджетом в 5 млн еку після того, як ЄП наголосив, щоб саме така сума була виділена для підтримки процесу демократизації. 1993 року програма була офіційно затверджена з бюджетом 10 млн еку. Проекти з участю неурядових організацій Східної Європи і ЄС повинні були сприяти розвитку парламентської практики, стимулювати і контролювати дотримання прав людини, сприяти створенню незалежних засобів масової комунікації, розвивати демократію на місцях і проводити навчання. Згідно з вересневою 1997 року оцінкою діяльності Програми ФАРЕ з розвитку демократії, вона справила позитивний вплив на розвиток демократії у низці східноєвропейських країн, зокрема, шляхом створення «живого» сектора неурядових організацій⁴⁵.

З ухваленням нових основоположних принципів ФАРЕ в 1997 році фонди на зміцнення інституцій і адміністрацій будуть збільшені, хоча це не стосується Демократичної програми (див. розділ 4). Але сума допомоги, спрямована на підтримку демократичних реформ, була крихітною в порівнянні з фондами для підтримки економічної реформи. Переважаючою була і є точка зору про те, що підтримка переходу до ринкової економіки допомагає переходу до демократії. Допомога для розвитку демократії також виділялася країнами-членами та національними і транснаціональними організаціями (такими, як політичні партії) та фондами. Прикладами таких програм допомоги є Фонд «Ноу-гау» і Вестмінстерський фонд Сполученого Королівства.

7.3. Реакція Союзу на зовнішні загрози

Було вжито низку заходів для боротьби із загрозами безпеці, які виникали із зовнішніх джерел (потенційно небезпечна Росія, суперечки між сусідами з питання меншин і кордонів). Спільнота/Союз стимулювали регіональну співпрацю, ЗЕС зміцнив свої зв'язки з асоційованими членами ЄС, Комісія брала участь як посередник у спорі з приводу дамби в Габчиково, і ЄС організував укладення Пакту про стабільність у Європі.

7.3.1. СТИМУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ

Стимулювання регіональної співпраці було давньою метою Спільноти, «експортом» моделі Спільноти у сфері багатосторонніх, міждержавних відносин. «Інтеграція розглядалася не тільки стосовно Західної Європи, але як процес, що служить прикладом для решти світу, який можна наслідувати»⁴⁶. Інтеграція вважається стабілізуючим чинником⁴⁷.

Винятком підтримки Європейською Спільнотою регіональної співпраці була, звичайно, РЕВ. Спільнота хотіла обмежити контроль Радянського Союзу над торговими відносинами країн Східної Європи і тому наполягало на укладенні торгових угод з окремими країнами — членами РЕВ, а не з самою РЕВ (див. розділ 2). Після того, як РЕВ згодилася на це, Спільнота почала переговори про торгівлю і співпрацю зі східноєвропейськими країнами на основі специфічності й висунення умов. Насправді, висунення умов вимагало диференціації відносин зі східноєвропейськими державами. Це означало, що розвиток двосторонніх зв'язків між Європейською Спільнотою і кожним членом РЕВ користувався привілеєм у порівнянні з розвитком співпраці між блоками. Укладення Європейських угод з окремими східноєвропейськими країнами ще більше сприяло розвитку двосторонніх зв'язків і відповідало устремлінням східноєвропейських країн.

Прагнучи збалансувати ці двосторонні відносини, Спільнота заохочувала східноєвропейські держави замінити РЕВ регіональною організацією або структурою співпраці. Регіональна співпраця стимулюватиме економічне зростання, але, що важливіше, вона стимулюватиме політичну стабільність і встановлення добросусідських відносин, тим самим знижуючи ймовірність міждержавних конфліктів.

Проте східноєвропейські країни не поспішали співпрацювати одна з одною, підозріло ставлячись до будь-яких спроб поживити РЕВ. Деякі заявляли, що стимулювання регіональної співпраці є спробою блокувати їхній вступ до ЄС, оскільки окреме регіональне

угруповання може служити альтернативою членству в ЄС⁴⁸. Чехословаччина, Угорщина і Польща, наприклад, відхилили первинну пропозицію Спільноти про укладення нею однієї Європейської угоди з цими трьома країнами.

На співпрацю між країнами Вишеградської групи негативно вплинула напруженість між ними з питань прав меншин і дамби в Габчикуво (див. параграф 7.3.3) та небажання, спочатку Угорщини, а потім і Чехії, встановлювати надто тісні зв'язки з тими країнами, чиї перспективи вступу до ЄС здавалися менш обіцяючими⁴⁹. Вишеградська четвірка також не поспішала співпрацювати з Болгарією і Румунією (повільні реформатори), побоюючись, що співпраця з ними може загальмувати їх власний вступ до ЄС.

Проте Спільнота/Союз продовжували стимулювати регіональну співпрацю. Усі Європейські угоди містять згадку про важливість вжиття заходів щодо стимулювання співпраці між східноєвропейськими країнами. В основоположних принципах ФАРЕ від 1991—1992 років зазначається, що 10—15 відсотків ресурсів ФАРЕ буде використано для міжнаціональних або регіональних проектів, що включають дві або більше країн ФАРЕ⁵⁰. З 1990 по 1995 рік було виділено 579 млн екю на багатосторонні програми в таких сферах, як інфраструктура, захист довкілля та освіта (див. табл. 4.3). 1994 року була створена міждержавна програма (і отримала бюджет в 150 млн екю) для надання допомоги у сфері міждержавної співпраці між країнами ФАРЕ та країнами — членами ЄС й усунення проблем при перетині кордонів між країнами ФАРЕ⁵¹. Фонди ФАРЕ використовуються для проектів регіональної співпраці в рамках Пакту про стабільність. Комісія заявляла, що програми регіональної співпраці ФАРЕ зіграли важливу роль в стимулюванні регіональної співпраці⁵².

Спільнота закликала Вишеградську групу сформувати зону вільної торгівлі. І хоча країни цієї групи і підписали угоду про вільну торгівлю 21 грудня 1992 року, основною метою групи була інтеграція в Спільноту. Центральноевропейська угода про вільну торгівлю (СЕФТА) ставила собі за мету створити зону вільної торгівлі до 2000 або 2002 року, але тарифи між країнами СЕФТА залишалися високими⁵³. Словенія вступила до СЕФТА в січні 1996 року, Румунія стала асоційованим членом у середині 1997 року, а Болгарія та Литва є кандидатами. Внутрірегіональна торгівля все ще знаходиться на низькому рівні, хоча й виросла за останній час (див. табл. 6.2).

Багатосторонній політичний діалог, який розпочався 1992 року, явно був спрямований на стимулювання регіональної співпраці, на відміну від структури двосторонніх відносин, що встановлювалася Європейськими угодами. Член Комісії Андріссен коментує: «Процес між Спільнотою і трьома країнами Вишеградської групи вже

почався, що вказує на багатосторонню природу відносин між сторонами-учасниками. Це може стати корисною моделлю для інших країн у майбутньому»⁵⁴.

Багатосторонній діалог трансформувалася в структуровані відносини, які, як відзначала Комісія, «також зміцнюють внутрірегіональну співпрацю між самими країнами Центральної та Східної Європи при роботі з інституціями Союзу»⁵⁵. Асоційовані члени не були повністю задоволені багатостороннім підходом. Багатосторонній діалог «більше націлений на подальшу регіоналізацію політичного діалогу, ніж на інтенсифікацію двосторонніх відносин між окремими країнами та ЄС, як того хотіли б багато центральноєвропейських країн»⁵⁶. На зустрічі трійки з асоційованими членами у квітні 1994 року трійка підкреслила інноваційну природу багатостороннього діалогу, тоді як міністри країн асоційованих членів заявили, що вони віддали б перевагу двосторонньому підходу⁵⁷.

Євросоюз спробував підштовхнути асоційованих членів до встановлення «ротаційного головування» у межах структурованих відносин з ЄС, але вони відмовилися. ЄС також запропонував асоційованим членам брати участь як групі у спільних діях і деклараціях СЗБП, але зіткнувся з опором, і пропозиція була знята (асоційовані члени підписали угоду індивідуально)⁵⁸.

У червневій 1992 року доповіді про можливі спільні дії СЗБП міністри закордонних справ заявили, що в Східній Європі ЄС «стимулюватиме політичну стабільність і прагнучиме до створення політичної та/або економічної структури, яка сприяла б регіональній співпраці або регіональній чи субрегіональній інтеграції»⁵⁹. Пакт про стабільність у Європі (спільна дія) став найважливішою ініціативою ЄС у стимулюванні регіональної співпраці. Розвиток внутрірегіональної співпраці — теж частина передвступної стратегії⁶⁰.

І хоча бажання асоційованих членів співпрацювати один з одним не було офіційною умовою членства, Комісія оцінювала стан відносин між країнами-кандидатами при розгляді їх заявок про вступ. Усі спори про кордони мають бути вирішені до вступу, асоційовані члени повинні погодитися на передачу спорів до Міжнародного Суду ООН, як і сталося згодом під час спору з приводу дамби в Габчиково (див. параграф 7.3.3)⁶¹.

Спільнота використовувала висунення умов безпосередньо для здійснення впливу на відносини між асоційованими членами. Таким чином вона стимулювала вирішення спору про дамбу в Габчиково між Словаччиною та Угорщиною і закликала Угорщину, Румунію і Словаччину укласти договори в рамках Пакту про стабільність (див. параграф 7.3.3 і 7.3.4).

Реакція Комісії на розкол Чехословаччини демонструє майстерне використання принципу висунення умов. Хоча ризик конфлікту

між двома утворюваними державами був дуже мало ймовірним, з'явилася можливість продемонструвати, що спори між державами можуть вирішуватися мирним шляхом, і заохотити співпрацю між Чеською Республікою і Словаччиною.

Спочатку реакція деяких офіційних осіб Спільноти на перспективу розділення Чехословаччини була негативною. Спільнота намагалася підкреслити, що причини розділення є незрозумілими для зовнішнього світу. 21 червня 1992 року президент Ради, Жоао де Деус Пінейро, сказав, що розділення ЧСФР є помилкою і ще більше ускладнить для них ситуацію. Делор публічно згодився з ним. Андріссен відзначив, що у разі розколу необхідно буде переглянути Європейську угоду⁶². Через декілька днів Європейська Рада в Лісабоні заявила: «У світлі результатів виборів у Чехословаччині 5 і 6 червня та спільної публічної заяви пана Клауса і пана Мечара після їх переговорів 19 і 20 червня, Європейська Рада висловила надію, що переговори між різними політичними силами продовжуватимуться мирно і конструктивно, і що зроблені важливі кроки у напрямку регіональної та міжнародної співпраці матимуть свій подальший розвиток без великих труднощів⁶³.

Після ухвалення рішення про поділ Чехословаччини Спільнота заявила, що якщо новостворені країни не укладуть між собою митний союз, то у них виникнуть серйозні технічні проблеми в торгових відносинах зі Спільнотою. Необхідність у відновленні переговорів за Європейськими угодами надала Спільноті певну систему важелів регулювання⁶⁴. 25 і 26 жовтня 1992 року чеський і словацький лідери підписали низку угод, включаючи угоду про створення митного союзу⁶⁵.

Розділення Чехословаччини 1 січня 1993 року відбулося відносно гладко і питання про визнання нових держав — Чеської Республіки і Словаччини — навіть не порушувалося⁶⁶. Чеська Республіка наполягала на рівнозначному ставленні до двох нових держав. Словаччина була включена в неофіційний «перший список» країн асоційованих членів, які повинні були стати членами ЄС раніше за інших. Обидві нові країни підписали Європейські угоди одночасно (у жовтні 1993 року), навіть незважаючи на те, що реформи в Словаччині проходили повільніше, а словацько-угорські відносини були напруженими⁶⁷. І хоча це сприяло «оксамитовому» розлученню, відносини ЄС із Словаччиною невдовзі стали більш напруженими, про що наголошувалося в параграфі 7.2.1.

Деякі країни-члени були особливо активними в стимулюванні регіональної співпраці. 1989 року Італія започаткувала те, що зараз називається Центральноевропейською ініціативою (ЦЕІ), яка включала Австрію та 14 держав Східної і Південно-Східної Європи, колишньої Югославії і колишнього Радянського Союзу⁶⁸. Німеччина й

Данія сприяли створенню Ради країн Балтійського моря (РКБМ), в яку входили нові країни-члени, Фінляндія і Швеція, а також ЄС (представлений Комісією). Греція входить до складу Ради причорноморської співпраці.

Зв'язки між ЄС і РКБМ та ЦЄІ зміцнюються. Європейська Рада у Флоренції (червень 1996 року) попросила Комісію підготувати доповідь за ініціативами інтенсифікації співпраці з ЦЄІ; ця доповідь фокусувалася на бажанні фінансувати проекти, розроблені в рамках ЦЄІ (через програми ФАРЕ і ТАСІС)⁶⁹. Комісія наполягла на загальносоюзному підході до Балтійського регіону, він також фокусувався на бажанні стимулювати і фінансувати проекти регіональної співпраці в рамках РКБМ⁷⁰.

Диференційований підхід до розширення певним чином заміщає спроби ЄС стимулювати регіональну співпрацю. Кожна заявка про вступ розглядалася окремо, відносини тепер розвиватимуться з кожною країною-кандидатом, щоб допомогти їй підготуватися до членства. Це переконає їх, що всі вони можуть стати членами (тим самим зменшивши напруженість), а стимулювання регіональної співпраці між країнами-кандидатами також допоможе відчутти, що членство деяких країн не зіпсує відносин з тими, хто не був прийнятий.

7.3.2. ВІДНОСИНИ ЗЕС ЗІ СХІДНОЮ ЄВРОПОЮ

Східноєвропейські країни були стурбовані тим, що Росія може спробувати відновити свою сферу впливу в Східній Європі. Спільнота/Союз певною мірою розділяли цю стурбованість: агресивна зовнішня політика Росії може призвести до дестабілізації в регіоні, загальмувати перехідний процес, загострити існуючу міждержавну напруженість і, звичайно ж, загострити відносини із Заходом. Європейські угоди і структуровані відносини були, частково, реакцією на цю стурбованість. Сумнівно, що військова загроза Росії тяжіє над якою-небудь із цих країн, але Східна Європа все ще не відчуває себе в безпеці. Рішення, якому надається перевага, полягає в членстві в НАТО і ЗЕС. Але це може не привести до зміцнення стабільності в Європі, оскільки напевне викличе вороже ставлення з боку Росії, і знов спричинити розділення Європи.

Відносини ЗЕС з країнами Східної Європи розвивалися поступово. У червні 1991 року міністри закордонних справ і оборони країн ЗЕС погодилися організувати проведення спеціальних міністерських зустрічей з Болгарією, Чехословаччиною, Угорщиною, Польщею і Румунією. Деякі країни, включаючи Сполучене Королівство, не хотіли створювати такий діалог як офіційну інституцію, оскільки він міг підірвати роль НАТО в регіоні⁷¹. І на саміті НАТО 7 і 8 листопада 1991 року було прийнято ухвалу про створення Ради

північноатлантичної співпраці (РПАС) зі східноєвропейськими країнами та Радянським Союзом⁷².

Восени 1991 року відносили ЗЭС із майбутнім Євросоюзом і НАТО були невизначеними. Компроміс між «атлантистами» і «європеїстами» був закріплений Маастрихтською угодою. ЗЭС повинен будуватися як оборонний компонент Європейського Союзу; він також служитиме як європейська основа Атлантичного альянсу⁷³. Генеральний секретар ЗЭС Віллем Ван Екелен відзначив, що цілком логічно припустити, що ті східноєвропейські країни, які хочуть встановити тісні відносини із Спільнотою, також захочуть встановити тісні відносини із ЗЭС⁷⁴.

Після засідання Ради ЗЭС в Петербургу під Бонном 19 червня 1992 року міністри країн ЗЭС зустрілися з міністрами закордонних справ і оборони Чехословаччини, Польщі, Угорщини, Болгарії і Румунії (які невдовзі стали асоційованими членами), а також Естонії, Латвії та Литви⁷⁵. Вони погодилися створити Консультаційний форум для обговорення питань європейської безпеки і стабільності. Міністри закордонних справ і оборони зустрічатимуться, як мінімум, щороку, тоді як Постійна Рада ЗЭС (що складається з послів) і послі східноєвропейських країн проводитимуть консультації двічі за рік, а вищі офіційні особи країн Східної Європи і спеціальна трійка ЗЭС могли зустрічатися регулярно⁷⁶. Цей Форум створюватиме механізм консультацій у кризових ситуаціях і розглядатиме проведення спільних операцій, особливо миротворчих. Ван Екелен охарактеризував Форум як інструмент профілактичної дипломатії⁷⁷.

Ініціатива ЗЭС на цій стадії знаходилася в конкуренції з РПАС. Ван Екелен стверджував, що Форум ЗЭС був меншим (до РПАС входили всі колишні радянські республіки) і тому міг проводити більш структуровані й глибокі обговорення з питань європейської безпеки⁷⁸. НАТО постійно висловлювало невдоволення тим, що ЗЭС створив форум, паралельний РПАС⁷⁹.

Проте східноєвропейські партнери ЗЭС не були достатньою мірою задоволені рівнем співпраці у Форумі або в РПАС. Вони також не були задоволені послідовником РПАС, програмою «Партнерство заради миру», яка була започаткована на саміті НАТО в січні 1994 року і передбачала тіснішу військову співпрацю з усіма країнами РПАС та іншими членами НБСЕ⁸⁰. Східноєвропейські країни хотіли, щоб їх відрізняли від Росії, яку вони розглядали як головну загрозу своїй безпеці⁸¹.

На третій щорічній зустрічі міністрів закордонних справ Німеччини, Франції і Польщі (Веймарський трикутник) 12 листопада 1993 року Клаус Кінкель та Алан Джуппе заявили, що ЗЭС повинен надати статус асоційованого членства асоційованим членам ЄС і що це буде запропоновано Раді ЗЭС⁸². На засіданні Ради 22 листопада

Франція і Німеччина запропонували встановлення «розширеного статусу» для асоційованих членів ЄС і перспективних асоційованих членів⁸³. Це не дасть гарантії безпеки, але включить асоційованих членів у структури ЗЕС.

Деякі члени були стурбовані тим, що статус цей пропонувався не членам ЄС і, що більш важливо, не членам НАТО, з усіма наслідками, що випливають для гарантії безпеки ЗЕС і НАТО. Але міністри країн ЗЕС погодилися більш глибоко вивчити цю пропозицію⁸⁴. Деякі з найзатятіших «атлантистів» вважали цей план конкуруючим з програмою НАТО «Партнерство заради миру». Проте Джуппе вказав на паралелізм між зв'язками ЄС і ЗЕС зі східноєвропейськими країнами⁸⁵.

9 травня 1994 року ЗЕС прийняв шість асоційованих членів ЄС і три Балтійські республіки як «асоційованих партнерів» без надання гарантії безпеки. Рада міністрів ЗЕС заявила, що дана ініціатива допоможе підготувати асоційованих партнерів до інтеграції і подальшого вступу в ЄС. Вона ніяк не перетиналася з програмою НАТО «Партнерство заради миру» і Пактом про стабільність⁸⁶. Асоційовані партнери здобували право бути присутніми на кожному другому щотижневому засіданні Постійної Ради, направляти своїх спостерігачів у групи планування та брати участь у спільних діях для підтримки або відновлення миру і надавати гуманітарну допомогу.

Росії не сподобалося рішення ЗЕС. Представник міністерства закордонних справ попередив, що це може призвести до подальшого розділення в Європі, і що ЗЕС повинен узяти до уваги і Росію⁸⁷. Російська стурбованість ґрунтувалася на статусі асоційованого партнера Балтійських республік; пізніше вона висловила стурбованість тим, що, уклавши Європейські угоди, Балтійські республіки могли невдовзі мати гарантії безпеки від ЗЕС⁸⁸.

Обмежена участь в СЗБП (через розширений діалог) і ЗЕС дає асоційованим членам певний рівень інтеграції в плані безпеки та оборони. Проте партнерство із ЗЕС є більшою мірою символічним, оскільки ЗЕС — недостатньо розвинена у військовому плані організація, і все ще не ясно, чи сформулює ЄС спільну оборонну політику. Але це також є сигналом «початку кінця» іміджу ЄС як цивільної організації і означає, що розширення може розглядатися як переміщення військових кордонів у східному напрямку.

Це, звичайно ж, призводить до виникнення чутливої проблеми відносин із Росією (та іншими «зовнішніми» країнами) і з тими асоційованими членами ЄС, які ще не приєдналися до ЄС: існує небезпека повторного розділення Європи⁸⁹. Не обов'язково повне членство у військовому альянсі (НАТО та/або ЗЕС) приведе до безпеки в Східній Європі, особливо беручи до уваги багатоманітну природу загроз.

Оскільки НАТО згодилося включити до свого складу Чеську Республіку, Угорщину і Польщу, ці країни також дістають право на повне членство в ЗЄС. Інші східноєвропейські країни після вступу в ЄС можуть стати спостерігачами (статус країн — членів ЄС, що не є членами НАТО), але їх такий статус може не задовольнити. У цих трьох організаціях можуть бути різні рівні членства, що може заблокувати або уповільнити процес ухвалення рішень у сфері безпеки. Це може також перешкодити можливому злиттю ЄС і ЗЄС (передбаченому в Амстердамській угоді), оскільки в цьому разі не члени НАТО матимуть гарантію безпеки «через чорний хід».

7.3.3. ПОСЕРЕДНИЦТВО У СПОРІ З ПРИВОДУ ДАМБИ В ГАБЧИКОВО

Провідна роль Спільноти в Східній Європі і її спроби вести переговори про вирішення югославського конфлікту в 1991 і 1992 роках означали, що сторони в інших спорах можуть звертатися до неї для їх вирішення. У 1992 році Угорщина і Чехословаччина попросили Комісію стати посередником у спорі з приводу гідроелектричного проекту на Дунаї. Спір цей був потенційно серйозним, оскільки напруженість між Угорщиною і Словаччиною вже збільшилася, бо словацький націоналізм загострив відносини з угорською меншиною в Словаччині⁹⁰. Участь Спільноти демонструє міру, якою її вважали політичним і дипломатичним «гравцем» у Східній Європі; досить помітна роль Комісії в залагоджуванні цього спору показує, наскільки її участь у зовнішній політиці визнавалася країнами-членами.

1977 року Угорщина і Чехословаччина домовилися побудувати на Дунаї низку дамб⁹¹. Угорська демократична опозиція, однак, об'єдналася з противниками проекту. 1989 року угорський уряд припинив роботи на дамбі Нагімарош, розміщеній на угорській території (було виконано лише десять відсотків робіт). Чехословацький уряд оголосив протест і зажадав фінансової компенсації (завершивши на той час 90 відсотків робіт)⁹². Він також продовжив будівництво нової водозабірної дамби, повністю розміщеній на словацькій території, від якої вода подаватиметься з Дунаю на дамбу та електростанцію в Габчиково, також розміщених на території Словаччини. У травні 1992 року Угорщина заявила, що вона анулює угоду від 1977 року і звернеться до Спільноти або Міжнародного Суду ООН (МС ООН), якщо Чехословаччина продовжуватиме роботи за проектом⁹³. Угорщина стверджувала, що проект слід законсервувати з екологічних причин; Чехословаччина заявляла, що проект надає альтернативне джерело енергії вугільним та ядерним електростан-

ціям. В обстановці зростаючої напруженості цей проект став символом нової державності й суверенітету Словаччини⁹⁴.

Ця проблема постала перед Комісією ще раніше. У січні 1991 року Угорщина і Чехословаччина попросили Комісію дати технічну оцінку впливу проекту на довкілля⁹⁵. Але в травні 1992 року пропозиції члена Комісії Андріссена про створення незалежного комітету технічних фахівців для вирішення конфлікту відхилили. Обидві сторони конфлікту не погоджувалися прийняти остаточні рекомендації комітету⁹⁶.

До осені 1992 року Німеччина зокрема була дуже стурбована розвитком ситуації. Міністр закордонних справ Клаус Кінкель порушив питання на спеціальному саміті Європейської Ради в Бірмінгемі 19 жовтня 1992 року. Він запропонував створити тристоронню комісію для вирішення спору. Через чотири дні у Бонні на зустрічі з чеським міністром закордонних справ Кінкель — від імені Спільноти — підкреслив, що односторонній забір вод Дунаю порушить умови проведення переговорів із Спільнотою, і тоді Спільнота вважатиме обидві країни, що виникли в результаті розпаду Чехословаччини, ненадійними партнерами⁹⁷.

У цей же час до вирішення конфлікту була залучена Комісія. 19 жовтня словацька делегація відвідала уповноваженого з питань охорони навколишнього середовища Карла Ван Маєрта і попросила Спільноту стати посередником у спорі. Ван Маєрт відповів, що Комісія стане посередником у спорі за умови, що переговори будуть технічними, а не політичними. Роблячи акцент на менш емоційно забарвлені технічні питання, Комісія намагалася деполітизувати спір⁹⁸. Офіційні особи Комісії також мали брати участь у тристоронньому комітеті разом із чехословацькими і угорськими експертами, який вивчатиме економічні й екологічні наслідки проекту⁹⁹. Країни-члени виявляли чимале бажання передати провідну роль у вирішенні цієї досить запутаної проблеми Комісії: Комісія була нейтральною стороною і, тим самим, могла стати ефективним посередником.

Делегацію Комісії очолював Пабло Бенавідес Салас, глава східноєвропейського підрозділу ГД I (пізніше ГД IA). Бенавідес здобув значну свободу дій у посередництві між сторонами спору; країни-члени не втручалися в роботу Комісії, хоча Бенавідес регулярно зустрічався з неофіційною «групою радників», що складалася з офіційних осіб Постійних представництв.

Починаючи з 21 жовтня, Комісія виступала в ролі приймаючої сторони на переговорах з чехословацькою та угорською делегаціями¹⁰⁰. Проте наступного дня переговори припинилися, і Угорщина заявила, що вона клопотатиме про застосування надзвичайних процедур НБСЄ. 24 жовтня словацька державна будівельна компанія заблокувала річку, викликавши гнівну реакцію з боку Угорщини,

тим самим поставивши під сумнів майбутню співпрацю в рамках Вишеградської групи. Через два дні Кінкель застеріг сторони від поспішних рішень, мабуть, маючи на увазі дії Словаччини. Він заявив, що це може негативно позначитися на бажанні Комісії надавати економічну допомогу¹⁰¹.

Цей спір затьмарив усі інші питання на саміті між Делором, Мейджором та Вишеградською групою в Лондоні 28 жовтня. Комісія та представники Угорщини і Словаччини вели закулісні і, схоже, успішні переговори. Угорщина і Словаччина підписали попередню угоду: роботи з будівництва дамби будуть припинені, Чехословаччина забезпечить 95 відсотків звичного обсягу води в Дунаї і не вмикатиме турбін плотини в Габчикуво¹⁰². Робоча група з експертів, призначених Комісією та двома країнами, вивчить питання навігації, використання води й захисту довкілля. Якщо угоди не буде досягнуто, спір буде передано до Міжнародного Суду в Гаазі¹⁰³. Однією з причин можливості укладення угоди стало те, що Спільнота суворо попередила сторони, що її відносини з ними можуть погіршитися в разі ескалації спору¹⁰⁴.

Проте Чехословаччина продовжувала відводити воду, практично спорожняючи Дунай уздовж угорсько-словацького кордону. 6 листопада робоча група експертів запропонувала Чехословаччині припинити роботи на дамбі до 21 листопада (що й було зроблено)¹⁰⁵.

Цей спір порушив добрі відносини всередині Вишеградської групи. Один польський міністр заявив, що підписання Вишеградської угоди про вільну торгівлю, заплановане на 3 листопада, відкладається через розпад Чехословаччини й напруженість довкола дамби¹⁰⁶.

27 листопада Бенавідес виступив як приймаюча сторона на зустрічі в Брюсселі з високопосадовцями Чехословаччини й Угорщини щодо обговорення доповіді робочої групи. Обидві сторони погодилися виконувати рішення лондонського саміту і передати вирішення спору до МС ООН. Вони також погодилися продовжувати обговорення пропозиції Комісії про вирішення спору. Дунайський обхідний канал залишатиметься судноплавним протягом усього року й живитиме електростанцію в Габчикуво, яка включатиметься тільки для прогнієх випробувань¹⁰⁷.

На початку січня 1993 року Угорщина звинуватила Словаччину — тепер незалежну державу — у використанні турбін дамби в Габчикуво й поверненні тільки 25, а не 95 відсотків дунайських вод назад у річку¹⁰⁸. 5 лютого угорсько-словацькі переговори про використання води провалилися. Зустріч з Комісією була відкладена до 16 лютого. Здавалося, обидві сторони стали ще більш жорсткими у своїх позиціях¹⁰⁹. Зустріч у Брюсселі 16—17 лютого 1993 року між словацьким та угорським міністрами закордонних

справ і членом Комісії ван ден Бруком залишила спір невирішеним. Обидві сторони не погоджувалися передавати спір до МС ООН: Словацьчина заявляла, що спочатку має бути вирішене питання державної спадкоємності¹¹⁰.

Після цього на сторони було вчинено досить значний тиск. 24 і 25 лютого словацький прем'єр-міністр Мечар зустрічався з Делором, Брітаном і ван ден Бруком у Брюсселі для обговорення ситуації довкола дамби¹¹¹. Бенавідес відвідав Словацьчину і Угорщину на початку березня, але не зміг досягти згоди про передачу спору до МС ООН або про схему тимчасового використання дунайських вод¹¹². 12 березня ЄП закликав до передачі спору до МС ООН і до скорішого розв'язання проблеми використання вод¹¹³. У період з 15 по 19 березня ван ден Брук зустрічався з угорським президентом та прем'єр-міністром і словацьким президентом та прем'єр-міністром¹¹⁴.

Нарешті, після ще однієї зустрічі, організованої Спільнотою 7 квітня 1993 року, на якій головував ван ден Брук, міністри закордонних справ Угорщини і Словацьчини погодилися передати спір на вирішення МС ООН, хоча вони і не згодилися із запропонованою схемою використання водних ресурсів¹¹⁵. У липні 1993 року Угорщина і Словацьчина передали спір на розгляд МС ООН. Це значною мірою ослабило напруженість, і обидві сторони погодилися продовжувати працювати над схемою використання водних ресурсів за посередництва Комісії¹¹⁶. Успіх у переконанні двох країн передати спір на розгляд МС ООН вважається тепер прецедентом. Проте відносини між цими двома країнами дуже далекі від теплих, і досягнення остаточного вирішення спору довкола дамби не обіцяє бути легким.

Габріель Мунуера вважає, що «основним чинником стримування сторін у конфлікті був їх обопільний інтерес у вступі до Європейського Союзу... Ні Братислава, ні Будапешт не могли дозволити собі поставити під загрозу своє привілейоване становище нездатністю розв'язати проблему прав меншин і спір довкола габчиково-нагімарського проекту»¹¹⁷. Таким чином, Спільнота може застосовувати свої важелі впливу на сторони, що вона і зробила на лондонському саміті в жовтні 1992 року.

Проте Мунуера заявляє, що багато чого можна було б зробити раніше, якби Спільнота раніше усвідомила потенційну небезпеку ескалації конфлікту¹¹⁸. Спільнота почала брати участь у конфлікті тільки після наполягання сторін конфлікту та Німеччини (чия стурбованість теж виникла відносно пізно). Цей приклад демонструє необхідність СЗБП займатися плануванням і мати у своєму складі підрозділ раннього попередження (як передбачено Амстердамською угодою), щоб мати попередження про те, що спори виходять за певні межі.

7.3.4. ПАКТ ПРО СТАБІЛЬНІСТЬ

Оскільки югославська криза послужила дуже яскравим нагадуванням про існування величезних проблем, що залишилися після падіння комунізму, тодішній прем'єр-міністр Франції Едуар Баладур виступив із пропозицією спробувати попередити виникнення подібних криз в інших східноєвропейських країнах. 15 квітня 1993 року він запропонував укласти договір про гарантію стабільності й миру в Європі, який збирався представити іншим країнам-членам¹¹⁹. На франко-німецькому саміті 2 червня Коль підтримав план Баладура, хоча Німеччину турбувало, що він спрямований на недопущення східноєвропейських країн до ЄС¹²⁰. Ця пропозиція була внесена незадовго до копенгагенського саміту, коли Європейська Рада погодилася із розширенням і включенням до свого складу країн Східної Європи. Може, це й була спроба відкласти розширення, але пропозиція також враховувала обґрунтовану стурбованість з приводу конфліктів між майбутніми країнами-членами і послужила б додатковим мотивом проголосити принципи й завдання (регіональна співпраця, захист прав меншин), уже зазначені Спільнотою. Більше того, ця пропозиція дала б ще одну можливість Франції виконувати провідну роль у проведенні Остполітики Спільноти, оскільки ставало ясно, що Німеччина та Сполучене Королівство «переможуть» у дискусії з питання розширення.

9 червня Франція підготувала проект плану, над яким у тісній співпраці працювали Баладур і Міттеран. Пакт про стабільність у Європі мав стати прикладом профілактичної дипломатії. Передбачалося, що він буде ефективнішим, ніж НВСЄ, оскільки більш обмежена група країн може виступити з твердішими зобов'язаннями щодо безпеки. Можливість членства в ЄС буде запропонована тільки тим державам, які змогли залагодити проблеми, що можуть загрожувати європейській безпеці, шляхом укладення угод про добросусідські відносини. Франція заявила, що такі угоди можуть спричинити незначні зміни кордонів, які повинні будуть затверджуватися конференцією¹²¹.

Для Баладура ця ініціатива означала поставити Спільноту в центр нового політичного устрою і нової схеми безпеки в Європі, а також надати ЄС можливість щось зробити в межах СЗВП¹²². Але спочатку ця ініціатива піддалася критиці. Можливість перегляду кордонів викликала особливу стурбованість. Польща, Чеська Республіка, Румунія і Болгарія заявили, що можливість відновлення спорів про кордони і права меншин є однією з причин, з яких вони сумніваються в доцільності такої ідеї. Деякі в Спільноті побачили в цій ініціативі спробу Франції задовольнити свої внутрішні політичні інтереси¹²³. Це була заявка Франції на підрив НВСЄ і, тим самим, участі

США в європейських справах¹²⁴. Багато східноєвропейських країн відчували, що країнам — членам Спільноти потрібно було розв'язувати свої власні проблеми з національними меншинами і з кордонами¹²⁵. Проте Угорщина підтримала план, оскільки велика кількість етнічних угорців проживала в сусідніх державах¹²⁶.

Пропозиція Франції стосовно Пакту про стабільність у Європі була представлена на копенгагенському саміті 21—22 червня 1993 року. Пакт повинен був надати східноєвропейським країнам форум, на якому залагоджувалися б потенційні джерела конфліктів. Спільнота мала «розглядати можливість вступу нових держав тільки в тому разі, якщо ці держави зможуть залагодити, в рамках підготовчої конференції, проблеми, які можуть загрожувати стабільності в Європі»¹²⁷.

Незважаючи на застереження, Європейська Рада в Копенгагені попросила Раду вивчити пропозицію та звітувати в грудні¹²⁸. Було зростаюче усвідомлення того, що Пакт буде корисний для того, щоб чинити тиск на Угорщину, Словаччину і Румунію (особливо) з метою досягнення угод про права національних меншин.

На своєму липневому засіданні Рада створила робочу групу на високому рівні для підготовки доповіді про Пакт¹²⁹. У жовтні міністри закордонних справ затвердили графік роботи робочої групи і запропонували процедуру роботи¹³⁰. На своєму спеціальному засіданні 29 жовтня 1993 року Європейська Рада закликала привітати набрання чинності Маастрихтською угодою і заявила, що Пакт буде однією з перших спільних дій СЗБП¹³¹.

6 грудня Рада із загальних питань коротко обговорила Пакт. Деякі країни-члени хотіли, щоб у ньому брали участь усі країни НБСЕ; інші, включаючи Францію, віддавали перевагу більш обмеженій кількості країн. Проте сформувався консенсус щодо обмеження тільки шістьма (на той момент) асоційованими членами ЄС та трьома Балтійськими республіками (ще не асоційованими членами)¹³². Словенія, втягнута в спір з Італією стосовно дотримання прав національних меншин, не була включена¹³³. Албанія, де проблема дотримання прав меншин потенційно була дуже небезпечною (а також джерелом спорів з Грецією), також не була включена, як вважається, внаслідок того, що вона значно відставала від інших у проведенні реформ та встановленні тісних зв'язків із ЄС¹³⁴. Це, звичайно ж, означало, що Пакт залишався не спірним, і всі країни-члени могли приєднуватися до нього з більшим або меншим ентузіазмом.

У грудні Рада представила свою пропозицію щодо Пакту на Європейській Раді в Брюсселі. Ставилось завдання «робити внесок у стабільність шляхом запобігання напруженості та потенційним конфліктам у Європі; він не стосується країн, що знаходяться у від-

критому конфлікту; він призначений для стимулювання добросусідських відносин і для зміцнення кордонів держав та розв'язання проблем національних меншин, які виникають...»¹³⁵

Міністри закордонних справ запропонували, щоб цей проект був спрямований на ті східноєвропейські країни, що є перспективними членами, «відносно яких Союз має нагоду з більшою ефективністю здійснювати свій вплив»: шість асоційованих членів і три Балтійські республіки¹³⁶. Інавгураційна конференція встановить багатосторонні круглі столи на додаток до двосторонніх обговорень. Головною роллю ЄС буде стимулювання укладення сторонами добросусідських угод, що стосуються проблеми національних меншин і кордонів, та встановлення схем регіональної співпраці. Завершальна конференція ратифікує всі укладені угоди і направить Пакт до НБСЕ, яка виконуватиме роль поручителя. На відміну від початкових пропозицій Франції, у доповіді Ради не згадувалася можливість перегляду кордонів, і участь у Пакті не була умовою здобуття членства в ЄС.

Європейська Рада затвердила доповідь і закликала провести інавгураційну конференцію в Парижі у квітні 1994 року. Вона доручила Раді реалізувати ініціативу у вигляді спільної дії¹³⁷. 20 грудня Рада затвердила спільну дію, за якою ЄС мав скликати інавгураційну конференцію¹³⁸. Франція, у співпраці з головною в Раді Грецією, мала організувати конференцію як приймаюча сторона¹³⁹. У зв'язку з цим підрозділ СЗБП та Франція виконали велику частину роботи за Пактом¹⁴⁰.

Інавгураційна конференція відбувалася 26—27 травня 1994 року в Парижі. «Безпосередньо брали участь» дев'ять країн (три Балтійські республіки і шість асоційованих членів), але інші члени НБСЕ та міжнародні організації були присутніми як спостерігачі. Учасники заявили: «Нашою метою є спонукати ті країни, які ще не уклали угод про співпрацю та добросусідство, що включають положення про дотримання прав меншин і кордони, зробити це...»¹⁴¹

Конференція погодилася організувати два регіональні круглі столи для Балтійського регіону (включаючи Балтійські республіки і Польщу) і для інших східноєвропейських держав (включаючи Польщу), головувати на яких буде ЄС¹⁴². Круглі столи мали визначити проекти розвитку добросусідських відносин у таких сферах, як регіональна транснаціональна співпраця, в питаннях, що стосуються дотримання прав меншин, культурного й економічного співробітництва, а також у сфері охорони довкілля¹⁴³. Сусідні або інші країни, а також міжнародні організації, можуть приєднатися до дев'яти країн, що «безпосередньо беруть участь», за круглими столами. Словенію запросили сісти за східноєвропейський круглий стіл, брали участь також Беларусь, Молдова, Туреччина й Україна¹⁴⁴. ЄС пере-

конав Росію, яка спочатку вагалася, взяти участь у роботі Балтійського круглого столу¹⁴⁵.

Головуючий у ЄС, а також іноді й тройка, відвідували деякі столиці для підтримки Пакту та стимулювання співпраці й проведення двосторонніх переговорів¹⁴⁶. Увага була спрямована на складні проблеми угорських меншин у Словаччині й Румунії та російських меншин у Балтійських республіках. Тройка відвідала Балтійські республіки в липні 1994 року, а Румунію, Угорщину і Словаччину восени, щоб підштовхнути їх до укладення угод¹⁴⁷.

ЄС постійно підкреслював необхідність регіональної співпраці на додаток до проведення двосторонніх переговорів. У своєму червневому 1994 року рішенні продовжувати спільну дію, Рада попросила Комісію вжити відповідних економічних заходів для сприяння виконанню завдань Пакту. Додаток до Пакту містить список конкретних «добросусідських» проектів, підтримуваних ЄС, таких, як вивчення мов і регіональне економічне співробітництво. Цей список включає заходи, що вже фінансуються програмою ФАРЕ (в обсязі 200 млн екю), і проекти, що знаходяться в стадії вивчення (в обсязі 60 млн екю)¹⁴⁸.

Пакт, що складається з декларації та угод, включених учасниками, був прийнятий членами ОБСЄ (раніше НБСЄ)¹⁴⁹ 20—21 березня 1995 року. Завершальна конференція відбулася в Парижі (Франція головувала в Раді)¹⁵⁰. Подія не мала великого резонансу, принаймні, в засобах масової інформації, що, мабуть, відображало скромні досягнення Пакту.

Декларація Пакту свідчила: «Ми націлені на об'єднання наших зусиль для забезпечення стабільності в Європі. Стабільна Європа — це Європа, в якій народи на демократичній основі виражають свою волю, в якій дотримуються права людини, включаючи права тих людей, які належать до національних меншин, в якій рівноправні й суверенні держави співпрацюють одна з одною і розвивають між собою добросусідські відносини»¹⁵¹.

Понад 100 угод (між дев'ятьма країнами, що безпосередньо брали участь, і між ними та іншими учасниками) були додані до Пакту. Більшість із них була укладена перед інавгураційною конференцією, включаючи декілька важливих, таких, як угода 1991 року про дотримання прав меншин між Угорщиною та Україною, договір 1992 року, що підтверджує закріплення польсько-німецького кордону, договір 1992 року про дружбу між Чеською Республікою і Словаччиною, та польсько-литовський договір, укладений за місяць до відкриття інавгураційної конференції (26 квітня 1994 року).

Угорсько-словацький договір був узгоджений 19 березня 1995 року, за день до скликання завершальної конференції. Він включає рекомендацію Ради Європи надати національним меншинам авто-

номію, в якій вони становитимуть більшість, і в якій дотримуватиметься принцип непорушності кордонів¹⁵². Угорщина ратифікувала цю угоду протягом літа, але Словаччина тільки в березні 1996 року¹⁵³. Відносини, щоправда, суттєво не поліпшились, оскільки Угорщину турбувала можливість неприйняття Словаччиною закону про використання мов національних меншин¹⁵⁴.

У ході підготовки Пакту ЄС безуспішно намагався переконати Румунію та Угорщину укласти договір про дружбу, в якому будуть положення про дотримання прав меншин. Румунія побоювалася, що включення положень про права меншин дасть надто велику автономію етнічним угорцям і призведе до ще більшої хвилі вимог про самовизначення¹⁵⁵. Проте 16 вересня 1996 року вони підписали договір, що включає рекомендацію Ради Європи з питання меншин, але що виключає надання територіальної автономії угорській меншині в Румунії. Пакт не включає угоди про добросусідські відносини між Росією і Естонією або Латвією.

ОБСЄ повинна стежити за виконанням Пакту. У разі розбіжностей з приводу виконання угод, що включені в Пакт, учасники Пакту можуть звертатися до процедур ОБСЄ для запобігання конфліктам і мирного врегулювання спорів.

Немає впевненості, що для виконання завдань ЄС була необхідна велика конференція. ЄС міг, наприклад, заохочувати країни до співпраці в рамках НБСЄ. У цьому значенні Пакт, схоже, більше був потрібен для того, щоб дати СЗБП зробити щось (під керівництвом Франції) потенційно успішне, на відміну від безуспішних спроб стосовно колишньої Югославії. Відносно мала кількість угод, укладених у ході підготовки Пакту, може служити ознакою того, що або завдання Пакту не були виконані в повному обсязі, або він не був потрібен, оскільки більшість учасників ще до Пакту уклала угоди про добросусідські відносини.

Проте це не зменшує важливості принесення публічних клятв дотримуватися певних принципів і визнання того, що регіональна співпраця та добросусідські відносини є важливими для всіх європейських держав. Пакт також допоміг примусити деяких асоційованих членів (Угорщину, Румунію і Словаччину зокрема) укласти угоди зі своїми сусідами. Пакт часто згадується як одне з рідкісних досягнень СЗБП.

Успіх Пакту залежить від ефективності умов, що висуваються, для розширення ЄС. Учасники згодилися з планом, оскільки вони вважали його за необхідну умову членства в ЄС. Як заявив міністр європейських справ Франції Алан Ламасур, «жодна країна, що не вирішила конфліктів з приводу кордонів або дотримання прав меншин, не зможе стати членом»¹⁵⁶. А в «Програмі 2000» ясно сказано: «Розширення не означає імпортування конфліктів з приводу кордо-

нів... Комісія вважає, що перед вступом країни-кандидати повинні зробити все для вирішення всіх незавершених спорів між собою або між ними та третіми країнами»¹⁵⁷.

Висновки

Спільнота (а потім Союз) стала значно активнішим у справі запобігання конфліктам, намагаючись зменшити джерела небезпеки в Східній Європі, беручи участь як посередник на переговорах і стимулюючи регіональну співпрацю. Майбутнє покаже, чи допоможе це запобігати конфліктам, і чи зможе Союз вважатися головним суб'єктом, відповідальним за це. Відсутність конфліктів не обов'язково означає, що запобіжні заходи були успішними, адже сторони могли і не мати намірів загострювати конфлікти (хоча спори можуть виходити за мирні рамки внаслідок непередбачених обставин). Європейському Союзу було непросто переконати асоційованих членів співпрацювати один з одним, й існують очевидні проблеми в тому, щоб переконати Словаччину йти шляхом глибшої демократизації. Розширення може загострити ці проблеми. Проте зусилля Союзу у відверненні конфліктів дійсно зробили свій внесок у забезпечення стабільнішої і безпечнішої обстановки в Східній Європі.

Ініціативи ЄС ясно відображають його власний досвід, підкреслюючи, зокрема, необхідність регіональної співпраці і діалогу. Його спроби запобігати конфліктам меншою мірою є результатом конкретних вимог до дії з боку зовнішніх суб'єктів і більшою мірою — результатом визнання Європейським Союзом того факту, що він повинен брати на себе велику відповідальність у справі запобігання конфліктам. У нього є можливості для роботи з внутрішніми й зовнішніми джерелами конфліктів і для стимулювання процесів демократизації та економічного розвитку (і набагато менше можливостей приборкати конфлікти, що вже виникли). Висунення умов для членства в Євросоюзі вже дає йому можливість впливати на країни Східної Європи. Усвідомлюючи це, країни-члени працювали в рамках Спільноти/Союзу, намагаючись запобігати конфліктам і забезпечити безпеку в Східній Європі, оскільки в ЄС система важелів значно ефективніша, ніж в окремих його членів.

8

Пояснення принципів творення зовнішньополітичного курсу стосовно Східної Європи

У кінці 1980-х Спільнота/Союз сформулювала й почала реалізацію спільної і послідовної політики стосовно Східної Європи. Країни-члени й інституції Спільноти погодилися, що головним завданням є підтримка економічних і політичних перетворень у країнах Східної Європи і, тим самим, забезпечення безпеки. Щоб досягти цієї мети було ухвалено низку важливих рішень (найважливіше — про розширення), а для їх виконання мобілізовано безліч різних національних і колективних ресурсів.

Політика Спільноти/Союзу була великою мірою спрямована на безпеку. Вже в ході холодної війни чітко позначився взаємозв'язок між безпекою та економічними відносинами зі Східною Європою — частково тому, що США наполягали, що існував негативний зв'язок, але також і тому, що існувала сильна віра (особливо в Західній Німеччині), що торгівля й розширення контактів сприятливо вплинуть на політичну та економічну лібералізацію в Східній Європі і тим самим підвищать безпеку в Західній Європі (див. розділ 2). Але оскільки торгові відносини зі Східною Європою були важливими з політичної точки зору, країни-члени хотіли зберегти контроль над ними (незважаючи на те, що обсяг торгівлі був дуже незначним). Питаннями воєнної безпеки займалися в НАТО. Непростий зв'язок між економікою і безпекою — це саме те, що обмежувало відносини Спільноти зі Східною Європою в роки холодної війни.

Коли комунізм зазнав краху, цей взаємозв'язок став навіть більш явним і перетворився у «функціональний перетин» між зовнішньоекономічними відносинами і зовнішньою політикою, що знайшло відображення в активній співпраці між Спільнотою, ЄПС і СЗБП. Як відзначив Девід Б'юкен: «Питання безпеки й економіки нерозривно переплелися через те, що колишні супротивники Спільноти у Східній Європі просили тепер у Брюсселя допомоги і налагодження торгових відносин»¹.

Щоб створити безпеку в Європі, було конче потрібно забезпечити успіх перехідного процесу в Східній Європі. Провал політичних і економічних реформ міг призвести до цілої низки загроз для безпеки. «Безпека» у світі після холодної війни набула ширшого значення, ніж воєнна безпека: загрози для безпеки могли виникнути з низки джерел, включаючи етнічні проблеми, порушення прав людини і економічні втрати². Щоб підтримати демократизацію й економічну реформу та запобігти конфліктам, Спільнота/Союз мала у своєму розпорядженні цивільні інструменти (включаючи торгівлю, допомогу і можливе членство), часто використовувані на основі висунення умов. Точка зору про те, що зміцнення зв'язків зі східноєвропейськими країнами сприятливо позначиться на проведенні реформ і посиленні безпеки, все ще впливала на ухвалення політичних рішень, але стикалася (іноді досить сильно) з новим наголосом на висунення умов.

Союз допоміг встановити безпеку і стабільність у Східній Європі. Його програми допомоги надали можливість східноєвропейським країнам провести економічні й політичні реформи. Союз був важливим, хоча й не єдиним джерелом зовнішнього тиску щодо проведення економічних і політичних реформ та дотримання добросусідської поведінки. Він став фокусовою точкою для тих східноєвропейських країн, головний зовнішньополітичний пріоритет яких полягає у членстві в ЄС. Членство в НАТО також є одним із важливих пріоритетів, але східноєвропейські країни вважають, що членство в НАТО недостатнє для гарантії їхньої безпеки: тільки членство в ЄС забезпечить економічне процвітання та зміцнення демократії, необхідні для довгострокової безпеки і стабільності³.

Проте існує ризик того, що розширення стане дестабілізаційним для ЄС, для країн, що приєдналися, і для країн, які протягом короткого або тривалого періоду ще не будуть членами. Але зараз не реальне розширення є дестабілізуючим чинником, а розширення очікуване. Існують кроки, які потрібно зробити, щоб звести до мінімуму ризик дестабілізації: Союз мав провести фундаментальні реформи, нові країни-члени мусять добре підготуватися до членства, і зв'язки з виключеними країнами повинні зміцнюватися. Сам факт таких кроків допоможе визначити, чи продовжуватиме ЄС позитивно впливати на безпеку і стабільність у Європі.

Багато спостерігачів стверджували, що Союз недостатньо зробив у Східній Європі: він мав розробити «План Маршала» для Східної Європи⁴, дозволити ввезення більшої кількості «специфічної» східноєвропейської продукції і, найголовніше, — раніше ухвалити рішення про включення східноєвропейських країн та встановити конкретну дату вступу (більш ранню, ніж поточний план — 2002 рік для першої фази), а також зробити необхідні кроки для реформування Союзу в процесі підготовки до розширення.

Не існувало загальної згоди з питання надання великих обсягів допомоги Східній Європі — частково через сумніви щодо її вартості, але частково через те, що дівість допомоги не могла бути гарантована, коли економіки країн Східної Європи контролювалися, в основному, державою⁵. Жодна країна-член, окрім Німеччини, не надала допомоги більше, ніж ЄС (див. табл. 4.1). Бюджет ФАРЕ істотно збільшився з моменту створення програми, яка реформувалась у міру висловлення критики на її адресу, хоча багато чого ще можна було зробити для її вдосконалення. Приватні інвестиції також повинні були сприяти економічному зростанню, але їх можна було залучити до Східної Європи тільки після проведення в ній необхідних реформ (на що й була спрямована допомога).

Торгівля в «специфічних» секторах була особливо важким питанням. Суперечки всередині ЄС з приводу поступок, особливо в період проведення переговорів про укладення Європейських угод, створювали враження, що країни-члени грали на скрипках, коли горів Рим. Але вражає те, наскільки часто країни-члени зазнавали тиску йти на компроміси: від укладення угод про торгівлю і співпрацю та зняття кількісних обмежень до укладення Європейських угод і рішення Європейської Ради в Копенгагені про прискорення процесу торгової лібералізації. Велика частина торгівлі між Східною Європою і ЄС зараз лібералізована.

Рішення про розширення ЄС були недостатньо швидко прийняті, на думку багатьох спостерігачів і, безумовно, на думку східноєвропейських країн⁶. Але рано дана обіцянка швидкого прийняття наприклад Словаччини (або навіть Болгарії і Румунії, до того, як там були проведені суттєві зміни), має, безперечно, нерозумний вигляд, виходячи з перспективи кінця 1990-х. Мало підстав вважати, що реформи почали б відбуватися швидше (якщо взагалі продовжували б відбуватися) в цих країнах, якби їх швидко інтегрували в Спільноту (проблеми Східної Німеччини служать яскравим застереженням проти швидкої інтеграції). Умовна обіцянка можливого розширення ЄС була найголовнішим зовнішнім джерелом тиску, спрямованого на проведення реформ і встановлення добросусідських відносин; цей важіль перестав би діяти, якби всім східноєвропейським країнам гарантувався вступ до певної дати. Для проведення реформ необхідна і внутрішня підтримка.

Беручи до уваги значні наслідки розширення для Союзу, самих східноєвропейських країн і Європи в цілому, не дивно, що потрібен був час, аби досягти консенсусу в Спільноті з питання розширення. Насправді вражає те, що копенгагенське рішення було ухвалене менш ніж через чотири роки після падіння Берлінської стіни, хоча процес реформування в країнах Східної Європи був далекий від завершення, і їх інтеграція в ЄС буде дуже складною. І, беручи до

уваги наслідки розширення, повільнішому і поступовому процесу буде надано перевагу. Країни Східної Європи хочуть приєднатися до Союзу, оскільки він стане гарантом процвітання, демократії і безпеки. Розширений Союз, що нездатний виконати ці очікування, навряд чи є метою, хоча таке може трапитися, якщо управління процесом не здійснюватиметься належним чином.

ЕС, може, і не задовольнив своїх зовнішніх «вимагачів» або критиків, але всі ухвалені рішення є важливими самі по собі. Політика, яка була сформульована і реалізована країнами-членами та інституціями ЕС, без сумніву, є наймасштабнішою зовнішньою політикою ЕС до нинішнього моменту, і завдяки їй були створені важливі прецеденти.

У решті частини даного розділу більш глибоко будуть розглянуті причини того, чому Європейська Спільнота/Союз дійшла згоди про зовнішньополітичний курс щодо Східної Європи. У наступних чотирьох підрозділах міститься перегляд питань, порушених у розділі 1, і виводяться теоретичні наслідки відповідей на ці питання. Хто були головними дійовими особами у творенні зовнішньополітичного курсу? Як вони ухвалювали рішення? Чи була політика стратегічною чи поетапною? Якою була роль внутрішніх чинників і зовнішнього тиску?

8.1. Хто були головними дійовими особами?

Очевидно, що країни-члени були головними дійовими особами в розробці політики стосовно Східної Європи: інакше й бути не могло. Але примітним є те, що багато країн-членів виконували важливу роль: вироблена в результаті політика не була німецькою або франко-німецькою лінією, затвердженою ЄС. У різний час різні країни виконували роль лідера, демонструючи міру, якою країни-члени розділяли точку зору про те, що ЄС повинен формулювати і реалізовувати спільну зовнішню політику стосовно Східної Європи. Зокрема, Бельгія (у 1988—1989 роках), Франція, Німеччина, Сполучене Королівство і Італія (разом і окремо) були досить активними у висуненні спільних ініціатив.

Німеччина, безумовно, була головною дійовою особою процесу вироблення політичного курсу: її географічне положення саме по собі диктує її стурбованість питаннями стабільності й безпеки в Східній Європі. Вона надає найбільший обсяг допомоги (див. табл. 4.1) і є найбільшим торговим партнером країн Східної Європи (див. табл. 8.1). Підтримка Німеччиною спільних ініціатив (таких, як структуровані відносини і Пакт про стабільність) та розширення була вирішальною, але Німеччина не завжди керувала процесом творен-

Таблиця 8.1

Торгові партнери, 1993 рік (% торгівлі Спільноти з Болгарією, Чеською Республікою, Угорщиною, Польщею, Румунією і Словаччиною)

Частка загального імпорту Спільноти із Східної Європи

Німеччина	58
Італія	13
Франція	8
Сполучене Королівство	6
Нідерланди	6

Частка загального імпорту Спільноти із Східної Європи (постачальники)

Польща	38
Чеська Республіка	24
Угорщина	20
Румунія	8
Словаччина	6
Болгарія	5

Частка загального експорту Спільноти до Східної Європи

Німеччина	53
Італія	14
Франція	8
Нідерланди	7
Сполучене Королівство	7

Головні отримувачі експорту Спільноти до Східної Європи

Польща	38
Чеська Республіка	24
Угорщина	19
Румунія	9
Болгарія	5
Словаччина	5

Джерело: Eurostat, Rapid Reports, no 11, 1994.

ня політичного курсу, і не завжди громадськість інших держав приймала її точку зору. Сполучене Королівство також рано почало підтримувати розширення (якщо воно не було пов'язане з поглибленням). Німеччина вважала б за краще, якби на першому етапі ЄС розширився б на три країни, але Комісія (або більша її частина) та інші країни-члени (зокрема Італія й скандинавські країни) досягли успіху, висунувши пропозицію про більшу кількість країн, що включаються до складу ЄС на першому етапі⁷. Частково, причина активності інших дійових осіб у процесі творення політики полягає в тому, що вони прагнули зрівноважити потенційне домінування Німеччини в регіоні; Німеччина також прагнула знаходитися «під дахом» Спільноти/Союзу, що приводило до необхідності йти на компроміси.

Головування в Раді було особливо важливим для процесу укладення угод і започаткування нових ініціатив. Франція та Ірландія виступали з ініціативою скликання спеціальних засідань Європейської Ради для обговорення подій у Східній Європі в листопаді 1989 року і квітні 1990 року. Головування Нідерландів допомогло укла-

денню перших трьох Європейських угод. Головування Британії привело до встановлення політичного діалогу з Вишеградською групою восени 1992 року. Данія відіграла важливу роль у просуванні рішень Копенгагенської Європейської Ради. Головування Німеччини восени 1994 року привело до впровадження структурованих відносин.

Якщо розглядати уряди країн-членів, то міністри закордонних справ (та їх офіційні особи), зокрема, брали дуже активну участь практично у всіх аспектах політики («картель еліт» за термінологією конесоціації). Навіть до Маастрихту «Рада» діяла одночасно з Радою із загальних питань і зборами міністрів закордонних справ у рамках ЄПС. Рішення про торгівлю і допомогу ухвалювалися міністрами закордонних справ у контексті загальної зовнішньої політики стосовно Східної Європи. Проте глави держав або урядів також виконували видатну роль у Європейській Раді (органі, який був створений для забезпечення послідовності в різних структурах розробки політичного курсу). Наприклад, вони ухвалювали або затверджували важливі рішення про розширення. Зміни в урядах або міністерствах не призводили до різких змін у політиці: наприклад, хоча президент Франції Ширак став прихильником розширення, його попередник Міттеран перший змінив своє ставлення на користь розширення⁸.

Країни-члени були не єдиними головними дійовими особами. Унікальною мірою Комісія також була залучена до творення політичного курсу стосовно країн Східної Європи. Є два чудових аспекти їхньої ролі. Перший — Комісія була дуже активною в регіоні, де її раніше не визнавали, а також у розробці зовнішньополітичного курсу в цілому. Другий — її посередницька роль була критично важливою. У декількох випадках Комісія «вдосконалювала спільний інтерес», домагаючись прийняття рішень, які були більше, ніж найменший спільний знаменник (як це сталося, наприклад, у випадку ухвалення рішень Європейською Радою в Копенгагені про вдосконалення торгових положень Європейських угод). У даному разі роль Комісії збігається з гіпотезами неофункціоналістів.

Функціональне «переливання» дозволило Комісії пробитися до сфер, які раніше знаходилися у віданні ЄПС. Дотримуючись політичного курсу стосовно Східної Європи, вона «дедалі більше розвивала свою роль в радах Політичної співпраці і займала позицію, яка б викликала подив за часів ухвалення Єдиного Європейського Акту. Десять років тому її поведінка вважалася б звичайною ерессю»⁹.

Коли комунізм захитався у Східній Європі, Комісія вже ставала динамічнішою силою і скористалася можливістю вплинути на вироблення цивільної зовнішньої політики. Розширення ролі Спільноти у Східній Європі спричинило зростання ролі Комісії. Разом із Групою двадцяти чотирьох і програмами ФАРЕ вона стала поважною

дійовою особою у своєму власному праві. Комісія також була основним джерелом економічних і політичних ініціатив — від економічної допомоги до ідей Європейської політичної зони та до «Програми 2000».

Східноєвропейські країни цілковито усвідомлювали політичну важливість Комісії (тим самим допомагаючи їй зміцнити свої позиції). Майже щомісяця один із східноєвропейських президентів, прем'єр-міністрів або міністрів закордонних справ відвідував Комісію для обговорення економічних і політичних відносин із Спільнотою/Союзом. Члени Комісії також часто відвідували країни Східної Європи для проведення переговорів з їхніми лідерами. Роль Комісії в посередництві на переговорах про спір з приводу дамби в Габчикова відображала її важливість для сторін спору.

Діяльність Комісії відіграла свою роль у виробленні політики в рамках СЗБП за Маастрихтською угодою, хоча положення цієї угоди не відображають міру участі Комісії у творенні політичного курсу стосовно східноєвропейських країн. Проте динамізм Комісії міг спричинити і негативні наслідки. Країни-члени тепер були більш рішучі в контролі позиції Комісії, наприклад, у СЗБП. Президент Комісії Жак Сантер не мав таких особистих якостей, мережі або становища, які допомогли Делору успішно розвивати роль Комісії, але в реалізації «Програми 2000» і нової передвступної стратегії Комісія продовжуватиме виконувати провідну політичну роль.

Що стосується посередницької ролі Комісії, то вона була дієвою для вдосконалення торгових поступок у Європейських угодах. Згодом Комісія підтримувала вимоги країн Східної Європи про надання подальших поступок у своїх доповідях Лісабонській, Единбурзькій і Копенгагенській Європейським Радам. До грудня 1992 року Комісія підштовхувала Європейську Раду, яка чинила спротив, до визнання перспективи майбутнього повного членства для асоційованих членів. У «Програмі 2000» Комісія закликала до проведення реформи політики і пропонувала почати переговори про членство з п'ятьма асоційованими членами, замість трьох країн Вишеградської групи, які вели перед у здійсненні реформ з-поміж десяти країн — претендентів на вступ.

Пропозиції Комісії зайшли далі, ніж того хотіла більшість країн-членів, які чинили опір, піднімаючи планку будь-якої можливої угоди на вищій рівень, ніж це передбачалося. Намагаючись переконати країни-члени, які опиралися, переглянути свої позиції (а не наполягаючи на найменшому спільному знаменнику), Комісія «вдосконалювала спільний інтерес».

Вражає те, що Комісія (щонайменше, неукomплектований і неорганізований орган) змогла відіграти таку важливу роль у творенні політики. Без сумніву, те, як Делор управляв роботою Комісії (тобто

зверху вниз на відміну від колегіального управління), дуже допомагало, як і використання ним друзів і союзників на стратегічних постах (включаючи Коля і Міттерана)¹⁰. Навіть короточасний (з січня 1993 року до січня 1995 року) розподіл відповідальності за відносини із Східною Європою між двома Генеральними директоратами не ослабило ролі Комісії: це був дуже активний період із пропозиціями для Копенгагенської Європейської Ради і встановленням передвступної стратегії.

Ще одним органом Спільноти, який брав участь у творенні політики, є Європейський Парламент. Але хоча ЄП і стежив за тим, щоб розглядалися певні питання, його роль була досить незначною, що відображало його обмежену владу у сфері зовнішніх відносин. Він висловлював стурбованість станом дотримання прав людини (наприклад, в Румунії) і, як наслідок, гальмував укладення угод. Він також наполягав на збільшенні фінансування програми ФАРЕ і започаткував декілька ініціатив (наукова співпраця, прикордонна співпраця, демократична програма) у межах цієї структури. Але ЄП був більше виконавцем, ніж ініціатором творення політики.

8.2. Як досягалися рішення?

Усі країни-члени погодилися з головним завданням — забезпечити успіх реформам, тим самим сприяючи досягненню добробуту й безпеки у Східній Європі. Однак часом важко було дійти згоди з питання про те, як виконати це завдання. Але ці труднощі вдалося подолати. Угоди, досягнуті на певному етапі, надалі навіть «удосконалювалися».

Країни-члени намагалися сформуванати спільну політику, в якій відображалися їхні прагнення. Прагнення Німеччини «стерти» її кордони з Польщею (за допомогою програми ФАРЕ) частково виникає з бажання полегшити спілкування і зв'язки з етнічними німцями, що мешкають там. Її наголос на дотримання прав людини впливає із стурбованості щодо питання дотримання прав етнічних німців, які проживають в інших країнах Східної Європи¹¹. Спроби Франції підтримувати традиційні зв'язки (і отже, зберігати свій вплив) з Румунією можуть частково пояснити її наполягання на тісніших відносинах між ЄС і Румунією. Стурбованість Італії дотриманням прав етнічних італійців у Словенії і стурбованості Греції дотриманням прав етнічних греків в Албанії перешкоджали розвитку відносин цих країн із ЄС.

Німеччина особливо наполягала на інтеграції в ЄС Чеської Республіки, Угорщини і Польщі (над усе) — з причин безпеки й економіки, та, мабуть, щоб спокутувати минулі гріхи. Швеція була проти

вступу до ЄС країн Вишеградської групи раніше за Балтійські республіки, що являє собою приклад «відцентрового» впливу географічних та історичних зв'язків¹². Франція й інші країни-члени спочатку були взагалі проти розширення, напевно, побоюючись його наслідків для балансу сил усередині Спільноти.

Країни-члени також намагалися обмежити міру вироблення спільної політики: експортно-кредитна політика твердо утримувалася в межах міжурядової співпраці; угоди про добросусідські відносини і співпрацю все ще укладалися на двосторонній основі; і деякі країни-члени скаржилися на роль Спільноти в наданні кредитів для збереження балансу платежів та намагалися порухнути автономію Комісії в розподілі ресурсів ФАРЕ. Вони почали конкурувати за отримання контрактів ФАРЕ і фінансування престижних проектів допомоги.

Країни-члени захищали конкретні економічно зацікавлені групи, блокуючи або затягуючи надання торгових поступок. З боку інших країн-членів виявлялася підтримка цих приводів для занепокоєння: заперечення Португалії проти вільної торгівлі текстильними товарами, здавалося, були достатньо обґрунтованими, щоб укласти угоду про надання додаткової допомоги Спільноти португальським виробникам текстильної продукції. Стурбованість Іспанії питанням імпорту сталеливарної продукції з Болгарії і Румунії не так легко було подолати прихильникам вільної торгівлі внаслідок кризи в сталеливарній промисловості Спільноти. Якщо заперечення не вважалися обґрунтованими, то на країни-члени чинився сильний тиск, наприклад, на Францію у питанні імпорту м'яса за Європейськими угодами.

Проте спроби обмежити або спрямувати політику — ніщо у порівнянні з рівнем спільної політики, узгодженої між країнами-членами, та компромісами, на які країни-члени пішли для досягнення цих угод. Не було сумнівів у тому, що стосовно Східної Європи має бути вироблена спільна політика: ця точка зору була прийнята і активно захищалася.

Часом були необхідні побічні платежі для досягнення угод, як, наприклад, у випадку з допомогою португальським працівникам текстильної промисловості. Іноді пакетні угоди подібного роду уклалися для задоволення потреб країн-членів: південним країнам-членам було надано можливість відігравати важливішу роль у ЄС в Середземноморському регіоні, щоб збалансувати політику ЄС стосовно країн Східної Європи; Пакт про стабільність, запропонований Францією, мав бути ухвалений для того, щоб вона з більшою легкістю згодилася з перспективою розширення. Подібні угоди спричиняли активнішу участь ЄС і велику потребу в ресурсах, що важко поєднати з підходами, основаними на власному інтересі країн-членів.

Стиль, спрямований на розв'язання проблем при виробленні рішень, схоже, краще справляється з виробленням політики стосовно країн Східної Європи, ніж стиль досягнення компромісу на основі взаємних поступок, якому віддають перевагу прихильники міжурядового (та консоціативного) підходів. Ця політика не є серією рішень, прийнятих на основі найменшого спільного знаменника різних національних позицій. Практично при ухваленні всіх рішень країни-члени йшли на поступки: торгові бар'єри знижувалися, а потім знову знижувалися, і так кілька разів; ініціативи одних країн-членів підтримувалися іншими (навіть якщо вони і ставилися до них без особливого ентузіазму); бюджет ФАРЕ був збільшений; перспектива розширення була прийнята і структуровані відносини встановлені.

Процес творення політичного курсу відбувався в ситуації співчутливої взаємозалежності: країни-члени були схильні до вироблення рішень, які мають велику колективну цінність для «проблеми» стимулювання реформ у Східній Європі, навіть за рахунок своїх власних доходів. Більше того, країни-члени йшли на компроміси в ході процесу взаємодії на рівні Спільноти/Союзу. Це служить підтримкою точки зору конструктивістів про те, що пріоритети держави можуть змінюватися в ході такого процесу. Про те, чому країни-члени погоджувалися йти на компроміси при виробленні спільної політики, ми поговоримо в підрозділі 8.4.

8.3. Якою була політика: стратегічною чи поетапною?

Якою мірою ЄС «контролював» політику стосовно Східної Європи? Чи встановлювали порядок денний країни Східної Європи? Чи характеризувався процес творення політики поетапністю, чи ж мав більш стратегічну орієнтацію?

Зрозуміло, що східноєвропейські країни постійно виступали з вимогами. Знову і знову вони висували дедалі більш наполегливі вимоги до Спільноти/Союзу про кращий доступ до ринку, допомогу, політичний діалог, але найбільше — про тверду обіцянку членства й про затвердження графіка прийняття в члени. Колективна реакція призводила до ще більших очікувань. Східноєвропейські країни заперечували проти певних пропозицій, таких, як конфедерація з частковим членством, тим самим обмежуючи можливу реакцію Спільноти/Союзу.

Хоча східноєвропейські країни є «слабкими» державами, їх вимоги спричинили дивовижний резонанс. Частково це було викликано тим, що уряди-реформатори повинні були показати своїм вибор-

цям, що ЄС до них прислухається (ключовий момент, що лежить в основі ініціативи Андреата—Гурда). Настійна потреба «щось зробити» для Східної Європи — в абсолютно новому геополітичному оточенні — також означала, що вимоги Східної Європи мали більше шансів на те, щоб бути почутими. Нагальна необхідність надати допомогу Східній Європі вклала їй в руки можливість впливати на ситуацію.

Рішенню про розширення, прийнятому в червні 1993 року Копенгагенською Європейською Радою, передували місяці тиску з боку східноєвропейських країн про ухвалення декларації членства, протягом яких Спільнота наполягала на тому, що відносини розвиватимуться в рамках Європейських угод. Були побоювання, що відсутність позитивної відповіді на вимоги про членство може призвести до дестабілізації регіону. Можливо, це стало причиною того, що рішення про членство було ухвалене дуже швидко, хоча Спільнота мала б більше продумати питання про розширення і не дозволяти «підштовхнути» себе до його ухвалення. Після ухвалення рішення назад дороги вже не було, особливо беручи до уваги тиск з боку східноєвропейських країн про швидкий початок проведення переговорів щодо членства.

Конкретна стратегія розширення ЄС виникла тільки з появою «Програми 2000» і піддалася критиці з боку країн-членів. Дійсно, відсутність згоди щодо питання про те, як Союз повинен бути реформований, щоб успішно приєднати східноєвропейські країни, дає підставу заявляти, що у Союзу немає довгострокового бачення процесу розширення. До того ж стратегія розширеного ЄС (і його відносин із сусідами), в певному сенсі, неможлива без визначення остаточного кордону ЄС. Однак після такого визначення буде зведена нанівець можливість впливати на ті країни, які будуть виключені за межі ЄС.

З цього погляду Європейська Спільнота/Союз зробила у відповідь серію поетапних кроків: її первинні дії не задовольняли вимог східноєвропейських країн повністю, тому вона була змушена робити подальші кроки, щоб спробувати їх задовольнити (а це вимагало попереднього досягнення домовленості всередині Спільноти/Союзу). Будучи не в змозі задовольнити вимоги про членство відразу, ЄС намагався ухвалювати декілька проміжних рішень, жодне з яких повністю не задовольняло східноєвропейські країни. Зовнішній тиск був головним джерелом політики Спільноти/Союзу. Процес творення політичного курсу характеризувався «розчленованою поетапністю»¹³.

Та все ж Спільнота/Союз не просто певним чином відповідала на вимоги Східної Європи про доступ до ринку, допомогу, діалог та членство: у переході від угод про торгівлю та співпрацю до Пакту

про стабільність вона формувала виразну політику, яка була більше спрямована на досягнення конкретної мети, ніж на просте реагування. Застосовувалася своя власна логіка, хоч би і частково: Спільнота/Союз дбала про свої власні інтереси і часто — за своєю власною ініціативою.

Із закінченням холодної війни Спільнота/Союз почала виконувати провідну роль у Європі і прагнула створити нову європейську «архітектуру», яка відповідала б її інтересам і завданням. Вона стимулювала демократію, захист прав людини й ринкову економіку: це створило б умови для довгострокової стабільності й безпеки в Східній Європі, а отже, — і у Західній Європі. Інструменти, які використовувала Спільнота/Союз для досягнення своїх цілей, змінювалися від торгівлі та допомоги до заходів щодо запобігання конфліктам у міру зміни ситуації в Східній Європі. Застосування різних інструментів не було результатом тільки вимог країн Східної Європи: найчастіше Спільнота/Союз сама винаходила нові інструменти й затверджувала власну точку зору. Ці інструменти взаємопов'язані: ФАРЕ допомагає асоційованим членам задовольнити умови Копенгагена, Пакт про стабільність був адресований потенційним країнам-членам, а в основі передвступної стратегії лежать Європейські угоди.

Ідея концентричних кіл (що відображає ідеї Німеччини, Комісії та Франції) була новою реакцією на внутрішні проблеми (що поглибилися напередодні об'єднання Німеччини) і зовнішні вимоги про тісніші зв'язки. Європейські угоди, що були новим типом угод, повинні були стати структурою розвитку двосторонніх відносин з асоційованими членами. Структуровані відносини змінили стиль відносин, як того хотів ЄС, тоді як асоційовані члени були не дуже задоволені їх різносторонністю. І хоча розширений діалог з питань СЗБП частково був відповіддю на східноєвропейські вимоги про поступову інтеграцію, асоційовані члени рідко виступали з ідеями стосовно використання його можливостей: пропозиції про спільні декларації СЗБП і участь у спільних діях СЗБП виходили від Європейського Союзу.

Сама політика відображає відчуття специфічності та інтересів, що виходять за межі кордонів країн-членів. Наголос на регіональну співпрацю, демократизацію і дотримання прав меншин (що найяскравіше декларується в Пакті про стабільність) відображає стурбованість ЄС і особливе бачення ЄС, основане на його власному досвіді того, як відвернути конфлікти і створити безпеку в регіоні. Умови членства можна розглядати як набір загальних характеристик, які створюють основу для колективної ідентичності. Східноєвропейські країни хотіли «возз'єднатися з Європою», а ЄС визначив, що означає європейська ідентичність.

Висунення умов, звичайно ж, не застосовувалося у відповідь на вимоги східноєвропейських країн. У попередніх контактах Спільноти зі Східною Європою більшість країн-членів дотримувалася погляду, згідно з яким торгівля та тісніші контакти сприятимуть мирним змінам. Та все ж коли деякі країни Східної Європи почали проводити у себе реформи, Спільнота почала застосовувати принцип висунення умов, щоб використовувати свої цивільні інструменти для створення основ безпеки і стабільності в Європі. Висунення умов при прийнятті в члени дало ЄС можливість використовувати свій значний вплив на стимулювання реформ і запобігання конфліктам у Східній Європі.

Але норма щодо висунення умов, яка стала розвиватися, вступила у конфронтацію із старою точкою зору про те, що інтеграція є найкращим способом забезпечення стабільності та безпеки в Східній Європі. Обидві точки зору відображають колективні інтереси і досвід, але питання це часто виникало в ході дискусій про відносини зі східноєвропейськими країнами і продовжує виникати у зв'язку із ступінчастим розширенням.

Велику підтримку розширення дістало всередині самої Спільноти/Союзу. Існувала загальноприйнята думка про його «історичну необхідність». Питання про розширення було порушене на обговореннях у Європейській Спільноті ще восени 1989 року. Німеччина довгий час стверджувала, що розширення на схід сприятиме стабілізації регіону та зміцнить там демократичні й економічні перетворення¹⁴. Сполучене Королівство повністю погоджувалося (хоча ще й тому, що розширення могло мати подвійну перевагу уповільнення інтеграції). Прихильники розширення могли вказувати на силу зовнішніх вимог, щоб переконати тих, хто сумнівається, але підтримка розширення не виникла тільки в результаті цих вимог. До 1993 року ситуація в Східній Європі змінилася настільки, що, здавалося, настав час запропонувати перспективу членства, у разі виконання певних умов. Тут час критичний в іншому значенні: тільки після гарантування ратифікації Маастрихтської угоди і вирішення питання про членство країн ЄАВТ країни-члени погодилися запропонувати членство.

Питання про те, якою мірою політика була стратегічною і контрольованою або ж поетапною та пасивно реагуючою, залишається нез'ясованим. Цілком очевидно, що східноєвропейські країни були досить наполегливими у своїх вимогах, і Спільнота/Союз мала відреагувати або негативно, або позитивно. Але те, як Спільнота/Союз відреагувала на ці вимоги і як вона формувала свої відносини з регіоном, відображає її власні інтереси, норми і цілі, не всі з яких були завжди узгодженими.

8.4. Роль зовнішніх і внутрішніх чинників

Зовнішні чинники

Вимоги Східної Європи до Спільноти/Союзу вжити дії, без сумніву, були найважливішим зовнішнім тиском у питанні формування спільної політики. Країни-члени не могли відмахнутися від того факту, що Спільнота/Союз була фокусом зовнішньої політики східноєвропейських країн; це неминуче призвело до затиювання їх двосторонніх відносин з країнами регіону. Вони, зрештою, повинні були працювати разом, щоб задовольнити вимоги Східної Європи, оскільки мали обмежену свободу для дій поодиночі, навіть якщо вони й хотіли цього. Численні питання — розширення зокрема — могли виникнути тільки в контексті Спільноти/Союзу і могли розв'язуватися тільки в цьому контексті. Віра східноєвропейських країн у те, що Спільнота/Союз була об'єднаною дійовою особою, що має ресурси, була одним із ключових чинників, що змушують країни-члени саме так себе і поводити. І як стверджує гіпотеза екстерналізації, ці зовнішні вимоги привели до подальшої інституціоналізації: Спільнота розширила свою компетенцію, роль Комісії в СЗВП збільшилась, процедури послідовності дій були формалізовані, і перспектива розширення послужила реформуванню, хоча й обмеженому, Амстердамської угоди.

Інакше кажучи, зовнішнє оточення сприяло активній спільній політиці. Закінчення періоду розділення Європи було надзвичайною подією — відносини з її іншою «половиною», безумовно, відрізнялися від відносин Спільноти з рештою країн. І хоча в результаті холодної війни гинули люди (у регіональних війнах), найнебезпечніший її прояв був у Європі: тут була грань, на якій балансував мир. У ході холодної війни Спільнота/ЄПС намагалися подолати це розділення, або, принаймні, зменшити загрозу, яку воно собою являло. Після закінчення холодної війни ця мета стала реалізовуваною: Спільнота, а потім Союз, спробували зробити так, щоб Європа не повернулася знову до такої ситуації.

До того ж східноєвропейські країни є європейськими, питання специфіки було в них ключовим. Країни Східної Європи були відрізані після Другої світової війни від процесів економічної та політичної взаємодії, в яких вони в протилежному разі могли б брати участь, і вони вимагали повернення до «Європи». Східноєвропейські країни вважалися жертвами радянського панування, після закінчення холодної війни в Європі постало завдання зворотної інтеграції жертв у Європу. З цієї причини важко було чинити опір розширенню ЄС, так само, як і неможливо було блокувати об'єднання Німеччини.

Закінчення холодної війни також означало, що Спільнота могла діяти в регіоні, в якому політика холодної війни раніше обмежува-

ла її повноваження. У новій ситуації цивільна влада могла мати значно більший вплив, оскільки знизилась стурбованість питаннями воєнної безпеки, що раніше домінували. Парадоксально, але сформована останнім часом націленість на розширення НАТО може стимулювати потребу для ЄС діяти як стабілізуючий чинник у Східній Європі: він має потрібні інструменти для всеохоплюючої «політики включення»¹⁵.

Падіння комунізму збіглося в часі з особливо динамічним періодом в історії Спільноти. Наприкінці 1980-х Спільнота демонструвала новий ступінь упевненості в собі. Дедалі більше зростала міра сприйняття (або очікування) країнами-членами того, що вона повинна і може взяти на себе провідну роль у деяких аспектах міжнародних справ, оскільки зміни в міжнародному стані, здавалося, сприяли такій ролі цивільної влади. Саме тому Спільнота стала особливо привабливою для Східної Європи¹⁶. Менш упевнена в собі Спільнота могла пропустити можливість стати лідером у підтримці реформ Східної Європи, незалежно від будь-яких потреб зробити це. І все ж країнам-членам знадобився час, щоб погодити спільну роботу, яка розпочалася лише з появою ознак великих змін у Польщі та Угорщині. Існувала глибока синергія між внутрішньою динамікою і зовнішнім середовищем.

Різною мірою дві інші треті сторони зіграли роль у «підштовхуванні» Спільноти/Союзу до проведення спільної зовнішньої політики стосовно країн Східної Європи: Радянський Союз/Росія і США. У ході холодної війни Спільнота намагалася (обережно) понизити міру домінування Радянського Союзу в Східній Європі, відмовляючись укласти угоду з РЕВ та заохочуючи більш незалежно налаштовані держави: Румунію і Югославію (розділ 2). Відразу після закінчення холодної війни Радянський Союз не відігравав уже такої помітної ролі в політиці Спільноти стосовно країн Східної Європи; проте все змінилося із спробою державного перевороту в серпні 1991 року. Європейські угоди були укладені з Румунією і Болгарією, щоб наблизити їх до Спільноти. Існували побоювання (можливо, перебільшені), що висунення умов може повернути східноєвропейські країни у сферу впливу Росії. У міру того як зовнішня політика Росії набувала значного націоналістичного забарвлення, східноєвропейські країни почали побоюватися, що вона спробує відновити свою колишню «сферу впливу». І хоча рішення про членство, структуровані відносини і статус асоційованого партнерства в ЗЄС не були викликані саме цією новою формою російської «загрози», вона все ж таки послужила одним із чинників.

Вплив іншої третьої сторони — США — ще менш зрозумілий. США вітали декларацію ЄЕС—РЕВ у червні 1988 року з деякою стурбованістю: в очах Америки рішучість Східної Європи в прове-

денні реформ була сумнівною. США блокували західноєвропейську пропозицію ослабити обмеження КОКОМ навіть на початку 1990 року. Та все ж США підтримували провідну роль Комісії як координатора допомоги Групи двадцяти чотирьох, а також провідну роль Європейської Спільноти в цілому. У грудні 1989 року держсекретар Джеймс Бейкер заявив: «Стимулювання політичних та економічних реформ на Сході є природним покликанням Європейської Спільноти»¹⁷. США періодично критикували міру відкритості ринку ЄС для товарів із Східної Європи. Вони намагалися чинити тиск на ЄС, щоб він включив ті країни, які не були включені в перший раунд розширення НАТО. Але, зрештою, заохочення або тиск з боку США не примушували Спільнота/Союз до дій. Незалежно від позиції США, Європейська Спільнота залишалася б фокусною точкою для східноєвропейських країн, і вона мала свої власні причини активно діяти в регіоні.

Внутрішні чинники

Під «внутрішніми» в даному разі маються на увазі чинники всередині ЄС як на національному рівні (усередині держав), так і на рівні країн-членів, що діють у рамках ЄС. Чинники національного рівня не були важливим джерелом тиску на користь вироблення спільної зовнішньої політики. Загалом громадська думка не дуже впливала на національні позиції з питання політики стосовно країн Східної Європи, хоча опити громадськості в межах ЄС показують певну підтримку (однак без ентузіазму) включення до свого складу країн Вишеградської групи (див. табл. 8.2).

Внутрішні зацікавлені групи не перешкоджали і не стимулювали вироблення зовнішньої політики. Багато аспектів політики (наприклад, участь ФАРЕ в інвестиціях в інфраструктуру і в макрофінансовій підтримці) були спрямовані на стимулювання інвесторів вкладати у Східну Європу, що відповідало ліберальним економічним переконанням у тому, що торгівля та іноземні інвестиції принесуть користь. Звичайно ж, існувала зацікавленість у торгівлі та інвестуванні в Східну Європу, але голоси, що лунали на користь лібералізованої торгівлі з регіоном, здавалися слабкішими, ніж голоси опозиції.

Опір внутрішніх зацікавлених груп встановленню вільнішої торгівлі з країнами Східної Європи поступово слабшав, за важливим винятком торгівлі в «специфічних секторах» (але навіть у них надавалися поступки). Це відбувалося тому, що торгова політика була частиною ширшої зовнішньої політики: на порядку денному були більш важливі питання, що вимагали від країн-членів іти на компроміси. Політична важливість лібералізації торгівлі зі Східною Європою переважувала ризик невдоволення внутрішніх зацікавлених

Таблиця 8.2

Громадська думка в країнах ЄС про розширення за рахунок Східної Європи, 1996 рік

Питання: Вступ якої із цих країн в Європейський Союз у майбутньому Ви підтримуєте?

	ЕС15		Бельгія		Данія		Німеччина		Греція		Іспанія		Франція		Ірландія	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
Болгарія	37	42	27	52	30	57	28	54	53	34	51	18	25	58	35	51
Чеська Республіка	44	36	32	48	46	43	43	41	55	31	51	18	29	54	35	32
Естонія	37	40	25	53	57	34	35	46	46	38	47	20	21	61	30	34
Угорщина	51	30	38	43	49	41	56	30	59	29	53	17	36	48	43	27
Латвія	38	39	27	51	58	33	37	44	44	39	44	19	22	59	32	33
Литва	37	40	26	52	57	34	35	46	45	39	48	19	22	59	31	34
Польща	49	33	38	44	56	35	37	48	58	31	55	16	42	44	50	23
Румунія	38	42	28	52	32	56	22	61	57	32	53	18	30	55	38	30
Словаччина	38	41	27	52	38	51	36	47	49	35	48	19	22	60	27	37
Словенія	34	43	26	52	32	56	27	52	48	35	48	19	19	61	27	37

	Італія		Люксембург		Нідерланди		Австрія		Португалія		Фінляндія		Швеція		Сполучене Королівство	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
Болгарія	48	33	20	59	54	33	20	57	35	38	44	38	48	24	37	37
Чеська Республіка	53	29	33	48	65	23	40	41	35	38	55	28	59	16	42	32
Естонія	43	35	26	52	60	27	23	51	28	43	69	19	65	14	34	37
Угорщина	59	24	36	44	71	19	53	29	40	34	67	19	63	14	46	29
Латвія	43	34	28	50	62	25	25	49	28	43	63	23	64	14	35	36
Литва	43	35	27	51	58	29	23	51	28	43	63	24	64	15	34	37
Польща	61	24	37	43	69	22	29	49	41	34	61	25	63	15	49	27
Румунія	54	28	24	57	54	35	18	60	35	38	44	39	48	25	39	35
Словаччина	47	33	23	56	58	29	33	46	29	43	45	37	50	24	33	39
Словенія	46	34	19	59	52	33	38	43	28	44	40	41	45	27	31	40

Позначення: «+» — «за»; «-» — «проти».

Джерело: Eurobarometer, no 45, 1996.

груп. Життєво важливим є те, що ключові рішення ухвалювали міністри закордонних справ і глави держав або урядів: усвідомлюючи політичну важливість економічних відносин з асоційованими членами, вони ефективно брали гору над іншими державними міністрами, які, цілком можливо, більшою мірою були на боці зацікавлених груп.

На рівні країн-членів, що взаємодіють у межах ЄС, без сумніву, працювала «політика на масштабах». Усі країни-члени визнавали, що «проблему» зростання добробуту і безпеки в Східній Європі можна ефективніше розв'язати спільними зусиллями. Національні зусилля самі по собі не могли упоратися з таким величезним завдан-

ням. Країни-члени могли мати більший вплив і діяти ефективніше, якби вони діяли спільно, а не поодиноці. Найбільш прийнятними інструментами стимулювання реформ і забезпечення стабільності в регіоні були інструменти Спільноти або ЄПС/СЗБП (торгівля, асоціація, політичний діалог, членство), або ж такі, що працювали б найкраще на рівні Союзу (допомога, запобігання конфліктам).

Невеликі країни-члени (особливо Бенілюкс) послідовно підтримували формулювання спільної політики стосовно Східної Європи. Частково це відображає стурбованість тим, що інакше директорат великих країн-членів домінуватиме у відносинах з регіоном, як це було особливо помітно на переговорах про ЄБРР. Цілком очевидно, що невеликі країни-члени не мають достатньо ресурсів для стимулювання реформ. Спільна політика Спільноти/Союзу означала, що вони братимуть активнішу участь у відносинах із Східною Європою і отримуватимуть вигоди від економічних відносин, ніж це могло б бути в протилежному разі.

Проте великі країни-члени також сформували спільну політику стосовно Східної Європи. Національна політика в чистому вигляді у будь-якому разі не була б такою ефективною. Німеччина, Франція та Італія діяли в Східній Європі також і від свого власного імені, але завжди як доповнення до спільної політики Спільноти. Німеччина прагнула зробити політику стосовно Східної Європи «багатосторонньою»¹⁸. На протигагу об'єднаній Німеччині, що стає домінуючою державою у відносинах зі Східною Європою, Франція підтримувала активну політику Спільноти/Союзу, і намагалася мати в ній провідну роль¹⁹. Італія традиційно виступала за багатосторонню співпрацю і надавала значну підтримку виробленню спільної політики стосовно країн Східної Європи також для протигаги потенційному домінуванню Німеччини в регіоні. Сполучене Королівство, чії обсяги торгівлі й допомоги країнам Східної Європи є відносно невеликими (див. табл. 4.1 і 8.1), працювало майже виключно в межах структури Спільноти/Союзу щодо формування та реалізації цивільної політики стосовно регіону.

Більше того, було досягнуто угоди про те, що Спільнота/Союз має взяти на себе провідну роль у відносинах зі Східною Європою. Європейська Рада у Страсбурзі в грудні 1989 року декларувала, що Європейська Спільнота «залишається наріжним каменем нової європейської архітектури»²⁰. Схоже, країни-члени усвідомлювали, що це поворотний пункт в історії, і що Спільноті належить відіграти свою роль у процесі трансформації міжнародної системи в Європі. Вона має надати допомогу у проведенні реформ у країнах Східної Європи та у зміні структури європейської інституціональної архітектури²¹. Це вказує на існування відчуття колективної ідентичності, яка сприяла виробленню спільної політики.

Таким чином, і зовнішні, і внутрішні чинники позитивно вплинули на вироблення спільної зовнішньої політики і в даному разі були взаємодоповнюючими.

8.5. Теоретичні наслідки

Міжурядовий підхід не може повністю пояснити постійні компроміси або появу відчуття колективного інтересу та ідентичності, які характеризували вироблення політики стосовно Східної Європи. Теорії раціоналістів не можуть брати до уваги можливість того, що взаємодія на рівні Спільноти/Союзу може трансформувати інтереси й ідентичності, що, таким чином, зменшує силу цих теорій у контексті ЄС. Концепції, використовувані деякими неоліберальними інституціоналістами, такі, як співчутлива взаємозалежність, не застосовні в даному разі, але добре зрозумілі з більш «інтерпретаційної» точки зору. Теорії стосовно національних детермінант співпраці не допомагають, так само, як і внутрішні зацікавлені групи і громадська думка не відігравали важливої ролі у визначенні позиції країн-членів.

Комбінація конструктивізму і неофункціоналізму цілком імовірно може бути більш придатною для пояснення процесу вироблення спільної політики стосовно країн Східної Європи. Неофункціоналістський погляд на «переливання», роль Комісії і наднаціональний (спрямований на розв'язання проблем) стиль ухвалення рішень допомагають пояснити, чому і як виробилася спільна політика. Конструктивістський наголос на те, як процес взаємодії може трансформувати інтереси й ідентичності, допомагає висвітлити розвиток проблемо-розв'язувального стилю прийнятих рішень та допомагає пояснити, чому уявна логіка лише частково застосовна в даному разі. Але зовнішні чинники також були важливими і, цілком очевидно, сприяли виробленню спільної зовнішньої політики.

Проте це не означає, що неофункціоналізм і конструктивізм застосовні для пояснення кожного випадку ухвалення рішення ЄС у зовнішній політиці. Політика стосовно Східної Європи так само унікальна, як і природа вироблення зовнішньої політики усередині ЄС — дуже залежна від конкретних поточних проблем. Східна Європа після 1989 року — будучи поряд із Спільнотою, а зараз як частина одного і того ж геополітичного простору — знаходилася в такому стані, який сприяв формуванню спільної політики, і підтримка реформ у цьому регіоні була настільки необхідна, що це спричинило формуванню адекватної колективної реакції. І всередині ЄС, і за його межами, існує думка, що Союз несе особливу відповідальність за Східну Європу. Східна Європа повинна бути інтегрована до демо-

кратичної, процвітаючої і безпечної Європи; Спільнота/Союз не тільки розглядалася як найбільш відповідна для цього інституція, але, особливо в східноєвропейських очах, і характеризувалося як «Європа» (звідси й домінування питання про розширення в політичному порядку денному).

8.6. Яке майбутнє творення зовнішньої політики ЄС?

Навіть незважаючи на те, що в даний час міжнародна система дає більше можливості для цивільної влади, і від ЄС очікується формулювання більшої кількості рішень щодо зовнішньої політики, із цього не випливає, що ЄС так і чинитиме. Існує безліч проблем, стосовно яких країни-члени не можуть дійти згоди, або щодо яких вони не розділяють спільних інтересів: «логіка різноманітності» все ще переважає. Існує також багато ситуацій, в яких ЄС просто не має потрібних інструментів. Наприклад, життя показало, що у нього немає можливості залагоджувати конфлікти, що вже вибухнули. Але навіть тоді, коли у ЄС є потрібні інструменти політики, у нього може бути недостатньо впливу: дружні зв'язки з колишніми Радянськими республіками і деякими середземноморськими країнами можуть бути недостатніми для того, щоб ЄС міг вплинути, оскільки цим країнам він не обіцяв членство — що було дуже потужним інструментом у випадку зі Східною Європою. Очевидно, що розрив у можливостях і очікуваннях²² існує в цілій низці галузей.

Але з цього можна дійти висновку, що країни — члени ЄС можуть розробити і схвалити спільні інтереси та сформулювати спільну політику для підтримки цих інтересів. Вони можуть «викувати» угоду про конкретні характеристики такої політики, йдучи в цьому процесі на компроміс стосовно своїх власних позицій. Проте в деяких випадках може переважати логіка різноманітності: СЗБП може поки що формулювати тільки символічні позиції. Але країни-члени все ж таки беруть участь у процесі, в якому їхні інтереси й особливості змінюються і з якого може бути вироблена спільна зовнішня політика.

Проте міру впливу розширення на цей процес ще треба буде оцінити. Цілком може бути, що «логіка інтеграції»²³ знайде в безвихідь, сформулювавши політику, життєздатність якої буде невизначеною.

Збільшення кількості країн-членів матиме далекосяжні наслідки для ЄС. Потрібен час для інтеграції новачків у політичні схеми, що вплине на процес ухвалення політичних рішень, особливо в «стовпах» Євросоюзу. Розширення неминуче вплине на розвиток відчуття «спільноти» і солідарності в рамках ЄС. Усупільнення нових

країн-членів потребуватиме певного часу, хоча покрокове розширення відбуватиметься легше (оскільки група збільшуватиметься поступово). Збільшення кількості членів ЄС може привести до зміни стилю вироблення рішень від підходу, спрямованого на вирішення проблем, який базується на відчутті спільних цінностей, до переважного застосування принципу компромісу або конфронтації.

Належить ще побачити, наскільки важко буде сформувати консенсус у межах Союзу стосовно зовнішньої політики. Розширений політичний діалог, схоже, відбувається досить успішно, і східноєвропейські країни вже привели себе у відповідність до багатьох положень СЗБП і спільних позицій. Але формування консенсусу потребуватиме більше часу в більш багатоманітній групі. Країни-члени можуть відчутти спокусу «йти окремо» більшою мірою, ніж зараз.

При виробленні політики стосовно Східної Європи формальні правила і процедури були менш важливими, ніж загальна готовність країн-членів формулювати і реалізовувати спільну зовнішню політику. Ця готовність частково виникла в ході процесів соціалізації та формування ідентичності, породжуваних формальною інституціональною структурою. Коли країн-членів буде більше, формальні правила можуть стати важливішими, якщо рішення взагалі ухвалюватимуться. Щоб уникнути паралічу, слід провести інституціональні реформи.

Ця невизначеність стосовно майбутнього ЄС не повинна затіювати того, що вже досягнуто. ЄС дійшов згоди в питанні зовнішньої далекосяжної політики щодо Східної Європи. Ця політика приводилася в дію фундаментальною переконаністю у тому, що інтеграція та взаємозалежність між демократичними державами з ринковою економікою врешті приведуть до стабільнішої і безпечнішої Європи. В результаті цього, протягом першої декади XXI століття, ймовірно, десять держав Східної Європи стануть членами ЄС, корінним чином змінивши інституціональний і геополітичний ландшафт Європи.

9 | Розширення¹

У грудні 2002 року ЄС завершив переговори про вступ із десятима країнами-кандидатами: Республікою Кіпр, Чеською Республікою, Естонією, Угорщиною, Латвією, Литвою, Мальтою, Польщею, Словенією і Словаччиною. Вони вступають до ЄС у травні 2004 року, і зовнішня політика ЄС стосовно восьми країн Центральної та Східної Європи досягне свого логічного результату. Але зовнішньополітичні наслідки цього розширення насправді дуже суттєві, і вони існуватимуть ще довго після травня 2004 року.

У цьому розділі висвітлюється період до 1998 до 2003 року. У підрозділі 9.1 розглядається рішення включити країни, з якими велися переговори про вступ, проведення переговорів і завершення переговорів з десятима країнами. У підрозділі 9.2 аналізується міра підготовки ЄС до розширення. В останньому підрозділі розглядаються наслідки розширення для зовнішньої політики. Упродовж усього розділу аналіз має за мету відповісти на запитання, поставлені в розділі 1: хто були головними дійовими особами в процесі ухвалення рішень? Як досягалися рішення? Наскільки стратегічним був цей процес? Якими були зовнішні та внутрішні чинники, що змушували ЄС проводити єдину політику в цій сфері?

9.1. Від Люксембурзької до Копенгагенської Ради

9.1.1. РОЗШИРЕННЯ ПЕРЕГОВОРІВ ПРО ЧЛЕНСТВО

У грудні 1997 року на Європейській Раді в Люксембурзі було розпочато «процес приєднання», щоб згладити негативні наслідки диференціації між двома групами країн-кандидатів (див. с. 135—136 і табл. 9.1). Хоча переговори про приєднання почалися тільки з «включеними» країнами (або «Люксембурзькою шісткою»), процес розгляду почався і з рештою країн-кандидатів («не включеними»), щоб можна було визначити, наскільки кожна з них адапту-

Таблиця 9.1

Включені й не включені країни. Рішення Європейської Ради в Люксембурзі, грудень 1997 року

Включені	Не включені
Республіка Кіпр	Болгарія
Чеська Республіка	Латвія
Естонія	Литва
Угорщина	Мальта
Польща	Румунія
Словенія	Словаччина

Примітка: Мальта подала заявку на членство в 1990 році, і Комісія висловилася позитивно в 1993 році. У жовтні 1996 року новий уряд Мальти відізвав заявку про членство. У вересні 1998 року Мальта поновила дію своєї заявки, і ця країна стала шостою в списку не включених країн.

вала себе до *acquis*. Партнерство в процесі приєднання збільшилося серед усіх країн-кандидатів, в угодах були перелічені короткострокові і середньострокові цілі, які, з погляду ЄС, мали бути досягнуті кожним кандидатом, і які періодично оновлювалися Комісією.

У процесі приєднання на всіх кандидатів чинився тиск з метою виконання умов членства, оскільки передбачалося, що приєднані будуть тільки ті країни, які відповідають умовам членства, а тим, що були на черзі до включення, пообіцяли, що якщо вони досягнуть значного прогресу на цьому шляху, з ними також почнуться переговори про приєднання. Комісія готувала щорічну доповідь про кожного кандидата, що давало їй можливість значного впливу при обговоренні того, хто повинен вступати першим і (що життєво важливо) скільки країн можна приймати одночасно². Крім усього іншого, Рада міністрів і Європейська Рада відмовилися встановити можливу дату прийому нових членів, незважаючи на те, що встановлення такої дати вимагала Люксембурзька шістка³. Тим самим ЄС зберігав значний вплив на країни-кандидати.

Але стратегія ЄС стала виявлятися протягом року, хоча він і працював досить швидко. Латвія і певною мірою Литва домоглися швидкого прогресу у виконанні умов⁴, тоді як вибори в Словаччині у вересні 1998 року призвели до поразки уряду Владіміра Мечара, чий авторитарний стиль управління був головною причиною невключення Словаччини в перший раунд переговорів. Як стверджував Джефрі Прідгем, хоча тиск ЄС на уряд Мечара не мав належного ефекту, він цілком очевидно мав вплив на словацьке суспільство⁵. Новий уряд на чолі з прем'єр-міністром Мікулашем Дзуриндю спробував вивести Словаччину з ізоляції. Таким чином, в кінці 1998 року три не включені країни були досить близькі до того, щоб приєднатися до країн, що вже вели переговори про приєднання, знову залишаючи Болгарію та Румунію позаду.

Проте виключення Болгарії та Румунії перестало бути актуальним, коли НАТО розпочало бомбардування Сербії, захищаючи косовських албанців, у березні 1999 року. Ризик подальшої ізоляції Болгарії та Румунії, беручи до уваги нестабільність по сусідству, а також факт їхньої підтримки дій НАТО, зробили просто недоцільним їх виключення з наступного раунду переговорів⁶. Європейська Рада в червні 1999 року сповістила про це і підкреслила «важливість перспективи приєднання тих країн-кандидатів, переговори з якими ще не почалися». Комісія повинна «розглянути заходи, які можуть допомогти сформулювати цю перспективу для всіх країн-кандидатів»⁷. ЄС виявився готовим до того, щоб віддати перевагу політичним міркуванням та міркуванням безпеки на шкоду чіткому виконанню кандидатами умов членства.

У жовтні 1999 року Комісія порекомендувала ЄС почати переговори з усіма поки що не включеними країнами: процес включення зробить «суттєвий внесок у стабільність і процвітання» в Європі, що було політичним імперативом ЄС⁸. Уповноважений із питань розширення Гюнтер Фергайген явно визначив політичні причини, що лежать в основі цих пропозицій: «Стратегічні рекомендації основані на тому припущенні, що нам необхідний сильний політичний сигнал у Гельсінкі. Цього також хочуть і самі країни-члени. Як і ми, вони зрозуміли найголовніший урок косовської кризи... Дозвольте, я буду гранично відвертий: Комісія пропонує змінити стратегію з політичних причин. Якщо ми продовжуватимемо виділяти другу групу країн або відведемо їх на друге місце, ми ризикуємо втратити деякі країни, позбавляючи їхні реформи матеріальної і надійної мети. Оскільки неможливо оцінити політичні наслідки цього, ризикувати не можна»⁹.

Комісія обґрунтувала свої рекомендації твердженням про те, що всі не включені країни відповідають політичним умовам членства, навіть якщо і не відповідають іншим¹⁰. Це також давало можливість обґрунтувати затримку розгляду давньої заявки на членство Туреччини: переговори не почнуться до того часу, поки Туреччина не задовольнятиме політичним умовам членства.

Однак Комісія порекомендувала Болгарії та Румунії виконати певні умови, перш ніж переговори можуть початися: Болгарія повинна була ухвалити прийнятну дату закриття атомної електростанції, а Румунія мала реформувати установи дитячої охорони здоров'я, і обидві країни мусли домогтися прогресу в проведенні економічних реформ¹¹. Комісія також уперше запропонувала чітку дату ухвалення перших рішень про приєднання: 2002 рік. На той час будуть у наявності фінансові ресурси, будуть проведені інституціональні реформи (Угода в Ніцці) і найбільш успішні країни будуть готові завершити переговори¹².

Європейська Рада в Гельсінкі 10—11 грудня 1999 року затвердила рекомендації Комісії, заявивши, що почне переговори з не включеними країнами, оскільки вона «рішуче налаштована на позитивний внесок у стабільність і безпеку Європейського континенту»¹³. Але, за пропозицією Комісії, ЄС застосуватиме «диференційований» підхід до переговорів, завершуючи переговори з кожною країною в міру її готовності, тим самим стимулюючи реформи та заспокоюючи лідерів, що їм не доведеться чекати, поки інші їх наздоженуть. Європейський Союз також погодився з тим, що «Союз повинен бути в змозі вітати нові країни-члени після 2002 року, як тільки вони зможуть продемонструвати здатність брати на себе членські зобов'язання і як тільки процес переговорів успішно завершиться»¹⁴.

У лютому 2000 року почалися офіційні переговори про членство з «Гельсінкською шісткою». Тоді як диференційований підхід примушував кандидатів прагнути виконання умов, він також відстроював дилему диференціації: у певний момент деякі країни неминуче будуть виключені з першого раунду розширення, якими б не були при цьому політичні наслідки. Ця дилема стала домінувати в ході процесу приєднання, про що й піде мова у параграфі 9.1.3.

Як можна пояснити ці рішення 1997—1999 років? Як відзначали деякі оглядачі, раціоналістський підхід мало чим допомагає. Це пояснює причину міжурядових компромісів серед країн-членів, які домовляються на підставі їхньої матеріальної зацікавленості. Але для Франка Шимельфеніґа країни-члени мали дуже різні інтереси відносно розширення. Натомість, застосовуючи соціологічний підхід, рішення Європейської Ради в Люксембурзі почати переговори тільки з п'ятьма країнами «можна пояснити як включення тих країн, які вже розділяють ліберальні цінності й норми ЄС»¹⁵. Шимельфеніґ стверджує, що оскільки ЄС заявляє про прихильність до таких норм, країни Центральної і Східної Європи з успіхом переконали його в тому, що довіра до всього проекту інтеграції залежить від готовності включати до свого складу інші ліберальні демократії. Оскільки включені країни відповідали ліберальним нормам, країни-члени, що чинили опір, були вимушені виконувати свою обіцянку про розширення. Так само, К.М. Ф'ерке та Антье Вайнер простежують прихильність до ідеї розширення, починаючи від західних обіцянок, що є невід'ємною частиною Гельсінкського Завершального Акту 1975 року. Західні країни сподівалися, що гельсінкські принципи стимулюватимуть розвиток інакомислення в Східній Європі і, що дуже важливо, визнали свою відповідальність «за тих, хто відстоює «західні» ідеали»¹⁶. Починаючи з 1989 року, КЦСЄ кинули виклик Західній Європі — і особливо Європейській Спільноті та НАТО — довести готовність відповідати за свої слова і не зводити нові бар'єри на шляху до їхнього вступу в Спільноту. Гелен Сьюрсен наголошує

на ідентичності і стверджує, що ЄС мотивований сильним почуттям обов'язку включити до свого складу європейських колег і подолати розділення Європи. Ця спільна ідентичність пояснює, чому ЄС віддає перевагу КЦСЕ, а не Туреччині, чия кандидатура прийнятна тільки з практичних міркувань (геостратегічні переваги), а не внаслідок спільної ідентичності¹⁷.

Безперечно, глибоке відчуття відповідальності за включення до свого складу країн Центральної і Східної Європи, що рухаються по шляху демократизації, є важливим мотивуванням для розширення, але це все ж таки не пояснює повною мірою рішення Європейської Ради в Люксембурзі та Гельсінкі. Політичні міркування і міркування безпеки відігравали важливу роль в ухваленні цих рішень (що також допомогло країнам-членам подолати розбіжності, основані на матеріальних інтересах). Люксембурзьке рішення включило п'ять КЦСЕ і розробило процес їх приєднання таким чином, щоб він був якомога більше включаючим, більше, ніж процес приєднання до НАТО на той момент, і зменшив негативні наслідки диференціації¹⁸. Рішення Гельсінкі включило дві держави, які цілком очевидно не відповідали членським умовам, але яких не можна було не включити з політичних міркувань. До того ж сильний тиск, що здійснювався на країни-кандидати, щоб вони відповідали умовам членства, не дуже вписується в соціологічні пояснення розширення. ЄС використовував умови членства як для обмеження потенційних негативних наслідків розширення для себе (оскільки перспективні члени повинні мати функціонуючі і конкурентні ринкові економіки, реалізовувати велику частину *acquis communautaire* і розв'язати свої проблеми з сусідами до приєднання), так і для створення бази забезпечення безпеки в Європі висуненням вимоги про проведення політичної реформи. І хоча ЄС повинен відреагувати на вимоги КЦСЕ нести відповідальність за свої обіцянки подолати розділення Європи, ЄС зберігав важелі впливу на КЦСЕ і на строки, і на масштаб розширення.

9.1.2. ХІД ПЕРЕГОВОРІВ

Дата завершення переговорів — кінець 2002 року — виявилася досить правильно встановленою, хоча деякі країни сподівалися на більш ранню дату¹⁹. Незважаючи на стратегічний імператив розширення, самі по собі переговори характеризувалися інтенсивними міжурядовими торгами. Підтримка населенням розширення була досить слабкою (у кращому разі), і головною стурбованістю країн-членів був захист своїх корінних інтересів, особливо захист ринку праці, збереження існуючих рівнів об'єднувальних і структурних фондів і захист існуючого рівня підтримки сільськогосподар-

ського сектора. Наприклад, Австрія й Німеччина хотіли встановити триваліший період, перш ніж громадяни нових країн-членів зможуть влаштуватися на роботу в цих країнах; Іспанія погрожувала заблокувати спільну позицію ЄС про вільне переміщення робочої сили, якщо не одержить гарантій на структурні фонди в майбутньому²⁰.

Спочатку переговори з Люксембурзькою шісткою пішли швидко. Вони були організовані в межах 31 розділу, або у сфері *acquis*. ЄС навмисно почав переговори про найменш спірні розділи, такі, як науково-дослідна політика або СЗБП, сподіваючись, що це допоможе добре підготуватися до важчих розділів, особливо щодо політики конкуренції, сільськогосподарської політики та структурної політики.

Європейська Рада в Берліні в березні 1999 року узгодила бюджет розширеного ЄС на підставі непевного припущення про те, що Люксембурзька шістка зможе вступити до Союзу в 2002 році (див. параграф 9.2.1). Подібна швидкість здавалася дуже оптимістичною, а завершення переговорів у 2002 році (про що було ухвалено рішення всього через дев'ять місяців після Берлінської Ради) часом також здавалося дуже амбітним. У 1999 році вже з'явилися ознаки того, що хід переговорів почав сповільнюватися. У листопаді 2000 року Комісія запропонувала план «Дорожня карта» з графіком завершення переговорів про окремі розділи з найбільш успішними країнами, який був затверджений Радою із загальних питань 4 грудня 2000 року²¹. Тільки в першій половині 2002 року завершилися переговори з країнами-лідерами за найбільш спірними розділами (сільське господарство, регіональна політика, інституції, а також фінансові та бюджетні положення), але це все ж таки дозволило ЄС закінчити переговори до кінця 2002 року. План «Дорожня карта» припускав, що окремі головуючі в Раді країни мали невелику свободу дій, щоб суттєво вплинути на хід переговорів. Вони відповідали за відстоювання позиції ЄС при досягненні угод і потім продавали їх (насправді) кандидатам, але Комісія при цьому встановлювала норми, яких повинна була дотримуватися кожна головуюча країна. Зрештою, ЄС всього лише вдалося укластися у встановлений термін — кінець 2002 року.

Частково, уповільнення ходу переговорів було наслідком ослаблення «імпульсу» після початку переговорів з певними кандидатами: наприклад, Комісія виділила Чеську Республіку і Словенію за відсутність руху вперед у 1998 році. Це було викликано також проблемами так званих легких розділів, таких, як зовнішня політика (країни-кандидати повинні були підняти тарифи до рівня ЄС, що могло вплинути на торгові угоди між країнами-кандидатами та третіми країнами)²². До того ж відставка Комісії в березні 1999 року, можливо, негативно вплинула на розвиток подій, хоча Комісія і заперечувала, що будуть які-небудь негативні наслідки²³. До момен-

ту формування нової Комісії у вересні 1999 року ініціативи Комісії були заблоковані, що могло викликати відставання в роботі з формування спільної позиції на переговорах для затвердження країнами-членами²⁴.

Початок шести нових переговорів на початку 2000 року також міг уповільнити розвиток подій. Як відзначив Клаус ван дер Пас, головний парламентар Комісії, розділів настільки багато, що вони можуть відкриватися тільки з кожним новим головуванням, оскільки існує стільки спільних позицій, що Комісія може як підготувати свої, так і прийняти позиції країн-кандидатів²⁵. Звинувачення в тому, що «гомогенізація», тобто однакове ставлення до всіх кандидатів (див. с. 123), здавалося доречним і могло уповільнити хід переговорів. Затримки дозволили деяким країнам із Гельсінкської шістки наздогнати інших у плані кількості закритих розділів переговорного процесу.

Більше того, до початку 2000 року Польща цілком очевидно не реалізувала необхідні законодавчі ініціативи. Майже через два роки, у жовтні 2001 року, вона все ще відставала від інших країн Люксембурзької шістки в завершенні переговорів за окремими розділами: Польща закрила 18 розділів, як і Латвія, Литва та Мальта, тоді як Кіпр закрит 23, Угорщина 22, Чеська Республіка і Словенія 21, Словаччина 20 і Естонія 19 розділів²⁶. Та все ж здавалося неможливим завершення першого раунду розширення без Польщі, оскільки відновлення дружніх відносин між Польщею та Німеччиною було центральним обґрунтуванням процесу розширення. На Польщу чинився значний тиск, щоб вона «поквапилася»: Фергайген попереджав, що вона може потрапити під диференціацію і не бути в числі перших²⁷, хоча він також постійно заявляв, що «розширення без Польщі не має великого сенсу»²⁸. Інші країни-кандидати були стурбовані тим, що їм може доведеться чекати на Польщу, хоча, зрештою, «великий вибух» у розширенні усунув польську проблему (див. наступний параграф), і став однією з причин підтримки Німеччиною «великого вибуху» розширення, незважаючи на можливі фінансові та інституціональні проблеми, викликані ним.

З боку ЄС затримки відбувалися через «тінь виборів» і посилення політичних партій правого крила в деяких країнах-членах. Австрія, наприклад, зайняла жорстку позицію в 1999 році за розділами, що стосуються енергетики та транспорту, блокуючи угоду ЄС про спільні позиції. Деякі спостерігачі пов'язували це з результатами виборів у жовтні 1999 року, на яких крайня права Партія свободи показала виключно гарний результат на виборах, проводячи кампанію на платформі протистояння розширенню²⁹. Проте австрійські офіційні особи стверджували, що Австрія не справила негативної дії на процес розширення³⁰. Вибори 2002 року у Франції та Німеччині

також не дали можливість урядам згодитися з поступками до проведення виборів. Зокрема, вибори в Німеччині у вересні 2002 року пригальмували переговори в рамках ЄС із фінансових питань, тож переговори з країнами-кандидатами про найбільш спірні розділи почалися тільки після того, як спеціальний саміт Європейської Ради в жовтні 2002 року досяг угоди за ними (див. параграф 9.2.1).

До того ж, труднощі реформування інституцій ЄС постійно супроводжували переговори. Після укладення Амстердамської угоди деякі країни-члени виступили з вимогами провести інституціональні реформи до того, як відбудеться розширення (див. с. 135), але тільки в червні 1999 року — через рік після початку переговорів з Люксембурзькою шісткою — вони погодилися провести МУК (див. параграф 9.2.2). Невизначеність, що надалі виникла і була викликана відмовою від результатів Угоди в Нідці на референдумі в Ірландії в червні 2001 року, також посягла сумніви щодо процесу розширення в цілому, хоча офіційними особами деяких країн і Комісії були висунуті пропозиції про подальше розширення на випадок відмови від нього. Зрештою, ірландці приймали Угоду на другому референдумі в жовтні 2002 року, саме вчасно, щоб укластися у визначені строки після завершення переговорів з лідерами про приєднання, і вся Європа зітхнула з полегшенням.

9.1.3. «ВЕЛИКИЙ ВИБУХ» РОЗШИРЕННЯ?

Незважаючи на розбіжності та затримки, ЄС зміг укласти ся у визначений термін — 2002 рік. Однак великим питанням у 2000—2001 роках було: скільки країн до цього терміну завершать переговори. У грудні 2000 року була прийнята Угода в Нідці, в якій зазначалося, що країни — лідери у здійсненні реформ — можуть вступити в ЄС перед виборами до Європейського Парламенту 2004 року, але імена лідерів та їхня кількість не були названі³¹. Диференціація має на увазі, що країни-кандидати будуть приєднані по черзі у міру виконання умов членства. Але це надзвичайно непрактично і політично складно. Вступ країн групами видається більш практичним, але залишається запитання: яка має бути чисельність цих груп? Якщо вони будуть дуже великими, виникнуть сумніви в тому, наскільки всі кандидати готові до вступу (чи й справді вони досягли фінішної лінії одночасно?), якщо ж дуже маленькими, знову виникає дилема виключення.

У 2000 році серед оглядачів висловлювалася підтримка на користь «великого вибуху» розширення — одночасного приєднання близько десяти країн, але не всі країни-члени були з цим згодні³². Якщо відразу прийняти десять країн, за бортом залишаться одиниці (таким чином, мінімізуючи проблему виключення, особливо для

Польщі), і знадобиться тільки одна великомасштабна (хоча й вражаюча) акція для ЄС. Але ухвалення такого розширення може розчарувати лідерів (чи повинні вони були чекати всіх інших?) і понизити тиск на інших (якщо всіх приймуть, навіщо докладати зусиль, щоб виконати обтяжливі умови?).

Але Комісія зрештою стала на сторону тих, хто підтримував «великий вибух» і тим самим сприяла прихильному ставленню до цієї думки. Комісар з питань бюджету Міхаель Шреєр заявив на початку 2001 року, що прийняття в члени десяти країн може відбутися в 2004 році без перевищення бюджетної межі³³. У червні 2001 року Фергайген заявив, що «десять країн мають нагоду потрапити в перший раунд» розширення³⁴. На початку вересня 2001 року він знову підтвердив, що десять країн можуть приєднатися в наступному раунді розширення: усі кандидати, окрім Болгарії, Румунії і Туреччини³⁵. Атака терористів на США 11 вересня 2001 року підкріпила обґрунтування «великого вибуху» розширення з погляду безпеки. Комісія заявила, що «зараз сильна і об'єднана Європа більш важлива, ніж будь-коли раніше — на фоні атак терористів 11 вересня і наступних подій»³⁶. У її листопадовому 2001 року звіті про хід робіт заявляється, що десять країн-кандидатів можуть завершити переговори до кінця 2002 року³⁷.

Таким чином, незважаючи на те, що Європейська Рада в Гетеборзі в червні 2001 року обіцяла, що ті країни, які готові, можуть завершити переговори до кінця 2002 року, їх кількість і самі країни названі не були³⁸. До кінця 2001 року «великий вибух» розширення вже всіма сприймався як визначеність. Це ще більше ускладнило можливість для ЄС ухвалити будь-яке інше рішення, хоча деякі голоси попереджали про небезпеку невключення Болгарії і Румунії. Міністр закордонних справ Франції, Гьюбер Ведрін, заявив у листопаді 2001 року, що вступити повинні всі дванадцять кандидатів, і що рішення про невключення може дестабілізувати і розчарувати Болгарію та Румунію³⁹. Але позиція Ведріна була інтерпретована як спроба відкласти саме розширення, або як вказівка на труднощі включення такої кількості країн одночасно⁴⁰. Незважаючи на сумніви Франції, Лекенська* Європейська Рада знову підтвердила, що ЄС готовий завершити переговори з групою країн до кінця 2002 року, і заявила, що «якщо буде витриманий нинішній темп розвитку переговорного процесу і реформ у країнах-кандидатах, то Кіпр, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словацька Республіка, Чеська Республіка і Словенія можуть бути готові до вступу»⁴¹. Політичні наслідки диференціації (якби країни-члени заперечува-

* Лекен (Laeken) — один із районів Брюсселя. Таку ж назву має розташований там замок, побудований у 1782 р., який служить резиденцією бельгійської королівської сім'ї (прим. ред.).

ли проти рекомендацій Комісії) видалися вже надмірними і стимулювали укладення угоди про велике розширення: не включеними залишилися тільки Болгарія і Румунія.

У жовтні 2002 року Комісія підтвердила, що десять країн зможуть узяти на себе членські зобов'язання на початку 2004 року, і порекомендувала ЄС завершити переговори з цими країнами до кінця року⁴². Останні два місяці 2002 року були стрімким рухом до фінішу, при цьому обидві сторони за переговорним столом не раз вступали в конфронтацію. Проблеми полягали у двох ще не закритих розділах — сільське господарство і фінансові питання (див. параграф 9.2.1).

Але на Копенгагенській Європейській Раді в грудні 2002 року операція була завершена, і її проголосили «історичним, драматичним і видатним рішенням»⁴³. Європейська Рада заявила, що єдиний договір про вступ (що включає угоди з усіма десятима країнами) буде підписаний в Афінах 16 квітня 2003 року. Договір мав бути ратифікований п'ятнадцятьма країнами — членами ЄС, Європейським Парламентом і кожною країною-кандидатом. Щоб уникнути непередбачених затримок, було ухвалено рішення про вступ десяти країн в ЄС 1 травня 2004 року, саме вчасно для участі в червневих виборах до Європейського Парламенту⁴⁴.

Що стосується Болгарії і Румунії, Європейська Рада заявила, що «залежно від подальшого прогресу у відповідності до умов членства, метою є включення Болгарії і Румунії як членів до Європейського Союзу в 2007 році»⁴⁵. І це вражає, тому що всі попередні Європейські Ради не були налаштовані встановлювати конкретні дати прийому конкретних кандидатів. Проте ризик відчуження Болгарії та Румунії вважався таким великим, що не можна було не дати твердих термінів того, коли ці дві країни зможуть стати членами. Комісією був підготовлений новий графік проведення переговорів з ними⁴⁶. Однак після узгодження дати 2007 року, для ЄС стало політично неможливим не розпочати ці переговори.

Таким чином, незважаючи на жорсткі «торги», відсутність тиску громадськості країн ЄС на користь розширення, що піддається підрахунку, і вартість розширення, що не піддається підрахунку, ЄС все-таки ухвалив рішення про дуже велике розширення на схід у ході першого раунду. Відчуття відповідальності перед країнами-кандидатами, стратегічні імперативи «великого вибуху» розширення і той факт, що ЄС не міг відступити від виконання своїх обіцянок без серйозної втрати довіри, стимулювали ухвалення остаточного рішення. Нез'ясованими питаннями ще залишаються: наскільки добре ЄС готовий до поглинання нових країн-членів, і який вплив справить розширення на зовнішню політику ЄС. Ці питання аналізуються в наступних двох підрозділах.

9.2. Підготовка ЄС до розширення

9.2.1. ФІНАНСОВА Й ПОЛІТИЧНА РЕФОРМИ

Треба було вирішити найскладнішу проблему — як запла-тити за розширення. Ніхто з країн-членів, навіть Німеччина і Спо-лучене Королівство — як вважається, найнепохитніші прихильни-ки розширення — не хотіли виявляти благородство⁴⁷. Зрештою ЄС, звичайно, міг дозволити собі розширення, оскільки замість рефор-мування дорогих політик ЄС, країни-члени встановили жорсткі лі-міти на надання сільськогосподарських і структурних фондів новим країнам-членам.

Бюджетні пропозиції Комісії до «Програми 2000» (див. с. 135—136) були обговорені на Європейській Раді в Берліні в берез-ні 1999 року. Європейська Рада працювала, виходячи з припущен-ня, що Люксембурзька шістка вступить у 2002 році і встановила максимальні суми зобов'язань для нових країн-членів (58,07 млрд євро) на додаток до подвоєння допомог, що надаються при вступі (див. табл. 9.2). Вона ухвалила рішення, що загальна сума, отриму-вана кожною країною-членом із структурних і об'єднаних фондів, не перевищить 4 відсотків національного ВВП, тим самим обмежи-вши фінансові зобов'язання перед новими країнами-членами. Але Європейська Рада в Берліні не погодилася з широкомасштабним ре-формуванням Спільної сільськогосподарської політики.

Без суттєвого реформування ССП, та беручи до уваги розмір сіль-ськогосподарського сектора в багатьох КЦСЄ, ЄС не міг дотримувати-ся Берлінської угоди і збільшити прямих платежі фермерам у деся-ти нових країнах-членах, що вступали в ЄС одночасно. У січні 2002 року Комісія запропонувала розбити їх на фази: у 2004 році нові країни-члени отримають 25 відсотків від рівня прямих плате-жів старим країнам-членам; цей відсоток підвищуватиметься щорі-чно, поки не досягне повного обсягу в 2013 році. КЦСЄ голосно ска-ржилися, але шансів на те, що країни-члени згодяться на щось більш великодушне, було мало. Насправді, хоча Німеччина спочатку на-полягала на тому, щоб прямих платежі ССП усім фермерам почали знизуватися з 2007 року, в жовтні вона уклала двосторонню угоду з Францією щоб не проводити реформу ССП, а заморозити бюджет до 2013 року⁴⁸.

Таким чином, на глибоке розчарування Британії, яка сподівала-ся на проведення радикальної реформи ССП, франко-німецька угода сформувала якнайменший спільний знаменник угоди країн-членів. Європейська Рада в жовтні 2002 року погодилася з тим, що прямих платежі ССП новим країнам-членам здійснюватимуться відповідно до пропозицій Комісії, за якими витрати знаходитимуться в межах,

Таблиця 9.2

Рішення Берлінської Європейської Ради в березні 1999 року про витрати на приєднання нових країн: асигнування за зобов'язаннями, мли євро

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Інструменти, використані перед прийняттям у члени, з яких:	3120	3120	3120	3120	3120	3120	3120
ФАРЄ	1560	1560	1560	1560	1560	1560	1560
Сільськогосподарські витрати	520	520	520	520	520	520	520
Структурні витрати	1040	1040	1040	1040	1040	1040	1040
Зобов'язання за додатковими витратами шести нових країн-членів:	—	—	6450	9030	11 610	14 200	16 780
Сільське господарство			1600	2030	2450	2930	3400
Структурні дії			3750	5830	7920	10 000	12 080
Внутрішня політика			730	760	790	820	850
Адміністрація			370	410	450	450	450

Джерело: Європейська Рада, Берлін, 24—25 березня 1999 року, Висновки Комісії, с. 2—3.

встановлених у Берліні⁴⁹. Жовтнева угода стала основою для фінансового пакета Копенгагенської Ради 2002 року (див. табл. 9.3), який, навіть включаючи спеціальні угоди про рух грошових коштів і тимчасові компенсації, був меншим за берлінські пропозиції (40,85 млрд євро у порівнянні з 42,59 млрд євро в 2004—2006 роках). Це призвело до розчарування країн-кандидатів, але було все ж таки більше, ніж хотіли деякі країни-члени⁵⁰.

У рамках цього загального пакета Польща здобувала особливе ставлення. Вона отримала близько половини всього пакету, а також кошти із структурних фондів (де складні умови отримання) для створення механізму «руху грошових коштів» у вигляді цілого пакету

Таблиця 9.3

Рішення Копенгагенської Європейської Ради в грудні 2002 року про витрати на приєднання нових країн: асигнування за зобов'язаннями (у мли євро в цінах 1999 року для десяти нових країн-членів)

	2004	2005	2006
Сільське господарство	1897	3747	4147
Структурні дії	6095	6940	8812
Внутрішня політика	1421	1376	1351
Адміністрація	503	558	612
УСЬОГО максимальних зобов'язань	9952	12 657	14 958
Спеціальний механізм руху грошових коштів	998	650	550
Тимчасові бюджетні компенсації	262	479	346

Джерело: Європейська Рада, Копенгаген, 12—13 грудня 2002 року, Висновки Комісії, с. 11—12.

з окремими доповненнями (1 млрд євро)⁵¹. Упевненість Польщі в собі для висунення таких вимог була частиною причини, через яку Вишеградська четвірка не змогла представити єдину позицію на переговорах (тим самим зміцнивши свою позицію стосовно ЄС), хоча всі вони билися за самих себе, а ЄС, природно, не стимулював їхньої співпраці⁵².

І хоча нові країни не стануть членами до 1 травня 2004 року, вони отримають повне річне фінансування і не повинні вносити свої членські внески до бюджету до 1 травня. Але копенгагенське рішення все ж таки є обмеженим, особливо у порівнянні з розміром допомоги, отриманої бідними країнами — членами ЄС (Грецією, Португалією і особливо Іспанією) після вступу, або в порівнянні з тим, що отримала Східна Німеччина від федерального уряду після об'єднання.

9.2.2. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ РЕФОРМИ

Реформу інституцій ЄС також вважалося за необхідне здійснити до розширення, оскільки Амстердамська угода не відповідала цьому завданню, хоча спочатку ніхто не виявляв ентузіазму з приводу чергового обговорення цього питання. У червні 1999 року, після шокуючої відставки Комісії Сантера (і після ухвалення ЄС рішення про початок переговорів з рештою кандидатів), Європейська Рада в Кельні дійшла згоди про те, що МУК повинна бути проведена в 2000 році в першу чергу для обговорення трьох питань, які залишилися невирішеними після Амстердама («Амстердамські залишки»):

- 1) розмір і склад Європейської Комісії;
- 2) вагомість голосів у Раді;
- 3) можливе запровадження прийняття рішень у Раді кваліфікованою більшістю голосів⁵³.

Ці «залишки» взаємопов'язані: застосування КБГ порушує питання вагомості голосів. Існує дисбаланс вагомості голосів між невеликими і великими країнами: невеликі країни мають більшу вагомість голосів, беручи до уваги чисельність їх населення. Те, що великі країни-члени мають двох членів Комісії не компенсує цей дисбаланс, оскільки не Комісія, а Рада ухвалює рішення. Розширення посилює цю проблему, оскільки майже всі країни-кандидати — невеликі держави. Деякі великі країни-члени відмовилися скоротити розмір Комісії за рахунок одного зі своїх представників, якщо тільки вагомість голосів у Раді не буде переглянута на їхню користь.

Європейська Рада в Ніцці, яка ухвалила рішення про проведення МУК у грудні 2000 року, сумно відомила некоректним обміном думками між главами урядів і держав, викликаним, у першу чергу, перерозподілом вагомості голосів. Зрештою, Європейська Рада

Таблиця 9.4

Представництво ЄС-15 і країн-кандидатів у Раді та Комісії

Країна	Населення, млн	Відсоток населення ЄС-15/ЄС-25	Голосів у Раді (до 2004 року)	Загальний відсоток голосів (ЄС-15)	Голосів у Раді (з 1 січня 2005 року)	Загальний відсоток голосів ЄС-25 (2005-)	Кількість ЧЄП (до червня 2004 року)	Кількість ЧЄП (2004-)
ЄС-15								
Німеччина	82,2	21,96/18,22	10	11,36	29	9,03	99	99
Сполучене Королівство	59,6	15,75/13,21	10	11,36	29	9,03	87	78
Франція	58,6	15,63/12,99	10	11,36	29	9,03	87	78
Італія	57,7	15,39/12,79	10	11,36	29	9,03	87	78
Іспанія	39,4	10,53/8,37	8	9,09	27	8,41	64	54
Нідерланди	15,9	4,16/3,52	5	5,68	13	4,05	31	27
Греція	10,5	2,81/2,33	5	5,68	12	3,74	25	24
Бельгія	10,2	2,72/2,26	5	5,68	12	3,74	25	24
Португалія	10,0	2,66/2,22	5	5,68	12	3,74	25	24
Швеція	8,9	2,37/1,97	5	5,68	10	3,11	22	19
Австрія	8,1	2,16/1,79	4	4,54	10	3,11	21	18
Данія	5,3	1,41/1,17	3	3,41	7	2,18	16	14
Фінляндія	5,2	1,37/1,15	3	3,41	7	2,18	16	14
Ірландія	3,8	0,97/0,84	3	3,41	7	2,18	15	13
Люксембург	0,4	0,11/0,08	2	2,27	4	1,25	6	6
Приєднані країни								
Польща	38,7	8,58			27	8,41		54
Чеська Республіка	10,3	2,28			12	3,74		24
Угорщина	10,0	2,22			12	3,74		24
Словаччина	5,4	1,19			7	2,18		14
Литва	3,7	0,82			7	2,18		13
Латвія	2,4	0,53			4	1,25		9
Словенія	2,0	0,44			4	1,25		7
Естонія	1,4	0,31			4	1,25		6
Кіпр	0,8	0,17			4	1,25		6
Мальта	0,4	0,08			3	0,93		5
Усього	451				321			732
Угода в Ніцці також передбачає голоси в Раді та ЧЄП для Румунії і Болгарії								
Румунія	22,5				14			33
Болгарія	8,2				10			17

Примітка: В Угоді, укладеній у Ніцці, кількість ЧЄП була зафіксована на рівні 732 для ЄС, що складається з 27 країн, і місця були розподілені між усіма 27 країнами. Враховуючи, що Болгарія і Румунія ще не приєднані, 50 місць ЧЄП, виділених їм, були розподілені між 25 країнами-членами. Рішення, що приймаються кваліфікованою більшістю голосів, вимагають мінімум 232 голоси «за» (і можуть також вимагати, щоб дві третини країн-членів голосували «за», при цьому ті, хто голосує «за», повинні представляти як мінімум 62 відсотки населення ЄС).

Джерело: Wolfgang Wessels. «The Millenium IGC in the EU's Evolution»; *Journal of Common Market Studies*, vol. 39, no 2, 2001, p. 207 (власні розрахунки розміру населення і пропорцій ваги голосів в ЄС, що складається з 25, а не 27 країн); Угода про вступ (AA2003/ACT/en 1), стаття 11.

досягла угоди про вагомість голосів і кількість ЧЄП для кожної країни-члена, а також для дванадцяти країн-кандидатів (див. табл. 9.4)⁵⁴. До того ж, починаючи з 2005 року, країни-члени призначатимуть тільки по одному члену Комісії; як тільки країн-членів стане 27, Рада повинна буде ухвалити рішення про створення системи ротації для скорочення розміру Комісії.

Проте після Ніцци, коли «великий вибух» розширення набув реальнішого вигляду, ЄС почав ще одне, глибше, обговорення майбутнього розширеного ЄС. МУК було заплановано на 2004 рік, але процедура її проведення передбачалася нова. Грудневе 2001 року засідання Європейської Ради в Лекені скликало З'їзд щодо майбутнього Європи, який повинен був розглянути великий спектр питань реформування інституцій і угод. До числа делегатів З'їзду входили члени національних і Європейського парламентів та представники країн-членів і країн-кандидатів. Вони підготували завершальний документ у червні 2003 року, який мала розглянути МУК.

Європейська Рада в Коненгагені 2002 року дала урочисту обіцянку, що десять приєднаних країн «повністю братимуть участь» у МУК, і що нова угода буде підписана після їхнього вступу (хоча «цей календар не повинен впливати на час проведення МУК», яка, тим самим, може закінчитися раніше)⁵⁵. Але якщо МУК буде проведена до травня 2004 року, приєднані країни не будуть «повними учасниками», оскільки тільки країни-члени можуть офіційно брати участь у МУК. Та все ж деякі країни-члени наполягали на укладенні й підписанні нової угоди задовго до травня 2004 року: наприклад, італійський уряд дуже хотів провести МУК протягом періоду свого головування і підписати нову угоду на Римській Європейській Раді в грудні 2003 року. Але Польща заявила, що приєднані країни повинні брати участь у МУК на рівних засадах і що МУК повинна початися і закінчитися після розширення, тоді як Балтійські держави запропонували, що МУК повинна тільки закінчитися після розширення⁵⁶. На момент написання цих рядків ще не було ухвалено рішення з цього питання.

9.3. Розширення, Європейський Союз і світ

9.3.1. ВІДНОСИНИ З СУСІДАМИ

Розширення матиме величезні наслідки для міжнародної ролі ЄС, починаючи з його здатності продовжувати розширення. Існують обґрунтовані побоювання, що двадцяти п'ятьом країнам-членам буде важче дійти згоди про подальше розширення — або внаслідок суперечок між новими країнами-членами і країнами-кандида-

тами (наприклад, Кіпром і Туреччиною), або внаслідок внутрішніх розбіжностей у ЄС через найдрібніші деталі (такі, як витрати на сільське господарство та структурні зміни).

Такі побоювання спричинилися до включення декларації про «Єдину Європу» в угоду про вступ, в якій старі й нові країни-члени повністю підтримують «безперервний, відкритий і необоротний процес розширення». Переговори про вступ із Болгарією і Румунією продовжуватимуться на тій же основі, і метою буде їх включення в 2007 році. Двадцять п'ять країн підтримали рішення про включення в число кандидатів Туреччини. Але твердження про те, що «Союз є сповненим рішучості не допустити встановлення нових роз'єднувальних ліній у Європі», не підкріплене згадкою про розширення за межами існуючих країн-кандидатів. Таким чином, тоді як Болгарія, Румунія і, певною мірою, Туреччина мають перспективи стати членами, в тому ж самому важко переконати інші країни. Хорватія, наприклад, подала заявку на вступ в ЄС у лютому 2003 року, і очікується, що інші країни Південно-Східної Європи зроблять те ж саме протягом поточного десятиліття. Політика ЄС у Південно-Східній Європі спрямована на обіцянку членства країнам, які задовольнятимуть умовам членства, але ця обіцянка повинна бути правдоподібною, щоб вона стимулювала проведення реформ⁵⁷. За межами Південно-Східної Європи ЄС стоїть перед ще більшою дилемою: якщо він не пообіцяє подальшого розширення, його вплив може ослабнути, але якщо пообіцяє, обіцянка ця може видатися ненадійною. В результаті, ЄС щосили прагнув сформулювати гармонійну стратегію «ширшої Європи».

Як зазначив Крістофер Гіл, «питання кордонів, мабуть, найважливіше питання з усіх зовнішньополітичних наслідків розширення»⁵⁸. Оскільки, як заявляли інші спостерігачі, «незалежно від того, як часто офіційні особи НАТО та ЄС повторюють, що у них немає намірів розділяти Європу, незалежно від того, скільки «партнерських» угод вони можуть запропонувати нечленам, неминучим наслідком прийняття одних країн як повних членів і виключення інших буде розділення на «своїх» і «чужих»⁵⁹. А виключені країни можуть змінювати свою внутрішню і зовнішню політику небажаним для ЄС чином.

Спілкування з сусідами не було пріоритетним питанням для ЄС, як це видно з безсистемної еволюції Європейської Конференції (див. с. 134). Членство в цій Конференції, передбачуване спочатку тільки для країн — членів ЄС і країн-кандидатів, розширилося: у червні 2001 року Європейська Рада в Гетеборзі запропонувала, щоб Молдова й Україна також були запрошені. У жовтні 2001 року Європейська Конференція була проведена (на тему боротьби з міжнародним тероризмом) із сорока учасниками, включаючи членів ЄАВТ, краї-

ни Південно-Східної Європи, Молдову, Росію та Україну⁶⁰. 17 квітня 2003 року (після підписання угоди про вступ) ті ж самі сорок країн відвідали ширшу Європейську Конференцію. Але якщо тільки Європейська Конференція не стане чимось більшим, ніж просто «говорильнею», вона не зможе налагодити ефективні зв'язки між Європейським Союзом і рештою Європи.

На початку 2002 року Сполучене Королівство особливо наполегливо намагалося провести ініціативу про «ширшу Європу»⁶¹. Вона буде спрямована на колишні радянські республіки — Беларусь, Молдову, Росію та Україну — але не на країни Південно-Східної Європи, що вже беруть участь у процесі стабілізації й асоціації, або на інші радянські республіки, такі, як Вірменія, Азербайджан і Грузія, які знаходяться дуже далеко, щоб заслужити включення на цій стадії. У грудні 2002 року Європейська Рада в Копенгагені погодилася, але включила південні середземноморські країни в цю ініціативу, що стало відображенням наполягання південних країн-членів на тому, що не можна ігнорувати південний вимір зовнішньої політики ЄС⁶².

Проді змалював позицію ЄС у грудні 2002 року. «Політика схожості» ЄС породить варіанти, що не припускають розширення: «Ми повинні бути готовими запропонувати більше, ніж партнерство, і менше, ніж членство, не виключаючи можливість останнього»⁶³. У березні 2003 року Комісія проаналізувала можливі наслідки цього. Південні середземноморські країни, плюс Беларусь, Молдова, Росія та Україна, «повинні отримати пропозицію про перспективу участі у внутрішньому ринку ЄС і подальшої інтеграції та лібералізації для стимулювання вільного переміщення громадян, товарів, послуг і капіталу»⁶⁴. Збільшення економічної інтеграції та тісніша політична співпраця базуватимуться на висуненні умов, і кожній країні будуть встановлені чіткі контрольні точки⁶⁵. Чи буде цього достатньо для стимулювання реформ, сумнівно: деякі країни — члени ЄАВТ, зрештою, вирішили, що краще бути включеним у ЄС та ухвалювати рішення, ніж просто входити в ЄЕЗ і втілювати їх у життя. Більше того, Комісія зберігала мовчання з приводу лібералізації сільськогосподарської торгівлі, яка могла б послужити швидкому зростанню сусідів, але яка все ще є дуже суперечливим питанням для країн-членів. Не пропонується також і нової допомоги, і країни-члени вже порушили питання про наявність фінансових ресурсів для реалізації стратегії ширшої Європи⁶⁶.

Політиці схожості також завадити розширення шенгенських правил, які створюють «жорстку» межу і підкреслюють відмінність між громадянами ЄС та іншими. Зокрема, нові країни-члени повинні вимагати оформлення віз у громадян сусідніх країн⁶⁷. Як зазначає Гезер Граббе, «встановлення шенгенських кордонів із та-

кими уразливими сусідами, як Україна, Калінінградська область (російська територія) і Хорватія, може порушити крихкі збалансовані відносини й блокувати економічну інтеграцію між країнами»⁶⁸. Жорсткі кордони можуть також підірвати функціональну співпрацю усередині субрегіональних організацій, таких, як ЦЕІ і РКБМ, або Евро-Карпатський регіон, які в протилежному разі могли б служити мостами між ЄС, що розширився, та його сусідами. Комісія запропонувала, щоб ЄС надавав безвізовий в'їзд тільки тим громадянам інших країн, які проживають у прикордонних областях, у яких є обґрунтовані причини регулярного перетину кордону і які не «становлять якої-небудь загрози для безпеки»⁶⁹. Це досить обмежувачий чинник, але все таки більш ліберальний, ніж позиція деяких країн-членів⁷⁰.

Проблема Калінінграда призвела до напружених відносин із Росією. Після розпаду Радянського Союзу російський Калінінград опинився в територіальній ізоляції, і для проїзду між Калінінградом і Росією російським громадянам доведеться перетинати або Литву і Латвію, або Польщу і Беларусь⁷¹. Наполягання ЄС на тому, що нові країни-члени повинні сповідувати шенгенський *acquis*, означає, що російські громадяни повинні мати візу і паспорт для перетину території ЄС, навіть незважаючи на те, що вони переїздить з однієї частини Росії в іншу⁷². Але проблема Калінінграда була розв'язана в листопаді 2002 року: громадяни Росії одержуватимуть спеціальні проїзні документи для проїзду між Калінінградом і рештою Росії, а ЄС і Росія продовжуватимуть обговорювати варіанти, такі, як перетин території ЄС залізницею без зупинок при русі між Калінінградом і частиною решти Росії. Час покаже, чи будуть іншим сусідам надані гнучкі варіанти, які можуть вплинути на успішність політики схожості.

9.3.2. ВПЛИВ РОЗШИРЕННЯ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ЄС

Розширення, безумовно, вплине на процес і суть вироблення зовнішньої політики ЄС, хоча нез'ясованим залишається питання — наскільки сильно. Політичний діалог допоміг ознайомити країни-кандидати з процедурами й політикою СЗБП, і країни Центральної і Східної Європи все більше, хоча і не завжди, дотримувалися позицій ЄС⁷³.

Деякі приєднані країни не мають суттєвих інтересів за межами Європи, тому, на відміну від минулих розширень ЄС, «майбутнє розширення не матиме значних наслідків у сфері розширення горизонтів зовнішньої політики Союзу»⁷⁴. Натомість, їх інтереси у сфері зовнішньої політики знаходяться ближче до дому: «доля національ-

них меншин, торгівля між державами та візові правила, питання використання енергії й охорони довкілля, балканська стабільність, відносини з Беларуссю, Україною, Молдовою і, звичайно ж, Росією»⁷⁵. До тих пір, поки це вкладається в рамки політики близькості, зовнішня політика ЄС зміцнюватиметься.

Але розширення вплине ще на одну велику сферу: трансатлантичні відносини. Країни — члени ЄС мають тенденцію до того, щоб займати позицію «європейців» або «атлантистів», тому розширення не призведе до ще більшого розділення, але може загострити його. Це виразно спостерігалось в ході підготовки США до війни з Іраком на початку 2003 року. Всі країни-кандидати з Центральної та Східної Європи підписали листи на підтримку США, на відміну від Франції та Німеччини, які були проти війни. Це послужило приводом для виступу президента Франції Жака Ширака з осудом проамериканської позиції КЦСЕ в лютому 2003 року, в якому він натякнув, що Франція може навіть відмовитися ратифікувати Угоду про вступ⁷⁶. Це, як мінімум, ілюструє небезпеку того, що розділення всередині ЄС з питання відносин із США поглибитиметься після розширення.

Деякі країни-члени також побоюються, що країни Центральної та Східної Європи є настільки «атлантистами», що вони перешкоджатимуть проведенню автономної європейської зовнішньої і оборонної політики. Як зауважив Домінік Мойсі, деякі французькі політики розглядають їх як «троянського коня Атлантичного альянсу»⁷⁷. Це було помітно за їхньою дуже прохолодною реакцією на рішення про проведення Спільної європейської безпекової та оборонної політики, ухвалене Гельсінкською Європейською Радою в грудні 1999 року⁷⁸. КЦСЕ побоювалися, що це підірве гарантії безпеки, які надаються НАТО і США. Ті країни-кандидати, які ще не стали членами НАТО (усі, за винятком Чеської Республіки, Угорщини та Польщі), були ще більше стурбовані тим, що СЕБОП служитиме альтернативою їхньому членству в НАТО. І хоча вони стали менш підозрілими (НАТО включить до свого складу ще сім країн у 2004 році, до числа яких увійдуть усі країни-кандидати з Центральної та Східної Європи), вони все ще наполягають на першості НАТО в питаннях безпеки та оборони⁷⁹. Проте вони всі дали обіцянку дотримуватися «основної мети»⁸⁰ СЕБОП, і більшість з них бере участь у перших операціях СЕБОП, виконуючи поліцейську місію в Боснії-Герцеговині і беручи участь як миротворчі сили в КЮРМ⁸¹.

Висновки

Як і до 1998 року, Європейська Комісія була ключовою дійовою особою в процесі вироблення політики стосовно КЦСЄ в період після 1998 року: вона цілком очевидно зробила основний вплив на темпи і обсяги розширення, допомагаючи подолати опір деяких країн-членів. Проте стратегічні й політичні імперативи розширення були узгоджені країнами-членами і стали мотивацією для ухвалення ключових рішень (як це було видно на Люксембурзькій, Гельсінкській та Копенгагенській Європейських Радах), хоча, як стверджується в інших місцях цієї книги, у ЄС ніколи насправді не було стратегічного бачення розширення, розширеного ЄС або «ширшої Європи». Були зроблені дещо поетапні, часто реагуючі, кроки, кожний з яких був, природно, обумовлений стратегічними причинами, але всі разом вони не стали доповненням до загальної стратегії.

Більше того, самі переговори про розширення характеризувалися значними міждержавними суперечками — особливо з фінансових питань — точно так, як і переговори про підготовку ЄС до розширення (як видно на прикладах Європейської Ради в Берліні, Ніцці та в 2002 році в Брюсселі). Франко-німецьке партнерство виконувало ключову роль у переговорах і часто визначало позицію ЄС. Але незважаючи на всю полеміку, ЄС зміг ухвалити та реалізувати рішення про розширення. Наслідки цього рішення значні і переважно ще не зрозумілі. Проте Європейська Рада в Копенгагені 2002 року увійде в історію як важлива віха в об'єднанні Європи після закінчення холодної війни.

Примітки

1. Концептуалізація зовнішньополітичного курсу Європейського Союзу

1. Угода була затверджена у грудні 1991 року на Маастрихтській Європейській Раді, підписана у лютому 1992 року і набрала чинності після бурхливої фази ратифікації 1 листопада 1993 року.
2. Відносини Спільноти з колишньою Східною Німеччиною, що також раніше була членом РЕВ, будуть розглянуті до моменту об'єднання Німеччини.
3. Brian White, "Analysing Foreign Policy: Problems and Approaches", в Michael Clarke and Brian White, eds. *Understanding Foreign Policy: Foreign Policy Systems Approach* (Aldershot: Edward Elgar, 1989), p. 1.
4. Див. визначення в Michael Smith, "European Union, Foreign Economic Policy and Changing World Arena", *Journal European Public Policy*, vol. 1, no. 2, Autumn 1994, p. 287.
5. З питання зниження користі військової сили див. зокрема Joseph Nye, "Soft Power", *Foreign Policy*, no. 80, Fall 1990.
6. Smith, "European Union", p. 287.
7. David Allen, "Conclusions: European Rescue National Foreign Policy?", в Christopher Hill, ed., *Actors in Europe's Foreign Policy* (London: Routledge, 1996), p. 303.
8. Smith, "European Union", pp. 287—288.
9. Див. Christopher Hill, "Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role", *Journal Common Market Studies*, vol. 31, no. 3, September 1993, pp. 315—318.
10. Так Gunnar Sjostedt визначає міжнародних дійових осіб в *External Role European Community* (Westmead: Saxon House, 1977), p. 15.
11. Інший подібний приклад — спільна політика стосовно Центральної Америки. Див. Hazel Smith, *European Union Foreign Policy and Central America* (London: Macmillan, 1995).
12. White, "Analysing Foreign Policy", pp. 6—7.

13. Eberhard Rhein, "Community's External Reach", в Reinhardt Rummel, ed., *Toward Political Union: Planning a Common Foreign and Security Policy* (Boulder: Westview, 1992), p. 36.
14. Питання права і внутрішніх справ (що розглядаються в третій частині Маастрихтської угоди) також можуть мати зовнішньополітичні наслідки, але вплив третього «стовпа» все ж таки досить обмежений.
15. Згідно із Єдиним Європейським Актом 1987 року, Маастрихтською угодою та Амстердамською угодою (узгодженою в червні 1997 року, але ще не ратифікованою на момент написання книги).
16. З питання послідовності див. Simon Nuttall, *European Political Cooperation* (Oxford: Clarendon Press, 1992), pp. 319—320; Horst-Gunter Krenzler і Henning З. Schneider, "Question Consistency", в Elfriede Regelsberger, Philippe de Schoutheete de Tervarent and Wolfgang Wessels, eds., *Foreign Policy European Union: From EPC to CFSP and Beyond* (Boulder: Lynne Rienner, 1997); і Nanette Neuwahl, "Foreign and Security Policy and Implementation Requirement "Consistency under Treaty on European" Union", в David O'Keeffe and Patrick Twomey, eds., *Legal Issues Maastricht Treaty* (London: Chancery Law Publishing, 1994).
17. Див. схожі визначення спільної зовнішньої політики і спільних зовнішньополітичних дій в Roy Ginsberg, *Foreign Policy Actions European Community: Politics Scale* (Boulder: Lynne Rienner, 1989), pp. 2—3.
18. Три європейські об'єднання — це Європейська Спільнота з вугілля і сталі (або ЄСВС, створена 1952 року), Європейська Спільнота з атомної енергії (або Євратом, створена 1958 року) і найважливіше — Європейська Економічна Спільнота (або ЄЕС, створене 1958 року). У деяких випадках під «Європейською Спільнотою» маються на увазі всі три об'єднання.
19. Іноді термін «Європейська Спільнота» використовувався для вказівки на Спільноту та країни-члени, що діють в рамках ЄЕС і ЄПС. Термін «Європейська Спільнота та її країни-члени» також дедалі частіше вказує на колективність (часто в деклараціях ЄПС). Жодне з цих визначень у книзі використовуватися не буде.
20. Комісія розділена на декілька Генеральних директоратів (ГД) і очолюється двадцятьма членами (по два від кожної великої країни-члена і по одному від усіх інших країн-членів).
21. Таким чином, міністри закордонних справ стоять біля основ ухвалення рішень, як з питань торгівлі, так і з питань зовнішньої політики. Про Раду див. Fiona Hayes-Renshaw and Helen Wallace, *Council Ministers* (London: Macmillan, 1997).
22. ЄСВС і Євратом мають рівні права, але тільки Євратом може укладати угоди про асоціацію з третіми сторонами. D. Lasok and J. W. Bridge, *Law and Institutions European Communities* (London: Butterworths, 1991), pp. 60—61.

23. Під час переговорів Комісія консультиється із спеціальним комітетом (Комітет статті 113) урядових офіційних осіб. Див. Rohini Acharya, *Making Trade Policy in EU*, Discussion Paper 61 (London: Royal Institute International Affairs, 1996).
24. Європейський Суд у справі ERTA в 1970 році ухвалив рішення, що Спільнота може укладати угоди з третіми країнами в будь-якій сфері, в якій вона має внутрішні повноваження; пізніше було вирішено, що Спільнота може це робити у будь-якому разі, якщо ставиться одна з конкретних цілей Спільноти. Paul Taylor, *Limits European Integration* (New York: Columbia University Press, 1983), pp. 123—124.
25. Iain MacLeod, Ian Hendry, and Stephen Hyett, *External Relations European Communities: A Manual Law and Practice* (Oxford: Clarendon Press, 1996), Chapter 18.
26. Один з прикладів — угода про торгівлю та співпрацю, підписана з палестинською владою в лютому 1997 року.
27. Дві попередні спроби встановити межі для вироблення зовнішньої політики Європи провалилися: Європейське оборонне та політичне співтовариство на початку 1950-х і План Фуше в 1960-х. Див. Nuttall, *European Political Co-operation*, розділ 2, де розглянуто витoki ЄПС.
28. Див. "First Report Foreign Ministers to Heads State and Government Member States European Community 27 October 1970 (Luxembourg Report)", в *European Political Co-operation* (Bonn: Press and Information Office Federal Government, 1982), p. 31.
29. Renaud Dehousse and Joseph H. H. Weiler, "EPC and Single Act: From Soft Law to Hard Law?", в Martin Holland, ed., *Future European Political Cooperation: Essays on Theory and Practice* (London: Macmillan, 1991), p. 124.
30. Michael E. Smith, "Europeanization European Political Cooperation": *Trust, Transgovernmental Relations, and Power Informal Norms*, Center for German and European Studies Working Paper 2.44 (Berkley: University California, 1996), p. 42.
31. Назва походить від місця першої зустрічі Шлос Гімніх, у Німеччині.
32. Nuttall, *European Political Co-operation*, p. 15.
33. «Європейські Кореспонденти» готували зустрічі Політичного Комітету.
34. Думки Політичного Комітету включаються до порядку денного Ко-репера, а «консультанти СЗБП» були прикріплені до постійного представництва кожної країни-члена. Див. Krenzler and Schneider, "Question Consistency", pp. 137—138.
35. Це був компроміс за пропозицією про «Містер або Міс СЗБП», які відіграватимуть важливу роль у формулюванні зовнішньої політики і представленні ЄС.

36. Секретаріат повинен був понизити зростаючий тягар входження в головування. Він давав проекти відповідей на питання членів ЄП про ЄПС (про участь ЄП у ЄПС).
37. Nuttall, *European Political Co-operation*, pp. 314—315.
38. Відмінність між спільними позиціями і спільними діями була нечіткою. Амстердамська угода свідчить, що спільні дії спрямовані на конкретні ситуації, коли вважаються необхідними конкретні дії ЄС, а спільні позиції визначають підхід ЄС до конкретного питання.
39. Ця процедура була кодифікована в статті 228а Маастрихтської угоди: економічні відносини можуть бути припинені, якщо з цього питання в СЗБП існує спільна позиція або ухвалено рішення про спільні дії.
40. Див. Simon Nuttall, "Interaction between European Political Co-operation and European Community", *Yearbook European Law*, no. 7, 1987.
41. Одним із прикладів цього є спільна позиція щодо Руанди, ухвалена в жовтні 1994 року. OJ L283, 29 October 1994.
42. ЗЕС також має стати європейською основою НАТО. Це задовольнило і тих, хто хотів зробити ЗЕС європейською оборонною організацією, і тих, хто заявляв про продовження домінування НАТО. Див. Anand Menon, Anthony Forster and William Wallace, "A Common European Defence?", *Survival*, vol. 34, no. 3, Autumn 1992.
43. Див., наприклад, Hans van den Broek, "Why Europe Needs a Common Foreign and Security Policy", *European Foreign Affairs Review*, vol. 1, no. 1, July 1996.
44. Martin Holland, "Introduction: EPC Theory and Empiricism", in Holland, ed., *Future*, p. 5.
45. З питання зовнішньополітичних моделей див. Michael Clarke, "Foreign Policy Analysis: A Theoretical Guide", в Stelios Stavridis and Christopher Hill, eds., *Domestic Sources Foreign Policy: West European Reactions to Falklands Conflict* (Oxford: Berg, 1996).
46. Див. Jeremy Richardson, "Interests, Ideas and Garbage Cans Primeval Soup", в Jeremy Richardson, ed., *European Union: Power and Policy-Making* (London: Routledge, 1996), and Thomas Risse-Kappen, "Exploring Nature Beast: International Relations Theory and Comparative Policy Analysis Meet European Union", *Journal Common Market Studies*, vol. 34, no. 1, March 1996.
47. Згідно із загальноприйнятими визначеннями, співпраця відбувається «коли дійові особи пристосовують свою поведінку до реальних або передбачуваних переваг інших дійових осіб через процес координування політики». Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in World Political Economy* (Princeton: Princeton University Press, 1984), p. 51. Інтеграція поглиблюється і ще більше об'єднує країни-члени. Див. Paul Taylor, "A Conceptual Typology International Organization", в A. J. R. Groom and Paul Taylor, eds., *Frameworks for International Co-operation* (London: Pinter, 1990).

48. З корисним оглядом різних концепцій і підходів, що використовуються для концептуалізації зовнішньої політики ЄС, можна познайомитися в доповіді Roy Ginsberg, "Concepts European Foreign Policy Revisited: Narrowing Theoretical Capability-Expectations Gap", представленій на конференції Асоціації з питань Європейської Спільноти в Сіетлі в травні 1997 року (цитується з дозволу автора).
49. Конструктивна неореалістична робота — Kenneth Waltz, *Theory International Politics* (Reading, MA: Addison-Wesley, 1979). Див. також Joseph Grieco, *Cooperation among Nations: Europe, America, and Non-Tariff Barriers to Trade* (Ithaca, Cornell University Press, 1990) і John J. Mearsheimer, "Back to Future: Instability in Europe after Cold War", *International Security*, vol. 15, no. 1, Summer 1990.
50. Alfred Pijpers стверджує, що країни-члени погодилися лише на дуже обмежену зовнішньополітичну співпрацю тільки через те, що вони не хотіли створювати «третю силу», що піддає небезпеці баланс сил після закінчення холодної війни. "European Political Cooperation and Realist Paradigm", in Holland, ed., *Future*. Peter van Ham вважає, що неореалізм «має здатність пояснити природу і початковий розвиток Європейської Спільноти, і він також корисний при аналізі економічних та політичних відносин Спільноти з "рештою Європи"». *EC, Eastern Europe and European Unity: Discord, Collaboration and Integration Since 1947* (London: Pinter, 1993), pp. 205—206.
51. Див. Robert Keohane, "Neoliberal Institutionalism: A Perspective on World Politics", в Robert Keohane, *International Institutions and State Power* (Boulder: Westview Press, 1989).
52. Як зазначив Менкур Олсон, якщо тільки кількість індивідуумів в групі не дуже маленька, або якщо тільки немає примусу або специфічного стимулу змусити індивідуумів діяти для спільних інтересів, то раціональні, корисливо налаштовані індивідууми не діятимуть для досягнення спільної або групової мети. В *Logic Collective Action: Public Goods and Theory Groups* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971), p. 2.
53. Див. Robert Keohane and Stanley Hoffmann, "Institutional Change in Europe in 1980s", і Andrew Moravcsik, "Negotiating Single European Act", в Robert Keohane and Stanley Hoffmann, eds., *New European Community: Decisionmaking and Institutional Change* (Boulder: Westview Press, 1991); and Andrew Moravschik, "Preferences and Power in European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", *Journal Common Market Studies*, vol. 31, no. 4, December 1993.
54. Ginsberg, *Foreign Policy Actions*, p. 3.
55. Stanley Hoffmann, "Obstinate or Obsolete? Fate Nation-State and Case Western Europe", *Daedalus*, Summer 1996, особливо pp. 881—882.
56. Див. Paul Taylor, *European Union in 1990s* (Oxford: Oxford University Press, 1996), pp. 77—97, і "European Community and State: Assumptions, Theories and Propositions", *Review International Studies*, vol. 17, no. 2, April 1991.

57. Joseph Weiler and Wolfgang Wessels, "EPC and Challenge Theory" в Alfred Pijpers, Elfriede Regelsberger and Wolfgang Wessels, eds., *European Political Cooperation in 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1988), pp. 243—258.
58. Keohane, *After Hegemony*, pp. 122—123.
59. *Ibid.*, p. 125.
60. Smith, "Europeanization", p. 10.
61. Це один із трьох стилів «прийняття рішень», які виділив Fritz Scharpf. Інші два — стилі «політичного торгу», або апелювання до власних інтересів учасників і вдавання до стимулів і «конфронтації», або апелювання до інтересів домінуючої дійової особи чи коаліції і вдавання до примусу як останнього засобу. У "Joint-Decision Trap: Lessons from German Federalism and European Integration", *Public Administration*, vol. 66, no 3, Autumn 1988, pp. 258—259.
62. Andrew Hurrell, "International Society and Study Regimes: A Reflective Approach", в Volker Rittberger, ed., *Regime Theory and International Relations* (Oxford: Clarendon Press, 1995), p. 67.
63. Див. Helen Milner, "International Theories Cooperation among Nations: Strengths and Weaknesses", *World Politics*, vol. 44, no. 3, April 1992.
64. Moravcsik, "Preferences and Power".
65. Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: Logic Two-Level Games", *International Organization*, vol. 42, no 3, Summer 1988. Simon Bulmer стверджував, що такий підхід повинен бути використаний для аналізу ЄПС, у "Analysing European Political Cooperation: Case for Two-Tier Analysis", in Holland, ed., *Future*.
66. Ginsberg, *Foreign Policy Actions*, p. 18.
67. Smith, "Europeanization", p. 10.
68. Alexander Wendt, "Collective Identity Formulation and International State", *American Political Science Review*, vol. 88, no. 2, June 1994, p. 384.
69. Joseph Nye, "Neorealism and Neoliberalism", *World Politics*, vol. 40, no. 2, January 1988, p. 246.
70. Wayne Sandholtz, "Choosing Union: Monetary Politics and Maastricht", *International Organization*, vol. 47, no. 1, Winter 1993, p. 3.
71. Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make It: Social Construction Power Politics", *International Organization*, vol. 46, no. 2, Spring 1992, p. 393. Див. також: Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt and Peter J. Katzenstein, "Norms, Identity, and Culture in National Security", and Paul Kowert and Jeffrey Lergo, "Norms, Identity and Their Limits: A Theoretical Reprise", в Peter J. Katzenstein, ed., *Culture National Security: Norms and Identity in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1996).
72. Wendt, "Anarchy", p. 399.
73. Wendt, "Collective Identity Formation", p. 386.

74. Ibid., p. 391.
75. Wendt, "Anarchy", p. 417.
76. Ole Waever, "Identity, Integration and Security: Solving Sovereignty Puzzle in E.U. Studies", *Journal International Affairs*, vol. 48, no 2, Winter 1995, pp. 419—420, 429.
77. Wendt, "Anarchy", p. 423.
78. Див. Karl Deutsch et al., *Political Community and North Atlantic Area: International Organization in Light Historical Experience* (Princeton: Princeton University Press, 1957), and Taylor, *Limits*, Chapter 1.
79. Martin Holland, *European Community Integration* (London: Pinter, 1993), p. 130.
80. Ernst Haas, *Uniting Europe: Political, Economic and Social Forces 1950—1957* (London: Stevens and Sons, 1958), pp. 311—313.
81. Philippe Schmitter, "Three Neo-Functional Hypotheses About International Integration", *International Organization*, vol. 23, no. 1, Winter 1969, p. 162. Найбільш «творчий талант» стосується Jean Monnet — «батька» європейської інтеграції. Francois Duchene, *Jean Monnet: First Statesman Interdependence* (New York: W. W. Norton and Co., 1994).
82. Наприклад, Keohane and Hoffmann, "Institutional Change", p. 28, Hoffmann, "Obstinate or Obsolete?", and Pijpers, "European Political Cooperation".
83. Thomas Risse-Karpen зазначає, проте, що неофункціоналізму не вистачає теорії соціальної дії, щоб пояснити перехід від прагнення отримати максимальну користь для себе дійових осіб європейської інтеграції (фундаментальне припущення) до інтеграції, оснований на колективному розумінні спільного інтересу. "Exploring Nature Beast", p. 56.
84. Haas, *Uniting Europe*, p. 16.
85. Ibid., pp. 13—19.
86. Ibid., pp. 490—527. Жак Делор назвав це «методом Спільноти». Див. Charles Grant, *Delors: Inside House that Jacques Built* (London: Nicholas Brealey, 1994), p. 224.
87. Leon Lindberg, *Political Dynamics European Economic Integration* (Stanford: Stanford University Press, 1963), pp. 74—76.
88. Lindberg, *Political Dynamics*, p. 285.
89. Philippe de Schoutheete, *La Cooperation Politique Europeene* (Brussels: Editions Labor, 1980), p. 118.
90. Dehousse and Weiler, "EPC and Single Act", p. 132.
91. Smith, "Europeanization", p. 36.
92. Ibid., p. 10.
93. Ginsberg, *Foreign Policy Actions*, p. 10.

94. Ibid., p. 36.
95. Christopher Hill and William Wallace, "Introduction: Actors and Actions", in Hill, ed., *Actors*, p. 9.
96. Panayiotis Ifestos, *European Political Cooperation: Towards a Framework Supranational Diplomacy?* (Aldershot: Avebury, 1987), pp. 136—137.
97. Ernst Haas, "Turbulent Fields and Theory Regional Integration", *International Organization*, vol. 30, no. 2, Spring 1976.
98. Schmitter, "Three Neo-Functional Hypotheses", p. 165.
99. Див. Ernst Haas and Edward Thomas Rowe, "Regional Organizations in United Nations: Is There Externalization?", *International Studies Quarterly*, vol. 17, no. 1, March 1973, p. 6.
100. Крістофер Гіл попереджав, що існував розрив між дійсними можливостями Спільноти і очікуваннями її здатності діяти в "Capability-Expectations Gap".

2. Відносини Спільноти із Східною Європою до 1988 року

1. Див. John Pinder, *European Community and Eastern Europe* (London: Pinter, 1991), розділ 2, з питання ранньої історії відносин між Спільнотою і Радянським блоком.
2. Хоча *Остполітика* почалася коли Віллі Брандт став канцлером у 1969 році, Західна Німеччина встановила торгові представництва в країнах Східної Європи вже в 1963 році. Timothy Garton Ash, *In Europe's Name: Germany and Divided Continent* (London: Vintage, 1993), p. 36.
3. Charles Ransom, *European Community and Eastern Europe* (London: Butterworths, 1973), pp. 15—16, 38—39.
4. Peter Marsh, "Development Relations between EEC and CMEA", в Avi Shaim and G. N. Yannapoulos, eds., *EEC and Eastern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), p. 45.
5. Ransom, *European Community*, pp. 39—46.
6. Розпорядження № 109/70 в ОJ L19, від 26 січня 1970 року.
7. Рішення № 69/494 в ОJ L326, від 29 грудня 1969 року.
8. Рішення № 74/34 в ОJ L30, від 4 лютого 1974 року. Див. також Європейський Парламент, Робочий Документ 425/1974, "Report on European Community's Relations with East European State-Trading Countries and COMECON" (Klepsch Report), 9 січня 1975 року, з. 11.
9. Комісія Європейських Спільнот, *Bulletin European Communities* (далі *EC Bulletin*) no 5, 1974, pt. 2330. Торгова політика була обмежена нормами ГАТТ у будь-якому разі. Чехословаччина була одним

із засновників ГАТТ; Польща (1967), Румунія (1971) та Угорщина (1973) приєдналися пізніше за окремими протоколами. За вигоди РНС ці країни погодилися збільшувати свій імпорт на певний відсоток щороку.

10. Marsh, "Development Relations", pp. 49—52.
11. *EC Bulletin* no. 11, 1974, pt. 1301.
12. Рішення 75/210 в ОJ L99, 21 квітня 1975 року.
13. За правилами ГАТТ, обмеження могли бути накладені на імпорт із країн, що торгують через державні структури, але повинні були поступово знижуватися — достатньо невизначений крок для обґрунтування їх тривалого використання. Susan Senior Nello, *New Europe: Changing Economic Relations between East and West* (New York: Harvester Wheatsheaf, 1991), pp. 29—33.
14. Східноєвропейські країни багато позичали в Заході в кінці 1960-х і на початку 1970-х; до кінця 1970-х обслуговування боргів стало серйозною проблемою.
15. Ransom, *European Community*, pp. 39—40.
16. *Ibid.*, p. 40.
17. Edmund Wellenstein, "Relations European Communities with Eastern Europe" в David O'Keeffe and Henry G. Schermers, eds., *Essays in European Law and Integration* (Deventer, Netherlands: Kluwer, 1982), p. 204.
18. Senior Nello, *New Europe*, pp. 42—46.
19. Західна Німеччина, наприклад, уклала угоди про економічне співробітництво з Радянським Союзом, Польщею, Угорщиною, Чехословаччиною та Болгарією на початку 1970-х (у рамках Остполітики). Використання угод про співпрацю пізніше пішло на спад, оскільки економічна ситуація у Східній Європі та міжнародний політичний клімат стали погіршуватися на початку 1980-х. Jurgen Notzold, "Political Preconditions East-West Economic Relations", *Aussenpolitik*, vol. 36, no. 1, 1985, p. 43.
20. Див. Susan Senior Nello, *EC-East European Economic Relations: Cooperation Agreements at Government and Firm Levels*, EUI Working Paper no. 85/183 (Florence: European University Institute, 1985), pp. 1—11.
21. Рішення 74/393 в ОJ L208, 30 липня 1974 року.
22. Wellenstein, "Relations", p. 206.
23. Carl A. Ehrhardt, "EC in Network its Bilateral Agreements", *Aussenpolitik*, vol. 31, no. 4, 1980, p. 373.
24. Торгівля з країнами РЕВ становила всього чотири відсотки від загальної зовнішньої торгівлі Спільноти. Peter Marsh, "European Community and East-West Economic Relations", *Journal Common Market Studies*, vol. 23, no. 1, September 1984, p. 2. Східна Німеччина залишалася антагоністичною стосовно Спільноти, хоча вона і мог-

- ла собі це дозволити, оскільки її товари, що прямували до Західної Німеччини, не обкладалися тарифами згідно з положенням протоколу Договору ЄЕС, що стосуються внутрінімецької торгівлі.
25. Цит. в Frzns A. M. Alting von Geusau, *Beyond European Community* (Leyden: A. W. Sijthoff, 1969), p. 149.
  26. Були передбачені заходи цих п'яти країн щодо обмеження кількості товарів, які експортуються у Спільноту, або недопущення продажу товарів нижче певної ціни. John Maslen, "European Community's Relations with State-Trading Countries, 1981—1983", *Yearbook European Law*, no. 3, 1983, pp. 330—331.
  27. Такі угоди періодично обновлялися. John Maslen, "European Community's Relations 1981—1983", p. 331.
  28. Peter Marsh, "E.E.C. Foreign Economic Policy and Political Management East-West Economic Relations", *Millennium*, vol. 9, no. 1, Spring 1980, p. 46.
  29. Marsh, "E.E.C.", p. 42.
  30. Robert M. Cutler, "Harmonizing EEC-CMEA Relations: Never Twain Shall Meet?", *International Affairs*, vol. 63, no. 2, Spring 1987, p. 264.
  31. Ransom, *European Community*, p. 28.
  32. ЗСП пропонує країнам, що розвиваються, зниження тарифів на їх промислову продукцію і деякі сільськогосподарські товари.
  33. Обидві угоди в OJ L352, 29 грудень 1980 року.
  34. John Maslen, "A Turning Point: Past and Future European Community's Relations with Eastern Europe", *Rivista di Studi Politici Internazionali*, no. 4, 1988, p. 560.
  35. У 1970 році набрала чинності трирічна торгова угода між Спільнотою і Югославією. У 1971 році Югославія отримала ЗСП. Інша торгова угода була підписана в 1973 році, і угода про торгівлю та співпрацю була укладена 1980 року. Див. Patrick F. R. Artisien and Stephen Holt, "Yugoslavia and E.E.C. in 1970s", *Journal Common Market Studies*, vol. 28, no. 4, June 1980.
  36. John Pinder, "Economic Integration and East-West Trade: Conflict Interests or Comedy Errors?", *Journal Common Market Studies*, vol. 16, no. 1, September 1977, p. 4. У 1971 році РЕВ затвердила «комплексну програму соціалістичної економічної інтеграції» для зміцнення зв'язків між підприємствами і стимулювання спільного планування. Вона не зміцнила позиції РЕВ у зовнішній торговій та комерційній політиці; деякі країни — члени РЕВ, особливо Румунія, були проти такого кроку, а РЕВ діяла на принципі одностайності. Aric Blood, *External Relations Council for Mutual Economic Assistance* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1988), pp. 9—10 і 73—74, і розділ 8.
  37. Maslen, "European Community's Relations, 1981—1983", p. 325.
  38. Klepsch Report, pp. 21—22.

39. Pinder, "Economic Integration", pp. 4—5.
40. Проект був підготовлений Сполученим Королівством, яке брало участь у ЄПС до офіційного вступу в Спільноту в 1973 році. Nuttall *European Political Cooperation*, p. 61.
41. Marsh, "Development Relations", pp. 54—55. У 1974 році статут РЕВ був переглянутий, що уможливило укладення торгових угод з третіми країнами, але це не було обов'язковим для всіх країн — членів РЕВ, якщо тільки вони самі не погоджувалися. Bloed, *External Relations*, pp. 92, 110—113.
42. Klepsch Report, pp. 21—22. Тільки в травні 1974 року країни-члени погодилися, що Спільнота розглядатиме торгові угоди зі східноєвропейськими країнами.
43. European Parliament, "Report drawn up on behalf Committee on External Economic Relations on Relations between European Community and Council for Mutual Economic Assistance (CMEA) and Eastern European member states CMEA" (Seeler Report), PE Doc A2-187/86, 19 December 1986, p. 17.
44. Сюзан Сенйор Нелло відзначає, що позиція Спільноти могла привести Радянський Союз до бажання збільшити наднаціональну владу РЕВ і свою власну владу — дійсно, абсолютно протилежна дія. Susan Senior Nello, *Recent Developments in Relations between EC and Eastern Europe*, EUI Working Paper no. 89/381 (Florence: European University Institute, 1989), pp. 5—6.
45. Маргарет Тетчер стверджує, що її візит до Угорщини на початку лютого 1984 року «був першим кроком британської дипломатії, яка мала відмінності, стосовно поневолених націй східної Європи. Перший крок передбачав встановлення розширених економічних та торгових зв'язків з існуючими режимами, що робило їх менш залежними від закритої системи РЕВ». Margaret Thatcher, *Downing Street Years* (London: HarperCollins, 1993), p. 457. Але задовго до цього Сполучене Королівство погодилося з позицією Спільноти щодо РЕВ, яка полягала в тому ж самому.
46. Pinder, "Economic Integration", pp. 8—13.
47. Marsh, "Development Relations", pp. 54—55.
48. John Maslen, "European Community's Relations with State-Trading Countries Europe, 1984—1986", *Yearbook European Law*, no. 6, 1986, pp. 336—337.
49. European Parliament, "Report drawn up on behalf Committee External Economic Relations on relations between European community and East European state-trading countries and CMEA (COMECON)" (Irmer Report), Working Document 1-531/82, 28 July 1982, p. 40.
50. Maslen, "European Community's Relations, 1981—1983", p. 337.
51. Maslen, "European Community's Relations, 1984—1986", p. 338.
52. Ibid., p. 338.

53. *Ibid.*, p. 340. Нормалізація визначається як ситуація, коли кожна сторона бажає офіційно спілкуватися з іншою. Східноєвропейські країни стали акредитувати дипломатичні місії в Спільноті.
54. *EC Bulletin* no. 6, 1985, pts. 2.3.37-38 and pt. 1.2.9, and no. 7/8, 1985, pt. 2.3.38.
55. Seeler Report, с. 15. Декларація буде укладена з «ЄЕС» — на той момент офіційна назва Спільноти.
56. Senior Nello, *Recent Developments*, p. 9.
57. Maslen, "European Community's Relations, 1984—1986", pp. 339—342.
58. Wojciech Morawiecki, "Actors and Interests in Process Negotiations Between CMEA and EEC", *Legal Issues European Integration*, vol. 15, no. 2, 1989, pp. 26—27.
59. *Agence Europe* no. 4784, 18 May 1988. Радянський компроміс був ймовірно викликаний заявою Західної Німеччини тижнем раніше, що Радянському Союзу буде надано кредитів на суму 3,5 млрд німецьких марок. Quentin Peel, "Comecon and EC Close to Recognition", *Financial Times*, 17 May 1988.
60. *Agency Europe* no. 4786, 20 May 1988 and David Buchan, "Trade Blocs to Recognise Each Other", *Financial Times*, 25 May 1988.
61. Спільна декларація про встановлення офіційних відносин між Європейською Економічною Спільнотою і Радою Економічної Взаємодопомоги, в OJ L157, 24 June 1988.
62. Barbara Lippert, "EC-CMEA Relations: Normalisation and Beyond", в Geoffrey Edwards and Elfriede Regelsberger, eds, *European Community and Inter-regional Cooperation* (London: Pinter, 1990), p. 124.
63. Maslen, "A Turning Point", p. 564.
64. *Ibid.*, p. 565. Румунія не встановлювала дипломатичних зв'язків із Спільнотою до березня 1990 року (див. параграф 3.2.2). Неофіційна «група радників», що складалася з офіційних осіб Комісії та країн-членів, займалася питаннями відкриття східноєвропейських посольств у Брюсселі.
65. У 1967 році НАТО затвердила Доповідь Гармеля, в якому підкреслювалася важливість розрядки напруженості та зміцнення оборони.
66. William Wallace, "Political Cooperation: Integration through Inter-governmentalism", в Helen Wallace, William Wallace and Carole Webb, eds, *Policy-Making in European Community* (Chichester: John Wiley and Sons, 1983), pp. 375—376.
67. Nuttall, *European Political Co-operation*, p. 60.
68. Alfred Pijpers, "European Political Cooperation and CSCE Process", *Legal Issues European Integration*, vol. 10, no. 1, 1984, p. 143.
69. Pijpers, "European Political Cooperation", p. 138.
70. У двосторонній угоді між ФРН і СРСР від 1970 року Західна Німеччина погодилася поважати існуючі кордони; Радянський Союз хотів більш широкого підтвердження «статус-кво».

71. Michael Clarke, "Britain and European Political Cooperation in CSCE", в Kenneth Dyson, ed., *European Détente: Case Studies Politics East-West Relations* (London: Frances Pinter, 1986), p. 241. Таким чином, Комісія взяла участь у підготовці через механізм ЄПС: обмеживши у такий спосіб свій внесок.
72. Nuttall, *European Political Co-operation*, p. 58.
73. *EC Bulletin* no. 7/8, 1975, pt. 1201.
74. Carl Ehrhardt, "EEC and CMEA Tediously Nearing Each Other", *Aussenpolitik*, vol. 28, no. 2, 1977, p. 170.
75. Karl E. Birnbaum and Ingo Peters, "CSCE: A Reassessment its Role in 1980s", *Review International Studies*, vol. 16, no. 4, October 1990, p. 310.
76. "Final Act Conference on Security and Co-operation in Europe, Helsinki, 1 August 1975", відтворено в Arie Bloed, ed., *From Helsinki to Vienna: Basic Documents Helsinki Process* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1990).
77. Clarke, "Britain", p. 243.
78. Pijpers, "European Political Cooperation", pp. 143—146.
79. Див. Thatcher, *Downing Street Years*, p. 457, and Dominique Moisi, "French Policy Toward Central and Eastern Europe", в William Griffith, ed., *Central and Eastern Europe: Opening Curtain?* (Boulder: Westview, 1989), p. 359—362.
80. Nuttall, *European Political Co-operation*, p. 118.
81. Jan Zielonka, "Introduction: Eastern Europe in Transition", в Gary K. Bertsch, Heinrich Vogel, and Jan Zielonka, eds, *After Revolutions: East-West Trade and Technology Transfer in 1990s* (Boulder: Westview, 1991), pp. 2—4.
82. Stephen Woolcock, *Western Policies on East-West Trade* (London: Routledge and Kegan Paul, 1982), p. 8. КОКОМ (Координаційний комітет із контролю над експортом), неформальна організація, складалася зі всіх країн — членів НАТО (окрім Ісландії) та Японії. Спільнота не була навіть спостерігачем. Країни-члени погодилися не продавати продукцію за трьома списками в країни комуністичного блоку. Ці списки, що включали військове спорядження, обладнання для ядерної енергетики, промислові комерційні товари, переглядалися кожні декілька років. Див. Gary До. Bertsch, *East-West Strategic Trade, COCOM and Atlantic Alliance* (Paris: Atlantic Institute for International Affairs, 1983).
83. Beverly Crawford, "Roots European Self-Assertion in East-West Trade", в Beverly Crawford and Peter W. Schulze, eds, *New Europe Asserts Itself: A Changing Role in International Relations* (Berkeley: University California, 1990), p. 256.
84. Про позицію Західної Німеччини див. Hans-Dietrich Genscher, "Toward and Overall Western Strategy for Peace, Freedom and Progress", *Foreign Affairs*, vol. 61, no. 1, Autumn 1982.

85. Стівен Джордж використовує підхід світових систем і стверджує, що країни-члени могли погоджувати свою позицію стосовно торгівлі між Сходом і Заходом, бо капіталістичні, багаті країни Західної Європи природно мусили підтримувати свої ринки в Східній Європі, щоб гарантувати поставки звідти сировинних матеріалів, навіть якщо це означало зіткнення із США. В "European Political Cooperation: A World Systems Perspective", в Holland, ed., *Future*, pp. 63—64. Але були і інші турботи: економічні відносини розглядалися як важливі, щоб зробити режими відкритими і, бажано, породити лібералізацію.
86. Різна інтерпретація радянського кроку різними країнами свідчила про некоординовану реакцію. Wallace, "Political Cooperation", p. 393. У Лондонській Доповіді 1981 року країни-члени погодилися дозволити будь-якій із трьох країн-членів скликати надзвичайну нараду протягом 48 годин.
87. Maslen, "European Community's Relations, 1981—1983", p. 338.
88. У прагненні допомогти стабілізувати польську економіку реакція Спільноти на прохання про продовольчу допомогу була сприятливою, але погано скоординованою. Nattall, *European Political Cooperation*, p. 199.
89. Miles Kahler, "United States and Western Europe: Diplomatic Consequences Mr. Reagan", в Kenneth Oye, Robert Lieber and Donald Rothchild, eds, *Eagle Defiant: United States Foreign Policy in 1980s* (Boston: Little, Brown and Company, 1983), p. 279.
90. Ці декларації в *European Political Co-operation (EPC)* (Bonn: Press and Information Office Federal Government Germany, 1982), pp. 245, 251—252.
91. Kahler, "United States", p. 293.
92. Marsh, "European Community", p. 8.
93. Бельгія довго наполягала на узгодженості між Спільнотою і ЄПС/СЗБП. Christian Franck, "Belgium: Importance Foreign Policy to European Political Union", в Hill, ed., *Actors*, pp. 151—153.
94. Ця декларація в *European Political Co-operation (EPC)*, p. 297.
95. Ця декларація в *European Political Co-operation (EPC)*, p. 302—304. Не було досягнуто угоди, щоб скликати засідання міністрів закордонних справ під час різдвяних канікул. Греція згодом відкликала свою згоду на велику частину декларації від 4 січня і заперечувала проти будь-якого натяку на те, що проти Радянського Союзу будуть запроваджені санкції. Nuttall, *European Political Co-operation*, pp. 201—202.
96. Maslen, "European Community's Relations, 1981—1983", p. 339.
97. Положення 596/82 в OJ L72, 16 березня 1982 року.
98. Це положення було один раз поновлене в грудні 1982 року. Парламент Данії проголосував проти поновлення, оскільки це було повернення до статті 113 із політичних причин; уряд припинив його

- застосування в Данії (і тоді Комісія ініціювала розгляд проти Данії за порушення СТП). Щоб протистояти таким запереченням, подальші положення Спільноти про застосування санкцій посилаються на «обговорення в рамках ЄПС». Це означає, що висновки ЄПС є достатньою підставою для ухвалення рішень ЄС. Nuttall, *European Political Co-operation*, pp. 262—263.
99. Nuttall, *European Political Co-operation*, pp. 203—204.
100. Conclusions Presidency, European Council, *EC Bulletin* no. 3, 1982, pt. 1.3.6.
101. Kahler, "United States", p. 297.
102. Див. Декларацію міністрів закордонних справ від 21 і 22 червня 1982 року в *EC Bulletin* no. 6, 1982, pt. 2.2.44, і Висновки Європейської Ради в Брюсселі, 28—29 червня 1982 року, в *EC Bulletin* no. 6, 1982, pt. 1.5.2. ЄП також виразив свою стурбованість.
103. Як зазначає Тетчер, рішення США у квітні 1981 року відновити продаж зерна Радянському Союзу також дратівливо подіяли на Європу; США не хотіли вживати заходів, які б зашкодили їх економіці, але від європейців чекали жертв. Thatcher, *Downing Street Years*, p. 256.
104. Julie E. Katzman, "Euro-Siberian Gas Pipeline Row: A Study in Community Development", *Millennium*, vol. 17, no. 1, Spring 1988, pp. 28—37.
105. North Atlantic Assembly, *East-West Economic Relations* (Brussels: North Atlantic Assembly, 1984), p. 22 і Maslen, "European Community's Relations, 1981—1983", p. 342.
106. Katzman, "Euro-Siberian", p. 27.
107. Див. North Atlantic Assembly, *East-West*, pp. 27—30 і Michael Mastanduno, "Management Alliance Export Control Policy: American Leadership and Politics COCOM", в Gary До. Bertsch, ed., *Controlling East-West Trade and Technology Transfer: Power, Politics and Policies* (Durham: Duke University Press, 1988), p. 268.
108. Maslen, "European Community's Relations, 1981—1983", p. 343.
109. Robert J. McCartney, "W. Europe Considers Formal Trade Ties with Soviet Bloc", *Washington Post*, 5 August 1987.
110. Katzman, "Euro-Siberian", p. 39.

3. Розробка спільного зовнішньополітичного курсу стосовно Східної Європи, 1988—1989 роки

1. Як відображено в назвах книг, наприклад: Reinhardt Rummel, ed., *Evolution an International Actor: Western Europe's New Assertiveness* (Boulder: Westview, 1990) and Crawford and Schulze, eds, *New Europe Asserts Itself*.

2. Висунення умов має на увазі прив'язку державою або міжнародною організацією пропонованих іншій державі переваг (наприклад, допомога або торгові поступки) до виконання економічних та/або політичних умов.
3. Тим самим Спільнота нагадувала «модель блоку сили» Крістофера Гіла у сфері європейської зовнішньої політики, згідно з якою Спільнота/ЄПС використовує свою економічну потужність з політичною метою, на відміну від «цивільної моделі», в якій воно покладається на переконання і переговори. Christopher Hill, "European Foreign Policy: Power Bloc, Civilian Model — or Flop?", в Rummel, ed., *Evolution an International Actor*.
4. Норми — це «загальне (соціальне) розуміння стандартів поведінки». Audie Klotz, *Norms in International Relations: Struggle against Apartheid* (Ithaca: Cornell University Press, 1995), p. 14.
5. Незначною мірою стурбованість щодо дотримання прав людини вплинула на зовнішні відносини Спільноти/ЄПС в роки холодної війни (особливо на відносини з Південною Африкою). Допомога і членство у Спільноті для Греції, Іспанії і Португалії були пов'язані з демократизацією. Уперше в угоді Спільноти права людини згадувалися в Ломській Конвенції в редакції 1989 року. Але принцип висунення умов знайшов свій подальший розвиток у відносинах із Східною Європою, починаючи з кінця 1980-х.
6. Про мінливу природу міжнародної політики дивіться Nye, "Soft Power".
7. Див. Franck, "Belgium: Importance", pp. 152—153 і Christian Franck, "Belgium: Committed Multilateralism", в Christopher Hill, ed., *National Foreign Policies and European Political Cooperation* (London: George Allen and Unwin, 1983), pp. 86—87.
8. Див., наприклад, *Agence Europe* no. 4948, 4 February 1989.
9. David Osborne, "EC must act together on East Europe, says Delors", *Independent*, 17 листопада 1988 року. Радянський Союз часів Горбачова був, мабуть, привабливий для інвестування, ніж будь-яка інша країна Східної Європи. Підтримувані урядом кредити східноєвропейським державам не стояли на порядку денному: східноєвропейські країни або не проводили реформ, або були переобтяжені боргами.
10. *Agence Europe* no. 4827, 18—19 July 1988.
11. Andriana Ierodiaconou, "Foreign Ministers Split Over Response to East Bloc Reform", *Financial Times*, 17 October 1988.
12. Osborne, "EC Must Act Together on East Europe". Спільнота уклала угоди про торгівлю і співпрацю з найшвидшими реформаторами (Угорщиною і Польщею на цій стадії); це був принцип висунення умов у дії, але сам принцип ще не був сформульований.
13. *Agence Europe* no. 4903, 30 November 1988.

14. Nuttall, *European Political Co-operation*, p. 275. Заява була остаточно сформульована на спільному засіданні Політичних директорів і представників Парламенту, що стало прикладом співпраці ЄПС—Спільнота.
15. Document no. 88/490, 3 December 1988, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 4, no. 2, 1988.
16. Документ Комісії закликав Спільноту позитивно відреагувати на економічні реформи у Східній Європі. Тим самим вона діставала інструмент тиску на східноєвропейські держави щодо виконання зобов'язань НБСЕ. Країни-члени повинні були окреслити спільну позицію щодо відносин із Східною Європою і погодитися гармонізувати політику експортної допомоги, а також використати процедуру консультацій для укладення національних угод про співпрацю. *Agence Europe* no. 4957, 17 February 1989.
17. Jacques Delors, "Statement on Broad Lines Commission Policy" в *EC Bulletin Supplement 1/89*, p. 12.
18. *Agence Europe* no. 4948, 4 February 1989.
19. *Agence Europe* no. 4960, 22 February 1989.
20. Timothy Garton Ash, *Magic Lantern: Revolution '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague* (New York: Random House, 1990), p. 14.
21. *Agence Europe* no. 4997, 17—18 April 1989.
22. *Agence Europe* no. 5002, 24—25 April 1989 року і *EC Bulletin* no. 4, 1989, pt. 2.2.11. Що стосується координування експортної кредитної політики Спільноти, Рада тільки повторила положення про важливість прозорості стосовно експортних кредитів країнам Східної Європи; жодних подальших дій зроблено не було.
23. David Buchan, "EC Moves to Coordinate Policy on Eastern Europe", *Financial Times*, 25 April 1989.
24. *Agence Europe* no. 5044, 26—27 June 1989.
25. Document no. 89/178 в *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 1, 1989. Наголосом на зростаючу роль Комісії в ЄПС було все частіше використання у деклараціях про Східну Європу новосполучення "Спільнота та її країни-члени".
26. "Political Declaration concerning East-West relations, released at Paris meeting industrialized countries, held on 14 to 16 July 1989", Document. no. 89/184, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 2, 1989. Участь Комісії в керівництві цією програмою допомоги розглядається в розділі 4.
27. Як зазначається в Karl Laux, *Reform, Reintegration and Regional Security: Role Western Assistance in Overcoming Insecurity in Central and Eastern Europe*, Working Paper no. 37 (Ottawa: Canadian Institute for International Peace and Security, 1991), p. 5.
28. Peter Ludlow, "Politics and Policies European Community in 1989", в Centre for European Policy Studies, *Annual Review European Community Affairs 1990* (London: Brassey's, 1990), p. xlviii.

29. Simon Nuttall, "Commission: Struggle for Legitimacy", в Hill, ed., *Actors*, p. 142.
30. Nuttall, *European Political Co-operation*, pp. 280—281.
31. *Agence Europe* no. 5141, 29 November 1989.
32. Nuttall, *European Political Co-operation*, p. 277. Після Маастрихта робочі групи було об'єднано.
33. *EC Bulletin* no. 9, 1989, pts. 2.2.10—11.
34. *EC Bulletin* no. 111989, pt. 2.2.19. Такі імпровізовані спільні візити Комісії були продуктом співпраці між головуючою Францією та Комісією. Це, напевне, відображало бажання Франції, щоб Спільнота (і Франція) відігравали помітну роль у Східній Європі та врівноважували там потенційне домінування Німеччини; співпраця з Комісією також була способом контролю.
35. Barbara Lippert, Rosalind Stevens-Strohmann, et al., *German Unification and EC Integration: German and British Perspectives* (London: Pinter, 1993), pp. 12—13.
36. *EC Bulletin* no. 11, 1989, pt. 2.2.15.
37. "Statement Concerning Events in Central and Eastern Europe", 22 November 1989, Document no. 89/301, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 2, 1989.
38. Європейська Рада також затвердила заяву про об'єднання Німеччини.
39. Nuttall, *European Political Co-operation*, p. 278.
40. *EC Bulletin* no. 12, 1989, pt. 1.1.14.
41. "Statement Concerning Central and Eastern Europe", Document no. 89/314, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 2, 1989.
42. *Agence Europe* no. 5112, 16—17 October 1989.
43. Communication from Commission to Council: Implications Recent Changes in Central and Eastern Europe for Community's Relations with Countries Concerned", SEC (90) 111 final, 23 January 1990, p. 3.
44. Commission European Communities, External Relations Information no. 1/89, "European Community's Relations with Comecon and its East European Members", January 1989, p. 4.
45. David Osborne, "Howe Moves to Head Off EC Split", *Independent*, 25 October 1988.
46. "Statements on Period German Presidency — Abstracts", 16 June 1988, Document no. 88/168, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 4, no. 1, 1988.
47. Відносини з НДР будуть розглянуті в підрозділі 5.1.
48. Угода з СРСР набрала чинності 1 квітня 1990 року (OJ L68, 15 March 1990). Угоди про торгівлю та співпрацю пізніше були укладені з іншими східноєвропейськими країнами (деякі з яких щойно здобули незалежність) у міру проведення ними реформ: угода з Албанією набрала чинності 1 грудня 1992 року (OJ L343, 25 November 1992);

- угоди з Латвією і Литвою набрали чинності 1 лютого 1993 року, а з Естонією — 1 березня 1993 року (усі три в OJ L403, 31 December 1992); угода зі Словенією набрала чинності 1 вересня 1993 року (OJ L189, 29 July 1993).
49. Senior Nello, *Recent Developments*, p. 16.
  50. У грудні 1988 року член Комісії Віллі де Клерк заявив, що для збільшення експорту у Спільноту Угорщині треба буде поліпшити якість своїх товарів, а не вимагати зняття КО. Agence Europe no. 4914, 14 December 1988.
  51. Багато країн побоювалися, що вони всі разом будуть виключені із Спільноти через те, що обмеження, які є в окремих країнах-членах, будуть поширені на всю Спільноту, утворюючи при цьому «європейську фортецю».
  52. Для Болгарії та Румунії обмеження на деякі «специфічні» товари залишаться і після 1995 року. Всі угоди містять пункт, який дозволяє сторонам вживати захисних заходів проти імпорту.
  53. Угоди з Чехословаччиною та Румунією також були укладені Євратомом, оскільки галузі співпраці включають ядерну енергію і безпеку. Через те, що заходи з метою економічного співробітництва виходять за межі Римської угоди, ці угоди ґрунтувалися на статтях 113 і 235 і були затверджені ЄП.
  54. Див. Maslen, "A Turning Point", pp. 571—572.
  55. Senior Nello, *Recent Developments*, pp. 30—31.
  56. Peter Balazs, "Trade Relations between Hungary and European Community", в Marc Maresceau, ed., *Political and Legal Framework Trade Relations between European Community and Eastern Europe* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1989), p. 65.
  57. *EC Bulletin* no. 4, 1987, pt. 2.2.28.
  58. David Buchan, "Hopes Rise for Trade Deal with Hungary", *Financial Times*, 23 March 1988.
  59. Agence Europe no. 4765, 16 April 1988 і Senior Nello, *Recent Developments*, p. 28.
  60. David Buchan, "Outlook for EC-Hungary Accord Brightens", *Financial Times*, 14 June 1988.
  61. Maslen, "A Turning Point", p. 562.
  62. Agence Europe no. 4915, 15 December 1988.
  63. Agence Europe no. 4960, 22 February 1989.
  64. *EC Bulletin* no. 4, 1989, pt. 2.3.1; Agence Europe no. 4991, 8 April 1989.
  65. *EC Bulletin* no. 4, 1989, pt. 2.2.15.
  66. Agence Europe no. 5019, 22—23 May 1989.

67. David Buchan, "EC Cool on Loans for Poland to Encourage Reform", *Financial Times*, 23 May 1989. У 1989 році загальний зовнішній борг Польщі склав 43,029 млрд доларів США; вона була класифікована як країна з надзвичайною заборгованістю і середнім доходом. World Bank, *World Debt Tables 1991—1992: External Debt Developing Countries Volumes 1 and 2* (Washington, DC: World Bank, 1991).
68. *Agence Europe* no. 5017, 19 May 1989. Велика сімка заявила, що вона підтримає перегляд графіка погашення польського боргу в Паризькому клубі, за умови, що Польща виконає умови МВФ.
69. *Agence Europe* no. 5065, 27 July 1989.
70. David Buchan, "Poles and EC Agree Economic Cooperation and Trade Pact", *Financial Times*, 26 July 1989.
71. Senior Nello, *Recent Developments*, p. 31.
72. *Agence Europe* no. 4829, 21 липня 1988 року і no. 4853, 16 September 1988.
73. У серпні, наприклад, поліція використовувала силу для розгону демонстрацій з приводу 20-ї роковини агресії країн Варшавського Договору.
74. OJ L88, 31 March 1989.
75. Senior Nello, *Recent Developments*, p. 31.
76. *Agence Europe* no. 5157, 20 December 1989.
77. *Agence Europe* no. 5172, 15–16 January 1990.
78. *EC Bulletin* no. 3, 1990, pt. 1.2.15.
79. *Agence Europe* no. 5206, 3 March 1990. Дьєнстбір відреагував на дискусії у Спільноті про асоціацію (див. розділ 5).
80. *Agence Europe* no. 4736, 4 March 1988.
81. *EC Bulletin* no. 2, 1989, pt. 2.2.25.
82. *Agence Europe* no. 5028, 3 June 1989.
83. *Agence Europe* no. 5047, 30 June 1989.
84. *Agence Europe* no. 5123, 1 November 1989.
85. Див. *Thirty-seventh Review Council's Work, 1 January — 31 December 1989* and *Agence Europe* no. 5166, 6 January 1990.
86. *Agence Europe* no. 5204, 1 March 1990.
87. *Thirty-fifth Review Council's Work, 1 January — 31 December 1987*, p. 106.
88. *Twenty-second General Report on Activities European Communities 1988*, p. 412.
89. Як зазначено у відповіді на два запитання ЧЄП в Document no. 89/112, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 1, 1989.
90. Document no. 89/102, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 1, 1989.
91. Maslen, "A Turning Point", p. 566.

92. *Agence Europe* no. 4937, 20 January 1989.
93. *Agence Europe* no. 4977, 16 March 1989.
94. *EC Bulletin* no. 4, 1989, pt. 2.2.16.
95. "Statement concerning Romania", Document no. 89/343, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 2, 1989.
96. *Agence Europe* no. 5159, 22 December 1989; *EC Bulletin* no. 12, 1989, pt. 2.2.33.
97. *Agence Europe* no. 5167, 8—9 January 1990. Відразу ж після падіння режиму Чаушеску в грудні 1989 року Комісія та головуюча Франція направили делегацію в Румунію з метою оцінки потреб країни для відбудови. *Agence Europe* no. 5162, 29 December 1989.
98. *Agence Europe* no. 5172, 15—16 January 1990.
99. *Agence Europe* no. 5209, 8 March 1990.
100. *Agence Europe* no. 5218, 21 March 1990.
101. *Agence Europe* no. 5272, 11—12 July 1990.
102. *Agence Europe* no. 5276, 16 June 1990.
103. "Statement Twelve on Romania", EPC Press Release P. 44/90, 18 June 1990.
104. *EC Bulletin* no. 6, 1990, pt. 1.4.5.
105. *Agence Europe* no. 5297, 16—17 July 1990 і no. 5298, 18 July 1990.
106. *EC Bulletin* no. 10, 1990, pt. 1.4.9.
107. *EC Bulletin* no. 1/2, 1991, pt. 1.3.19.
108. Commission European Communities, "Action Plan for Coordinated Aid to Poland and Hungary", COM (89) 470 final, 27 September 1989 і *EC Bulletin* no. 10, 1989, pt. 1.1.1—2.
109. Оскільки на Італію припадала більшість кількісних обмежень на товари зі Східної Європи з усіх країн-членів, це був значний крок. Див. Senior Nello, *New Europe*, p. 33. Деякі країни-члени явно не були в захваті від розширення ЗСП, оскільки вона передбачалася для країн, що розвиваються. *Agence Europe* no. 5103, 4 October 1989.
110. Regulation no. 3381/89, в OJ L326, 11 November 1989, пізніше замінене Regulation 2727/90.
111. *EC Bulletin* no. 10, 1989, pt. 1.1.5.
112. Regulation no. 3691/89, в OJ L362, 12 December 1989, пізніше замінене Regulation 2727/90. Обмеження не були зняті Іспанією чи Португалією, які все ще перебували в процесі перехідного періоду вступу.
113. Regulation no. 2727/90, в OJ L262, 26 September 1990.
114. У лютому 1990 року шість країн-членів, включаючи Францію, Іспанію та Італію, блокували пропозицію Комісії скасувати збори за імпорт баранини і козлиного м'яса. *Agence Europe* no. 5193, 14 February 1990.

115. "Economic Interpenetration between European Union and Eastern Europe", в European Commission, *European Economy*, no. 6, 1994, p. 161.
116. Commission European Communities, "European Community Relations with Countries Central and Eastern Europe", Background Brief BB17, June 1993.
117. *Agence Europe* no. 5135, 20—21 November 1989.
118. Crawford, "Roots", p. 276.
119. *Agence Europe* no. 5270, 8 June 1990.
120. *Agence Europe* no. 5742, 3 June 1992 і "Cold War Group's Successors Set for October Launch", *Reuter*, 30 March 1994. КОКОМ мав бути замінений форумом для контролю над високотехнологічним експортом, який би включав країни колишнього Радянського блоку. У липні 1996 року 31 країна погодилася з «Угодою Вассенаара» щодо стримування експорту озброєнь.

4. Допомога

1. Див. Jacques Pelkmans and Anna Murphy, "Catapulted into Leadership: Community's Trade and Aid Policies Vis-a-vis Eastern Europe", *Journal European Integration*, vol. 14, nos. 2-3, 1991.
2. Думки розходяться з приводу того, хто запропонував цю ідею. Деякі спостерігачі стверджують, що це зробив Коль, скориставшись пропозиціями Делора. Claus-Dieter Ehlermann, "Aid to Poland and Hungary, First Assessment", *European Affairs*, no. 4, 1989, p. 23. Інші говорять, що це зробив Буш. Giles Merritt, *Eastern Europe and USSR: Challenge Freedom* (London: Kogan Page, 1991), p. 21, і Grant, *Delors*, pp. 165—166. Джордж Росс стверджує, що офіційно ідею запропонував прем'єр-міністр Канади Брайан Малруні. У *Jacques Delors and European Integration* (Cambridge: Polity Press, 1995), fn. 104, pp. 263—264.
3. Комісія могла діяти швидко, оскільки Делор мобілізував свої особисті зв'язки, а не скористався офіційними шляхами. Grant, *Delors*, p. 105. Координація Групи двадцяти чотирьох здійснюється спеціально виділеними для цього офіційними особами окремих країн (з держав, що входять і що не входять у Спільноту) та персоналом із ГД VIII (Розвиток). Підрозділ залишається недокомплектованим.
4. У висновках Ради не були згадані країни Великої сімки: країни-члени, що не входили у Велику сімку, чутливо ставилися до того, щоб віддавати себе на волю її рішень. *Agence Europe* no. 5060, 19 July 1989.
5. Тобто, дванадцять країн-членів Спільноти, шість членів Європейської асоціації вільної торгівлі, або ЄАВТ (Австрія, Фінляндія,

- Ісландія, Норвегія, Швеція і Швейцарія), Сполучені Штати, Японія, Канада, Австралія, Нова Зеландія і Туреччина. *Agence Europe* no. 5063, 24—22 July 1989.
6. *Agence Europe* no. 5069, 2 August 1989, і no. 5070, 3 August 1989.
  7. "G-24 Takes Stock Assistance to Central and Eastern Europe", Commission European Communities Press Release IP (93) 341, 5 May 1993.
  8. "First Annual Report from Commission to Council and European Parliament on Implementation Economic Aid to Countries East and Central Europe as 31 December 1990", SEC (91) 1354 final, 24 July 1991 (іменований відтепер "PHARE Annual Report 1990"), p. 14—16.
  9. Див. "Second Annual Report from Commission to Council and European Parliament on Implementation Community Assistance to Countries East and Central Europe (PHARE) in 1991", COM (93) 172 final, 10 May 1993 (іменований відтепер "PHARE Annual Report 1991"), p. 16, і UN Economic Commission for Europe, *Economic Survey Europe in 1991—1992, Розділ 2*.
  10. Спочатку існувала семантична плутанина і програму Групи двадцяти чотирьох називали Operation PHARE. Але це дві окремі програми, і ФАРЕ належить виключно до програми Спільноти, як це було чітко зазначено в Commission, *PHARE, Assistance for Economic Restructuring in Countries Central and Eastern Europe: An Operational Guide* (Luxembourg: ООЕС, 1992), p. 6.
  11. У 1992 році Спільнота і ЄБРП підписали «Бангкокську угоду», що передбачала тіснішу співпрацю. "Fourth Annual Report from Commission to Council and European Parliament on Implementation Community Assistance to Countries East and Central Europe (PHARE) in 1993" (іменований відтепер "PHARE Annual Report 1993"), в COM (95) 13 final, 20 February 1995, pp. 51, 71. У червні 1995 року Комісія і ЄБРП підписали угоду про фінансування спільних підприємств у Східній Європі. *Agence Europe* no. 6508, 24 June 1995.
  12. Nuttall, *European Political Co-operation*, p. 279.
  13. Інтерв'ю з офіційним представником Комісії в Брюсселі, березень 1996 року.
  14. Commission European Communities, "Action Plan: Coordinated Assistance from Group 24 to Bulgaria, Czechoslovakia, German Democratic Republic, Romania and Yugoslavia", SEC (90) 843 final, 2 May 1990. Один показник труднощів, з якими могла зіткнутися Комісія: Андріссен спізвився на переговори з міністром закордонних справ Болгарії, тому що планувальники не взяли до уваги різницю в часі між годинними поясами. David Buchan, "Flying Dutchman Plans Aid for East Europe", *Financial Times*, 16 January 1990.
  15. "Development Community's Relations with Countries Central and Eastern Europe", SEC (90) 196 final, 1 February 1990.
  16. Council European Communities, General Secretariat, Press Release 4300/90 (Presse 9). 5 February 1990.

17. "Presidency Conclusions: Special Meeting European Council, Dublin, 28 April 1990", в Annex, *Agence Europe* no. 5245, 30 April — 1 May 1990.
18. *Agence Europe* no. 5278, 20 June 1990.
19. *Agence Europe* no. 5279, 21 June 1990.
20. EC Office Press and Public Affairs, Washington, DC, "Declaration Ministers "Group 24" Engaged in Economic Assistance to Central and East European Countries", *European Community News* no. 29/90, 5 July 1990.
21. *EC Bulletin* no. 1/2, 1991, pt. 1.3.9. У вересні 1991 року Група двадцяти чотирьох вирішила надати допомогу Албанії, Естонії, Латвії і Литві. Допомогу Югославії було припинено 8 листопада 1991 року. Потім вона була надана Словенії в жовтні 1992 року і колишній югославській республіці Македонії в липні 1993 року.
22. Офіційно акронім французького походження, але може бути перекладений на англійську (Poland/Hungary: Assistance for Restructuring Economies — Польша/Угорщина: Допомога в реструктуруванні економік).
23. European Commission, "PHARE: A Performance Review 1990—1993", April 1994, p. i.
24. Ця мета повторюється на початку кожного "PHARE: Infocontract", що публікується кілька разів за рік ГД I.
25. Regulation no. 3906/89, в OJ L375, 23 December 1989. Друга директива, regulation no. 2698/90 (OJ L257, 21 September 1990), доповнює першу і не стосується конкретного бюджету або графіка (як це було в першій). Правова основа — стаття 235, оскільки це виходить за межі компетенції Спільноти.
26. За Директивою Regulation 2698/90 в липні 1993 року Чехословаччина була вилучена зі списку отримувачів допомоги, і були внесені Чеська Республіка і Словаччина. Допомога Югославії була припинена в листопаді 1991 року; у серпні 1992 року вона була надана Словенії. У грудні 1991 року до програми ФАРЕ були приєднані Албанія, Естонія, Латвія і Литва. До кінця 1995 року до програми ФАРЕ були приєднані Македонія та Боснія-Герцеговина (але тільки в рамках проектів надання прямої підтримки мирному процесу).
27. "PHARE Annual Report 1991", p. 4.
28. Communication from Commission to Council: Follow up to Commission Communication on "Europe Agreements and Beyond: A Strategy to Prepare Countries Central and Eastern Europe for Accession", COM (94) 361 final, 27 July 1994. Додаток IV.
29. "Essence Essen", *Economist*, 3 December 1994.
30. Presidency Conclusions, засідання Європейської Ради 9 і 10 грудня 1994 року в Ессені, SN 300/94, Додаток IV, частина XI.
31. Presidency Conclusions, Європейська Рада — Канни, 26—27 червня 1995 року, SN 211/95, Part B, p. 39. 4,685 млрд еку були виділені

- для співпраці з середземноморськими країнами-нечленами в 1995—1999 роках.
32. Іспанія, зокрема, підтримала заходи, які ослабляють ФАРЕ, оскільки ФАРЕ розглядається як відтік ресурсів, які повинні бути спрямовані в середземноморські та латиноамериканські країни. Інтерв'ю з офіційними особами Комісії, червень 1994 рік.
  33. Див. "PHARE Annual Report 1991", р. 10; "Third Annual Report from Commission to Council and European Parliament on Implementation Community Assistance to Countries East and Central Europe (PHARE) in 1992" (іменований відтепер "PHARE Annual Report 1992"), в COM (95) 13 final, 20 February 1995, р. 12; "PHARE Annual Report 1993", р. 54.
  34. European Commission, "PHARE Programme Annual Report 1995" (іменований відтепер "PHARE Annual Report 1995"), COM (96) 360 final, 23 July 1996, р. 10.
  35. Персонал збільшився з 24 чоловік у січні 1990 року до 125 чоловік у кінці 1993 року. "PHARE Annual Report 1990", pp. 17—18; "PHARE Annual Report 1993", р. 60. У журналі *Economist* наголошується, що політика персоналу Комісії недостатньо гнучка, тому персонал не відразу спрямовується на той напрямок, де він необхідний. "EC Aid to East: Good Intentions, Poor Performance", 10 April 1993.
  36. European Commission, "What is PHARE?", May 1994, р. 15. З 1990 року делегації Комісії були відкриті в країнах Східної Європи. У 1992 році в цих делегаціях були зайняті понад 100 чоловік. Див. David Buchan, *Europe: Strange Superpower* (Aldershot: Dartmouth, 1993), pp. 55—65.
  37. Країни-члени любіювали Комісію з питань укладення контрактів на консультування; південні країни-члени скаржилися, що консультанти з північних країн отримали більшість контрактів. Ця проблема зменшується в міру децентралізації керівництва ФАРЕ.
  38. Зазначена недавня оцінка ФАРЕ. Див. "European Parliament Receives an Independent Evaluation PHARE and TACIS", European Commission Press Release IP/97/748, Брюссель, 11 серпня 1997 року.
  39. European Commission, "PHARE 1994 Annual Report" (іменований відтепер "PHARE Annual Report 1994"), COM (95) 366 final, 20 July 1995, р. 27.
  40. Представники країн-членів діють із постійних представництв у Брюсселі та національних експертних департаментів. Якщо Комітет відхиляє захід, Комісія може звернутися до Ради за рішенням. Комітет відхилив пропозицію Комісії тільки одного разу, за програмою для Албанії. "PHARE Annual Report 1992", р. 8.
  41. Виділені, але не витрачені фонди могли бути розподілені наступного року. "PHARE Annual Report 1990", pp. 4—5.
  42. SEC (90) 111 final, р. 8.

43. *EC Bulletin* no. 11, 1992, pt. 1.4.6.
44. "PHARE Annual Report 1993", p. 48.
45. "PHARE Annual Report 1995", pp. 10—11.
46. Критика виходила від отримувачів, спостерігачів, ЧЄП та Аудиторського суду. "European Parliament Hearing on PHARE and TACIS Programmes", *European Report* no. 1863, 2 June 1993 і Lionell Barber, "Brussels Misjudgments Have Cost Millions, Watchdog Says", *Financial Times*, 27 November 1992.
47. Andrew Hill, "Brittan Admits Flaws in Aid", *Financial Times*, 10 June 1993.
48. Див. European Commission, "PHARE General Guidelines 1993—1997", 5 July 1993 і "PHARE Annual Report 1993", p. 56. У доповіді Аудиторського суду 1993 року мовилося, що процедури ФАРЕ дуже важкі, країни-отримувачі недостатньо беруть участь у процесі й програми розгортаються дуже повільно. Комісія відреагувала на цю доповідь досить роздратовано, відзначаючи, що була проведена велика робота у ліквідації недоліків. "Commission Answers Allegations over Eastern Europe/CIS Aid", European Commission Press Release Memo/94/69, 16 November 1994. В оцінці PHARE 1997 року критикувала її «стурбованість питаннями фінансового та процедурного контролю на шкоду ефективної структури та роботи програми». European Commission Press Release IP/97/748.
49. "PHARE Annual Report 1995", pp. 44—46.
50. Tempus (разом із фондом професійного навчання) була запущена на позачерговому саміті Європейської Ради в Парижі у листопаді 1989 року. Ця програма стимулює співпрацю між Спільнотою та східноєвропейськими університетами і надає гранти для обміну персоналом.
51. "PHARE Annual Report 1993", p. 47 і "PHARE: A Performance Review 1990—1993", p. 2—4.
52. *Agence Europe* no. 5978, 12 May 1993.
53. "Copenhagen Summit Set to Endorse Substantial Package on East", *European Report* no. 1866, 12 June 1993.
54. Conclusions Presidency, European Council in Copenhagen, 21—22 June 1993, SN 180/93, Додаток II, параграф iii.
55. COM (94) 361 final, p. 16.
56. *Agence Europe* no. 6346, 28 October 1994.
57. Presidency Conclusions, SN 300/94, Додаток IV, частина XI.
58. *EU Bulletin* no. 3, 1997, pt. 1.4.53.
59. COM (89) 470 final, p. 4.
60. *EIB Information* no. 62, December 1989, p. 3. Іспанія заперечувала проти кредитів ЄІВ східноєвропейським країнам, оскільки Латинська Америка не могла їх отримати. Див., наприклад, *Agence Europe*

- но. 5418, 26 January 1991. Після згоди Ради, Правління ЄІВ ухвалило рішення про надання першого пакету кредитів країнам Азії та Латинської Америки в лютому 1993 року.
61. У грудні 1993 року Рада вирішила, що ЄІВ може виділити до 3 млрд еку в 1994—1996 роках десятком східноєвропейським країнам. *EC Bulletin* no. 12, December 1993, pt. 1.7.46. 3 липня 1993 року ЄІВ міг видавати кредити Словенії. Див. *info Phare* no. 8, June 1993, p. 11. В 1997—1999 ЄІВ міг виділити 3,52 млрд еку 11 країнам. *European Investment Bank, "EIB Financing in Central and Eastern Europe"*, February 1997.
62. *Agence Europe* no. 5256, 17 May 1990.
63. *EC Bulletin* no. 11, 1991, pt. 1.3.12. Перший кредит був виданий тільки у вересні 1994 року через відсутність відповідних проектів. Він був спрямований на модернізацію сталеливарного заводу в Польщі. *Agence Europe* no. 6309, 7 September 1994.
64. *Agence Europe* no. 6197, 24 March 1994. Один із перших запропонованих проектів щодо завершення будівництва ядерної електростанції в Мочовце в Словаччині викликав величезні суперечності, і його довелося покласти на полицю. *Agence Europe*, 6 April 1995.
65. European Commission, "Report on Implementation Macro-Financial Assistance to Third Countries in 1994", *European Economy*, no. 2, 1995, p. 305. З тих пір Спільнота поширила цю допомогу на Ізраїль, Алжир, Молдову, Україну й Беларусь. Одним із перших кроків Групи двадцяти чотирьох у грудні 1989 року було створення стабілізаційного фонду в розмірі 1 млрд доларів США для польської валюти. П'ять країн-членів внесли більше половини суми, але сама Спільнота не брала участі в цьому. *Agence Europe* no. 5153, 14 December 1989.
66. МВФ і Світовий банк надавали значно більші кредити східноєвропейським країнам: частка Спільноти у загальній макрофінансовій допомозі знизилася з 54 відсотків у 1990 році до 17 відсотків у 1994 році. "Report on Macro-Financial Assistance in 1994", p. 5—7.
67. European Commission, "Report from Commission to Council and European Parliament on Implementation Macro-Financial Assistance to Third Countries in 1995", COM (96) 695 final, 8 January 1997, p. 2. Допомога Албанії мала форму гранту.
68. Додаткова допомога Групи двадцяти чотирьох була надана на зустрічі представників Групи двадцяти чотирьох у тому ж місяці. *EU Bulletin* no. 3, 1997, pts. 1.4.56—7.
69. COM (96) 695, p. 60—1; *EC Bulletin* no. 1/2, 1996, pt. 1.4.81.
70. *Agence Europe* no. 6205, 7 April 1994.
71. *Agence Europe* no. 6273, 14 July 1994 і no. 6348, 31 October — 1 November 1994.
72. Commission European Communities, *European Community and its Eastern Neighbours* (Luxembourg: ООРЕС, 1990), p. 18.

73. "Statement concerning European Council to European Parliament", 25 October 1989, Document no. 89/245, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 2, 1989.
74. Серед тих, хто запропонував подібну ідею, були Альфред Герргаузен, колишній президент «Дойче Банку», і Жискар д'Естен. Paul Menkveld, *Origin and Role European Bank for Reconstruction and Development* (London: Graham and Trotman, 1991), pp. 25—26, і *Agence Europe* no. 5105, 6 October 1989.
75. Menkveld, *Origin and Role*, p. 32. Див. також Thatcher, *Downing Street Years*, p. 759.
76. *Agence Europe* no. 5138, 24 November 1989. ЄІВ видає набагато більше кредитів країнам-членам, ніж нечленам: у 1988—1989 роках ЄІВ надав кредитів на суму 1,3 млрд екю країнам, що не входять до Спільноти (в основному країнам Африки, Карибського басейну й Тихоокеанського регіону), і 21,1 млрд екю країнам-членам. Menkveld, *Origin and Role*, p. 32.
77. "Statement Concerning Events in Central and Eastern Europe", Document no. 89/301, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 2, 1989.
78. *Agence Europe* no. 5143, 1 December 1989.
79. *EC Bulletin* no. 12, 1989, pt. 1.1.14.
80. Пізніше приєдналися деякі інші країни, включаючи Південну Корею, Ізраїль, Єгипет і Мексику. Menkveld, *Origin and Role*, pp. 49—50. Проте ЄБРР лише надає кредити певним країнам у Східній Європі та в колишньому Радянському Союзі.
81. *Agence Europe* no. 5170, 12 January 1990.
82. *Agence Europe* no. 5181, 27 January 1990.
83. *Agence Europe* no. 5257, 18 May і no. 5258, 19 May 1990. Представники Комісії і ЄІВ утрималися від голосування.
84. *Agence Europe* no. 526, 1 June 1990. Після відставки Атталі 25 червня 1993 року після виявлення фінансових непорядків, маленькі держави запропонували кандидатуру колишнього міністра фінансів Данії Геннінга Крістоферсена. "After Attali", *Economist*, 3 July 1993. Однак Франція успішно відстояла цю справу для себе, і Жак Ларосьє, глава центрального банку, був обраний президентом. "Now Deluge", *Economist*, 24 July 1993.
85. *Agence Europe* no. 5186, 3 February 1990.
86. У США було 10 відсотків, у Японії — 8,5 відсотків і в Радянського Союзу — 6 відсотків. Участь ЄІВ була суперечливою: у березні 1990 року США, Японія та країни-члени ЄАВТ чинили опір наданню повного членства для ЄІВ (але не для Комісії), оскільки він не був країною. *Agence Europe* no. 5212, 12—13 March 1990. Об'єднана Німеччина зберегла таку ж частку, що й Західна Німеччина. З розвалом Чехословацької, Югославської і Радянської федерацій, членство в ЄБРР поширилося на всі створені республіки (окрім Сербії та Чор-

- ногорії). У квітні 1996 року міністри фінансів ЄБРР погодилися подвоїти капітал банку до 20 млрд екю.
87. COM (94) 361 final, p. 17.
88. Menkveld, *Origin and Role*, p. 52 і Peter Uvin, «Do As I Say, Not As I Do»: Limits Political Conditionality”, в Georg Sorensen, ed., *Political Conditionality* (London: Frank Cass, 1993), p. 67.
89. “Political Aspects Mandate European Bank for Reconstruction and Development”, публікація ЄБРР (без дати). Жодна країна ще не була усунена від ЄБРР за порушення цих принципів.

5. Асоційоване членство

1. Lippert and Stevens-Strihmann, *German Unification*, p. 125.
2. Див. *Agence Europe* no. 4814, 30 June 1988.
3. *Agence Europe* no. 5134, 18 November 1989 і *EC Bulletin* no. 12, 1989, pt. 2.2.32.
4. *Agence Europe* no. 5213, 14 March 1990.
5. Regulation 3800/91 (OJ L357, 28 December 1991) вилучає НДР із списку бенефіціаріїв ФАРЕ. Східні землі стали доступними для структурних фондів: додаткові 3 млрд екю виділялися на них з 1991 по 1993 рік.
6. “Address Mr Jacques Delors at College Europe in Bruges”, *EC Bulletin* no. 10, 1989, pt. 3.2.1.
7. На останній Європейській Раді Делора в грудні 1994 року Коль звеличив його як «людину, яка сказала “так” об’єднанню Німеччини без найменшого вагання». Andrew Marshall, “EU Closer to Letting in Central Europeans”, *Independent*, 12 December 1994. Про дружбу Коля і Делора див. Grant, *Delors*, pp. 139—142.
8. *Agence Europe* no. 5131, 15 November 1989.
9. Насправді, Тетчер намагалася уповільнити об’єднання Німеччини в 1990 році (зокрема через те, що воно було пов’язане з більш глибокою європейською інтеграцією), але не змогла переконати США і Францію підтримати її. Thatcher, *Downing Street Years*, pp. 792—799, 813—815.
10. Франко-німецькі відносини були нестійкими до січня 1990 року, коли Коль зайняв тверду позицію з питання польського кордону (лінія Одер—Нейсе) і закликав до тісної франко-німецької співпраці у просуванні європейської інтеграції. Lippert and Stevens-Strohmann, *German Unification*, p. 16—17.
11. Ian Davidson, Robert Mauthner and David Buchan, “EC Heads Pledge Economic Help for Eastern Europe”, *Financial Times*, 20 November 1989.

12. "A Ten-Point Program for Overcoming Division Germany and Europe", передруковано в Harold James and Marla Stone, eds, *When Wall Came Down: Reactions to German Unification* (London: Routledge, 1992), pp. 33—41.
13. David Spence, *Enlargement Without Accession: EC's Response to German Unification*, RIIA Discussion Paper no. 36 (London: Royal Institute International Affairs, 1991), p. 8, і "Deeper, still, and deeper", *Economist*, 16 December 1989.
14. "Statement Concerning Central and Eastern Europe", Document no. 89/314, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 2, 1989.
15. Звернення Делора до ЄП у *EC Bulletin Supplement* 1/90.
16. Навіть Геншер стверджував, що якщо НДР проситиметься приєднатися до Спільноти, то вона має розглянути таке прохання до 1993 року. *Agence Europe* no. 5177, 22—23 January 1990.
17. Lippert and Stevens-Strihmann, *German Unification*, pp. 24—25.
18. *Agence Europe* no. 5214, 15 March 1990 і no. 5221, 24 March 1990. У лютому 1990 року Комісія сформувала декілька робочих груп для вивчення наслідків об'єднання Німеччини і підготувати ґрунт для «вступу» НДР.
19. Spence, *Enlargement*, p. 9. Таким чином, ЄП повинен був поступитися своїм правом затверджувати заявки про приєднання: натомість, для затвердження перехідних заходів використовувалася процедура співпраці. Benno Teschke, "Incorporation Five New Lander into European Community: Political, Legal and Economic Aspects", *European Access*, no. 2, April 1992, p. 8.
20. Francoise de la Serre and Christian Lequesne, "France and European Union", в Alan Cafruny and Glenda Rosenthal, eds, *State European Community Vol. 2: Maastricht Debates and Beyond* (London: Lynne Rienner, 1993), p. 146.
21. "Community and German Unification" в "European Community and Germany Unification", *EC Bulletin Supplement* 4/90.
22. На той момент НДР прийняла СТП. Товари НДР могли розповсюджуватися у Спільноті, якщо вони відповідали його нормам. ЄІВ, ЄСВС та Євратом могли надавати кредити НДР. Commission European Communities, London Office, "Background Report: European Community and German Unification", 2 October 1990; *Agence Europe* no. 5287, 2—3 July 1990 роки і no. 5288, 4 July 1990. Колишнім країнам РЕВ дозволили експортувати продукцію при нульових тарифах в ряд східних земель, за умови, що вже існувала домовленість про закупівлю товарів. Але торгівля між колишньою НДР і східноєвропейськими країнами припинилася після об'єднання, частково через загальний економічний обвал у колишній НДР. Lippert and Stevens-Strohmann, *German Unification*, p. 109.
23. На цьому саміті також обговорювалася можлива МУК щодо політичного союзу, проголошуючи зв'язок між поглибленням інтеграції та

- об'єднанням Німеччини. "Statement Concerning Dublin European Council Meeting 28 and 29 April 1990", Document no. 90/195, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 6, 1990.
24. Lippert and Stevens-Strohmann, *German Unification*, p. 25.
  25. Договір про остаточне врегулювання питання з Німеччиною був підписаний у Москві 12 вересня 1990 року обома Німеччинами, Радянським Союзом, США, Францією і Сполученим Королівством. Він набрав чинності 15 березня 1991 року.
  26. Teschke, "Incorporation", pp. 8—9. Німеччина погодилася, що організаційний баланс між країнами-членами залишиться таким же. Проте ЄП вважав, що в ім'я демократії додаткові 16 мільйонів громадян мають бути репрезентовані в ЄП. У липні 1990 року він вирішив, що населення колишньої НДР, яка мала невдовзі припинити своє існування, буде репрезентована 18-ма неголосуючими спостерігачами. Lippert and Stevens-Strohmann, *German Unification*, pp. 33—36. До грудневої 1992 року Європейської Ради не було досягнуто остаточного рішення про представництво в ЄП. На виборах до ЄП у червні 1994 року Сполучене Королівство, Франція та Італія вибрали по 87 членів ЄП, Німеччина — 99.
  27. Timothy Garton Ash, "Poor but Clubbable", *Independent*, 19 January 1990.
  28. Spence, *Enlargement*, p. 1.
  29. William Wallace, "From Twelve to Twenty-Four?" Challenges to EC Posed Revolutions in Eastern Europe", в Colin Crouch and David Marquand, eds, *Towards Greater Europe? A Continent Without an Iron Curtain* (Oxford: Blackwell, 1992), p. 40.
  30. David Osborne, "EC Takes Steps to a New Europe", *Independent*, 8 May 1990. Він тільки що підписав угоду про торгівлю і співпрацю із Спільнотою.
  31. John Palmer, "Hungarians Join Growing Queue for EC Membership", *Guardian*, 18 July 1990.
  32. Див. Tibor Palankai, *European Community and Central European Integration: Hungarian Case*, Occasional Paper Series no. 21 (New York: Institute for East-West Security Studies, 1991), pp. 19—20.
  33. Jiri Dienstbier, "Central Europe's Security", *Foreign Policy*, no. 83, Summer 1991, p. 127.
  34. Teschke, "Incorporation", p. 10.
  35. Презентація програми Комісії на 1990 рік в *EC Bulletin Supplement 1/90*, pp. 6—8. Делор згадує шість східноєвропейських країн, тож можна передбачити, що він включив у ці розрахунки і НДР.
  36. У 1990 році більше половини бюджету було витрачено на Спільну сільськогосподарську політику (ССП) і близько 20 відсотків — на структурні фонди. Виділення коштів для ССП з тих пір знизилася до

- менше ніж половини бюджету. Див. European Commission, *Community Budget: Facts in Figures* (Luxembourg: ООРЕС), публікований щорічно.
37. Переговори почалися в червні 1990 року; договір про ЄЗ був підписаний у травні 1992 року. Після того, як швейцарці не прийняли його на референдумі в грудні 1992 року, договір довелося переглядати.
  38. Австрія подала заявку в липні 1989 року, Швеція — в липні 1991 року, Фінляндія — в березні 1992 року, Швейцарія — в травні 1992 року і Норвегія — в листопаді 1992 року. Заявка Швейцарії була згодом припинена.
  39. Франція, зокрема, наполягала на більш глибокій інтеграції у відповідь на об'єднання Німеччини. Spence, *Enlargement*, p. 1—8.
  40. "Les Voeux de M. Francois Mitterand", *Le Monde*, 2 January 1990. «Атлантисти» у Східній і Західній Європі підозрювали, що це була спроба виключити США з європейської архітектури безпеки. Jan Zielonka, *Security in Central Europe*, Adelphi Paper no. 272 (London: Brassey's, 1992), p. 45.
  41. Див. Ole Waever, "Three Competing Europes: German, French, Russian", *International Affairs*, vol. 66, no. 3, July 1990, p. 484.
  42. Anna Michalski and Helen Wallace, *European Community: Challenge Enlargement* (London: Royal Institute International Affairs, 1992), pp. 11—12. У серпневій 1990 року промові в Аспені, штат Колорадо, прем'єр-міністр Тетчер заявила, що східноєвропейці «відмовилися від централізованого управління у своїх країнах не тільки для того, щоб знову зіткнутися з ним уже в Європейській Спільноті». Текст промови надрукований у *Daily Telegraph*, 6 August 1990.
  43. У квітні 1990 року Коль і Міттеран направили спільне комюніке іншим керівникам Спільноти з пропозицією підтримати скликання МУК з питання політичного союзу. Цікаво, що Геншер із самого початку опирався поглибленню, оскільки воно затримає включення в Спільноту східноєвропейських країн; під тиском жорстокої критики він був вимушений змінити свою позицію. John Eisenhammer, "Weakened for Strasbourg Scrum", *Independent*, 8 November 1989.
  44. Східноєвропейські країни насправді турбувалися, що Маастрихтська угода уповільнить їх вступ до Спільноти, оскільки їм довше доведеться готуватися до членства. Див. Jolanta Adamiec, *East-Central Europe and European Community: Polish Perspective*, RIIA Discussion Paper no. 47 (London: Royal Institute International Affairs, 1993), pp. 8—11.
  45. George Graham, "EC Ministers Agree on Urgent Visits to East Europe", *Financial Times*, 16 October 1989 і *Agence Europe* no. 5112, 16—17 October 1989.
  46. David Osborne, "Delors Frames EC "Ostpolitik", *Independent*, 16 November 1989.

47. Варшавський Договір офіційно існував до весни 1991 року, хоча фактично перестав існувати до цього.
48. *EC Bulletin* no. 12, 1989, pt. 1.1.14.
49. David Allen, "West European Responses to Change in Soviet Union and Eastern Europe", в Reinhardt Rummet, ed., *Toward Political Union: Planning a Common Foreign and Security Policy in European Community* (Boulder: Westview, 1992), p. 122.
50. Barry Buzan, et al., *European Security Order Recast: Scenarios for Post-Cold War Era* (London: Pinter, 1990), p. 209.
51. Див. de La Serre and Lequesne, "France", p. 156; і Istvan Kormendy, "Hungarian View: An EC Associate's Perspective from Central Europe", в Rummel, ed., *Toward Political Union*, p. 243.
52. Стався конфуз, коли Туреччина подала заявку про вступ у 1987 році, тим самим охолодивши запал багатьох у Спільноті на предмет обіцянок про членство. Див. Michalski and Wallace, *European Community*, pp. 120-4.
53. Allen, "West European Responses", pp. 122-123.
54. Див. John Redmond, "Wider Europe: Extending Membership EC", в Safrany and Rosenthal, eds, *State European Community*, p. 221, і J. M. C. Rollo and Helen Wallace, "New Patterns Partnership", в Gianni Bonvicini, et al., *Community and Emerging European Democracies: A Joint Policy Report* (London: Royal Institute International Affairs, 1991), p. 64.
55. Françoise de La Serre, "EC and Central and Eastern Europe", в Leon Hurwitz and Christian Lequesne, eds, *State European Community: Politics, Institutions, and Debates in Transition Years 1989-1990* (Harlow: Longman, 1991), p. 311.
56. "Statement on Programme Activities Irish Presidency", Document no. 90/001, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 6, 1990. Головуюча Ірландія прагнула забезпечити послідовність: вона організувала дві зустрічі щодо Східної Європи, на яких міністри закордонних справ брали участь у межах своїх повноважень у Раді та ЄПС разом із постійними представниками та політичними директорами. Вони відбулися 20 січня і 21 квітня 1990 року. Nuttall, *European Political Cooperation*, p. 278. З моменту головування Ірландії також почалася практика поєднання порядку денного засідань ЄПС і Ради Європейської Спільноти.
57. "Communications from Commission to Council: Implications Recent Changes in Central and Eastern Europe for Community's Relations with Countries Concerned", SEC (90) 111 final, 23 January 1990, p. 5.
58. Commission European Communities, "Development Community's Relations with Countries Central and Eastern Europe", SEC (90) 196 final, 1 February 1990, p. 6.

59. "Statement Concerning Dublin European Council Meeting 28 and 29 April 1990", Document no. 90/195, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 6, 1990. Пропозиції Комісії див. в *Agence Europe* no. 5239, 21 April 1990.
60. Спеціальне засідання Європейської Ради, Дублін, 28 квітня 1990 року, Presidency Conclusions, *EC Bulletin* no. 4, 1990, pt. I.8.
61. Commission European Communities, "Association Agreements with Countries Central and Eastern Europe: A General Outline", COM (90) 398 final, 27 August 1990, p. 1. Термін «Європейські угоди» виник у ході післяобідньої розмови між Делором і польським прем'єр-міністром на початку лютого 1990 року: Делор сказав, що Спільнота хотіла б відзначити «європейським прапорцем» кожену країну. Інтерв'ю з офіційним представником Комісії в Брюсселі, березень 1996 року.
62. Зустрічі відбувалися по одній на кожне головування в столиці країни, що головувала у Спільноті, між політичними директорами кожної країни, що бере участь, і політичними директорами головуючої країни та Комісії. Nuttall, *European Political Vo-operation*, pp. 292—293.
63. COM (90) 398 final, pp. 1—2. Це п'ять умов, встановлених для допомоги Групи двадцяти чотирьох, але майбутні асоційовані члени повинні були довести, що існує прогрес у виконанні цих умов.
64. *Agence Europe* no. 5396, 20 December 1990. Переговори проводилися окремо з кожною країною. Комісія обговорювала питання щодо того, чи єдина Європейська угода, чи три окремі повинні обговорюватися на переговорах, але три східноєвропейські країни відмовилися від єдиної угоди.
65. Інтерв'ю з офіційним представником Комісії, березень 1996 року. До ЄЄА (який відзначив необхідність послідовності), участь Комісії в переговорному процесі щодо створення політичного діалогу була б обмеженою (як мінімум). Див. Taylor, *Limits*, pp. 121—132.
66. David Buchan, "East Europe Hopes EC Integration Being Dashed", *Financial Times*, 26 March 1991.
67. На початку квітня польський президент Лех Валенса попросив, щоб у преамбулі було зазначено про майбутній вступ Польщі у Спільноту. *EC Bulletin* no. 4, 1991, pt. 1.3.3.
68. David Buchan, "Brussels Opens Its Doors to Trade With Eastern Europe", *Financial Times*, 19 April 1991 і *Agence Europe* no. 5473, 17 April 1991.
69. Martin Delgado, "EC's Deaf Ear to Polish Trade Plea", *European*, 17 May 1991.
70. *Agence Europe* no. 5534, 13 July 1991.

71. *Agence Europe* no. 5545, 31 July 1991.
72. *EC Bulletin* no. 7/8 1991, pt. 1.4.19. На цій стадії югославська війна, що вибухнула в червні 1991 року, здавалося, не впливала на Спільноту стосовно посилення відносин із східноєвропейськими країнами. Але коли війна перекинулася у Боснію в 1992 році, стурбованість правами меншин і «добросусідством» стала все більше впливати на політику Спільноти (див. розділ 7).
73. *EC Bulletin* no. 9, 1991, pts. 1.3.13 і 1.3.16. У серпні три перспективні асоційовані члени попросили включити себе в політичну співпрацю. David Buchan and David Gardner, "A New Wave Eastern Approaches: Eastern Europe is Knocking on EC's Door", *Financial Times*, 6 September 1991.
74. *Agence Europe* no. 5555, 29 August 1991.
75. *Agence Europe* no. 5562, 7 September 1991 і no. 5563, 9—10 September 1991.
76. На демонстрацію також вийшли бельгійські, німецькі, грецькі та голландські фермери. Alexandra Freaan, "Europe's Farmers Rebel", *European*, 4 October 1991.
77. У липні вони запропонували, що Спільнота натомість мусить стимулювати відновлення сільськогосподарської торгівлі між Радянським Союзом і східноєвропейськими країнами. *Agence Europe* no. 5544, 29—30 July 1991.
78. *Agence Europe* no. 5563, 9—10 September 1991. Ця кількість становила додаткові 1400 тонн м'яса на ринку зі щорічним оборотом в 7 000 000 тонн. Josef C. Brada, "European Community and Czechoslovakia, Hungary, and Poland", RFE/RL Research Institute, *Report on Eastern Europe*, vol. 2, no. 49, 6 December 1991, p. 28.
79. Brada, "EC and Czechoslovakia", p. 28. Перед самою зустріччю Делор різко виступив проти небажання надавати подальші поступки: «Немає сенсу робити солодкі промови зі схлипуванням у неділю, щоб у понеділок відмовитися від торгових поступок, які дозволяють цим країнам (у Східній Європі) продавати свої товари і поліпшувати свій життєвий рівень». Buchan and Gardner, "A New Wave Eastern Approaches".
80. *Agence Europe* no. 5565, 12 September 1991. Вереснева зустріч відбулася між звичайними парламентарями, але польська сторона заявила, що це не була офіційна сесія переговорів. *Agence Europe* no. 5570, 19 September 1991.
81. Запобіжний пункт також дозволяв би Спільноті припинити імпорт м'яса, якби він серйозно підривав ринок, і тоді дуже жорстко застосовувалися б положення про охорону здоров'я. Lucy Walker, "EC Opens Trade Doors to East", *European*, 4 October 1991 і *Agence Europe* no. 5578, 30 September — 1 October 1991.

82. *Agence Europe* no. 5627, 11 December 1991. Німеччині (що виступала раніше як захисник вільної торгівлі) та Іспанії також дозволили захистити свої вугільні промисловості на чотири роки.
83. Цит. за: Grant, *Delors*, p. 158.
84. Рада не могла укласти угоди про політичний діалог з третіми країнами від свого власного імені або від імені країн-членів. MacLeod, Hendry and Hyett, *External Relations*, pp. 371—372. За Амстердамською угодою 1997 року Рада могла уповноважити головуючу країну вести міжнародні переговори, що є прерогативою СЗБП; Рада могла їх потім ухвалити одноставно.
85. Цим угодам було потрібне тільки схвалення Ради і сприятлива думка ЄП.
86. *EC Bulletin* no. 9, 1992, pt. 1.3.11.
87. “MEPs Endorse Hungarian and Polish Association Agreements”, *European Report* no. 1796, 19 September 1992.
88. *EC Bulletin* no. 10, 1993, pt. 1.3.14. Див. розділ 7 про розпад Чехословаччини.
89. Комісія також запропонувала вести переговори про торгову угоду з Албанією і сформулювати політику стосовно нововизнаних Балтійських республік. *EC Bulletin* no. 9, 1991, pts. 1.3.13, 1.3.17, і 1.3.18.
90. Проте у квітні 1991 року Андріссен сказав болгарському прем'єр-міністру, що угода може бути підписана протягом декількох місяців. *Agence Europe* no. 5482, 29—30 April 1991. Також у квітні Румунія підписала договір про дружбу з Радянським Союзом, що послужило вказівкою на те, що застосування принципу висування умов могло призвести до повернення східноєвропейських країн у сферу впливу Радянського Союзу/Росії. (Договір так і не був ратифікований через розвал Радянського Союзу). Vladimir Socor, “Romanian-Soviet Friendship Treaty and its Regional Implications”, RFE/RL Research Institute, *Report on Eastern Europe*, vol. 2, no. 18, 3 May 1991.
91. *EC Bulletin* no. 9, 1991, pt. 1.3.17.
92. “Statement on Romania”, EPC Press Release P. 95/91, 3 October 1991.
93. У відповіді головуючої Португалії на “Question No. H-1233/91 Ms Banotti on EC/Romania relations”, Document no. 92/014 в *EPC Documentation Bulletin*, vol. 8, 1992.
94. Luxembourg European Council, “Declaration on Human Rights”, *EC Bulletin* no. 6, 1991, pt. I.45; і “Resolution Council and Member States meeting in Council on Human Rights, Democracy and Development”, *EC Bulletin* no. 11, 1991, pt. 2.3.1. До того ж, Маастрихтська угода відзначає, що ЄС поважатиме основоположні права (розділ I, стаття F), і що однією з цілей СЗБП є розвиток і зміцнення демократії та дотримання прав людини (розділ V, стаття J.1, параграф 3).

95. *Agence Europe* no. 5704, 4 April 1992.
96. *Agence Europe* no. 5706, 8 April 1992 і no. 5714, 22 April 1992.
97. *EC Bulletin* no. 5, 1992, pt. 1.2.12. Без цього положення припинення або відмова від угод мали б ухвалюватися на інших підставах та у відповідності до положень самих угод і міжнародного закону про договори.
98. *EC Bulletin* no. 5, 1992, pt. 1.2.13. 29 травня 1995 року Рада вирішила, що угоди з усіма третіми країнами міститимуть положення про те, що дотримання прав людини і демократичних принципів є таким же невід'ємним елементом угод, як і механізм припинення дії угод, що дозволяє Спільноті реагувати у разі порушення основоположних елементів угод. *EC Bulletin* no. 5, 1995, pt. 1.2.3. Див. European Commission, "On Inclusion Respect for Democratic Principles and Human Rights in Agreements between Community and Third Countries", COM (95) 216 final, 23 May 1995.
99. Як і угоди про торгівлю та співпрацю, укладені з Албанією (1992), Балтійськими державами (1993) і Словенією (1993), а також угоди про партнерство і співпрацю, підписані з колишніми радянськими республіками, починаючи з 1994 року. Положення угод про торгівлю і співпрацю з Албанією та Балтійськими державами дозволяло негайне припинення угоди; положення у всіх інших угодах дозволяє вживати заходів тільки після консультацій.
100. *Agence Europe* no. 5728, 13 May 1992. Це також вплинуло на трьох перших асоційованих членів: у листопаді 1992 року Комісія вжила запобіжних заходів щодо імпорту сталевих труб із Чехословаччини, Угорщини та Польщі. *Agence Europe* no. 5860, 19 November 1992.
101. *Agence Europe* no. 5831, 8 October 1992.
102. "Textiles and Agriculture Stunt Association Accord Progress", *European Report* no. 1805, 21 October 1992.
103. *Agence Europe* no. 5859, 18 November 1992 і no. 5885, 23 December 1992. Греко-болгарські відносини в 1992 році були напруженими у зв'язку з визнанням Болгарією Македонії в січні 1992 року. Хоча Греція й натякнула, що відносини Болгарії зі Спільнотою можуть бути розірвані, вона все ж не заблокувала Європейську угоду. Kjell Engelbrekt, "Greek-Bulgarian Relations: A Disharmonious Friendship", *RFE/RL Research Report*, vol. 2, no. 28, 9 July 1993, p. 30.
104. *EC Bulletin* no. 1/2, 1993, pt. 1.3.9, і no. 3, 1993, pt. 1.3.8. Обидві угоди містять додаткове запобіжне положення щодо сталеливарної промисловості, дозволяючи будь-якій стороні накладати КО на п'ять років.
105. У липні 1992 року Комісія запропонувала змінити процедуру: вона, а не Рада, ухвалюватиме остаточне рішення, яке Рада може відхи-

- ляти кваліфікованою більшістю голосів. Франція, Італія та Іспанія підтримали цю пропозицію; північні країни-члени турбувалися, що це збільшить ступінь протекціонізму. *Agence Europe* no. 5888, 30 December 1992. У лютому 1994 року Рада вирішила, що залишить за собою право ухвалювати остаточні рішення, але ухвалюватиме їх простою більшістю. *Agence Europe* no. 6166, 9 February 1994.
106. *EC Bulletin* no. 10, 1993, pt. 1.3.13; *Agence Europe* no. 6105, 10 November 1993 і no. 6123, 8 December 1993. Італію засуджували за затримку угоди, але деякі країни-члени не хотіли створювати прецеденту для майбутнього ухвалення рішень щодо антидемпінгових заходів і наполягали на цьому питанні у випадку з Болгарією. У Болгарії було відносно мало «друзів» у Спільноті.
107. Див. Marc Maresceau, "Les Accords Europeens: Analyse Generale", *Revue du Marche Commun et de l'Union Europeenne*, no. 369, June 1993 і Claude-Pierre Lucron, "Contenu et Portee des Accords entre la Communauté et la Hongrie, la Pologne et la Tchécoslovaquie", *Revue du Marche Commun*, no. 357, April 1992.
108. Асоційовані ради зустрічалися щорічно після набрання чинності Європейських угод і, в цілому, розглядали питання щодо прогресу в інтеграції асоційованих членів в ЄС.
109. Політичні питання обговорюються неформально на зустрічах з іншими асоційованими членами; багато двосторонніх переговорів ґрунтуються на трійці, а не повних засіданнях Ради. Діалоги з іншими регіональними угрупованнями відбуваються щороку або кожні 18 місяців з усіма міністрами; також проводяться зустрічі з міністерською трійкою. Трансатлантична декларація припускає більш регулярні консультації на всіх рівнях. Див. Jorg Monar, "Political Dialogue with Third Countries and Regional Political Groupings: Fifteen as an Attractive Interlocutor", в Regelsberger, de Schouteteete de Tervarent and Wessels, eds, *Foreign Policy of European Union*.
110. Болгарія і Румунія були особливо стурбовані запровадженням вимоги про ЄС-візу для їхніх країн у 1995 році. Така вимога не висувалася жодному іншому асоційованому членові зі Східної Європи.
111. І хоча була досягнута угода «у принципі» про відкриття програм ЄС для участі в них асоційованих членів, зробити це на практиці виявилось важко. Тільки в квітні 1995 року Рада підписала протоколи, що дозволяють участь у рамкових програмах, конкретних програмах і проектах Спільноти. Але розбіжності тривали весь 1997 рік з питання фінансування участі асоційованих членів та з питання про те, чи можуть вони бути присутніми на засіданні комітетів.
112. Див. *Agence Europe* no. 5545, 31 July 1991 і Lucron, "Contenu et Portee", p. 298.

6. Інтеграція

1. Eurostat, "Statistics in Focus", no. 3, 1995.
2. Commission European Communities, "Europe and Challenge Enlargement", *EC Bulletin Supplement* 3/92.
3. Commission European Communities, "Towards a Closer Association with Countries Central and Eastern Europe", SEC (92) 2301 final, 2 December 1992.
4. Paul Ames, "EC Nations Welcome Closer Links with Eastern Europe, Edgy About Membership", *Associated Press*, 8 December 1992.
5. Conclusions Presidency, Європейська Рада в Единбурзі 11—12 December 1992, SN 456/92, Part D.
6. "Poor Relations", *Economist*, 1 May 1993.
7. Commission European Communities, "Towards a Closer Association with Countries Central and Eastern Europe", SEC (93) 648 final, 18 May 1993.
8. Lionel Barber, "Commission Opens Doors for Eastern Europe", *Financial Times*, 6 May 1993. Суперництво виникає з того факту, що з січня 1993 року до січня 1995 року обидва займалися різними аспектами відносин із Східною Європою в результаті розділення ГД І. Див. "Uncivil War in European Community", *Economist*, 30 January 1993.
9. Інтерв'ю в Брюсселі, березень 1996 року.
10. "Council Gives Thumbs Up to Quicker Trade Access for East", *European Reporter* no. 1858, 12 May 1993.
11. Lionel Barber, "EC and E Europe Progress", *Financial Times*, 9 June 1993. Греція та Португалія виявили найменше ентузіазму, Португалія через поступки в текстильній промисловості. "EC Welcomes Plan for Closer East Europe Ties", *Reuter*, 10 May 1993 і *Agence Europe* no. 5997, 10 June 1993.
12. European Council Conclusions, SN 180/93, p. 30—31. Комісія згодом вела переговори про додаткові протоколи з шістьма асоційованими членами, які отримували поступки; вони були укладені 20 грудня 1993 року (OJ L25, 29 January 1994).
13. Michalski and Wallace, *European Community*, p. 139.
14. З 1992 року російські «війська для підтримки миру» були розміщені в декількох гарячих точках по всій території колишнього Радянського Союзу і Росія чинила сильний тиск на непокірні республіки, щоб вони приєдналися до Співдружності Незалежних Держав.
15. У 1992—1993 роках східноєвропейські держави стали вимагати для себе і членства в НАТО.
16. Наприклад, у середині вересня 1991 року прем'єр-міністр Сполученого Королівства Мейджор закликав Спільноту запропонувати членство східноєвропейським і прибалтійським державам як тільки вони

- будуть готові. Через декілька днів Міттеран заявив, що Спільнота має зміцнитися, перш ніж рости далі. Ian Davidson and Ivo Dawney, "Major Urges EC to Admit East European States", *Financial Times*, 13 September 1991 і Quentin Peel, "Mitterrand Plea to Strengthen Community", *Financial Times*, 20 September 1991.
17. Натомість Спільнота укладе з ними угоди про «партнерство і співпрацю». *EC Bulletin* no. 3, 1992, pts 1.3.5, 1.3.11–12. З тих пір угоди були підписані майже з усіма членами СНД.
  18. В одній роботі 1993 року було зроблено оцінку, згідно з якою приєднання країн Вишеградської групи додасть до бюджету структурних фондів 26 млрд екю (майже половина всього бюджету ЄС); оцінки 1992–1993 років передбачали додаткові витрати на ССП для країн Вишеградської групи, які варіювалися від 2,4 до 40,4 млрд екю. Susan Senior Nello and Karen E. Smith, *Consequences Eastern Enlargement European Union in Stages*, Robert Schuman Centre Working Paper no. 97/51 (Florence: European University Institute, 1997).
  19. Стенлі Гофман стверджує, що опозиція Міттерана розширенню була викликана нав'язливою ідеєю про могутність Німеччини. У "French Dilemmas and Strategies in New Europe", в Robert Keohane, Joseph Bye and Stanley Hoffmann, eds, *After Cold War: International Institutions and State Strategies, 1989–1991* (Cambridge: Harvard University Press, 1993), p. 140.
  20. Як відзначає Ричард Болдуїн у *Towards and Integrated Europe* (London: Centre for Economic Policy Research, 1994), p. 187.
  21. У жовтні 1993 року він запропонував, щоб Рада Європи стала конфедерацією зі щорічними самітами, регулярними зустрічами на міністерському рівні та постійним секретаріатом. Marcel Scotto and Claire Trean, "M. Mitterrand relance l'idée d'une confederation europeenne", *Le Monde*, 10–11 October 1993.
  22. "Mitterrand: Confederazione Tra Est e Cee", *Il Sole 24 Ore*, 13 June 1991. Така співпраця вже налагоджувалася. Починаючи з 1990 року, було проведено декілька зустрічей європейських міністрів з охорони довкілля. Після пропозиції 1990 року голландського прем'єр-міністра Руда Лубберса, у червні 1994 року майже п'ятдесятьма країнами, включаючи США та Росію, був підписана Угода про Європейську енергетичну хартію.
  23. Vaclav Havel, "Don't Make Us Europe's Second-Class Citizens", *European*, 14 June 1991.
  24. "Report Committee on Institutional Affairs on Structure and Strategy for European Union with regard to its Enlargement and Creation a Europe-Wide Order", Rapporteur: Klaus Hansch, Document A3-0189/92, 21 May 1992.
  25. Holger Schmieding, "EFTA Option for Eastern Europe: Comecon and Community", *Financial Times*, 2 August 1989. Див. також Palankai,

- European Community*, pp. 20—22. Річард Болдуїн зазначав, що існує три стадії європейської інтеграції: спільний ринок, Єдиний Європейський Акт і Маастрихтська угода. Перспективних членів попросили стрибнути прямо в третю стадію; приєднання до спільного ринку було б кращою альтернативою. Baldwin, *Towards*, розділ 9.
26. Див. Kormendy, "Hungarian View", pp. 251—252.
27. Frans Andriessen, "Towards a Community Twenty-Four", промова на 69-й пленарній Асамблеї Європалат, Брюссель, 19 April 1991, Rapid Database Speech/91/41.
28. *Agence Europe* no. 5482, 29—30 April 1991.
29. Часткове членство «приведе до розуміння Союзу як єдиного організму і лише послужить подальшому інституціональному розростанню з усіма негативними наслідками». Mathias Jopp, *Strategic Implications European Integration*, Adelphi Paper no. 290 (London: Brassey's, 1994), p. 70.
30. Див. Andrew Marshall, "UK Faces Life on Outside Looking In", *Independent*, 26 September 1992; "Pressing On", *Economist*, 3 October 1992; інтерв'ю з Міттераном в *Financial Times*, 9 December 1992.
31. Ця проблема не нова. Див. Helen Wallace with Adam Ridley, *Europe: Challenge Diversity* (London: Routledge and Kegan Paul, 1985), що було написано в той час, коли Спільнота збиралася провести інституціональну реформу і рухалася до розширення за рахунок Іспанії та Португалії.
32. Redmond, "Wider Europe", p. 221.
33. Комісія бере участь у політичному діалозі. У випадку зі Східною Європою діалог неминуче включав питання, пов'язані зі Спільнотою, такі як економічні відносини і розширення. Так само під час зустрічей Комісії зі східноєвропейськими політиками обговорювалися політичні питання: у квітні 1993 року, наприклад, Ван ден Брук обговорив ситуацію в колишній Югославії з урядами Болгарії та Румунії. *EC Bulletin* no. 4, 1993, pts 1.3.12 і 1.3.15. Це знову вказує на «розмивання» лінії поділу Спільнота — ЄПС.
34. 9 квітня 1990 року лідери трьох країн обговорювали своє «повернення до Європи». У лютому 1991 року вони заснували Вишеградську групу для прискорення інтеграції у Спільноту та інші організації.
35. У вересні 1991 року Комісія запропонувала ініціювати багатосторонній політичний діалог з асоційованими членами у відповідь на їх побажання брати участь у політичній співпраці. *EC Bulletin* no. 9, 1991, pt. 1.3.13.
36. *EC Bulletin* no. 5, 1992, pt. 1.2.17.
37. "Europe and Challenge Enlargement".
38. У статті О йдеться, що будь-яка європейська країна може подати заявку на членство в ЄС; стаття F проголошує, що уряди країн-

членів створюються на принципах демократії, і що Союз повинен дотримуватися основоположних прав людини.

39. Michalski and Wallace, *European Community*, p. 54.
40. "Conclusions Presidency at European Council in London, 26 and 27 June 1992", в *EC Bulletin Supplement 3/92*, pp. 23—24.
41. "Report to European Council in Lisbon on likely development common foreign and security policy (CFSP) with a view to identifying areas open to joint action vis-a-vis particular countries or groups countries", Annex I, Conclusions Lisbon European Council, *EC Bulletin no. 6, 1992*, p. 20.
42. Розширення з включенням країн ЄАВТ також було під сумнівом: Європейська Рада в Лісабоні вирішила, що розширення з включенням країн ЄАВТ не може відбутися, поки не буде ратифіковано Мадридську угоду і не буде затверджений бюджетний пакет Delors-II.
43. David Buchan, "EC to Meet East Europe Leaders", *Financial Times*, 21 July 1992. Франція також хотіла, щоб усі лідери Спільноти відвідали зустріч на вищому рівні, що ймовірно вказує на невдоволення британською ініціативою в тій сфері, де Франція хотіла лідувати.
44. Цит. за: Michalski and Wallace, *European Community*, p. 114.
45. *Agence Europe* no 5827, 2 October 1992.
46. "Meeting Ministers Foreign Affairs European Community and Visegrad Countries — Joint Statement", Council European Communities Press Release 9033/92 (Presse 170), Luxembourg, 5 October 1992, p. 3. Спільнота обіцяла допомогти країнам Вишеградської групи в наближенні їхніх законів до *acquis communautaire*, і в розробці спільних інфраструктурних проектів.
47. Суперечка про дамбу в Габчикуво між Угорщиною і Словаччиною домінувала в кулуарах саміту; див. параграф 7.3.3.
48. Andrew Marshall, "EC to Improve Links with East Europe", *Independent*, 29 October 1992.
49. "Joint Declaration EC Community and its Member States and Visegrad Group Poland, Hungary and Czechoslovakia on Political Dialogue", European Union Press Release, 29 October 1992.
50. SEC (92) 2301 final, p. 3.
51. SEC (92) 2301 final, p. 4.
52. *Agence Europe* no. 5876, 11 December 1992.
53. Conclusions Presidency, SN 456/92, Part D: External Relations.
54. Австрія, Швеція та Фінляндія вступили в ЄС 1 січня 1995 року; Норвегія відмовилася вступати після того, як на референдумі населення проголосувало проти членства.
55. "Copenhagen Strikes Disappointing Chord Among East Europeans", *European Report* no. 1851, 17 April 1993.

56. "EC/Poland — Suchocka Chastises Community Inaction", *European Report* no. 1864, 5 June 1993.
57. "Poor Relations", *Economist*, 1 May 1993.
58. *Agence Europe* no. 5936, 10 March 1993.
59. SEC (93) 648 final, p. 3.
60. SEC (93) 648 final, p. 2.
61. SEC (93) 648 final, p. 2. Член Комісії ван ден Брук дуже наполягав на створенні Європейської політичної зони. Див. інтерв'ю з ним в Lionel Barber і David Gardner, "A Brief to Build Bridges", *Financial Times*, 8 March 1993.
62. Пакет включав торгові поступки і реформу ФАРЕ. "Copenhagen Summit Set to Endorse Substantial Package on East", *European Report* no. 1866, 12 June 1993.
63. "Political Dialogue Remains Only Obstacle to Copenhagen Conclusion on East", *European Report* no. 1868, 19 June 1993.
64. Німеччина була стурбована необхідністю переконати Францію в тому, що розширення повинне відбутися; зміцнення франко-німецької співпраці, як у «Веймарському діалозі», допоможе досягти цієї мети. Веймарський діалог був ініційований на зустрічі міністрів закордонних справ Франції, Німеччини та Польщі в серпні 1991 року; з тих пір міністри зустрічаються щороку. Див. Hans Stark, "L'est de l'Europe et l'Allemagne: des rapports complexes", *Politique Etrangere*, no. 4/91, Winter 1991, pp. 869—870; Jean-Christophe Romer and Thomas Schreiber, "La France et l'Europe Centrale", *Politique Etrangere*, no. 4/95, Winter 1995. Французький і німецький прем'єр-міністри також зустрічалися зі своїм колегою в Румунії (традиційно близької до Франції).
65. Conclusions Presidency, SN 180/93, p. 13.
66. Чи приймуть асоційовані члени цілі політичного союзу також залежить від їх суб'єктивного рішення, оскільки поняття «політичний союз» залишається невизначеним.
67. Conclusions Presidency, SN 180/93, p. 12. Європейська Рада також закликала укласти угоди про вільну торгівлю з трьома Балтійськими державами, які б замінили угоди про торгівлю і співпрацю. Угоди були підписані 18 липня 1994 року і набрали чинності 1 січня 1995 року. *EC Bulletin* no. 12, 1994, pts. 1.3.37—43.
68. Peter Balazs, *EU's Collective Regional Approach to its Eastern Enlargement: Consequences and Risks*, CORE Working Paper 1/1997 (Copenhagen: Copenhagen Research Project on European Integration, 1997), pp. 11—21.
69. На польське прохання взяти участь в МУК надійшла відмова: Президент Комісії Жак Сантер сказав, що тільки країни-члени братимуть участь. *Agence Europe* no. 6457, 7 April 1995.

70. Douglas Hurd and Klaus Kinkel, "Welcome to our Eastern Cousins", *Times*, 26 April 1994.
71. John Major, "Raise Your Eyes, There is a Land Beyond", *Economist*, 25 September 1993.
72. *Agence Europe* no. 6265, 2 July 1994.
73. Andrew Marshall, "EU Drives East Towards a "Greater Europe", *Independent*, 29 January 1994.
74. Інтерв'ю з сером Леоном Бріттаном в *Le Monde*, 14 April 1994.
75. Andrew Marshall, "Germany Pushes Cause Eastern Neighbours", *Independent*, 19 July 1994.
76. Andrew Marshall, "Central Europe Lines up to Board Brussels Bandwagon", *Independent*, 21 March 1994; "Southward Swing", *Economist*, 14 January 1995. Приєднання країн ЄАВТ підсилило цю стурбованість. Частково через це Греція наполягала на включенні Кіпру. У червні 1994 року Європейська Рада в Корфу ухвалила рішення, що Кіпр і Мальта будуть включені на наступному етапі розширення. Груднева 1994 року Європейська Рада в Ессені також заявила, що ЄС ініціює «Євро-Середземноморське партнерство».
77. Tom Buerkle, "For Spain, EU is All About Money", *International Herald Tribune*, 10 July 1995.
78. З питання термінології див. Claus-Dieter Ehlermann, *Increased Differentiation or Stronger Uniformity*, EUI Working Paper RSC no. 95/21 (Florence: European University Institute, 1995), and Helen Wallace and William Wallace, *Flying Together in a Larger and More Diverse European Union*, Working Document 87 (Hague: Netherlands Scientific Council for Government Policy, 1995).
79. Nino Andreatta, "Una Politica Estera per l'Italia", *Il Milano*, no. 5, September — October 1993, p. 888.
80. "Back to Drawing-Board", *Economist*, 10 September 1994.
81. Stephen Kinzer, "German Plan for Phased Union Europe Provokes Controversy", *New York Times*, 4 September 1994.
82. Lionel Barber, "Opportunity for Fine-Tuning", *Financial Times*, 10 May 1995.
83. Conclusions Presidency, в *EC Bulletin* no. 6, 1994, pt. I.13.
84. Документи Комісії: "Europe Agreements and Beyond: A Strategy to Prepare Countries Central and Eastern Europe for Accession", COM (94) 320 final, 13 July 1994; "Follow Up to Commission Communication on "Europe Agreements and Beyond: A Strategy to Prepare Countries Central and Eastern Europe for Accession", COM (94) 361 final, 27 July 1994.
85. Одна польська офіційна особа скаржилася: «Поступки Спільноти дуже скромні і не відповідають очікуванням». Boris Johnson, "Eastern Recruits Cool Over EC Status", *Daily Telegraph*, 2 February 1994.

86. European Commission, "Trade and Aid in Relations Between European Union, Countries Central and Eastern Europe and Countries Commonwealth Independent States", MG/PRH/FW/vf, 9 June 1994. Член Комісії ван ден Брук також заявляв, що тарифні квоти не були повністю використані східноєвропейськими експортерами. Інтерв'ю в Philip Morris Institute for Public Policy Research, *Is West Doing Enough for Eastern Europe?*, November 1994, p. 45.
87. Gunter Burghardt and Fraser Cameron, "Next Enlargement European Union", *European Foreign Affairs Review*, vol. 2, no. 1, 1997, p. 13. Найпроблематичнішими сферами будуть *acquis* щодо соціальної та екологічної політики, що широко наголошувалося. Менше уваги приділялося тому, що вступаючі країни, найімовірніше, приєднуються до ЄС тоді, коли деякі країни-члени досягнуть третьої стадії Європейського валютного союзу. Частина *acquis* включатиме зобов'язання другої стадії, в тому числі фіскальну дисципліну і лібералізацію руху капіталу, справитися з чим може бути важко для нових країн-членів. Див. Senior Nello and Smith, *Consequences*. Але *acquis* також включатиме положення з питань юстиції і внутрішніх справ, і від східноєвропейських країн очікується, що вони зміцнять свої зовнішні кордони та приймуть імміграційну політику ЄС. Ian Traynor, "Fortress Europe shuts window to East", *Guardian*, 9 February 1998.
88. *Agence Europe* no. 6366, 28—29 November 1994.
89. Presidency Conclusions, SN 300/94, p. 3.
90. 7 лютого 1994 року Рада і Комісія заявили, що переговори про Європейські угоди проводитимуться з трьома Балтійськими державами найближчим часом. *EU Bulletin* no. 1/2, 1994, pt. 1.3.40. Переговори були офіційно відкриті в грудні 1994 року; угоди були підписані 12 червня 1995 року. Європейська угода із Словенією була припинена через італійську заяву про порушення прав етнічних італійців у Словенії і прав власності італійців, які покинули Югославію після Другої світової війни. Переговори почалися в березні 1995 року; угода була ініційована 15 червня 1995 року, але не підписувалася до 10 червня 1996 року. Після набрання чинності цієї угоди громадяни ЄС, які прожили в Словенії три роки, матимуть змогу придбавати нерухомість. Інші громадяни ЄС зможуть це робити через чотири роки.
91. Див. Balazs, *EU's Collective Regional Approach*, pp. 11—14.
92. COM (94) 361 final, 27 July 1994, pp. 6—7. Франція, Іспанія та Португалія спочатку опиралися цій ініціативі. Lionel Barber, "EU to Tackle Blueprint for Enlargement", *Financial Times*, 28 November 1994. З 1992 до 1994 року Спільнота ініціювала тільки дві антидемпінгові справи (по сталеливарній продукції) і вдалася до запобіжних положень двічі (по сталеливарній продукції і вишням). "Economic Interpenetration between European Union and Eastern Europe", *European Economy*, no. 6, 1994, pp. 163—170.

93. Болдуїн відзначає, що Європейські угоди встановили двосторонність у вигляді «центр — периферія», яка маргіналізує «периферійні східноєвропейські економіки». Оскільки торгівля зі східноєвропейськими країнами не так лібералізована, як із «центром» (Спільнотою), східноєвропейська торгівля стримується, отже, немає стимулу для інвестування. Baldwin, *Towards*, pp. 133—136.
94. Це означало, що товари, вироблені або зібрані в деяких країнах асоційованих членів, усе ж таки одержують вигоду від преференційного торгового доступу. Французькі та португальські виробники побоювалися, що такі дії призведуть до зростання безробіття. Lionel Barber, "EU to Amend Origin Rules", *Financial Times*, 2 December 1994. Асоційовані члени також не були в захопленні від цієї пропозиції.
95. Біла книга була опублікована у травні 1995 року після консультацій з країнами — асоційованими членами. "Preparation associated countries Central and Eastern Europe for integration into internal market Union", COM (95) 163 final, 3 May 1995.
96. Burghardt and Cameron, "Next Enlargement", pp. 18—19.
97. Як ван ден Брук відзначав в інтерв'ю в *Is West Doing Enough For Eastern Europe?*, p. 43.
98. *Agence Europe* no. 6119, 2 December 1993 і no. 6246, 8 June 1994.
99. Вони обговорювали запропонований Пакт про стабільність (див. розділ 7), відносини з Росією, ситуацію в колишній Югославії і дотримання прав меншин. *EC Bulletin* no. 9, 1993, pt. 1.3.7 і *Agence Europe* no. 6069, 22 September 1993.
100. Ініціатива тісно пов'язана з франко-німецькою пропозицією надати асоційованим членам певну форму асоціації із ЗЕС (див. розділ 7). Андреата вперше висловив цю пропозицію міністрові закордонних справ Німеччини Клаусу Кінкелю, але того більше цікавили спільні з Францією ініціативи. Інтерв'ю в Римі, липень 1995 року.
101. Політична криза, що стрясала Італію з 1992 року, а також великі проблеми з бюджетом (розв'язання яких було настійним відповідно до критеріїв ЕВС), різко понизили її здатність проводити активну зовнішню політику; таким чином, пропозиція Андреати була для Італії можливістю відігравати більшу роль досить дешево.
102. Текст листа від міністрів закордонних справ Сполученого Королівства та Італії (Coreu).
103. Крайні праві тільки що добре показали себе на парламентських виборах у Росії, хоча й були побоювання, що Україна не демонтує свій ядерний потенціал. Stephen Nisbet, "Britain, Italy Urge Closer EC-East Europe Links", *Reuter*, 20 December 1993.
104. Andrew Marshall, "East Pushes for Tighter Integration with EU", *Independent*, 3 March 1994 і "Delors Returns to Notion Political Initiative", *European Report* no. 1926, 16 February 1994.

105. *EC Bulletin* no. 3, 1994, pt. 1.3.37 і *Agence Europe* no. 6186, 9 March 1994. Рішення ухвалене в контексті СЗБП, було підготовлене на засіданні Політичного Комітету 17—18 січня і знову — 28 лютого — 1 березня, але не було спільною дією. Зв'язки з третім «стовпом» підтримувалися, оскільки співпраця в рамках ЄС з питань юстиції і внутрішніх справ виявилася чутливою проблемою.
106. Було декілька спільних заяв (в основному з прав людини), і асоційовані члени брали участь у демаршах з прав людини і щодо реалізації спільних дій на оглядовій конференції за Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Janis Emmanouilidis, "CEEC and CFSP — More Than a First Acquaintance with Second Pillar?", *CFSP Forum*, nos. 3/4, 1996. Як зауважила Барбара Липперт, асоційовані члени є і об'єктами якихось спільних дій (Пакт про стабільність), і можливими учасниками інших. В "Relations with Central and Eastern European Countries: Anchor Role European Union", в Regelsberger, de Schoutheete de Tervarent and Wessels, eds. *Foreign Policy*, p. 210.
107. 19 квітня трійка міністрів закордонних справ плюс ван ден Брук провели переговори з міністрами закордонних справ шести країн — асоційованих членів. *EC Bulletin* no. 4, 1994, pt. 1.3.21. Передбачалося засідання повної Ради за місяць до цього, але переговори про членство з країнами ЄАВТ усе ще тривали, і засідання довелося відкласти. *Agence Europe* no. 6187, 10 March 1994.
108. COM (94) 320 final, p. 3.
109. COM (94) 361 final, pp. 1—2.
110. *Agence Europe* no. 6312, 10 September 1994 і *EC Bulletin* no. 10, 1994, pt. 1.3.20.
111. *Agence Europe* no. 6346, 28 October 1994. Видатна роль Кореперу забезпечить послідовність.
112. "Council Agrees to Structured Dialogue and White Paper for Spring", *European Report* no. 1981, 5 October 1994.
113. Andrew Marshall, "German Plan to Reach Out to Central Europe Triggers Row with EU Partners", *Independent*, 5 October 1994.
114. *Agence Europe* no. 6329, 5 October 1994.
115. "Essence Essen", *Economist*, 3 December 1994; *Agence Europe* no. 6366, 28—29 November 1994.
116. Корепер підготує зустрічі у секторах, щоб последи могли спільно підготувати зустрічі міністрів закордонних справ. Корепер мусить забезпечити горизонтальну узгодженість діалогу. Presidency Conclusions, SN 300/94, Annex IV, pp. 9—10.
117. Ініціатива, проте, пізно досягла асоційованих членів. Деякі спостерігачі говорять, що умови Лондона і Парижа викликали невизначеність. Інші зазначають, що південні країни-члени скаржилися на ігнорування проблем економіки та безпеки середземноморських

- країн. *Agence Europe* no. 6364, 25 November 1994; Tony Barber, "Norway Shows Way for EU Doubters", *Independent*, 30 November 1994.
118. Після Європейської Ради в Ессені, Рада двічі за рік робила звіт перед Європейською Радою з питання розвитку відносин із східноєвропейськими країнами, включаючи питання структурованих відносин. Ці звіти, як правило, були додатками до Висновків головування в Європейській Раді й публікувалися в *Бюлетені ЄС*.
119. Як попереджає Nuttall в *European Political Co-operation*, p. 321.
120. 27 лютого 1996 року міністри закордонних справ ЄС і асоційованих членів вирішили вдосконалити структуровані відносини. Намічалася встановлення графіка планування зустрічей, що охоплюють два строки головування; визначалися теми для обговорення на зустрічах у секторах. Комісія готуватиме для зустрічей основоположні документи. Council European Union, General Secretariat, Press Release 4720/96 (Presse 33), 26 і 27 лютого 1996 року.
121. Emmanouilidis, "CEEC and CFSP", p. 17. Проте одна офіційна особа в Брюсселі сказала в березні 1996 року, що ЄС «тоне в політичному діалозі».
122. Був також представлений звіт про реалізацію стратегії, передуючої вступу, в якому наголошувалося, що структуровані відносини могли бути поліпшені шляхом концентрації на більш конкретних питаннях. Короткий виклад звітів див. у *EC Bulletin* no. 11, 1995, pts. 1.4.46–8. Див. також *Agence Europe* no. 6616, 30 November 1995.
123. "Just Do It", *Economist*, 15 July 1995.
124. Henri de Bresson and Jan Krauze, "M. Chirac prone a Varsovie l'entrée de la Pologne dans l'Union européenne "des l'an 2000", *Le Monde*, 13 September 1996. Обидві обіцянки мали бути переоцінені пізніше, оскільки Комісія (серед інших) недвозначно дала зрозуміти, що 2000 рік був нереальним терміном. Декларації щодо Польщі відображають, зокрема, силу «Веймарського трикутника», що зв'язує Францію, Німеччину та Польщу з 1991 року.
125. Conclusions Presidency, Madrid European Council, 15 і 16 грудня 1995 року, *EC Bulletin* no. 12, 1995, pt. I.25.
126. У квітні 1996 року Комісія направила анкети у східноєвропейські країни, запитуючи інформацію про їхній прогрес в адаптації до *acquis communautaire*. Відповіді були отримані в кінці липня 1996 року. (Словенія також була включена в цей процес, хоча вона подала заявку тільки в червні 1996 року).
127. Conclusions Presidency, Florence European Council, 21–22 червня 1996 року, *EU Bulletin* no. 6, 1996, pt. I.9. Новий уряд Мальти, сформований у листопаді 1996 року, вирішив не домагатися членства в ЄС.
128. Польща була розчарована, що на Європейській Раді в Мадриді не було відзначено, що Чеська Республіка, Угорщина і Польща були

- першими в черзі на вступ. *Agence Europe* no. 6630, 18—19 December 1995.
129. Див. Senior Nello and Smith, *Consequences*.
130. Див. Kirsty Hughes, *Eastward Enlargement EU: EU Strategy and Future Challenges*, European Programme Working Paper no. 2 (London: Royal Institute International Affairs, 1996), p. 6.
131. Hugh Carnegy, "Baltics May Have to Take "Second Best", *Financial Times*, 22 November 1996.
132. Щодо цих пропозицій див.: Danish Institute International Affairs, *European Stability: EU's Enlargement with Central and East European Countries*, report for Danish Parliament (Copenhagen, 1997).
133. Цю ідею багато разів висував міністр закордонних справ Франції Ерве де Шарет. Можливе включення Туреччини в Конференцію не знайшло підтримки у всіх міністрів. *Agence Europe* no. 6936, 17—18 March 1997.
134. Цит. в Tom Buerkle, "EU Confirms Turkey's Right to Join, but Not Now", *International Herald Tribune*, 17 March 1997. Та все ж, Німеччина (разом з Грецією) якнайбільше була проти участі Туреччини в Конференції. "How to Say No", *Economist*, 1 November 1997.
135. Див. Commission Opinion, "Reinforcing Political Union and Preparing for Enlargement", COM (96) 90 final, 20 February 1996.
136. "Mountains Still to Climb", *Economist*, 21 June 1997; Victor Smart, "Enlargement Opens a Can Worms", *European*, 19—25 June 1997.
137. Presidency Conclusions, Amsterdam European Council, 16—17 June 1997.
138. European Commission, "Agenda 2000", COM (97) 2000, 15 July 1997. Вона складається з трьох частин: «1. За більш сильний і широкий Союз»; «2. Проблеми розширення»; і «3. Думки Європейської Комісії з питання заявок про вступ: аналіз і висновки».
139. "Agenda 2000", part 1, p. 6. Те, що шість країн (п'ять східноєвропейських і Кіпр) були рекомендовані для членства, контрастує з протоколом Амстердамської угоди про інституції і розширення. Якщо всі шість будуть приєднані, МУК повинна бути скликана раніше, ніж якби приєднувалися п'ять країн.
140. Lionel Barber and Michael Smith, "EU Enlargement Plan Costs Attacked", *Financial Times*, 16 September 1997.
141. Ця пропозиція була суперечливою. Комісія, яка звичайно ухвалює рішення за наявності консенсусу, голосувала з трьох варіантів. Переговори будуть початі тільки з Чеською Республікою, Угорщиною і Польщею (цей варіант підтримував Сантер); або з цими трьома країнами плюс з Естонією і Словенією; або зі всіма країнами, що подали заявки. Ван ден Брук наполягав на тому, щоб додати Естонію і Словенію до «передовиків», і його аргументи виявилися переконливими. "Eastward Ho, They Said Warily", *Economist*, 19 July

- 1997; Franco Papatto, "Via Liberia all'Europa dei Ventuno", *La Repubblica*, 16 July 1997.
142. Усі нові країни-члени повинні бути в змозі застосувати *acquis* при вступі або після перехідного періоду. Інші кандидати значно відставали від задоволення економічних умов. Тільки Словаччина була визнана такою, що не відповідає політичним умовам.
143. Lionel Barber, "Row Threatens EU Enlargement Plans", *Financial Times*, 15 September 1997; David Evans, "EU Farm Ministers Get First Bite at Reforms", *Reuter*, 5 September 1997.
144. Janet McEvoy, "Differences Burst into Open on EU Enlargement", *Reuter*, 22 July 1997.
145. Sarah Helm, "EC Holds Hand Out at States Make Grade", *Independent*, 17 July 1997.
146. Presidency Conclusions, Luxembourg European Council, 12—13 December 1997.
147. Див. Michael Smith, "European Union and a Changing Europe: Establishing Boundaries Order", *Journal Common Market Studies*, vol. 34, no. 1, March 1996, pp. 18—23.

7. Запобігання конфліктам

1. Gabriel Munuera, *Preventing Armed Conflict in Europe: Lessons from Recent Experience*, Chaillot Paper 15/16 (Paris: Western European Union Institute for Security Studies, 1994), p. 3.
2. Існували внутрішні конфлікти (Північна Ірландія, Країна Басків) і розбіжності між країнами-членами (щодо Гібралтару), але міждержавних насильницьких конфліктів не було.
3. Zielonka, *Security*, p. 5.
4. Доповідь низки дослідних інститутів з усією переконливістю показала, що «саме економічний успіх або невдача визначатимуть долю нових демократій». Falk Bomdorf, et al., *Confronting Insecurity in Eastern Europe: Challenges for European Community* (London: Royal Institute International Affairs, 1992), p. 21.
5. "EC-US Statement on Peaceful and Democratic Transformation in East", EPC press release P.111/91, 9 November 1991.
6. Jeonne Walker, "European Regional Organizations and Ethnic Conflict", в Regina Cowen Karp, ed., *Central and Eastern Europe: Challenge Transition* (Oxford: Oxford University Press, 1993), p. 45.
7. Joop, *Strategic Implications*, p. 67.
8. Jacques Delors, "European Unification and European Security", в *European Security after Cold War Part I*, Adelphi Paper no. 284 (London: Brassey's, 1994), p. 11.

9. Delors, "European Unification", p. 9.
10. Доповідь надрукована в Annex I, Lisbon European Council Presidency Conclusions, в *EC Bulletin* no. 6, 1992, pt. I.31.
11. У вересні 1995 року, наприклад, НАТО встановило розв'язання внутрішньодержавних суперечок як умову членства. Очевидно, це мало стати сильним додатковим стимулом запобігання конфліктам.
12. Presidency Conclusions, Luxembourg European Council, 28—29 June 1991, Annex V, *EC Bulletin* no. 6, 1991, p. 18.
13. Reinhardt Rummel, "CFSP's Conflict Prevention Policy", в Martin Holland, ed., *Common Foreign and Security Policy: Record and Reforms* (London: Pinter, 1997), p. 107.
14. Див. Renee de Nevers, "Democratization and Ethnic Conflict", *Survival*, vol. 35, no. 2, Summer 1993. Вона припускає, що для запобігання етнічним конфліктам у ході демократизації міжнародне співтовариство має підкреслювати необхідність захисту групових прав (p. 46).
15. EPC press release P.111/91.
16. Munuera, *Preventing Armed Conflict*, p. 104.
17. Раніше Спільнота не акцентувала такої уваги на дотриманні прав меншин. Червнева 1991 року Європейська Рада в Люксембурзі підкреслила «необхідність захисту прав людини, незалежно від її належності до меншини». Presidency Conclusions, Annex V, *EC Bulletin* no. 6, 1991, p. 17.
18. Jopp, *Strategic Implications*, pp. 58—59.
19. Merritt, *Eastern Europe*, pp. 23—24.
20. Uvin, "Do As I Say", p. 68.
21. Як стверджує Георг Соренсен у «Вступі» до Sorensen, ed., *Political Conditionality*, p. 4.
22. Див. Lawrence Whitehead, "Democracy Convergence and Southern Europe: A Comparative Perspective i Geoffrey Pridham". "Politics European Community, Transitional Networks and Democratic Transition in Southern Europe", в Geoffrey Pridham, ed., *Encouraging Democracy: International Context Regime Transition Southern Europe* (Leicester: Leicester University Press, 1991).
23. Pridham, "Politics", p. 243.
24. Див. Uvin, "Do AS I Say", p. 70.
25. Munuera, *Preventing Armed Conflict*, pp. 79—83.
26. Це відображає конфлікт між підходами економічного стримування і взаємної залежності, що обговорюється в підрозділі 2.3. Обидва підходи фокусуються на генерації реформи «зверху». Але революції 1989 року приводилися в дію «знизу». Тімоті Гартон Еш відзначає це стосовно *Остполітики* Західної Німеччини в Garton Ash, *In Europe's Name*, pp. 203—215.

27. Adrian Bridge, "Bulgaria Torn Row Over Kremlin Alliance", *Independent*, 1 April 1996.
28. Болгарія теж була проблемною. Колишні комуністи керували Болгарією з 1990 року; в грудні 1996 року реформатор переміг на президентських виборах. Народні протести проти корупції і поганого економічного стану призвели до позачергових парламентських виборів у квітні 1997 року, на яких правляча Соціалістична партія зазнала поразки. Але відносини Болгарії з сусідами були майже не проблемними. Офіційне переслідування етнічних турків закінчилося крахом комуністичного режиму в листопаді 1989 року; договір про добросусідські відносини був підписаний із Туреччиною в травні 1992 року. Хоча Болгарія не визнає «македонців» як нації, вона була першою країною, що визнала Македонію (16 січня 1992 року). Потреба в західному схваленні також сприяла цим крокам.
29. Alfred Reisch, "Meciar and Slovakia's Hungarian Minority", *RFE/RL Research Report*, vol. 1, no. 43, 30 October 1992. У лютому 1992 року Верховний Комісар НБСЕ з питань національних меншин направив спостерігачів до Словаччини (і Угорщини, де проживають близько 100 тисяч етнічних словаків). Munuera, *Preventing Armed Conflict*, p. 16.
30. Alfred Reisch, "Difficult Search for a Hungarian-Slovak Accord", *RFE/RL Research Report*, vol. 1, no. 42, 23 October 1992. Ставлення Угорщини до питання меншин не завжди було конструктивним, особливо при уряді Анталла (1990—1994): вона заявляла, що має особливі зобов'язання перед угорцями, які проживають за межами Угорщини. "Minorities: That Other Europe", *Economist*, 25 December — 7 January 1994; Edith Oltay, "Minorities as Stumbling Block in Relations with Neighbors", *RFE/RL Research Report*, vol. 1, no. 19, 8 May 1992.
31. Sharon Fisher, "Turning Back?", *Transition*, vol. 1, no. 1, 30 January 1995, p. 62. Хоча уряд не був сформований після виборів 1 жовтня 1994 року, партія Мечара і дві невеликі партії сформували парламентський блок, узяли під свій контроль засоби масової інформації та службу розвідки і зняли з посади міністра приватизації.
32. Peter Javurek, "US, EU Formally Express Disquiet on Slovak Turmoil", *Reuter*, 25 October 1995. Стурбованість виникала через підозру щодо участі прем'єр-міністра у викраденні сина президента.
33. *Agence Europe*, 18 листопада 1995 року і "Madness", *Economist*, 2 December 1995. ЄП відреагував на спроби Мечара вивести партію опозиції з парламенту.
34. "Nice New Friends", *Economist*, 21 December 1996; *Agence Europe* no. 6922, 26 February 1997. ЄС спонукав Словаччину прийняти закон про використання мов меншин.
35. "Tongue-tied", *Economist*, 13 September 1997.
36. European Commission, "Agenda 2000: 3. Opinions European Commission on Applications for Accession. Summaries and Conclusions", COM (97) 2000, 16 July 1997.

37. Починаючи з 1993 року, Словаччина підписала десятки угод з Росією. "Visegrad Three...", *Economist*, 9 March 1996.
38. Це було очевидно викликано тим, що в Словаччині спостерігалось помітне погіршення. Оскільки Румунія була набагато позаду (економічно і політично) і далеко (географічно), від неї багато й не очікували; вона б не була приєднана до ЄС у ході першого розширення, тоді як Словаччина могла бути приєднаною.
39. "Getting Nastier", *Economist*, 4 February 1995.
40. Румунський уряд розповсюдив книгу, що звинувачує угорців у злістках, вчинених під час революції 1989 року, і провів законопроект про освіту, який обмежував мовні права меншин (що було засуджено ЄП в липні 1995 року). Див. Adrian Bridge, "Romania Set for New Row with Hungary", *Independent*, 26 August 1995; "Romania Slams EU Over Gypsy Resolution", *Reuter*, 18 July 1995.
41. "Paris, Bonn Remind Romania EU Entry Conditions", *Reuter*, 18 July 1995.
42. European Commission, "PHARE Programme and Contract Information 1995: Multi-country and Cross-border Programmes no. 1", pp. 20—21.
43. "PHARE Annual Report 1993", p. 52.
44. European Commission, "PHARE Programme and Contract Information 1995: Multi-country and Cross-border Programmes no. 2", pp. 34—36.
45. *Final Report: Evaluation PHARE and TACIS Democracy Programme 1992—1997*, підготовлений ISA Consult, Sussex University European Institute, and GSW Europe (Brighton and Hamburg, 1997).
46. Bomsdorf, et al., *Confronting Insecurity*, p. 9.
47. Elfriede Regelsberger, "Twelve's Dialogue with Third Countries — Progress Towards a *Communaute d'action*?", в Holland, ed., *Future*, p. 174.
48. Kormendy, "Hungarian View", p. 248; Ademiec, *East-Central Europe*, pp. 24—25.
49. Milada Anna Vachudova, "Visegrad Four: No Alternative to Cooperation?", *RFE/RL Research Report*, vol. 2, no. 34, 27 August 1993.
50. "PHARE Annual Report 1991", p. 5, 9. У грудні 1991 року регіональна координаційна група була створена серед національних координаторів допомоги країн-отримувачів, яка повинна була оцінити пропозиції та узгодити сектори, в які мала бути спрямована допомога. "PHARE Annual Report 1992", pp. 10—11.
51. "PHARE Annual Report 1994", pp. 11—12. Програма стала наслідком пропозиції Комісії в грудні 1992 року і запиту ЄП в 1993 року; пілотна програма ФАРЕ почалася в 1993 році.
52. "PHARE Annual Report 1993", p. 52.
53. "Concrete Heads", *Economist*, 16 September 1995. З питання відносин серед країн Вишеградської групи див. George Kolankiewicz,

- "Consensus and Competition in Eastern Enlargement European Union", *International Affairs*, vol. 70, no. 3, 1994.
54. Frans Andriessen, Speech at UK Presidency Conference, "Europe and World After 1992", London 7 September 1992.
  55. "Report Commission to Council on Promotion Intraregional Cooperation and «Bon Voisinage», підготовлений для Ради із загальних питань 6—7 березня 1995 року, р. 1.
  56. Jopp, *Strategic Implications*, р. 56. Див. також Lippert, "Relations", pp. 211—14.
  57. *EC Bulletin* no. 4, 1994, pt. 1.3.21.
  58. Інтерв'ю в Брюсселі, березень 1996 року.
  59. Цей звіт надрукований у *EC Bulletin* no. 6, 1992, pt. I.31.
  60. Presidency Conclusions, Essen European Council, SN 300/94, Annex IV, pp. 24—25.
  61. "Agenda 2000" part 1, р. 59, part 3.
  62. *Agence Europe* no. 5755, 22—23 June 1992.
  63. *EC Bulletin* no. 6, 1992, pt. I.17.
  64. Дженон Вокер стверджує, що Спільнота зробила чесько-словацький митний союз надмінною умовою подовження асоційованого членства. В "International Mediation Ethnic Conflicts", *Survival*, vol. 35, no. 1, Spring 1993, р. 110.
  65. Sharon Fisher, "Czech-Slovak Relations Two Years After Elections", *RFE/RL Research Report*, vol. 3, no. 27, 8 July 1994, р. 11.
  66. У грудні 1991 року Спільнота та країни-члени ухвалили критерії визнання нових держав у Східній Європі, які включали повагу верховенства права, демократію і права людини та гарантії прав етнічних і національних меншин. "Declaration on «Guidelines on Recognition New States in Eastern Europe and in Soviet Union», EPC Press Release P.128/91, 16 December 1991. Це суттєво виходить за межі міжнародних правових стандартів визнання статусу держави.
  67. Суперечка про дамбу в Габчиково була залагоджена (див. параграф 7.3.3), але питання угорської меншини в Словаччині залишалось проблемним.
  68. Це була спроба міністра закордонних справ Італії Джанні де Міхеліса підсилити присутність Італії у Східній Європі. Ініціатива була спрямована на доповнення політики Спільноти. Серджіо Романо заявляв, що неоголошеною метою було не дати східноєвропейським країнам повністю потрапити під німецький вплив. Sergio Romano, *Guida alla Politica Estera Italiana: Dal Crollo del Fascismo al Crollo del Comunismo* (Milan: Rizzoli, 1993), р. 205. Див. також Vojtech Mastny, ed., *Italy and East-Central Europe: Dimensions Regional Relationship* (Boulder: Westview, 1995).

69. Conclusions Presidency, Florence European Council, 21—22 June 1996, *EU Bulletin*, pt. I.14; European Commission, "Report from Commission to Council on European Union Cooperation with Central European Initiative (CEI)", COM (96) 601 final, 4 December 1996.
70. European Commission, "Report on Current State and Perspectives for Cooperation in Baltic Sea Region", COM (96) 609 final/3, 21 February 1996; *EC Bulletin* no. 10, 1994, pt. 1.3.21.
71. Andrzej Podraza, *Western European Union and Central Europe: A New Relationship*, RIIA Discussion Paper no. 41 (London: Royal Institute International Affairs, 1992), pp. 28—29.
72. Див. "Rome Declaration on Peace and Cooperation, Issued Heads State and Government Participating in Meeting North Atlantic Council in Rome on 7—8 November 1991" в *NATO Review*, vol. 39, no. 6, December 1991.
73. У спробі раціоналізувати членство в ЄС, ЗЄС і НАТО, були створені три види членства в ЗЄС: повне членство (Греція стала членом); асоційоване членство для тих членів НАТО, які не є членами ЄС (Туреччина, Ісландія і Норвегія); та спостерігачі — для тих членів ЄС, які не хотіли ставати повними членами ЗЄС (Ірландія, Данія, Австрія, Фінляндія і Швеція).
74. *Agence Europe* no. 5755, 22—23 June 1992.
75. У цей час Спільнота веде переговори тільки за угодами про торгівлю і співпрацю з Балтійськими країнами. Вони були включені до складу Консультаційного Форуму, щоб дати їм відчуття більш високого ступеня зовнішньої безпеки у відносінах з Росією.
76. Podraza, *Western European Union*, p. 29.
77. Willem Van Eekelen, "WEU Prepares Way for New Missions", *NATO Review*, vol. 41, no. 5, October 1993, p. 21.
78. *Agence Europe* no. 5755, 22—23 June 1992.
79. Jopp, *Strategic Implications*, p. 31. У 1992 році ЗЄС і НАТО окремо заявили про своє бажання підтримати миротворчі місії ООН і НБСЄ; обидва проводили моніторинг ембарго ООН стосовно Югославії в Адріатиді. Їх конкуренція виникає з того факту, що деякі країни (особливо Франція) вважали за краще розвивати ЗЄС як основну оборонну організацію Європи, тоді як інші віддавали перевагу НАТО. Відносини поліпшилися наприкінці 1992 року, коли були погоджені офіційні механізми співпраці.
80. Див. "Partnership for Peace: Invitation", *NATO Review*, vol. 42, no. 1, February 1994, p. 28.
81. Jopp, *Strategic Implications*, p. 50—51.
82. "Reunion des ministres des affaires etrangeres d'Allemagne, de Pologne et de France — Declaration commune" (Warsaw, 12 November 1993), в *La Politique Etrangere de la France: Textes et Documents*, November — December 1993 (Paris: French Foreign Ministry), pp. 64—65.

83. Jopp, *Strategic Implications*, pp. 51—52.
84. Туреччина, асоційований член, як повідомляють, також заперечувала проти цієї ідеї. *Agence Europe* no. 6113, 24 November 1993. Це, поза сумнівом, ще більше ускладнює змінну геометрію членства в європейських організаціях.
85. "WEU Opens up to East Europe", *European Report* no. 1949, 12 May 1994. Франція на цій стадії, природно, підтримувала ініціативу ЗЄС на протигагу НАТО.
86. Western European Union, "Kirchberg Declaration", 9 May 1994. Це сталося два місяці потому, як політичний діалог із асоційованими членами був посилений (див. розділ 5). Після того, як Словенія підписала Європейську угоду, вона стала асоційованим партнером 25 червня 1996 року.
87. *Agence Europe* no. 5230, 14 May 1994.
88. Відбувалися розмови щодо висунення вимоги до Балтійських держав оголошення ними нейтралітету як умови укладення Європейських угод, але цей пункт опустили. Andrew Marshall, "Neutrality Price Baltic Entry", *Independent*, 31 October 1994.
89. Ризик залишається навіть при розширенні ЄС: нові країни-члени можуть наполягати на більш жорсткій позиції ЄС стосовно Росії.
90. Munuera, *Preventing Armed Conflict*, p. 7.
91. Витоки конфлікту описані в Vera Rich, "Central Europe II: Battle Danube", *World Today*, vol. 48, no. 2, December 1992; "Murky Politics Danube", *World Today*, vol. 49, nos. 8—9, August—September 1993.
92. Sharon Fisher, "Gabcikovo-Nagymaros Dam Controversy Continues", *RFE/RL Research Report*, vol. 2, no. 37, 17 September 1993, p. 8.
93. Nicholas Denton and Ariane Genillard, "Hungary Stokes Bitter Row Over Danube Dam", *Financial Times*, 20 May 1992.
94. Див. Tony Barber, "Danube Dam Splits Nations", *Independent*, 9 January 1993; Nicholas Denton and Anthony Robinson, "Danube Dam Threatens to Open Floodgates Hostility", *Financial Times*, 29 October 1992. Угорська меншина в Словаччині виступала проти будівництва дамби, що служило ще одним джерелом напруженості між урядом Словаччини та угорською менщиною. Див. Reisch, "Meciar and Slovakia's Hungarian Minority", p. 19.
95. *Agence Europe* no. 5413, 19 January 1991.
96. Munuera, *Preventing Armed Conflict*, p. 10.
97. Karoly Okolicsanyi, "Slovak-Hungarian Tension: Bratislava Diverts Danube", *RFE/RL Research Report*, vol. 1, no. 49, 11 December 1992, p. 52.
98. Munuera, *Preventing Armed Conflict*, p. 11.
99. *Agence Europe* no. 5841, 21 October 1992; "Slovakia Delays Danube Dam Project", *Financial Times*, 21 October 1992.

100. Lionel Barber, "Danube Row Hits Plan to Widen EC", *Financial Times*, 23 October 1992.
101. *Agence Europe* no. 5844, 24 October 1992 і Nicholas Denton and Ariane Genillard, "Hungary Backed Germany Over Dam", *Financial Times*, 27 October 1992.
102. Anthony Robinson, "End In Sight to Danube Dam Row", *Financial Times*, 30 October 1992.
103. "Tripartite Discussion on Gabčíkovo-Nagymaros System Locks", EC Press Release IP/92/865, 29 October 1992. Чехословаччина раніше не визнавала юрисдикцію Міжнародного суду (МС) ООН.
104. Okolicsanskyi, "Slovak-Hungarian Tension", p. 53.
105. "Czechoslovakia Told To Halt Dam", *Financial Times*, 7 November 1992.
106. *Agence Europe* no. 5868, 30 November — 1 December 1992. Угода була підписана 21 грудня.
107. "Gabčíkovo Dam Talks Continue", *European Report* no. 1817, 2 December 1992.
108. Barber, "Danube Dam Splits Nations".
109. *Agence Europe* no. 5916, 10 February 1993.
110. "Negotiations on Gabčíkovo Dam Fail Again", *European Report* 20 February 1993.
111. *EC Bulletin* no. 1/2, 1993, pt. 1.3.13. Зустріч у межах політичного діалогу Вишеградської трійки 8 березня повинна була надати ще одну можливість створення тиску на учасників конфлікту.
112. *Agence Europe* no. 5934, 6 March 1993. Комісія запропонувала зберігати в річці дві третини вод Дунаю, дозволяючи направляти через обвідний канал на станцію в Габчіково одну третину води. *Agence Europe* no. 5922, 18 February 1993.
113. *EC Bulletin* no. 3, 1993, pt. 1.3.14.
114. *Ibid.*, pt. 1.3.15.
115. *Agence Europe* no. 5957, 8 April 1993.
116. *Agence Europe* no. 6020, 12—13 July 1993. У вересні 1997 року МС ООН дійшов висновку, що Угорщина поводитися неналежним чином, затримуючи роботи на дамбі. Обидві сторони повинні компенсувати будь-які завдані своїми діями збитки і шукати розв'язання проблеми використання водних ресурсів. *European Report* no. 2255, 1 October 1997.
117. Munuera, *Preventing Armed Conflict*, с. 22. Комісія, насправді, ніколи не погрозувала припинити дію Європейської угоди із Словаччиною, хоча Угорщина і просила це зробити. Натомість вона підкреслила, що досягнення угоди вигідно для обох країн. Проте мандати Комісії на ведення переговорів про Європейські угоди з Чеською Республікою і Словаччиною були затверджені 5 квітня 1993 року,

- за два дні до ухвалення рішення про направлення спору до МС ООН.
118. Munuera, *Preventing Armed Conflict*, p. 23.
  119. "In France, Peace Plan for Europe is Outlined", *International Herald Tribune*, 16 April 1993.
  120. David Buchan, "Summit Backs Sovereign Bosnia", *Financial Times*, 3 June 1993. Підтримка Колем пропозиції можливо була спланована в часі, щоб забезпечити підтримку Францією рішення Європейської Ради в Копенгагені про розширення.
  121. David Buchan, "New French Pact Aims to Avoid "Second Yugoslavia", *Financial Times*, 10 June 1993.
  122. "Helping Whom?", *Economist*, 17 July 1993.
  123. Оскільки Баладур і Міттеран були з різних партій, пропозиція про Пакт розглядалася як спроба Баладура спробувати розширити участь прем'єр-міністра в зовнішній політиці, тим самим обмежуючи роль (соціаліста) президента Міттерана.
  124. "West Meets East", *Economist*, 19 June 1993.
  125. Jopp, *Strategic Implications*, p. 53; Jonathan Eyal, "France's False Sense Security", *Independent*, 27 January 1994.
  126. Tom Dodd, "Developing Common Foreign and Security Policy", Research Paper no. 94/131, House Commons Library, 19 December 1994, p. 12.
  127. "French Proposal for a Pact on Stability in Europe (Copenhagen, 22 June 1993)", заяву перекладено Департаментом роботи з пресою Посольства Франції в Лондоні.
  128. Conclusions Presidency, SN 180/93, pp. 16—17.
  129. Council European Communities, General Secretariat, Press Release 7714/93 (Presse 128), 19, 20 July 1993. Корепер (не Політичний Комітет) готуватиме доповіді робочої групи для Ради. Робоча група співробітничатиме з ЄПС. Хоча Корепер і "виграв" для себе це завдання, пізніше його "перетягнула" собі СЗБП.
  130. Council European Communities, General Secretariat, Press Release 8907/93 (Presse 156), 4 October 1993. Пакт потім обговорювався в ході багатостороннього політичного діалогу з асоційованими членами, а також з міністрами закордонних справ США, Канади і Росії. Andrew Marshall and Annika Savill, "EC Pact to Calm Security Fears", *Independent*, 6 October 1993.
  131. Conclusions Presidency, Brussels European Council, 29 October 1993, *EC Bulletin* no. 10, 1993, pp. 7—8.
  132. *Agence Europe* no. 6122, 6—7 December 1993; no. 6125, 10 December 1993.
  133. Тут узяла гору давно усталена традиція не вносити спори між країнами-членами в колективний порядок денний.

134. Греко-албанські відносини були напруженими через етнічну грецьку меншину в Албанії. "Border Blows", *Economist*, 30 April 1994.
135. Annex I, Conclusions Presidency, Brussels European Council, 10—11 December 1993, *EC Bulletin* no. 12, 1993, p. 14.
136. *Ibid.*
137. *Ibid.*, pt. I.9.
138. Council Decision 93/728/CFSP в OJ L339, 31 December 1993.
139. *Agence Europe* no. 6139, 31 December 1993. Це рішення не передбачало ніяких «операційних витрат». СЗБП має право на два типи витрат: адміністративні, виплачувані з бюджету ЄС, і операційні, виплачувані або окремими країнами, або з бюджету Ради чи Комісії. Питання «хто платить за спільні дії» було в 1994 році ще не вирішене остаточно між країнами-членами та між Радою і ЄП. Франція, як приймаюча країна, зрештою погодилася сплатити витрати на проведення інавгураційної конференції. Dodd, "Developing", p. 7.
140. Під час головування Бельгії, Греції та Німеччини (в 1993 і 1994 роках) також були призначені спеціальні представники для обговорення Пакту з третіми країнами і організації круглих столів. *Agence Europe* no. 6238, 27 May 1994.
141. "Concluding Document from Inaugural Conference for a Pact on Stability in Europe", *EU Bulletin* no. 5, 1994, p. 100.
142. ЄС заснував спеціальну групу представників країн-членів для організації круглих столів. *Agence Europe* no. 6239, 28 May 1994. Комісія головувала на деяких круглих столах.
143. Див. документи конференції, додані до Council Decision 94/367/CFSP від 14 червня 1994 року про продовження спільних дій, в OJ L165, 1 липня 1994 року. Рішення передбачає, що витрати, пов'язані з організацією зустрічей, скликаних ЄС, входять до адміністративних витрат (що покриваються з бюджету ЄС) тією мірою, якою ці витрати перевищуватимуть звичайні витрати приймаючої країни.
144. Див. "Political Declaration adopted at Conclusion Final Conference on Pact on Stability in Europe and List Good-Neighbourliness and Cooperation Agreements and Arrangements", *EC Bulletin* no. 3, 1995, p. 113.
145. *Agence Europe* no. 6236, 25 May 1994.
146. Проміжна оціночна конференція була проведена майже одночасно із самітом НБСЕ в Будапешті у грудні 1994 року.
147. *Agence Europe* no. 6349, 3 November 1994.
148. Див. доповідь Комісії на запит Європейської Ради в Ессені про розвиток регіональної співпраці та добросусідських відносин відповідно до завдань Пакту. "Report Commission to Council on Promotion

Intra-regional Cooperation and "Bon Voisinage", підготовлений для Ради із загальних питань 6—7 березня 1995 року.

149. НБСЕ став прогресивно «інституціоналізованим» і був перейменований в Організацію безпеки та співпраці в Європі на своєму грудневому 1994 року саміті в Будапешті.
150. Остаточна декларація Пакту і список угод наведена в *EU Bulletin* no. 3, 1995, pt. 2.2.1.
151. *Ibid.*, p. 112.
152. Однак на конференції прем'єр-міністр Словаччини Мечар заявив, що він вважає концепцію прав меншин дестабілізуючою. *Agence Europe* no. 6445, 22 March 1995.
153. Adrian Bridge, "Slovaks Protest as their Freedoms are Whittled Away", *Independent*, 1 April 1996.
154. "Tongue-tied", *Economist*, 13 September 1997.
155. "Hungary Calls on Romania To Compromise in Talks", *Reuter*, 20 June 1995; Marie Jego and Yves-Michel Riols, "A Paris, le Chef de la Diplomatie Russe S'Oppose a Une Extension "Precipitee de l'OTAN vers" l'Est", *Le Monde*, 22 March 1995.
156. "Whose Stability Pact?", *Economist*, 18 March 1995.
157. "Agenda 2000", part 1, p. 59.

8. Пояснення принципів творення зовнішньополітичного курсу стосовно Східної Європи

1. Buchan, *Europe*, p. 33.
2. У більшій частині світу це завжди було так, але протистояння НАТО і Варшавського Договору під час холодної війни — основане на загрозі ядерного знищення — не давало можливості розглядати невійськові джерела небезпеки.
3. Див. Peter Green, "EU Membership Seen as Vital to East's Security", *International Herald Tribune*, 10 July 1997; "Welcome to Europe", *Economist*, 19 July 1997.
4. Див. Heinz Kramer, "European Community's Response to "New Eastern Europe", *Journal Common Market Studies*, vol. 31, no. 2, June 1993, p. 234.
5. Джілс Меріт відзначав, що поки не будуть реформовані системи соціальної безпеки і не будуть приватизовані державні підприємства, західна допомога всього лише субсидуватиме неефективність. Merritt, *Eastern Europe*, pp. 248–9.
6. Див. заяви колишнього президента Болгарії Желю Желева та прем'єр-міністра Польщі Ганни Сухоцької в Philip Morris Institute, *Is West Doing Enough for Eastern Europe?*

7. Див. "Joining Club", *Economist*, 12 July 1997. Одна офіційна особа Сполученого Королівства заявила, що Сполучене Королівство було рушійною силою політики ЄС стосовно Східної Європи: воно наполягало на укладенні Європейських угод, наданні торгових поступок, просуванні ініціативи Андреата—Гурда і розширенні. Інтерв'ю в Лондоні, грудень 1995 року.
8. Винятком був правий уряд Італії в 1994 році, який мав значно жорсткішу позицію, ніж попередні та наступні уряди.
9. Simon Nuttall, "Commission and Foreign Policy-Making", в Geoffrey Edwards and David Spence, eds, *European Commission* (Harlow: Longman, 1994), p. 294.
10. Див. Peter Ludlow, "European Commission", в Keohane and Hoffmann, eds, *New European Community*, pp. 116—121 і Grant, *Delors*, pp. 278—84.
11. Хоча вони узгоджуються з нормами НБСЕ, німецькі договори про дружбу з сусідами містять положення про меншини, що відображає підтримку Німеччиною німецьких меншин. Див. Garton Ash, *In Europe's Name*, p. 401. Лотар Гутіар зазначає, що на правах німецьких меншин особливо наголошував ХДС. В *German Foreign and Defence Policy after Unification* (London: Pinter, 1994), p. 53.
12. Sarah Helm, "Eastern Expansion Sparks Row", *Independent*, 16 December 1995.
13. Як стверджують Ulrich Sedelmeier і Helen Wallace в "Policies towards Central and Eastern Europe", в Helen Wallace and William Wallace, *Policy-Making in European Union* (Oxford: Oxford University Press, 1996).
14. Ще в жовтні 1989 року Геншер підкреслив потребу Спільноти у зміцненні співпраці зі східноєвропейськими країнами для того, щоб ті, зрештою, змогли вступити в ЄС. *Agence Europe* no. 5106, 7 October 1989.
15. За виразом Майкла Сміта ("Європейський Союз").
16. А чи хотіли б вони з таким же бажанням вступити до Спільноти, якби Берлінська стіна впала на десять років раніше?
17. Secretary Baker, "A New Europe, A New Atlanticism: Architecture for a New Era", звернення до Берлінського Прес-клубу 12 грудня 1989 року, Державний Департамент США, Бюро громадських зв'язків, Вашингтон, округ Колумбія.
18. З питання надання Німеччиною переваги багатостороннім рішенням див. Reinhardt Rummel, "German Debate on International Security Institutions", в Marco Carnovale, ed., *European Security and International Institutions after Cold War* (New York: St. Martin's, 1995).
19. Див. Buzan, et al., *European Security*, p. 129; Stark, "L'Est de l'Europe"; і Romer and Schreiber, "La France".
20. "Statement Concerning Central and Eastern Europe", Document no. 89/314, *EPC Documentation Bulletin*, vol. 5, no. 2, 1989.

21. На початку 1990 року міністр закордонних справ Сполученого Королівства Дуглас Гурд сказав: «Це має бути сама Спільнота — найуспішніше вираження наших спільних цінностей і завдань як європейців — яке кидася «рятувальний круг» решті частини нашого сімейства націй». Цит. у Timothy Garton Ash, «Poor but Clubbable», *Independent*, 19 January 1990.
22. За виразом Піла («Розрив між можливостями й очікуваннями»).
23. Що Стенлі Гофманом протиставлялося логіці різноманітності в «Obstinate or Obsolete?».

9. Розширення

1. Велика подяка Крістоферу Пілу за прочитання чернетки цього розділу та за його, як завжди, проникливі й корисні коментарі.
2. Комісія стверджувала, що її аналіз розвитку КЦСЄ був строго об'єктивний, але умови членства настільки розмиті, що неминуче починають відігравати роль політичні міркування.
3. Британія наполягала на обумовленій даті завершення переговорів. Ian Black, «EU draws in its horns on expansion», *Guardian*, 9 September 2000.
4. European Commission, «Composite Paper: Reports on Progress Towards Accession Each Candidate Countries», Brussels, 4 November 1998; «Widening European Union — but not too fast», *Economist*, 7 November 1998. Данія, Фінляндія і Швеція віддавали перевагу «більш позитивному поводженню» з Латвією і Литвою, хоча інші країни-члени вважали, що ще дуже рано починати з ними переговори. *Agence Europe*, 8 December 1998.
5. Geoffrey Pridham, «EU Enlargement and Consolidating Democracy in Post-Communist States — Formality and Reality», *Journal Common Market Studies*, vol. 40, no. 3, September 2002, p. 963. Див. також розділ 7, с. 142—145.
6. У ході візиту до Болгарії та Румунії в травні 1999 року прем'єр-міністр Британії Тоні Блер пообіцяв обом країнам, що він наполягатиме на тому, щоб з ними були розпочаті переговори разом із Латвією, Литвою і Словаччиною. Див. «The tortoise and hare», *Economist*, 7 August 1999; «A New Paci?», *Economist*, 2 October 1999.
7. European Council, Cologne, 3—4 June 1999, Presidency Conclusions, Press Release no. 150/99.
8. European Commission, «Composite Paper: Reports on Progress Towards Accession Each Candidate Countries», Brussels, 13 October 1999, p. 30.
9. Gunter Verheguen, «Enlargement: Speed and Quality», Мова в Гаазі, 4 листопада 1999 року, Rapid document SPEECH/99/151.

10. Це підтверджує, що політична умова є найфундаментальнішою, що і підтверджується Амстердамською угодою (усі країни-члени повинні поважати основні принципи, включаючи демократію та дотримання прав людини). Важливість, яка надається демократичній основі ЄС, відображає не тільки його політичний вимір, який розвивається, але також і значно поширені переконання в тому, що ЄС мусить захиститися від політичних потрясінь у своїх країнах-членах, особливо в нових демократичних країнах.
11. Деякі країни-члени (особливо Франція) вважали ці умови дуже жорсткими, але ядерна безпека є важливою для ряду держав (таких як Австрія), а соціальне забезпечення дітей в Румунії було емоційною проблемою серед європейців. Європейська Рада в Гельсінкі дійшла висновку, що обидві країни відповідають цим умовам. Проте, як показали подальші угоди про асоційоване партнерство, соціальне забезпечення дітей в Румунії залишається проблемою, вказуючи на те, як ЄС хотів проігнорувати недоліки на користь процесу продовження переговорів.
12. European Commission, "Composite Report 1999", pp. 34—35; Verheugen, "Enlargement: Speed and Quality".
13. European Council, Helsinki, 10—11 December 1999, Presidency Conclusions, paragraph 10.
14. Ibid. paragraph 5. Туреччина була єдиною країною, включеною в процес приєднання, але не в процес переговорів. Європейська Рада знову повторила, що виконання політичних умов є обов'язковим для початку переговорів. Це створило лінгвістичну відмінність між «країнами-кандидатами» (дванадцять країн, з якими розпочалися переговори) і «країнами-претендентами» (дванадцять плюс Туреччина).
15. Frank Schimmelfenig, "Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Actions, and Eastern Enlargement European Union", *International Organization*, vol. 55, no. 1, Winter 2001, p. 48.
16. K. M. Fierke and Antje Wiener, "Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement", *Journal European Public Policy*, vol. 6, no. 5, December 1999, p. 728.
17. Helene Sjusren, "Why Expand? Question Legitimacy and Justification in EU's Enlargement Policy", *Journal Common Market Studies*, vol. 40, no. 3, September 2002, особливо pp. 502—509.
18. Про включаючу природу процесу приєднання див. Lykke Friis, «The End Beginning Eastern Enlargement» — Luxembourg Summit and Agenda-Setting", *European Integration Online Papers (EioP)*, vol. 2, no. 7, 1998 (<http://eiop.or.at>), і Lykke Friis and Anna Murphy, "European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries", *Journal Common Market Studies*, vol. 37, no. 2, 1999. Фрііс і Мерфі відзначають, що розширення першого раунду переговорів також забезпечувало підтримку південних і північних країн-членів.

19. У 2000 році Люксембурзька шістка все ще сподівалася завершити переговори в 2001 році. "Knocking on Union's door", *Economist*, 13 May 2000.
20. Зрештою, Іспанія зняла своє потенційне вето. "Enlargement Ahoy?", *Economist*, 9 June 2001. Громадяни нових країн-членів могли чекати ще років сім, перш ніж вони могли б працювати в ЄС-15, хоча деякі країни-члени (включаючи Сполучене Королівство) відразу відмовилися від перехідного періоду. Австрійці та німці продовжують побоюватися широкомасштабної міграції з КЦСЕ, незважаючи на те, що оцінки потоків міграції після розширення підкреслюють, наскільки обмеженими вони можуть бути. Heather Grabbe, "Sharp Edges Europe: Extending Schengen Eastwards", *International Affairs*, vol. 76, no. 3, 2000, p. 522. КЦСЕ також висували суперечливі вимоги: деякі наполягали на встановленні перехідних періодів (до семи років), перш ніж громадяни ЄС-15 зможуть купувати землю в їхніх країнах.
21. European Commission, "Enlargement Strategy Paper: Report on Progress Towards Accession Each Candidate Countries", 8 November 2000, pp. 27—31; Європейська Рада, Ніцца, 7—9 December 2000, Presidency Conclusions, Press Release no. 400/1/00, paragraph 7.
22. "Fears grow over paci enlargement talks", *European Voice*, 24—30 June 1999.
23. Simon Taylor, "Enlargement talks on target despite crisis", *European Voice*, 25—31 March 1999.
24. Комісія не встигла надати проект спільних позицій до листопадової 1999 року сесії переговорів. Simon Taylor, "Delay to talks fails to worry EU applicants", *European Voice*, 4—9 November 1999.
25. Цит. в Simon Taylor, "Kosovo raises enlargement hopes", *European Voice*, 22—28 July 1999.
26. Болгарія закрила тільки 12 переговорних глав, а Румунія тільки 8. European Commission, "Making a Success Enlargement: Strategy Paper 2001 and Report European Commission on Progress Towards Accession Each Candidate Countries", 13 November 2001, Annex 6.
27. Simon Taylor, "War words erupts over enlargement", *European Voice*, 23—29 March 2000.
28. Simon Taylor, "Big-bang scenario looms as EU universe prepares to expand", *European Voice*, 7—13 June 2001.
29. Simon Taylor, "Delay to talks fails to worry EU applicants", *European Voice*, 4—9 November 1999.
30. Ерхард Бусек (спеціальний представник австрійського уряду з питань розширення) стверджував, що Австрія виступає за розширення, хоча і визнав, що ще слід обговорити низку проблем. Австрія виступала за "раннє (до 2005 року) і невелике розширення", яке включить Словаччину, але не всі десять КЦСЕ. Busek, "Austria and EU Enlargement", Промова в Королівському інституті міжнародних відносин, Лондон, 24 травня 2000 року.

31. European Council, Nice, Presidency Conclusions, paragraph 8.
32. "Who will join Europe's club — and when?", *Economist*, 8 April 2000; "Make it ten, set a Date", *Economist*, 10 June 2000; Black, "EU draws in its horns"; Heather Grabbe, *Profiting from EU Enlargement* (London: Centre for European Reform, 2001), pp. 56—57. Австрія (див. примітку 30) і Франція знаходилися ще серед тих, хто сумнівався.
33. Taylor, "Big-bang scenario".
34. Stephen Castle, "Brussels Backs "Big Bang Plan for" 10 Nations", *Independent*, 29 June 2001.
35. Gunter Verheugen, "Debate on EU Enlargement in European Parliament", Strasbourg, 4 September 2001, Rapid Document SPEECH/01/363.
36. European Commission, "Making a Success Enlargement: Strategy Paper 2001", p. 4.
37. *Ibid.*, p. 29.
38. European Council, Goteberg, 15—16 July 2001, Presidency Conclusions, SN200/1/01/REVI.
39. Daniela Spinant, "Verdine: Romania and Bulgaria in "big bang", EUObserver.com, 20 November 2001. Вергаєн стверджував перед північноатлантичною асамблеєю, що Болгарію і Румунію не можна залишати за бортом наступного раунду переговорів про розширення НАТО, оскільки «подвійна відмова» створить «дуже важку психологічну ситуацію». "Verheugen warns psychological shock if NATO and EU both say no", *European Report* no. 2662, 23 February 2002. Франція наполегливо, але безуспішно, підтримувала вступ Румунії в НАТО під час першого раунду розширення НАТО.
40. Julie Smith, "Enlarging European Union", в Geoffrey Edwards and Georg Wiessala, eds, *European Union: Annual Review EU 2001/2002* (Oxford: Blackwell, 2002), p. 118.
41. European Council, Laeken, 14—13 December 2001, Presidency Conclusions, paragraph 8. Звичайно ж, найбільшою авантюрою був Кіпр, оскільки всі сподівалися, що перспективи вступу буде достатньо, щоб розв'язати цей конфлікт. На момент написання цих рядків розв'язання конфлікту не сталося — хоча воно було можливим до травня 2004 року.
42. European Commission, "Towards Enlarged Union: Strategy Paper and Report on Progress towards Accession Each Candidate Countries", COM (2002) 700 final, 9 October 2002, pp. 20—21.
43. За виразом Тоні Блера. Цит. в David Cronin, "Europe's biggest day since Wall came down", *European Voice*, 12—13 December 2002.
44. Дата 1 травня була встановлена тільки в листопаді 2002 року, після ухвалення Ірландією Угоди, укладеній в Ніцці, на другому референдумі. А до того стосовно розширення дата звучала так: «До виборів у Європейський Парламент у 2004 році». Країни-кандидати сподівалися на 1 січня 2004 року ("Front-runner candidates play it cool",

- European Report*, 28 September 2002). Рада із загальних питань у листспаді вирішила, що розширення відбудеться 1 травня 2004 року (General Affairs Council, "Conclusions", 18 November 2002, document no. 14183/02, Presse 350). У будь-якому разі, було нескладо, що всі необхідні ратифікації завершаться до 1 січня. З 17 квітня 2003 року до 1 травня 2004 року всі країни-кандидати братимуть участь як активні спостерігачі в роботі Ради та її підготовчих органів.
45. European Council, Copenhagen, 12–13 December 2002, Presidency Conclusions, SN 400/02, p. 4.
  46. European Commission, "Roadmaps for Bulgaria and Romania", COM (2002) 624 final, 13 November 2002.
  47. Німеччина навіть спробувала зменшити свій внесок у бюджет ЄС; Сполучене Королівство не захотіло відмовлятися від своїх бюджетних поступок.
  48. "Irish agree: now will everyone else kindly do same?", *Economist*, 26 October 2002. Франко-німецька угода принаймні знижує можливість збільшення бюджету ССП після розширення. В ретроспективі, це була одна з перших ознак нового зміцнення франко-німецького партнерства.
  49. Європейська Рада, Брюссель, 24–25 жовтня 2002 року, Presidency Conclusions. Головуюча Данія намагалася закрити дискусії за всіма главами, що залишилися, до жовтневого саміту, щоб збільшити тиск на країни-члени: стало б ясно, що завершення переговорів залежало тільки від досягнення угоди з фінансових питань. Данія також стверджувала, що реформа ССП була окремим питанням і не повинна бути пов'язана з фінансовою пропозицією, яку зробили новим країнам-членам. Зауваження Еріка Лоренцена, економічного радника Посольства Королівства Данії в Лондоні на конференції UACES по розширенню, 4 квітня 2003 року, Королівський коледж, Лондон.
  50. Зауваження, зроблені Еріком Лоренценом на конференції UACES із розширення, 4 квітня 2003 року. Рада заявила, що «країни-члени розглядають пропозиції головуючої країни як уже достатньо щедрі, і Комісія не може зробити їх ще більш щедрими», Рада із загальних питань, 10 грудня 2002 року, document no. 15184/02, Presse 383.
  51. Heather Grabbe, "Briefing Note: Copenhagen Deal for Enlargement", Centre for European Reform, December 2002, p. 2.
  52. Зауваження зроблені Тамашем Шуцем, членом угорської місії в Європейському Союзі (і парламентаром у Копенгагені) на конференції UACES із розширення, 4 квітня 2003 року, Королівський коледж, Лондон. Див. також Grabbe, "Briefing Note", p. 2.
  53. Європейська Рада, Кельн, 3–4 червня 1999 року, Presidency Conclusions.
  54. Чеська Республіка та Угорщина протестували проти того, що їм виділили в ЄП на два місця менше, ніж має бути (країни-члени такого

- ж розміру отримали по 22 місця в ЄП, тоді як їм виділили тільки по 20). Після розподілу місць Болгарії і Румунії проблему було знято (див. табл. 9.4).
55. Болгарія і Румунія будуть спостерігачами на МУК.
  56. Dana Spinant, "Poles warn treaty risk over IGC rights", *European Voice*, 27 February — 5 March 2003.
  57. Див. Council EU, "Common Position 17 May 1999 concerning launching Stability Pact EU on south-eastern Europe", document no. 99/097, *European Foreign Policy Bulletin online* <http://www.iue.it/EEPB/Welcome.html>.
  58. Christopher Hill, "Geopolitical Implications Enlargement", в Jan Zielonka, ed., *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping Boundaries European Union* (London: Routledge, 2002), p. 97. Див. також Marise Cremona, "Impact Enlargement: External Policy and External Relations", в Cremona, ed., *Enlargement European Union* (Oxford: Oxford University Press, 2003), pp. 199—205.
  59. Margot Light, Stephen White and John Lowenhardt, "A Wider Europe: View from Moscow and Kyiv", *International Affairs*, vol. 76, no. 1, 2000, p. 77.
  60. Та все ж, як відзначає Марк Маресо, Комісія продовжувала стверджувати, що Європейська Конференція повинна залишатися форумом для обговорення майбутнього ЄС тільки з країнами-кандидатами. Marc Maresceau, "Pre-accession", в Cremona, ed., *Enlargement European Union* (2003), pp. 29—30. Виняток — Беларусь, і ЄС все ще намагається вирішити, яким чином можна стимулювати зміни в цій країні: стратегія ізоляції, схоже, не працює.
  61. Як було запропоновано в листі міністра закордонних справ Сполученого Королівства Джека Стро міністру закордонних справ Іспанії Джозефу Піке (Іспанія головує в ЄС), 28 січня 2002 року.
  62. Європейська Рада, Копенгаген, 12—13 грудня 2002 року, с. 6—7. Політика близькості ґрунтується на євро-середземноморському партнерстві і спільній стратегії СЗБП щодо Середземного моря (2000) та на угодах про партнерство і співпрацю, які набрали чинності з Росією в 1997 році, з Україною — в 1998 році і Молдовою — в 1999 році (укладання угоди з Беларуссю було припинено у 1997 році через відсутність у цій країні прогресу в проведенні політичної реформи), і на двох загальних стратегіях СЗБП стосовно Росії та України, затверджених у 1999 році.
  63. Romano Prodi, "A Wider Europe — A Proximity Policy as Key to Stability", Speech to Sixth ECSA-World Conference, Brussels, 5—6 December 2002, SPEECH/02/619, p. 13.
  64. European Commission, "Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours", COM (2003) 104 final, 11 March 2003, p. 4. Тут не згадана Європейська Конференція.

65. Ibid., p. 16.
66. Див. Council EU, "Conclusions External Relations Council", 14 April 2003, Council Document no. 8220/03, Presse 105, p. 8.
67. І вони мусять відмовитися від угод про свободу торгівлі з третіми країнами, такими як СЕФТА. Про наслідки зміцнення майбутніх кордонів ЄС див. Jan Zielonka, "Introduction: Boundary Making European Union", в Zielonka, ed., *Europe Unbound* (2002).
68. Grabbe, "Sharp Edges Europe", p. 528. Про проблеми застосування правил ЖНА до нових країн-членів див. також Valsamis Mitsilegas, Jorg Monar and Wyn Rees, *European Union and Internal Security* (Basingstoke: Palgrave, 2003), розділ 5.
69. European Commission, "Wider Europe — Neighbourhood", p. 11.
70. Презентація, організована Майклом Вордом, заступником глави місії, Посольство Британії, Будапешт, перед серією семінарів Британської Ради щодо Британії та Угорщини, Будапешт, Угорщина, 14 травня 2003 року.
71. Число перетинів кордонів між Калінінградом і Польщею та Калінінградом і Литвою велике: у 2001 році кількість перетинів кордону поїздом становила 960 тис. і автомобілями — 620 тис. (населення Калінінграда становить 947 тис.). House Lords (UK), Select Committee on European Union, "EU-Russia Relations", HL Paper 29, Session 2002—2003, 3rd report, 17 December 2002, p. 21.
72. Див. European Commission, "EU and Kaliningrad", COM (2001) 26 final, 17 January 2001, pp. 4—5.
73. Недостатнє узгодження між позиціями ЄС і КЦСЄ має декілька причин: деякі рішення СЗБП дуже не просто узгоджуються з КЦСЄ (наприклад, ті, які включають фінансові витрати); іноді ЄС не направляє тексти КЦСЄ або не дає їм достатнього часу для вираження своєї підтримки; а іноді КЦСЄ не згодні з позицією ЄС (щодо Близького Сходу, деколонізації та прав людини в інших КЦСЄ). Elfriede Regelsberger, "EU Preparatory Measures to Keep CFSP Procedures and Policies Working — Some Mixed Results", Документ представлений на Конференції щодо впливу розширення ЄС на СЗБП, Віденський інститут міжнародних досліджень, 2003 березень. Див. також Cremona, "Impact Enlargement", p. 181—184.
74. Antonio Missiroli, "Conclusions", в Missiroli, ed., *Bigger EU, Wider CFSP, Stronger ESDP? View from Central Europe*, Occasional Paper no. 34, Paris: European Union Institute for Security Studies, 2002, p. 61.
75. Ibid.
76. "Jacques Chirac's Samson Option", *Economist*, 22 February 2003.
77. Цит. в "Europe's magnetic attraction: A survey European enlargement", *Economist*, 19 May 2001, p. 9.

78. Хоча і ЄС, і НАТО будуть розширені в 2004 році, європейське членство цих двох організацій не перетинатиметься. Болгарія і Румунія будуть в НАТО, але не будуть у ЄС, і таким чином мають задовольнитися приготуваннями до участі європейських членів НАТО, але не членів ЄС, у СЕБОП. Кіпр і Мальта, члени ЄС з 2004 року, не є членами НАТО і не братимуть участі у військових операціях ЄС, в яких використовується озброєння НАТО.
79. Див. Missiroli, ed., *Bigger EU, Wider CFSP*.
80. Груднею 1999 року Європейська Рада в Гельсинкі встановила мету для персоналу та обладнання, щоб дати можливість ЄС виконувати миротворчі й гуманітарні операції або операції для розв'язання криз.
81. Усі кандидати, окрім Мальти, взяли участь у поліцейській місії в Боснії, і всі, окрім Кіпру і Мальти, брали участь у місії в Македонії.

Бібліографія

Achavya, Rohini. *Making Trade Policy in the EU*. Discussion Paper 61. London: Royal Institute of International Affairs, 1996.

Adamiec, Jolanta. *East-Central Europe and the European Community: A Polish Perspective*. RIIA Discussion Paper no. 47. London: Royal Institute of International Affairs, 1993.

Allen, David. "West European Responses to Change in the Soviet Union and Eastern Europe", in Rummel, ed., *Toward Political Union* (1992).

----- . "Conclusions: The European Rescue of National Foreign Policy?", in Hill, ed., *The Actors* (1996).

Alting von Geusau, Frans A. M. *Beyond the European Community*. Leyden: A. W. Sijthoff, 1969.

Andreatta, Nino. "Una Politica Estera per l'Italia", // *Mulino*, no. 5, September/October, 1993.

Andriessen, Frans. "Towards a Community of Twenty-Four". Speech to the 69th Plenary Assembly of Eurochambers, Brussels, 19 April 1991, Rapid Database Speech/91/41.

----- . Speech at the UK Presidency Conference, "Europe and the World After 1992". London, 7 September 1992.

Artisien, Patrick F. R. and Stephen Holt. "Yugoslavia and the E.E.C. in the 1970s", *Journal of Common Market Studies*, vol. 28, no. 4, June 1980.

Baker, James. "A New Europe, A New Atlanticism: Architecture for a New Era". Address to Berlin Press Club, 12 December 1989, US Department of State, Bureau of Public Affairs, Washington, D.C.

Balazs, Peter. "Trade Relations between Hungary and the European Community", in Marc Maresceau, ed., *The Political and Legal Framework of Trade Relations between the European Community and Eastern Europe*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1989.

----- . *The EU's Collective Regional Approach to its Eastern Enlargement: Consequences and Risks*. CORE Working Paper 1/1997. Copenhagen: Copenhagen Research Project on European Integration, 1997.

Baldwin, Richard. *Towards an Integrated Europe*. London: Centre for Economic Policy Research, 1994.

Bertsch, Gary K. *East-West Strategic Trade, COCOM and the Atlantic Alliance*. Paris: The Atlantic Institute for International Affairs, 1983.

Birnbaum, Karl E. and Ingo Peters. "The CSCE: a Reassessment of its Role in the 1980s", *Review of International Studies*, vol. 16, no. 4, October 1990.

Bloed, Arie. *The External Relations of the Council for Mutual Economic Assistance*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1988.

———, ed., *From Helsinki to Vienna: Basic Documents of the Helsinki Process*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1990.

Bomsdorf, Falk, et al. *Confronting Insecurity in Eastern Europe: Challenges for the European Community*. London: Royal Institute of International Affairs, 1992.

Buchan, David. *Europe: The Strange Superpower*. Aldershot: Dartmouth, 1993.

Bulmer, Simon. "Analysing European Political Cooperation: The Case for Two-Tier Analysis", in Holland, ed., *The Future of European Political Cooperation (1991)*.

Burghardt, Gunter and Fraser Cameron. "The Next Enlargement of the European Union", *European Foreign Affairs Review*, vol. 2, no. 1, 1997.

Busek, Erhard. "Austria and EU Enlargement", Speech at the Royal Institute of International Affairs, London, 24 May 2000.

Buzan, Barry, et al. *The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*. London: Pinter, 1990.

Cafruny, Alan and Glenda Rosenthal, eds, *The State of the European Community Vol. 2: The Maastricht Debates and Beyond*. London: Lynne Rienner, 1993.

Clarke, Michael. "Britain and European Political Cooperation in the CSCE", in Kenneth Dyson, ed., *European Detente: Case Studies of the Politics of East-West Relations*. London: Frances Pinter, 1986.

———. "Foreign Policy Analysis: A Theoretical Guide", in Stelios Stavridis and Christopher Hill, eds, *Domestic Sources of Foreign Policy: West European Reactions to the Falkland's Conflict*. Oxford: Berg, 1996.

Council of the European Union. *Review of the Council's Work* (various years).

———. "Common Position of 17 May 1999 concerning the launching of the Stability Pact of the EU on south-eastern Europe", document no. 99/097, *European Foreign Policy Bulletin online*, <http://www.iue.it/EFPB/Welcome.html>.

———. "Conclusions of the External Relations Council", 14 April 2003, Luxembourg, document no. 8220/03, Presse 105.

Crawford, Beverly. "The Roots of European Self-Assertion in East-West Trade", in Beverly Crawford and Peter Schulze, eds, *The New Europe Asserts Itself: A Changing Role in International Relations*. Berkeley: University of California, 1990.

Cremona, Marise. 'The Impact of Enlargement: External Policy and External Relations', in Cremona, ed., *The Enlargement of the European Union (2003)*.

———, ed., *The Enlargement of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Cutler, Robert M. "Harmonizing EEC-CMEA Relations: Never the Twain Shall Meet?", *International Affairs*, vol. 63, no. 2, Spring 1987.

Danish Institute of International Affairs. "European Stability: EU's Enlargement with the Central and East European Countries". Report for the Danish Parliament. Copenhagen, 1997.

Dehousse, Renaud and Joseph H. H. Weiler. "EPC and the Single Act: From Soft Law to Hard Law?", in Holland, ed., *The Future of European Political Cooperation* (1991).

de La Serre, Françoise. "The EC and Central and Eastern Europe", in Leon Hurwitz and Christian Lequesne, eds, *The State of the European Community: Politics, Institutions, and Debates in the Transition Years 1989-1990*. Harlow: Longman, 1991.

——— and Christian Lequesne. "France and The European Union", in Cafruny and Rosenthal, eds, *The State of the European Community* (1993).

Delors, Jacques. "European Unification and European Security", in *European Security after the Cold War Part I*. Adelphi Paper no. 284. London: Brassey's 1994.

de Nevers, Renee. "Democratization and Ethnic Conflict", *Survival*, vol. 35, no. 2, Summer 1993.

de Schoutheete, Philippe. *La Cooperation Politique Europeenne*. Brussels: Editions Labor, 1980.

Deutsch, Karl, et al. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton: Princeton University Press, 1957.

Dienstbier, Jiri. "Central Europe's Security", *Foreign Policy*, no. 83, Summer 1991.

Dodd, Tom. "Developing the Common Foreign and Security Paper". Research Paper no. 94/131. London: House of Commons Library, 1994.

Duchene, Francois. *Jean Monnet: The First Statesman of Interdependence*. New York: W. W. Norton and Co, 1994.

Ehlermann, Claus-Dieter. "Aid for Poland and Hungary, First Assessment", *European Affairs*, no. 4, 1989.

———. *Increased Differentiation or Stronger Uniformity*. RSC Working Paper no. 95/21. Florence: European University Institute, 1995.

Ehrhardt, Carl. "EEC and CMEA Tediously Nearing Each Other", *Aussenpolitik*, vol. 28, no. 2, 1977.

———. "The EC in the Network of its Bilateral Agreements", *Aussenpolitik*, vol. 31, no. 4, 1980.

Emmanouilidis, Janis. "The CEEC and CFSP — More Than a First Acquaintance with the Second Pillar?", *CFSP Forum*, nos. 3 and 4, 1996.

European Bank for Reconstruction and Development, "Political Aspects of the Mandate of the European Bank for Reconstruction and Development" (no date).

European Commission. *The Community Budget: The Facts in Figures*. Luxembourg: OOEPEC (various years)/

———. *General Report on the Activities of the European Communities* (various years).

- . *info PHARE* (various issues).
- . *PHARE: Infocontract* (various issues).
- . External Relations Information n. 1/89, "European Community's Relations with Comecon and its East European Members", January 1989.
- . "Action Plan for Coordinated Aid to Poland and Hungary", COM (89) 470 final, 27 September 1989.
- . "Implications of Recent Changes in Central and Eastern Europe for the Community's relations with the countries concerned", SEC (90) 111 final, 23 January 1990.
- . The Development of the Community's Relations with the Countries of Central and Eastern Europe', SEC (90) 196, final, 1 February 1990.
- . "Action Plan: Coordinated Assistance from the Group of 24 to Bulgaria, Czechoslovakia, the German Democratic Republic, Romania and Yugoslavia", SEC (90) 843 final, 2 May 1990.
- . "Association Agreements with the Countries of Central and Eastern Europe: A General Outline", COM (90) 398 final, 27 August 1990.
- . "The European Community and German Unification", *EC Bulletin Supplement 4/90*.
- . London Office, "Background Report: The European Community and German Unification", 2 October 1990.
- . *The European Community and its Eastern Neighbours*, Luxembourg: OOPEC, 1990.
- . "First Annual Report from the Commission to the Council and the European Parliament on the Implementation of Economic Aid to the Countries of East and Central Europe as of 31 December 1990" ("PHARE Annual Report 1990"), SEC (91) 1354 final, 24 July 1991.
- . "Europe and the Challenge of Enlargement", in *EC Bulletin Supplement 3/92*.
- . Towards a Closer Association with the Countries of Central and Eastern Europe', SEC (92) 2301 final, 2 December 1992.
- . *PHARE, Assistance for Economic Restructuring in the Countries of Central and Eastern Europe: An Operational Guide*. Luxembourg: OOPEC, 1992.
- . "Second Annual Report from the Commission to the Council and the European Parliament on the Implementation of Community Assistance to the Countries of East and Central Europe (PHARE) in 1991" ("PHARE Annual Report 1991"), COM (93) 172 final, 10 May 1993.
- . "Towards a Closer Association with the Countries of Central and Eastern Europe", SEC (93) 648 final, 18 May 1993.
- . "European Community Relations with the Countries of Central and Eastern Europe", Background Brief BB 17, June 1993.
- . "PHARE General Guidelines 1993—1997", 5 July 1993.
- . *Europe in a Changing World: The External Relations of the European Community*, Luxembourg: OOPEC, 1993.
- . "European Union Relations with the Countries of Central and Eastern Europe", Background Brief BB 19, January 1994.

- , "PHARE: A Performance Review 1990—1993", April 1994.
- , "What is PHARE?", May 1994.
- , "PHARE General Guidelines 1994—1997", 1 June 1994.
- , 'Trade and Aid in Relations between the European Union, the Countries of Central and Eastern Europe and the Countries of the Commonwealth of Independent States', MG/PRH/FW/vf, 9 June 1994.
- , 'The Europe Agreements and Beyond: A Strategy to Prepare the Countries of Central and Eastern Europe for Accession', COM (94) 320 final, 13 July 1994.
- , "Follow up to Commission Communication on «The Europe Agreements and Beyond: A Strategy to Prepare the Countries of Central and Eastern Europe for Accession»", COM (94) 361 final, 27 July 1994.
- , 'The Economic Interpenetration between the European Union and Eastern Europe', *European Economy*, no. 6, 1994.
- , "PHARE Programme and Contract Information 1995: Multi-country and Cross-border Programmes no. 1".
- , "PHARE Programme and Contract Information 1995: Multi-country and Cross-border Programmes no. 2".
- , "Report on the Implementation of Macro-Financial Assistance to Third Countries in 1994", *European Economy*, no. 2, 1995.
- , 'Third and Fourth Annual Reports from the Commission to the Council and the European Parliament on the Implementation of Community Assistance to the Countries of East and Central Europe (PHARE) in 1992 and 1993' ("PHARE Annual Report 1992" and "PHARE Annual Report 1993"), COM (95) 13 final, 20 February 1995.
- , "Report of the Commission to the Council on the Promotion of Intra-Regional Cooperation and «Bon Voisinage»", prepared for the General Affairs Council of 6/7 March 1995.
- , "Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union", COM (95) 163 final, 3 May 1995.
- , "On the Inclusion of Respect for Democratic Principles and Human Rights in Agreements between the Community and Third Countries", COM (95) 216 final, 23 May 1995.
- , "PHARE 1994 Annual Report" ("PHARE Annual Report 1994"), COM (95) 366 final, 20 July 1995.
- , "Reinforcing Political Union and Preparing for Enlargement", COM (96) 90 final, 20 February 1996.
- , "The PHARE Programme Annual Report 1995" ("PHARE Annual Report 1995"), COM (96) 360 final, 23 July 1996.
- , "Report from the Commission to the Council and the European Parliament on the Implementation of Macro-Financial Assistance to Third Countries in 1995", COM (96) 695 final, 8 January 1997.
- , "Agenda 2000", COM (97) 2000, 15 July 1997.
- , "Composite Paper: Reports on Progress Towards Accession by Each of the Candidate Countries", Brussels, 4 November 1998.

-----, "Composite Paper: Reports on Progress Towards Accession by Each of the Candidate Countries", Brussels, 13 October 1999.

-----, "Enlargement Strategy Paper: Report on Progress Towards Accession by Each of the Candidate Countries", Brussels, 8 November 2000.

-----, "The EU and Kaliningrad", COM (2001) 26 final, 17 January 2001.

-----, "Making a Success of Enlargement: Strategy Paper 2001 and Report of the European Commission on the Progress Towards Accession by Each of the Candidate Countries", Brussels, 13 November 2001.

-----, "Towards the Enlarged Union: Strategy Paper and Report on the Progress Towards Accession by Each of the Candidate Countries", COM (2002) 700 final, 9 October 2002.

-----, "Roadmaps for Bulgaria and Romania", COM (2002) 624 final, 13 November 2002.

-----, "Wider Europe - Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours", COM (2003) 104 final, 11 March 2003.

European Council, Edinburgh, 11-12 December 1992, Conclusions of the Presidency, SN 456/92.

-----, Copenhagen, 21-2 June 1993, Conclusions of the Presidency, SN 180/93.

-----, Essen, 9-10 December 1994, Presidency Conclusions, SN 300/94.

-----, Cannes, 26-7 June 1995, Presidency Conclusions, SN 211/95.

-----, Luxembourg, 12-13 December 1997, Presidency Conclusions, Council document no. DOC/97/24.

-----, Berlin, 24-5 March 1999, Presidency Conclusions, Press Release no. 100/1/99 rev.

-----, Cologne, 3-4 June 1999, Presidency Conclusions, Press Release no. 150/99.

-----, Helsinki, 10-11 December 1999, Presidency Conclusions, Press Release no. 00300/99.

-----, Nice, 7-9 December 2000, Presidency Conclusions, Press Release no. 400/1/00.

-----, Goteberg, 15-16 June 2001, Presidency Conclusions, SN 200/1/01 REV1.

-----, Laeken, 14-15 December 2001, Presidency Conclusions, SN 300/1/01 REV1.

-----, Brussels, 24-5 October 2002, Presidency Conclusions, Council document no. 14702/02, Brussels, 26 November 2002.

-----, Copenhagen, 12-13 December 2002, Presidency Conclusions, SN 400/02.

European Investment Bank, *EIB Information* (various issues).

-----, *EIB Financing* (various issues).

European Parliament. "Report on the European Community's Relations with the East European State-Trading Countries and COMECON", Rapporteur: Mr. E. A. Klepsch (the Klepsch Report), Working Document 425/7, 9 January 1975.

-----, "Report drawn up on behalf of the Committee of External Economic Relations on relations between the European Community and the

East European state-trading countries and the CMEA (COMECON)", Rapporteur: Mr. U. Irmer (the Irmer Report), Document 1-531/82, 28 July 1982.

———. "Report drawn up on behalf of the Committee on External Economic Relations on relations between the European Community and the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA) and the Eastern European Member States of the CMEA", Rapporteur: Mr. Hans-Joachim Seeler (the Seeler Report), PE Doc A2-187/86, 19 December 1986.

———. "Report of the Committee on Institutional Affairs on the Structure and Strategy for the European Union with regard to its Enlargement and the Creation of a Europe-Wide Order", Rapporteur: Klaus Hansch, Document A3-0189/92, 21 May 1992.

Fierke, K. M. and Antje Wiener. "Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement", *Journal of European Public Policy*, vol. 6, no. 5, 1999.

Franck, Christian. "Belgium: Committed Multilateralism", in Hill, ed. *National Foreign Policies* (1983).

———. "Belgium: The Importance of Foreign Policy to European Political Union", in Hill, ed., *The Actors* (1996).

French Foreign Ministry. *La Politique Etrangere de la France: Textes et Documents* (various years).

———. "French Proposal for a Pact on Stability in Europe (Copenhagen, 22 June 1993)", Statement translated by the Press Department of the French Embassy in London.

Friis, Lykke. "«The End of the Beginning» of Eastern Enlargement — Luxembourg Summit and Agenda-Setting", *European Integration Online Papers* (EioP), vol. 2, no. 7, 1998 (<http://eiop.or.at>).

——— and Anna Murphy. "The European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries", *Journal of Common Market Studies*, vol. 37, no. 2, 1999.

Garton Ash, Timothy. *The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague*. New York: Random House, 1990.

———. *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent*. London: Vintage, 1993.

General Affairs Council. "Conclusions", 18 November 2002. Council document no. 14183/02, Presse 350.

———. "Conclusions", 10 December 2002. Council document no. 15184/02, Presse 383.

Genscher, Hans-Dietrich. "Toward an Overall Western Strategy for Peace, Freedom and Progress", *Foreign Affairs*, vol. 61, no. 1, Fall 1982.

George, Stephen. "European Political Cooperation: A World Systems Perspective", in Holland, ed., *The Future of European Political Cooperation* (1991).

Ginsberg, Roy. *Foreign Policy Actions of the European Community: The Politics of Scale*. Boulder: Lynne Rienner, 1989.

———. "Concepts of European Foreign Policy Revisited: Narrowing the Theoretical Capability-Expectations Gap", paper presented at the European Community Studies Association conference, Seattle, May 1997.

- Grabbe, Heather. "The Sharp Edges of Europe: Extending Schengen Eastwards", *International Affairs*, vol. 76, no. 3, 2000.
- . *Profiting from EU Enlargement*. London: Centre for European Reform, 2001.
- . "Briefing Note: The Copenhagen Deal for Enlargement", London: Centre for European Reform, December 2002.
- Grant, Charles. *Delors: Inside the House That Jacques Built*. London: Nicholas Brealey, 1994.
- Grieco, Joseph. *Cooperation Among Nations: Europe, America, and Non-Tariff Barriers to Trade*. Ithaca: Cornell University Press, 1990.
- Gutjahr, Lothar. *German Foreign and Defence Policy after Unification*. London: Pinter, 1994.
- Haas, Ernst. *The Uniting of Europe: Political, Economic and Social Forces 1950—1957*. London: Stevens and Sons, 1958.
- . "Turbulent Fields and the Theory of Regional Integration", *International Organization*, vol. 30, no. 2, Spring 1976.
- and Edward Thomas Rowe. "Regional Organizations in the United Nations: Is There Externalization?", *International Studies Quarterly*, vol. 17, no. 1, 1973.
- Ham, Peter van. *The EC, Eastern Europe and European Unity: Discord, Collaboration and Integration Since 1947*. London: Pinter, 1993.
- Hayes-Renshaw, Fiona and Helen Wallace. *The Council of Ministers*. London: Macmillan, 1997.
- Hill, Christopher, ed., *National Foreign Policies and European Political Cooperation*. London: George Allen and Unwin, 1983.
- . "European Foreign Policy: Power Bloc, Civilian Model — or Flop?", in Rummel, ed., *The Evolution of an International Actor* (1990).
- . "The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role", *Journal of Common Market Studies*, vol. 31, no. 3, September 1993.
- , ed., *The Actors in Europe's Foreign Policy*. London: Routledge, 1996.
- and William Wallace. "Introduction: Actors and Actions", in Hill, ed., *The Actors* (1996).
- . "The Geopolitical Implications of Enlargement", in Zielonka, ed., *Europe Unbound* (2002).
- Hoffmann, Stanley. "Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe", *Daedalus*, Summer 1966.
- . "French Dilemmas and Strategies in the New Europe", in Robert Keohane, Joseph Nye and Stanley Hoffmann, eds, *After the Cold War: International Institutions and State Strategies, 1989—1991*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.
- Holland, Martin, ed., *The Future of European Political Cooperation: Essays on Theory and Practice*. London: Macmillan, 1991.
- . "Introduction: EPC Theory and Empiricism", in Holland, ed., *The Future of European Political Cooperation* (1991).
- . *European Community Integration*. London: Pinter, 1993.
- House of Lords (UK), Select Committee on the European Union, "EU-Russia Relations", HL Paper 29, Session 2002—03, 3rd report, 17 December 2002.

Hughes, Kirsty. *Eastward Enlargement of the EU: EU Strategy and Future Challenges*. European Programme Working Paper no. 2. London: Royal Institute of International Affairs, 1996.

Hurrell, Andrew. "International Society and the Study of Regimes: A Reflective Approach", in Volker Rittberger, ed., *Regime Theory and International Relations*. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Ifestos, Panayiotis. *European Political Cooperation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy?* Aldershot: Avebury, 1987.

Italian and UK Foreign Ministers, Text of Letter on Andreatta-Hurd initiative, Coreu, December 1993.

James, Harold and Maria Stone, eds, *When the Wall Came Down: Reactions to German Unification*. London: Routledge, 1992.

Jepperson, Ronald L., Alexander Wendt and Peter J. Katzenstein. "Norms, Identity, and Culture in National Security", in Katzenstein, ed., *The Culture of National Security* (1996).

Jopp, Mathias. *The Strategic Implications of European Integration*. Adelphi Paper no. 290. London: Brassey's, 1994.

Kahler, Miles. "The United States and Western Europe: The Diplomatic Consequences of Mr. Reagan", in Kenneth Oye, Robert Lieber and Donald Rothchild, eds, *Eagle Defiant: United States Foreign Policy in the 1980s*. Boston: Little, Brown and Co, 1983.

Katzenstein, Peter J., ed., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press, 1996.

Katzman, Julie. "The Euro-Siberian Gas Pipeline Row: A Study in Community Development", *Millennium*, vol. 17, no. 1, 1988.

Keohane, Robert. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1984.

———. "Neoliberal Institutionalism: A Perspective on World Politics", in Robert Keohane, *International Institutions and State Power*. Boulder: Westview Press, 1989.

——— and Stanley Hoffmann. "Institutional Change in Europe in the 1980s", in Keohane and Hoffmann, eds, *The New European Community* (1991).

———, eds, *The New European Community: Decisionmaking and Institutional Change*. Boulder: Westview Press, 1991.

Kirk Laux, Jeanne. *Reform, Reintegration and Regional Security: The Role of Western Assistance in Overcoming Insecurity in Central and Eastern Europe*. Working Paper no. 37. Ottawa: Canadian Institute for International Peace and Security, 1991.

Klotz, Audie. *Norms in International Relations: The Struggle Against Apartheid*. Ithaca: Cornell University Press, 1995.

Kolankiewicz, George. "Consensus and Competition in the Eastern Enlargement of the European Union", *International Affairs*, vol. 70, no. 3, 1994.

Kormendy, Istvan. "The Hungarian View: An EC Associate's Perspective from Central Europe", in Rummel, ed., *Toward Political Union* (1992).

Kowert, Paul and Jeffrey Legro. "Norms, Identity, and Their Limits: A Theoretical Reprise", in Katzenstein, ed., *The Culture of National Security* (1996).

Kramer, Heinz. "The European Community's Response to the «New Eastern Europe»", *Journal of Common Market Studies*, vol. 31, no. 2, June 1993.

Krenzler, Horst-Gunter and Henning C. Schneider. The Question of Consistency', in Regelsberger, de Schoutheete de Tervarent and Wessels, eds, *Foreign Policy of the European Union* (1997).

Lasok, D. and J. W. Bridge. *Law and Institutions of the European Communities*. London: Butterworths, 1991.

Light, Margot, Stephen White and John Lowenhardt. "A Wider Europe: The View from Moscow and Kyiv", *International Affairs*, vol. 76, no. 1, 2000.

Lindberg, Leon. *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford University Press, 1963.

Lippert, Barbara. "EC-CMEA Relations: Normalisation and Beyond", in Geoffrey Edwards and Elfriede Regelsberger, eds, *The European Community and Inter-regional Cooperation*. London: Pinter, 1990.

———, Rosalind Stevens-Strohmann, et al. *German Unification and EC Integration: German and British Perspectives*. London: Pinter, 1993.

———, "Relations with Central and Eastern European Countries: The Anchor Role of the European Union", in Regelsberger, de Schoutheete de Tervarent and Wessels, eds, *Foreign Policy of the European Union* (1997).

Lucron, Claude-Pierre, "Contenu et Portee des Accords entre la Communaute et la Hongrie, la Pologne et la Tchecoslovaquie", *Revue du Marche Com/nun*, no. 357, April 1992.

Ludlow, Peter. "The Politics and Policies of the European Community in 1989", in Centre for European Policy Studies. *The Annual Review of European Community Affairs 1990*. London: Brassey's, 1990.

———. The European Commission', in Keohane and Hoffmann, eds, *The New European Community* (1991).

MacLeod, Iain, Ian Hendry and Stephen Hyett. *The External Relations of the European Communities: A Manual of Law and Practice*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

Maresceau, Marc. "Les Accords Europeens: Analyse Generate", *Revue du Marche Commun et de l'Union Europeenne*, no. 369, June 1993.

———. "Pre-accession", in Cremona, ed., *The Enlargement of the European Union* (2003).

Marsh, Peter. The Development of Relations Between the EEC and the CMEA', in Avi Shlaim and G. N. Yannopoulos, eds, *The EEC and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.

———. "E.E.C. Foreign Economic Policy and the Political Management of East-West Economic Relations", *Millennium*, vol. 9, no. 1, Spring 1980.

———. The European Community and East-West Economic Relations, *Journal of Common Market Studies*, vol. 23, no. 1, September 1984.

Maslen, John. The European Community's Relations with the State-Trading Countries, 1981—1983', *Yearbook of European Law*, no. 3, 1983.

———. The European Community's Relations with the State-Trading Countries, 1984—1986', *Yearbook of European Law*, no. 6, 1986.

———. "A Turning Point: Past and Future of the European Community's Relations with Eastern Europe", *Rivista di Studi Politici Internazionali*, no. 4, 1988.

Mastanduno, Michael. The Management of Alliance Export Control Policy: American Leadership and the Politics of COCOM', in Gary K. Bertsch, ed., *Controlling East-West Trade and Technology Transfer: Power, Politics, and Policies*. Durham: Duke University Press, 1988.

Mastny, Vojtech, ed., *Italy and East Central Europe: Dimensions of the Regional Relationship*. Boulder: Westview, 1995.

Mearsheimer, John J. "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, vol. 15, no. 1, Summer 1990.

Menkeld, Paul. *Origin and Role of the European Bank for Reconstruction and Development*. London: Graham and Trotman, 1991.

Menon, Anand, Anthony Forster and William Wallace. "A Common European Defence?", *Survival*, vol. 34, no. 3, Autumn 1992.

Merritt, Giles. *Eastern Europe and the USSR: The Challenge of Freedom*. London: Kogan Page, 1991.

Michalski, Anna and Helen Wallace. *The European Community: The Challenge of Enlargement*. London: Royal Institute of International Affairs, 1992.

Milner, Helen. "International Theories of Cooperation Among Nations: Strengths and Weaknesses", *World Politics*, vol. 44, no. 3, April 1992.

Missiroli, Antonio. "Conclusions", in Antonio Missiroli, ed., *Bigger EU, Wider CFSP, Stronger ESDP? The View from Central Europe*, Occasional Paper no. 34. Paris: European Union Institute for Security Studies, 2002.

Mitsilegas, Valsamis, Jorg Monar and Wyn Rees. *The European Union and Internal Security*. Basingstoke: Palgrave, 2003.

Moisi, Dominique. "French Policy Toward Central and Eastern Europe", in William Griffith, ed., *Central and Eastern Europe: The Opening Curtain?* Boulder: Westview, 1989.

Monar, Jorg. "Political Dialogue with Third Countries and Regional Political Groupings: The Fifteen as an Attractive Interlocutor", in Regelseberger, de Schoutheete de Tervarent and Wessels, eds, *Foreign Policy of the European Union (1997)*.

Moravcsik, Andrew. "Negotiating the Single European Act", in Keohane and Hoffmann, eds, *The New European Community (1991)*.

———. "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", *Journal of Common Market Studies*, vol. 31, no. 4, December 1993.

Morawiecki, Wojciech. "Actors and Interests in the Process of Negotiations Between the CMEA and the EEC", *Legal Issues of European Integration*, vol. 15, no. 2, 1989.

Munuera, Gabriel. *Preventing Armed Conflict in Europe: Lessons from Recent Experience*. Chaillot Paper 15/16. Paris: Western European Union Institute for Security Studies, 1994.

Neuwahl, Nanette. "Foreign and Security Policy and the Implementation of the Requirement of «Consistency» under the Treaty on European Union", in David O'Keefe and Patrick Twomey, eds, *Legal Issues of the Maastricht Treaty*. London: Chancery Law Publishing, 1994.

North Atlantic Assembly. *East-West Economic Relations*. Brussels: North Atlantic Assembly, 1984.

North Atlantic Treaty Organisation. "Rome Declaration on Peace and Cooperation, Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Rome on 7—8 November 1991", in *NATO Review*, vol. 39, no. 6, December 1991.

———. "Partnership for Peace: Invitation", in *NATO Review*, vol. 42, no. 1, February 1994.

Notzold, Jurgen. "Political Preconditions of East-West Economic Relations", *Aussenpolitik*, vol. 36, no. 1, 1985.

Nuttall, Simon. "Interaction between European Political Co-operation and the European Community", *Yearbook of European Law*, no. 7, 1987.

———. *European Political Co-operation*. Oxford: Clarendon Press, 1992.

———. "The Commission and Foreign Policy-Making", in Geoffrey Edwards and David Spence, eds, *The European Commission*. Harlow: Longman, 1994.

———. "The Commission: The Struggle for Legitimacy", in Hill, ed., *The Actors* (1996).

Nye, Joseph. "Neorealism and Neoliberalism", *World Politics*, vol. 40, no. 2, January 1988.

———. "Soft Power", *Foreign Policy*, no. 80, Fall 1990.

Olson, Mancur. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.

Palankai, Tibor. *The European Community and Central European Integration: The Hungarian Case*. Occasional Paper Series no. 21. New York: Institute for East-West Security Studies, 1991.

Pelkmans, Jacques and Anna Murphy. "Catapulted into Leadership: The Community's Aid and Trade Policies Vis-a-Vis Eastern Europe", *Journal of European Integration*, vol. 14, nos. 2—3, 1991.

Philip Morris Institute for Public Policy Research. *Is the West Doing Enough for Eastern Europe?*, 1994.

Pijpers, Alfred. "European Political Cooperation and the CSCE Process", *Legal Issues of European Integration*, vol. 10, no. 1, 1984.

———. "European Political Cooperation and the Realist Paradigm", in Holland, ed., *The Future of European Political Cooperation* (1991).

Pinder, John. "Economic Integration and East-West Trade: Conflict of Interests or Comedy of Errors?", *Journal of Common Market Studies*, vol. 16, no. 1, September 1977.

———. *The European Community and Eastern Europe*. London: Pinter, 1991.

Podraza, Andrzej. *The Western European Union and Central Europe: A New Relationship*. RIIA Discussion Paper no. 41. London: Royal Institute of International Affairs, 1992.

Press and Information Office of the Federal Government of Germany. *European Political Co-operation (EPC)*. Bonn, 1982.

Pridham, Geoffrey, ed. *Encouraging Democracy: The International Context of Regime Transition in Southern Europe*. Leicester: Leicester University Press, 1991.

———. "The Politics of the European Community, Transnational Networks and Democratic Transition in Southern Europe", in Pridham, ed. *Encouraging Democracy* (1991).

———. "EU Enlargement and Consolidating Democracy in Post-Communist States — Formality and Reality", *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, no. 3, 2002.

Prodi, Romano. "A Wider Europe — A Proximity Policy as the Key to Stability", Speech to the Sixth ECSA World Conference, Brussels, 5–6 December 2002, SPEECH/02/619.

Putnam, Robert. "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games", *International Organization*, vol. 42, no. 3, Summer 1988.

Ransom, Charles. *The European Community and Eastern Europe*. London: Butterworths, 1973.

Redmond, John. "The Wider Europe: Extending the Membership of the EC", in Cafruny and Rosenthal, eds, *The State of the European Community* (1993).

Regelsberger, Elfriede. The Twelve's Dialogue with Third Countries — Progress Towards a *Communaute d'action*, in Holland, ed., *The Future of European Political Cooperation* (1991).

———; Philippe de Schoutheete de Tervarent and Wolfgang Wessels, eds. *Foreign Policy of the European Union: From EPC to CFSP and Beyond*. Boulder: Lynne Rienner, 1997.

———. "EU Preparatory Measures to Keep CFSP Procedures and Policies Working — Some Mixed Results", Paper presented to Conference on the Impact of EU Enlargement on the CFSP, Vienna School of International Studies, March 2003.

Rhein, Eberhard. 'The Community's External Reach', in Rummel, ed., *Toward Political Union* (1992).

Rich, Vera. "Central Europe II: The Battle of the Danube", *The World Today*, vol. 48, no. 12, December 1992.

———. 'The Murky Politics of the Danube', *The World Today*, vol. 49, nos. 8/9, August/September 1993.

Richardson, Jeremy. "Interests, Ideas and Garbage Cans of Primeval Soup", in Jeremy Richardson, ed., *European Union: Power and Policy-Making*. London: Routledge, 1996.

Risse-Kappen, Thomas. "Exploring the Nature of the Beast: International Relations Theory and Comparative Policy Analysis Meet the European Union", *Journal of Common Market Studies*, vol. 34, no. 1, March 1996.

Rollo, J. M. C. and Helen Wallace. "New Patterns of Partnership", in Gianni Bonvicini, et al., *The Community and the Emerging European Democracies: A Joint Policy Report*. London: Royal Institute of International Affairs, 1991.

Romano, Sergio. *Guida alia Politico Estera Italiana: Dal Crollo del Fascismo al Crollo del Comunismo*. Milan: Rizzoli, 1993.

Romer, Jean-Christophe and Thomas Schreiber. "La France et l'Europe Centrale", *Politique Etrangere*, no. 4/95, Winter 1995.

Ross, George. *Jacques Delors and European Integration*. Cambridge: Polity Press, 1995.

Rummel, Reinhardt, ed., *The Evolution of an International Actor: Western Europe's New Assertiveness*. Boulder: Westview, 1990.

----- ed., *Toward Political Union: Planning a Common Foreign and Security Policy in the European Community*. Boulder: Westview, 1992.

-----, 'The German Debate on International Security Institutions', in Marco Carnovale, ed., *European Security and International Institutions after the Cold War*. New York: St. Martin's, 1995.

-----, 'The CFSP's Conflict Prevention Policy', in Martin Holland, ed., *Common Foreign and Security Policy: The Record and Reforms*. London: Pinter, 1997.

Sandholtz, Wayne. "Choosing Union: Monetary Politics and Maastricht", *International Organization*, vol. 47, no. 1, Winter 1993.

Scharpf, Fritz. 'The Joint-Decision Trap: Lessons from German Federalism and European Integration', *Public Administration*, vol. 66, no. 3, Autumn 1988.

Schimmelfenig, Frank. 'The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Actions, and the Eastern Enlargement of the European Union', *International Organization*, vol. 55, no. 1, 2001.

Schmitter, Philippe. 'Three Neofunctional Hypotheses about International Integration', *International Organization*, vol. 23, no. 1, Winter 1969.

Senior Nello, Susan. *EC-East European Economic Relations: Cooperation Agreements at the Government and Firm Levels*. EUI Working Paper no. 85/183. Florence: European University Institute, 1985.

-----, *Recent Developments in Relations Between the EC and Eastern Europe*. EUI Working Paper no. 89/381. Florence: European University Institute, 1989.

-----, *The New Europe: Changing Economic Relations Between East and West*. New York: Harvester Wheatsheaf, 1991.

----- and Karen E. Smith. *The Consequences of Eastern Enlargement of the European Union in Stages*. RSC Working Paper no. 51/97. Florence: European University Institute, 1997.

Sjostedt, Gunnar. *The External Role of the European Community*. Westmead: Saxon House, 1977.

Sjursen, Helene. "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU's Enlargement Policy", *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, no. 3, 2002.

Smith, Hazel. *European Union Foreign Policy and Central America*. London: Macmillan, 1995.

Smith, Julie. "Enlarging the European Union", in Geoffrey Edwards and Georg Wiessala, eds, *The European Union: Annual Review of the EU 2001/2002*. Oxford: Blackwell, 2002.

Smith, Michael. 'The European Union, Foreign Economic Policy and the Changing World Arena', *Journal of European Public Policy*, vol. 1, no. 2, Autumn 1994.

-----, 'The European Union and a Changing Europe: Establishing the Boundaries of Order', *Journal of Common Market Studies*, vol. 34, no. 1, 1996.

Smith, Michael E. *The "Europeanization" of European Political Cooperation: Trust, Transgovernmental Relations, and the Power of Informal Norms*. Center for German and European Studies Working Paper 2.44. Berkeley: University of California, 1996.

- Sorensen, Georg, ed., *Political Conditionality*. London: Frank Cass, 1993.
- . "Introduction", in Sorensen, ed., *Political Conditionality* (1993).
- Spence, David. *Enlargement without Accession: The EC's Response to German Unification*. RIIA Discussion Paper no. 36. London: Royal Institute for International Affairs, 1991.
- Stark, Hans. "L'Est de l'Europe et l'Allemagne: des rapports complexes", *Politique Etrangere*, no. 4/91, Winter 1991.
- Taylor, Paul. *The Limits of European Integration*. New York: Columbia University Press, 1983.
- . "A Conceptual Typology of International Organization", in A. J. R. Groom and Paul Taylor, eds, *Frameworks for International Co-operation*, London: Pinter, 1990.
- . "The European Community and the State: Assumptions, Theories and Propositions", *Review of International Studies*, vol. 17, no. 2, April 1991.
- . *The European Union in the 1990s*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Teschke, Benno. "The Incorporation of the Five New Lander into the European Community: Political, Legal and Economic Aspects", *European Access*, no. 2, April 1992.
- Thatcher, Margaret, *The Downing Street Years*. London: HarperCollins, 1993.
- United Nations Economic Commission for Europe. *Economic Bulletin for Europe* (various years).
- . "Economic Survey of Europe in 1991—1992".
- Uvin, Peter. "«Do As I Say, Not As I Do»: The Limits of Political Conditionality", in Sorensen, ed., *Political Conditionality* (1993).
- van den Broek, Hans. "Why Europe Needs a Common Foreign and Security Policy", *European Foreign Affairs Review*, vol. 1, no. 1, July 1996.
- Van Eekelen, Willem. "WEU Prepares the Way for New Missions", *NATO Review*, vol. 41, no. 5, October 1993.
- Verheugen, Gunter. "Enlargement: Speed and Quality", Speech in The Hague, 4 November 1999, Rapid Document SPEECH/99/151.
- . "Debate on EU Enlargement in the European Parliament", Strasbourg, 4 September 2002, Rapid Document SPEECH/01/363.
- Waever, Ole. "Three Competing Europes: German, French, Russian", *International Affairs*, vol. 66, no. 3, July 1990.
- . "Identity, Integration and Security: Solving the Sovereignty Puzzle in E.U. Studies", *Journal of International Affairs*, vol. 48, no. 2, Winter 1995.
- Walker, Jenonne. "European Regional Organizations and Ethnic Conflict", in Regina Cowen Karp, ed., *Central and Eastern Europe: The Challenge of Transition*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- . "International Mediation of Ethnic Conflicts", *Survival*, vol. 35, no. 1, Spring 1993.
- Wallace, Helen with Adam Ridley. *Europe: The Challenge of Diversity*. London: Routledge and Kegan Paul, 1985.
- and William Wallace. *Flying Together in a Larger and More Diverse European Union*. Working Document 87. The Hague: Netherlands Scientific Council for Government Policy, 1995.

Wallace, William. "Political Cooperation: Integration through Intergovernmentalism", in Helen Wallace, William Wallace and Carol Webb, eds, *Policy-Making in the European Community*. Chichester: John Wiley and Sons, 1983.

———. "From Twelve to Twenty-Four? The Challenges to the EC Posed by the Revolutions in Eastern Europe", in Colin Crouch and David Marquand, eds, *Towards Greater Europe? A Continent Without an Iron Curtain*. Oxford: Blackwell, 1992.

Waltz, Kenneth. *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.

Weiler, Joseph and Wolfgang Wessels. "EPC and the Challenge of Theory", in Alfred Pijpers, Elfriede Regelsberger and Wolfgang Wessels, eds, *European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?* Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1988.

Wellenstein, Edmund. "The Relations of the European Communities with Eastern Europe", in David O'Keefe and Henry G. Schermers, eds, *Essays in European Law and Integration*. Deventer, the Netherlands: Kluwer, 1982.

Wendt, Alexander. "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, vol. 46, no. 2, Spring 1992.

———. "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review*, vol. 88, no. 2, June 1994.

Wessels, Wolfgang. "The Millennium IGC in the EU's Evolution", *Journal of Common Market Studies*, vol. 39, no. 2, 2001.

Western European Union, "Kirchberg Declaration", 9 May 1994.

White, Brian. "Analysing Foreign Policy: Problems and Approaches", in Michael Clarke and Brian White, eds, *Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Systems Approach*. Aldershot: Edward Elgar, 1989.

Whitehead, Lawrence. "Democracy by Convergence and Southern Europe: A Comparative Perspective", in Pridham, ed., *Encouraging Democracy* (1991).

Woolcock, Stephen. *Western Policies on East-West Trade*. London: Routledge and Kegan Paul, 1982.

World Bank, *World Debt Tables 1991—1992: External Debt of Developing Countries Volumes 1 and 2*. Washington, DC: The World Bank, 1991.

Zielonka, Jan. "Introduction: Eastern Europe in Transition", in Gary K. Bertsch, Heinrich Vogel and Jan Zielonka, eds, *After the Revolutions: East-West Trade and Technology Transfer in the 1990s*. Boulder: Westview, 1991.

———. *Security in Central Europe*. Adelphi Paper no. 272. London: Brassey's, 1992.

———. "Introduction: Boundary Making by the European Union", in Zielonka, ed., *Europe Unbound* (2002).

———, ed., *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*. London: Routledge, 2002.

Показчик

- acquis communautaire*, 84, 105, 125, 127, 186, 189, 202; прийняття пропозицій як умова членства (assertance of as a membership condition), 116, 117, 119, 133, 135
- Австрія (Austria), 150, 180, 190, 191, 198, 267, 269; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 76
- автономна політика (autonomous policy), 34, 35, 62—63
- адміністрація Картера (Carter Administration), 45
- адміністрація Рейгана (Reagan Administration), 47
- Азербайджан (Azerbaijan), 201
- Албанія (Albania), 75, 81, 85, 86, 102, 159, 171
- Ален, Девід (Allen, David), 12, 96—97
- Амстердамська угода (Amsterdam Treaty), 17, 18, 19, 20, 21, 29, 134, 137, 154, 157, 177, 192, 197, 267
- Андреата Беньяміно (Andreatta, Beniamino), 125, 128
- Андріссен Франс (Andriessen, Frans), 58, 67, 69, 76, 117, 118, 150, 155; пропозиція про афілійоване членство (affiliate membership proposal), 115; підтримка лібералізації торгівлі (support for trade liberalization), 68, 104
- Андський Пакт (Andean Pact), 36, 39
- Антал Джозеф (Antall, Jozsef), 94
- антидемпінгові процедури (anti-dumping procedures), 15, 35, 104, 127, 242
- АСЕАН (ASEAN), 36, 39
- Аталі Жак (Attali, Jacques), 87
- афілійоване членство (affiliate membership), 115, 129
- Баладур Едуард (Balladur, Edouard), 125, 158
- Балаш Петер (Balazs, Peter), 123
- Банґеман, Мартін (Bangemann, Martin), 42
- безпека як мета політики ЄС (security as aim of EU policy), 10, 30, 51, 57, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 140, 141, 142, 147—148, 153, 159—160, 162—163, 164—165, 175, 176, 181, 184, 187, 189, 193; визначення (definition of), 139—140, 165; і торгівля (and trade), 46, 164
- Бейкер Джеймс (Baker, James), 179
- Бельгія (Belgium), 47, 68, 76, 92, 129, 135, 180, 198; пропозиції про спільну політику стосовно Східної Європи (proposals for common policy towards Eastern Europe), 52—55, 167; і Європейський банк реконструкції і розвитку (and the European Bank for Reconstruction and Development), 87, 181
- Бенавідес Салас Пабло (Benavides Salas, Pablo), 155, 157
- Беларусь (Belarus), 160, 201—203
- Болгарія (Bulgaria), 10, 11, 33, 37, 64, 69, 71, 110, 113, 117, 118, 143—144, 148, 158, 166, 168, 172, 178, 180, 186, 187, 193—194, 198, 200, 201, 256, 266, 268; допомога (aid to), 75—76, 77, 78, 79, 81; Європейські угоди з (Europe agreement with), 100, 102—104, 106, 127, 178; заявка про членство в Євросоюзі (European Union membership application), 124; кредити (loans to), 85, 86; політичний діалог з (political dialogue with), 117, 118, 128; відносини із ЗЄС (relations with the WEU), 152—153; угоди про торгівлю та співпрацю з (trade and cooperation agreement with), 42, 55, 62—63, 67—68

- Боснія-Герцеговина (Bosnia-Herzegovina), 203
- Брежнев Леонід (Brezhnev, Leonid), 38
- Британія. Див. Сполучене Королівство
- Брітан, Сер Леон (Brittan, Sir Leon), 80, 111, 120, 124, 130, 157
- Буш Джордж (Bush, George), 58, 73
- Б'юкен Девід (Buchan, David), 164
- Вайнер Антьє (Wiener, Antje), 188
- Вайт Браян (White, Brian), 13
- Валенса, Лех (Walesa, Lech), 66
- ван ден Брук, Ганс (van den Broek, Hans), 19, 101, 111, 120, 130, 157
- ван дер Пас Клаус (van der Pas, Klaus), 191
- Ван Екелен Віллем (Van Eekelen, Willem), 152
- Ван Маерт Карл (Van Miert, Karl), 155
- Варшавський Договір (Warsaw Pact), 60, 96
- Вавер Оле (Waever, Ole), 25
- Ведрін Гюбер (Vedrine, Hubert), 193
- Вейлер Джозеф (Weiler, Joseph), 23
- Веймарський трикутник (Weimar triangle), 152, 247, 251
- Велика Британія (Great Britain). Див. Сполучене Королівство
- Велика сімка (Group of 7), 48, 66, 74, 87; рішення про створення програми допомоги Польщі та Угорщині (decision to set up aid programme for Poland and Hungary), 56—57, 70—71, 73
- Вендт Александр (Wendt, Alexander), 24, 25—26
- Веселс Вольфганг (Wessels, Wolfgang), 23
- висування умов (conditionality), 11, 50, 57, 72, 75, 123, 128, 162, 163, 166, 187; ухвалення (adoption of), 51—52, 56, 60—61, 64, 77, 78, 79, 122, 136, 140, 142—145, 149—150, 175; дискусія про використання (debate on use of), 70, 93, 117, 133, 142—144, 176, 178; умови Європейського банку реконструкції і розвитку (European Bank for Reconstruction and Development conditionality), 88; положення про дотримання прав людини (human rights clause), 103—104, 142
- Вишеградська група (Visegrad group), 117, 118—119, 120, 148—149, 156, 169, 197. Див. також Центральноевропейська угода про вільну торгівлю, Чеська Республіка, Угорщина, Польща, політичний діалог
- війна в Косово (Kosovo war), 187
- Вірменія (Armenia), 201
- внутрішні джерела національних переваг (domestic sources of national preferences), 24, 29, 179
- внутрішні зацікавлені групи (domestic-level interest groups), 24, 29, 99, 172, 179—180, 182
- Вокер Дженон (Walker Jenonne), 139
- Волес Вільям (Wallace, William), 28
- Волес Гелен (Wallace, Helen), 112
- вугілля (coal), 32, 85; положення в Європейських угодах (provisions in Europe agreements), 106; положення в угодах про торгівлю та співпрацю (provisions in trade and cooperation agreements), 62
- Гаас Ернст (Haas, Ernst), 27
- Гавел Вацлав (Havel, Vaclav), 114
- Гарел Ендрю (Hurrell, Andrew), 24
- Гельсінкська шістка (Helsinki Six (the 'pre-ins')), 188—189, 191
- Гіл Кристофер (Hill, Christopher), 28, 200
- Голанд Мартін (Holland, Martin), 21
- Горбачов Михайло (Gorbachev, Mikhail), 38, 41, 42, 53, 58
- Гоу, Джефрі (Howe, Geoffrey), 60
- Гофман Стенлі (Hoffmann, Stanley), 23
- Греція (Greece), 20, 48, 69, 76, 94, 97, 113, 142, 151, 159, 160, 171, 180, 194, 197, 198
- Грузія (Georgia), 201
- Гурд Дуглас (Hurd, Douglas), 124, 128
- Гартон Еш Тімоті (Garton Ash, Timothy), 55, 93
- Геншер Ганс-Дітріх (Genscher, Hans-Dietrich), 61, 96, 97

- Гінзберг Рой (Ginsberg, Roy), 23, 28
 Граббе Гезер (Grabbe, Heather), 201
 Грант Чарлз (Grant, Charles), 102
 Грош Каролі (Grozs, Karoly), 65
- дамба в Габчиково (Gabcikovo dam), 144, 147, 148, 149, 154—157, 170, 261
 дамба Нагімарош (Nagyamaros dam), 154, 157. *Див. також* дамба в Габчиково
- Данія (Denmark), 20, 45, 76, 101, 111, 115—116, 123, 151, 169, 180, 198; ставлення до розширення ЄС (attitude towards EU enlargement), 120, 136, 137
- двошвидкісна Європа (two-speed Europe), 116
- Де Голль Шарль (De Gaulle, Charles), 34
- Де Клерк Віллі (De Clercq, Willy), 42
- де Ла Сер Франсуа (de La Serre, Francoise), 97
- Делор Жак (Delors, Jacques), 41, 58, 66, 68, 129, 130, 140, 150, 156, 156, 157; ставлення до розширення ЄС (attitude towards EU enlargement), 94—95, 119; заклики до спільної політики стосовно Східної Європи (calls for common policy towards Eastern Europe), 53—55; і рішення Великої сімки про допомогу Польщі та Угорщині (and G-7 decision on aid to Poland and Hungary), 73; і об'єднання Німеччини (and German unification), 91, 92, 93; стиль керівництва (leadership style), 170, 171; пропозиції про концентричні кола (proposals for concentric circles), 96; роль у переговорах щодо Європейських угод (role in Europe agreement negotiations), 102
- демарш (demarche), 20, 144, 145
- Де Мічеліс Джанні (De Michelis, Gianni), 71, 93
- демократія (democracy), 59, 69, 88, 94, 142, 167; як мета ФАРЕ (as aim of PHARE), 78, 84, 146; як основа стабільності та безпеки (as basis for stability and security), 51, 124, 139, 140, 141, 165, 175, 176, 184; як умова членства в ЄС (as condition for EU membership), 117, 119, 122, 142; положення про дотримання прав людини (human rights clause), 103—104; у Румунії і Словаччині (in Romania and Slovakia), 144—146, 163. *Див. також* висунення умов
- де Шарет Ерве (de Charette, Herve), 145
- де Шутіт Філіп (de Schoutheete, Philippe), 27
- Джоп Маріас (Jopp, Matthias), 142
- Джуппе, Алан (Juppe, Alain), 130, 152, 153
- Дзурінда Мікулаш (Dzurinda, Mikulas), 186
- диференційована інтеграція (differentiated integration), 115—116, 125—126
- Дойч Карл (Deutsch, Karl), 26
- Дьєнстбір Жирі (Dienstbier, Jiri), 67, 94
- Дюма Ролан (Dumas, Roland), 58, 92
- Економічний і валютний союз (ЕВС) (Economic and Monetary Union (EMU)), 10, 59, 91—92, 96, 108, 132
- експортні кредити (export credits), 16, 35, 54, 60—61, 86, 172
- Елман-Єнсен Уффе (Ellemann-Jensen, Uffe), 102
- Ессенська Європейська Рада (Essen European Council). *Див.* Європейська Рада
- Естонія (Estonia), 10, 11, 81, 84, 85, 113, 126, 162, 180, 185, 186, 191, 193, 198; заявка про членство в Європейському Союзі (European Union membership application), 124, 133, 135, 136; відносини із ЗЄС (relations with the WEU), 152—154. *Див. також* Прибалтійські республіки
- Євратом (Euratom), 85
- Європа *a la carte* (Europe a la carte), 125

Європа різних швидкостей (multi-speed Europe), 125

Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ) (European Free Trade Association (EFTA), 76, 95, 96, 113, 115, 130, 201; розширення Європейського Союзу через включення країн ЄАВТ (European Union enlargement to EFTA countries), 95, 109, 115, 117, 120, 121, 123, 176. *Див. також* Європейська економічна зона

Європейська економічна зона (ЄЕЗ) (European Economic Area (EEA)), 95, 96, 115, 201

Європейська Комісія (European Commission), 15, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 177, 204; пропозиції до «Програми 2000» (*Agenda 2000 proposals*), 132, 133—136, 170, 195; координація програми допомоги Г-24 (*coordination of G-24 aid programme*), 56—57, 72—75, 77, 179; стимулювання регіональної співпраці (*encouragement of regional cooperation*), 148, 149, 151, 161; керівництво ФАРЕ (*management of PHARE*), 77, 78, 80, 82, 83—84, 172; посередництво в суперечці навколо дамби в Габчково (*mediation of Gabčíkovo dam dispute*), 147, 154—157, 170; переговори про Європейські угоди (*negotiation of the Europe agreements*), 99, 100—104, 107; переговори щодо угод про торгівлю та співпрацю (*negotiation of trade and cooperation agreements*), 50, 62—63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 90; думки про заявки на членство в ЄС (*opinions on EU membership applications*), 125, 132, 135, 149—150, 163, 168; і Пакт про стабільність (and the Pact for Stability), 160—161, 162; і польська криза (and the Polish crisis), 47, 48—49; пропозиції до угод про асоційоване членство (*proposals for association agreements*), 98—99; пропозиції до швидкого розширення (*proposals for "big bang" enlarge-*

ment), 193—194; пропозиції до координації експортних кредитів (*proposals for coordination of export credits*), 35, 86; пропозиції до Європейського банку реконструкції і розвитку (*proposals for the European Bank for Reconstruction and Development*), 88; пропозиції до Європейської політичної зони (*proposals for European Political Area*), 117, 118, 120, 121; пропозиції до кредитів східноєвропейським країнам (*proposals for loans to East European countries*), 84—86; пропозиції до передвступної стратегії (*proposals for a pre-accession strategy*), 125, 126—127, 130; пропозиції до відносин із РЕВ та її країнами-членами (*proposals on relations with the CMEA and its member states*), 33—36, 37—42, 60; пропозиції до відносин із Східною Європою (*proposals on relations with Eastern Europe*), 52—56, 58—59, 72; пропозиції до «ширшої Європи» (*proposals on "wider Europe"*), 201; пропозиції до розширення торгових поступок (*proposals to improve trade concessions*), 70—71, 111—112; звіти про наслідки розширення (*reports on effects of enlargement*), 125, 132; роль у процесі приєднання (*role in accession process*), 185—189; роль у переговорах про вступ (*role in accession negotiations*), 186—191; роль у переговорах НБСЄ (*role in CSCE negotiations*), 44—45; роль у об'єднанні Німеччини (*role in German unification*), 90, 91—93; роль у творенні політики (*role in policymaking*), 11, 88, 137, 139, 169—171; роль у політичному діалозі (*role in political dialogue*), 118—119, 120, 121, 129—130; позиція в питанні розширення ЄС (*stance on EU enlargement*), 95—97, 117, 119—120, 121, 123, 125, 137, 168, 170—171, 175

Європейська конфедерація (European confederation), 95, 114, 117, 134

- Європейська Конференція (European Conference), 134, 136, 137, 201
- Європейська політична зона (European Political Area), 117, 118, 120, 121, 170
- Європейська політична співпраця (ЄПС) (European Political Cooperation (EPC), 13, 14, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 52—53, 54, 55, 61, 69, 72, 77, 105, 115, 120, 164, 169; роль Комісії в (Commission's role in), 17, 18, 28, 169; і НБСЕ (and the CSCE), 43—45; процедури ухвалення рішень (decision-making procedures), 17—21; декларація щодо спроби державного перевороту в Радянському Союзі (declaration on attempted coup in Soviet Union), 101, 103; декларація щодо демократичних перетворень у Східній Європі (declaration on democratic transformation in Eastern Europe), 139, 141; декларації щодо Румунії (declarations on Romania), 69, 70, 103; документ про РЕВ (document on the SMEA), 39; і політичний діалог (and political dialogue) 116, 117; реакція на падіння комунізму (reaction to collapse of communism), 58, 59; реакція на польську кризу (reaction to Polish crisis), 47—49; реакція на радянське вторгнення в Афганістан (reaction to Soviet invasion of Afghanistan), 46; роль в об'єднанні Німеччини (role in German unification), 89. *Див. також* Спільна зовнішня і безпекова політика
- Європейська Рада (European Council), 15, 18, 21, 41—42, 46, 48, 105, 120, 121, 128, 129, 130, 168, 204; Амстердамська Європейська Рада (червень 1991) (Amsterdam European Council (June 1991), 134—135; Берлінська Європейська Рада (березень 1999) (Berlin European Council (March 1999), 190, 196, 204; Бірмінгемська Європейська Рада (жовтень 1992) (Birmingham European Council (October 1992), 155; Брюссельська Європейська Рада (жовтень 1993) (Brussels European Council (October 1993), 159; Брюссельська Європейська Рада (грудень 1993) (Brussels European Council (December 1993), 159, 160; Каннська Європейська Рада (червень 1995) (Cannes European Council (June 1995), 78; Кельнська Європейська Рада (червень 1999) (Cologne European Council (June 1999), 187; Копенгагенська Європейська Рада (червень 1993) (Copenhagen European Council (June 1993), 78, 82, 104, 109, 111—112, 117, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 130, 142, 144, 159, 166, 169, 170, 171, 174; Копенгагенська Європейська Рада (грудень 2002) (Copenhagen European Council (December 2002), 194, 196—197, 199, 201, 204; Європейська Рада в Корфу (червень 1994) (Corfu European Council (June 1994), 125; Дублінська Європейська Рада (квітень 1990) (Dublin European Council (April 1990), 77, 93, 96, 98, 168; Единбурзька Європейська Рада (грудень 1992) (Edinburgh European Council (December 1992)), 111, 119, 120, 170; Ессенська Європейська Рада (грудень 1994) (Essen European Council (December 1994), 78, 83, 108, 125, 126, 131, 132; Флорентійська Європейська Рада (червень 1996) (Florence European Council (June 1996), 132, 151; Гетеборзька Європейська Рада (червень 2001) (Goteberg European Council (June 2001), 193, 200; Гельсінкська Європейська Рада (грудень 1999) (Helsinki European Council (December 1999)), 187—189, 203; Лекенська Європейська Рада (грудень 2001) (Laeken European Council (December 2001), 193, 199; Лісабонська Європейська Рада (червень 1992) (Lisbon European Council (June 1992), 111, 117—118, 150, 170; Люксембурзь-

- ка Європейська Рада (червень 1991) (Luxembourg European Council (June 1991)), 103, 141; Люксембурзька Європейська Рада (грудень 1997) (Luxembourg European Council (December 1997)), 132, 136, 185, 186, 188—189, 204; Мадридська Європейська Рада (червень 1989) (Madrid European Council (June 1989)), 56; Мадридська Європейська Рада (грудень 1995) (Madrid European Council (December 1995)), 132; Європейська Рада в Ніцці (грудень 2000) (Nice European Council (December 2000)), 192, 198, 204; Паризька Європейська Рада (листопад 1989) (Paris European Council (November 1989)), 58, 87, 91, 96; Родоська Європейська Рада (грудень 1988) (Rhodes European Council (December 1988)), 53, 54, 59; Римська Європейська Рада (грудень 2003) (Rome European Council (December 2003)), 199; Страсбурзька Європейська Рада (грудень 1989) (Strasbourg European Council (December 1989)), 59, 87, 92, 96, 181
- Європейська Спільнота з вугілля і сталі (ЄСВС) (European Coal and Steel Community (ECSC)), 32, 71, 75, 76, 85
- Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) (European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)), 59, 84, 181; створення (establishment of), 86—88; участь у програмі допомоги Г-24 (participation in G-24 aid programme), 74, 75, 76; і висування політичних умов (and political conditionality), 88
- Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) (European Investment Bank (EIB)), 64, 66, 86—87, 88, 95, 107; кредити східноєвропейським країнам (loans to East European countries), 84—85, 86; участь у програмі допомоги Г-24 (participation in G-24 aid programme), 75, 76
- Європейський Парламент (ЄП) (European Parliament (EP)), 15, 16, 39, 42, 53, 54, 67, 104, 105, 114—115, 135, 136, 146, 157, 171, 192, 194; затвердження пакету законодавчих рішень щодо об'єднання Німеччини (approval of German unification package), 93; ухвалення Європейських угод (assent to Europe agreements), 100; про відносини з Румунією (on relations with Romania), 68—69, 70; про відносини із Словаччиною (on relations with Slovakia), 144
- Європейський Суд (European Court of Justice), 35, 114
- Європейські угоди (Europe agreements), 98, 100, 116, 117, 118, 119, 140, 144, 147, 148, 169, 170, 172, 175, 178; східноєвропейська критика (East European criticisms of), 108—109; розширення торгових поступок (improvement of trade concessions), 109, 111, 126; переговори про (negotiations of), 99—107, 126—127, 150; положення (provisions of), 104—107, 112, 116. *Див. також окремі східноєвропейські країни*
- Єдиний Європейський Акт (Single European Act), 15, 16, 17, 19, 20, 52—53
- єдиний європейський ринок (Single European Market), 16—17, 51, 54, 126, 127
- Завершальний Гельсінкський Акт Гельсінкі (Helsinki Final Act), 44—45, 92, 188
- Загальна система преференцій (ЗСП) (Generalized System of Preferences (GSP)), 37, 71
- запобігання конфліктам (conflict prevention), 30, 138, 139, 140, 144, 162, 163, 175, 181
- Західна Німеччина (West Germany), 35, 42, 46, 53, 57, 164; і НБСЕ (and the CSCE), 43; і Європейський банк реконструкції і розвитку (and the European Bank for Reconstruction and Development), 86, 87; і полеміка з приводу газопро-

- воду (and the gas pipeline dispute), 47, 48—50; і об'єднання Німеччини (and German unification), 89, 90, 91—93; Остполітика (*Ostpolitik*), 34, 43. *Див. також* об'єднання Німеччини, Німеччина
- Західноєвропейський Союз (ЗЄС) (Western European Union (WEU)), 20—21, 116, 140, 147, 151—154; асоційоване партнерство (associate partnership), 144, 153, 178; консультативний форум (Forum of Consultation), 152—153
- звільнення від сплати боргів (debt relief), 16, 66
- Зельонка Ян (Zielonka, Jan), 139
- З'їзд щодо майбутнього Європи (Convention on the Future of Europe), 199
- «змінна геометрія» (variable geometry), 125
- зовнішня політика, визначення (foreign policy, definition of), 12—14
- Лієску Іон (Liescu, Ion), 145
- ініціатива Андреата—Гурда (Andreatta-Hurd initiative), 128—129, 174
- Ірак (Iraq), 203
- Ірландія (Ireland), 20, 76, 82, 87, 101, 113, 169, 180, 192, 198
- Іспанія (Spain), 41, 69, 94, 113, 116, 130, 136, 142, 180, 190, 197, 198; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 76; ставлення до розширення ЄС (attitude towards EU enlargement), 117, 125; і лібералізація торгівлі (and trade liberalization), 102, 103—104, 172
- Італія (Italy), 53, 150, 167, 168, 180, 181, 198, 199; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 75, 76; ініціатива Андреата—Гурда (Andreatta-Hurd initiative), 128—129, 174; ставлення до розширення ЄС (attitude towards EU enlargement), 95, 117, 125, 135, 136, 168; і Європейський банк реконструкції і розвитку (and the European Bank for Reconstruction and Development), 86, 87; і полеміка з приводу газопроводу (and the gas pipeline dispute), 47, 48—49; кількісні обмеження (quantitative restrictions), 65, 71; відносини із Словенією (relations with Slovenia), 133, 159, 171
- Іфестос Панайотіс (Ifestos, Panayiotis), 28
- Калінінград (Kaliningrad), 202
- Калфа Маріан (Calfa, Marian), 67, 94
- Канада (Canada), 36, 43, 76
- Кацман Джулія (Katzman, Julie), 49
- кількісні обмеження (quantitative restrictions), 34, 35, 61—63, 65—66, 67, 68, 71—72, 126, 166
- Кінкель Клаус (Kinkel, Klaus), 124, 134, 145, 152, 155, 156
- Кіпр (Cyprus), 87, 126, 132, 135, 136, 185, 186, 191, 193, 198, 200
- Клас Вілі (Claes, Willy), 129
- Клаус Вацлав (Klaus, Vaclav), 150
- Когейн Роберт (Keohane, Robert), 23
- колективна ідентичність (collective identity), 25, 26, 28, 30, 175, 181
- Колінз Жерар (Collins, Gerard), 97
- Коль Гельмут (Kohl, Helmut), 73, 91, 92, 132, 158, 171
- Комісія Європейської Спільноти (Commission of the European Community). *Див.* Європейська Комісія
- консоціація (consociationalism), 23, 169
- конструктивізм (constructivism), 25, 29, 173, 182
- концентричні кола (concentric circles), 96—97, 99, 107, 118, 175. *Див. також* Європейські угоди, полеміка між прихильниками розширення і прихильниками поглиблення
- Координаційний комітет багатостороннього контролю над експортом (КОКОМ) (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls (COCOM), 46, 49, 71—72, 179
- координаційний рефлекс (coordination reflex), 27, 131
- Копенгагенська Європейська Рада (Copenhagen European Council). *Див.* Європейська Рада

- Корепер (Coreper), 15, 18, 56, 102, 130
- Країни середземноморського басейну (Mediterranean countries), 78, 125, 172, 183, 201
- Краксі Бетіно (Crahi, Bettino), 41
- Кресон Едіт (Cresson, Edith), 72
- Креспо Енріке Барон (Crespo, Enrique Baron), 93
- Ламасур Алан (Lamassoure, Alain), 162
- Латвія (Latvia), 10, 11, 82, 84, 85, 113, 126, 162, 180, 185—186, 191, 193, 198; заявка на членство в Європейському Союзі (European Union membership application), 124; відносини із ЗЕС (relations with the WEU), 152—154. *Див. також* Прибалтійські республіки
- Легро Джефрі (Legro, Jeffrey), 24
- Литва (Lithuania), 10, 11, 81, 84, 85, 113, 126, 148, 161, 180, 185—186, 191, 193, 198; заявка на членство в Євросоюзі (European Union membership application), 124; відносини із ЗЕС (relations with the WEU), 152—154. *Див. також* Прибалтійські республіки
- Ліндберг, Леон (Lindberg, Leon), 27
- логіка інтеграції (logic of integration), 183
- логіка різноманітності (logic of diversity), 23, 25, 183
- Люксембург (Luxembourg), 76, 87, 180, 181, 198
- Люксембурзька шістка (Luxembourg Six (the "ins")), 185—186, 190—191, 195
- Маастріхтська угода (Maastricht Treaty), 10, 13, 14, 15, 16, 17—18, 19, 20, 29, 58, 94, 96, 114—115, 116, 117, 128, 140, 152, 159, 169, 170; проблеми ратифікації (ratification problems), 109, 115—116, 120, 176; макрофінансова допомога (macro-financial assistance), 85, 86, 105, 107, 145, 179
- Мальта (Malta), 58, 87, 126, 132, 185, 186, 191, 193, 198
- Мейджор Джон (Major, John), 119, 124, 125, 156
- Меласкану Теодор (Melascanu, Teodor), 145
- Механізм обмінного курсу (Exchange Rate Mechanism), 109, 116
- Мечар Владімір (Meciar, Vladimir), 144, 150, 157, 186
- Михалскі Анна (Michalski, Anna), 112
- Міжнародний валютний фонд (МВФ) (International Monetary Fund (IMF)), 74, 75, 76, 86—87
- Міжнародний Суд (МС) (International Court of Justice (ICJ), 149, 154—155, 156, 157
- Міжурядова Конференція (МУК) 1991 року (Intergovernmental Conference of 1991), 17, 91—92, 96; 1996—1967 років (of 1996-7), 17, 114, 123, 125, 132, 134—135; 2000 року (of 2000), 197; 2003 року (of 2003), 199. *Див. також* Амстердамська угода, Угода у Ніцці
- міжурядовість (intergovernmentalism), 17—18, 19, 29, 172, 182, 188—189, 204
- міжурядовість ліберальна (liberal intergovernmentalism), 24
- Міттеран Франсуа (Mitterrand, Francois), 49, 73, 86—87, 95, 114, 117, 134, 158, 169, 171
- Мойсі Домінік (Moisi, Dominique), 203
- Молдова (Moldova), 160, 200—201, 203
- Моравчик Ендрю (Moravcsik, Andrew), 24
- Мунуера Габріель (Munuera, Gabriel), 141, 157
- Най Джозеф (Nye, Joseph), 25
- Нарада з безпеки та співпраці в Європі (НБСЕ) (Conference for Security and Cooperation in Europe (CSCE)), 31, 38, 40, 122, 141, 155, 158; координація позиції ЄПС (coordination of EPC position), 43—45; принципи (principles), 50, 61, 68, 69; роль у Пакті про стабільність (role in Pact for Stability), 159—162. *Див. також* Організація без-

- пеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ)
- Натал Саймон (Nuttall, Simon), 19, 54, 58
- NATO (NATO), 20, 32, 46, 47, 48, 49, 90, 124, 141, 152, 153, 163, 187, 188, 200; розширення (enlargement of), 133, 145, 154, 164, 178, 179, 203; роль в НБСЕ (role in CSCE), 43, 45
- неоліберальний інституціоналізм (neoliberal institutionalism), 22, 182
- неореалізм (neorealism), 22
- неофункціоналізм (neo-functionalism), 26—27, 28, 29, 169, 182
- Нідерланди (Netherlands), 35, 66, 70, 82, 92, 101, 111, 168—169, 180, 181, 198; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 76; і Європейський банк реконструкції і розвитку (and the European Bank for Reconstruction and Development), 86, 87, 181
- Німецька Демократична Республіка (НДР) (German Democratic Republic (GDR), 33, 37, 40, 42, 58, 76, 77, 78, 81, 89—93, 94; допомога (aid to), 90; угода про торгівлю і співпрацю з (trade and cooperation agreement with), 63, 90. *Див. також* об'єднання Німеччини
- Німеччина (об'єднана) (Germany (united), 17, 95, 101, 109, 111, 113, 129, 136, 145, 150, 157, 158, 161, 167—168, 171, 180, 181, 190—192, 195—197, 198, 203; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 74—75, 76, 78, 166, 167—168; ставлення до розширення ЄС (attitude towards EU enlargement), 96—97, 99, 117, 120, 124, 125, 132, 136, 137, 168, 171, 175, 176; і суперечка навколо дамби в Габчиково (and Gabčíkovo dam dispute), 155, 157; пропозиції про структуровані відносини (proposals for structured relationship), 130—131, 169. *Див. також* Німецька Демократична Республіка, об'єднання Німеччини, Західна Німеччина
- об'єднання Німеччини (German unification), 59, 89—93, 94, 95, 175, 177
- Олсон Менкур (Olson, Mancur), 25
- Організація безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ) (Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), 161, 162
- Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЄСР) (Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), 35, 74
- Ордонез Франциско Фернандес (Ordóñez, Francisco Fernandes), 55
- Ортолі, Франсуа (Ortoli, Francois), 40
- Пакт про стабільність (Pact for Stability), 141, 144, 147, 148, 149, 153, 167, 172, 175; завершальна конференція (concluding conference), 161; переговори (negotiations), 160—162; відкриття конференції (opening conference), 160; пропозиції (proposals for), 121, 158—161; результати (results of), 161—162
- партнерство заради вступу (Accession Partnerships), 136, 186
- передвступна стратегія (pre-accession strategy), 78, 79, 84, 108, 125—127, 130, 135, 136, 149, 170, 171, 175. *Див. також* партнерство заради вступу, структуровані відносини
- Південно-Східна Європа (south-eastern Europe), 201
- Піндер Джон (Pinder, John), 40
- Пінейро Жоао де Деус (Pinheiro, Joao de Deus), 150
- полеміка з приводу газопроводу (gas pipeline dispute), 48—50
- полеміка між прихильниками розширення і прихильниками поглиблення (widening vs. deepening debate), 89, 93, 94—97, 107, 108, 112, 113—114. *Див. також* кон-

- центричні кола, розширення Європейського Союзу
- політика близькості (proximity policy), 203. *Див. також* «ширша Європа»
- політика на масштабах (politics of scale), 23, 57, 72, 88, 180
- політичний діалог (political dialogue), 16, 20, 54, 97—99, 105, 116—117, 118, 120, 121—122, 148, 173, 181; посилений (enhanced), 128—129, 130—131, 149, 154, 175—176, 184; з Вишеградською групою (with Visegrad group), 117, 119, 120, 148, 155—156, 169. *Див. також* ініціатива Андреата—Гурда, Європейська політична зона, структуровані відносини
- Політичний Комітет (Political Committee), 18, 39, 44, 53, 56
- польська криза 1981—1982 (Polish crisis (1981-2)), 20, 31, 41, 47—49
- Польща (Poland), 10, 11, 33, 37, 55, 70, 71, 72, 94, 96, 110, 113, 118, 123, 142, 148, 158, 160, 161, 168, 171, 178, 180, 185, 186, 191, 193, 196—197, 198, 199; допомога (aid to), 56—57, 70, 73, 75, 78, 81; борг (debt), 41, 66; Європейська угода з (Europe agreement with), 99—102; кредити (loans to), 84, 85; заявка на членство в Євросоюзі (European Union membership application), 124, 132, 135, 136, 171, 180; членство в НАТО (NATO membership), 133, 154, 203; політичний діалог з (political dialogue with), 54, 98—99, 117, 118—119; відносини із ЗЄС (relations with the WEU), 152—155; угода про торгівлю та співпрацю з (trade and cooperation agreement with), 55, 56, 58, 63, 66. *Див. також* Вишеградська група
- Португалія (Portugal), 41, 53, 94, 107, 113, 116, 117, 142, 180, 197, 198; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 76; і лібералізація торгівлі (and trade liberalization), 101, 172
- права людини (human rights), 44, 51, 56, 61, 68, 69, 77, 98, 99, 129, 140, 141, 143, 146, 161, 165, 171, 175; як умова членства в ЄС (as condition of EU membership), 117, 119, 122; положення про дотримання прав людини (human rights clause), 103—104, 142. *Див. також* висунення умов
- права меншин (minority rights), 104, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 158, 159, 160, 161—162, 171, 175; як умова членства в ЄС (as condition for EU membership), 122. *Див. також* висунення умов, Пакт про стабільність
- Прибалтійські республіки або держави (Baltic republics or states), 11, 75, 77, 133, 143—144, 151, 172, 199; включення в Пакт про стабільність (inclusion in Pact for Stability), 159, 160; включення в передступину стратегію (inclusion in pre-accession strategy), 126; відносини із ЗЄС (relations with the WEU), 152, 153, 154. *Див. також* Естонія, Латвія, Литва
- Прідгем Джеффі (Pridham, Geoffrey), 142—143, 186
- «Програма 2000» (*Agenda 2000*), 132, 133, 134—135, 161—162, 170, 171, 174
- Програма допомоги Групи двадцяти чотирьох (Г-24) (Group of 24 (G-24) aid programme), 74—78, 91, 98, 169—170, 179; координація Комісією (Commission's coordination of), 74—75; висунення умов (conditionality of), 75—76
- Проді Романо (Prodi, Romano), 201
- процес вступу (accession process), 185—186
- Патнем Роберт (Putnam, Robert), 24
- Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ) (Council of Mutual Economic Assistance (CMEA)), 11, 31—43, 45, 60—61, 65, 68, 147—148. *Див. також* спільна декларація СЕС—РЕВ
- Рада Екофін (Ecofin Council), 84, 85
- Рада Європи (Council of Europe), 141, 161, 162

- Рада із загальних питань (General Affairs Council). Див. Рада міністрів Європейського Союзу
- Рада країн Балтійського моря (РКБМ) (Council of Baltic Sea States (CBSS)), 151, 202
- Рада міністрів Європейського Союзу (Council of Ministers of the European Union), 15, 18, 19, 20, 25, 27, 169, 186, 190, 197, 198; рішення про розширення (decisions on enlargement), 120—121; рішення про допомогу Г-24 (decisions on G-24 aid), 74, 75, 77; рішення про об'єднання Німеччини (decisions on German unification), 92—93; рішення про надання кредитів країнам Східної Європи (decisions on loans to East European countries), 85; рішення про переговори щодо Європейських угод (decisions on negotiating Europe agreements), 99—104; рішення щодо Пакту про стабільність (decisions on the Pact for Stability), 158—160; рішення щодо ФАРЕ (decisions on PHARE), 78, 79, 80, 82—83; рішення про санкції стосовно польської кризи (decisions on sanctions over the Polish crisis), 47—48; рішення про санкції щодо радянського вторгнення в Афганістан (decisions on sanctions over the Soviet invasion of Afghanistan), 46; рішення про передвступну стратегію (decisions on the pre-accession strategy), 126; рішення про структуровані відносини (decisions on the structured relationship), 128—130; рішення щодо угод про торгівлю та співпрацю (decisions on the trade and cooperation agreements), 60, 64—70, 90; рішення про лібералізацію торгівлі (decisions on trade liberalization), 70, 71, 111; рішення про торгові відносини з країнами РЕВ (decisions on trade relations with CMEA countries), 34—36, 39, 41; зустрічі в Гімніху (Gymnich meetings), 18, 53, 55, 92; участь у політичному діалозі і структурова-
- них відносинах (participation in political dialogue and structured relationship), 105, 118—119, 128—131; головування (presidency), 15, 19, 42, 44, 47, 58, 86, 87, 92, 93, 114, 118, 129, 130, 137, 160, 161, 168—169, 190; реформи (reforms of), 119, 135. Див. також Рада Екофін
- Рада північноатлантичної співпраці (РПАС) (North Atlantic Cooperation Council (NACC)), 151, 152
- Рада причорноморської співпраці (Black Sea Cooperation Council), 151
- Радянський Союз (СРСР) (Soviet Union (USSR)), 32, 33, 38, 39, 42, 45, 53, 54, 56, 59, 61, 72, 77, 87, 96, 102, 138, 139, 147, 152, 178, 202; спроба державного перевороту (attempted coup d'etat), 101, 102; і НБСЕ (and the CSCE), 43—44; і об'єднання Німеччини (and German unification), 89—90; вторгнення в Афганістан (invasion of Afghanistan), 46; політичний діалог з (political dialogue with), 54; відносини з ЄЕС/ЕС (relations with EEC/EC), 38—39, 41—42; санкції у зв'язку з польською кризою (sanctions on over Polish crisis), 47—49; угода про торгівлю та співпрацю з (trade and cooperation agreement with), 62. Див. також Рада економічної взаємодопомоги, Росія, ТАСІС
- регіональна співпраця (regional cooperation), 61, 117, 127, 130, 136, 140, 147—151, 158, 160—161, 162, 163, 175. Див. також Центральноевропейська ініціатива, Рада причорноморської співпраці, Пакт про стабільність, Вишеградська група
- Редмонд Джон (Redmond, John), 116
- режим (країни/нації) найбільшого сприяння (РНС) (Most Favoured Nation status (MFN)), 34, 62
- Рижков Микола (Ryzkhov, Nikolai), 42
- Римська угода (Rome Treaty), 15, 16, 33, 42, 74, 94
- розрив між можливостями й очікуван-

- нями (capability-expectations gap), 183
- розширення (enlargement). *Див.* розширення Європейського Союзу
- розширення Європейського Союзу (European Union enlargement), 93, 150, 157, 165, 166—167, 169, 171, 172, 179, 183—184; ставлення країн — членів ЄС до (attitude of EU member states towards), 96—97, 132—134, 171—172, 174, 176—178; «великий вибух» розширення (“big bang” enlargement), 192—194, 199; проведення переговорів (conclusions of negotiations), 194; умови членства Копенгагенської Європейської Ради (Copenhagen European Council membership conditions), 117, 120, 121—122, 142—143, 144, 145, 162, 175, 176; полеміка про (debate on), 30, 89, 112—113, 117—123, 135—136, 137; східноєвропейські вимоги про членство (East European demands for membership), 68, 89, 94, 98, 99, 107, 108, 112—113, 118, 119, 120, 123, 166—167, 173, 174; включення Прибалтійських республік і Словенії в чергу на членство (inclusion of Baltic republics and Slovenia in membership queue), 126; включення мети членства в Європейські угоди (inclusion of membership objective in Europe agreements), 99, 104—105; початок переговорів про членство (opening of membership negotiations), 132, 134, 135, 136, 185—189; думки про заявки на членство (opinions on membership applications), 123—124, 132, 134, 149—150, 151, 162; як політичний інструмент (as policy instrument), 10—11, 16, 138—139, 165, 181, 183; проблеми, що виникають (problems posed by), 94—95, 113—114, 131, 132—137, 138, 143—144, 147, 153—154, 163, 166—167, 183—184; хід переговорів (progress of negotiations), 189—192; громадська підтримка (public support for), 179, 180. *Див. також* полеміка між прихильниками розширення і прихильниками поглиблення, Данія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Сполучене Королівство
- Росія (Russia), 22, 85, 112, 117, 124, 129, 130, 133, 139, 143—144, 145, 147, 151, 152, 153, 162, 178, 201—203; ставлення до схеми асоційованого партнерства ЗЄС (attitude towards WEU associate partnership scheme), 153; участь у Пакті про стабільність (participation in Pact for Stability), 161. *Див. також* Радянський Союз, ТАСІС
- Румель Рейнгардт (Rummel, Reinhardt), 141
- Румунія (Romania), 10, 11, 33, 37, 38, 50, 64, 71, 110, 112, 113, 143, 148, 158, 166, 168, 171, 178, 180, 186, 193—194, 198, 200; допомога (aid to), 76, 77, 78, 79, 81, 102; демократизація в (democratization in), 144, 145—146; Європейська угода з (Europe agreement with), 100, 102—104, 112, 127, 178; заявка на членство в Європейському Союзі (European Union membership application), 124, 145; угорська меншина (Hungarian minority), 68—69, 144, 145, 161, 162; кредити (loans to), 84, 85; і НАТО (and NATO), 133; політичний діалог з (political dialogue with), 117, 118; відносини з Угорщиною (relations with Hungary), 145, 149, 158—159, 162; відносини із ЗЄС (relations with WEU), 151—153; угоди про торгівлю та співпрацю з (trade and cooperation agreement with), 42, 56, 63, 68, 70. *Див. також* Пакт про стабільність
- Рюге Фолкер (Ruhe, Volker), 115
- Сантер Жак (Santer, Jacques), 19, 170
- Світовий банк (World Bank), 74, 75, 76, 86, 87
- Сендгольц Вейн (Sandholtz, Wayne), 25

- Сербія (Serbia), 187
- Сичов В'ячеслав (Sychoy, Vyacheslav), 41, 42
- сільськогосподарські продукти (agricultural products), 63, 68, 71, 126, 201; угоди з країнами — членами РЕВ (agreements with СМЕА member states), 37; положення Європейських угод (provisions in Europe agreements), 99, 100, 101, 104, 106, 112, 172; положення угод про торгівлю та співпрацю (provisions in trade and cooperation agreements), 62, 65, 66
- Словаччина (Slovakia), 10, 11, 110, 113, 166, 168, 180, 185, 186, 191, 193, 198; допомога (aid to), 81; демократизація в (democratization in), 144—145, 163; Європейська угода з (Europe agreement with), 100, 102, 104, 150; заявка на членство в Європейському Союзі (European Union membership application), 124, 144; суперечка навколо дамби в Габчиково (Gabčíkovo dam dispute), 154—157; угорська меншина (Hungarian minority), 144, 161; кредити (loans to), 84, 85, 86; політичний діалог з (political dialogue with), 119; проблеми демократизації в (problems of democratization in), 144—145, 163; відносини з Угорщиною (relations with Hungary), 140—141, 144—145, 149, 154—157, 161. *Див. також* Пакт про стабільність, Вишеградська група
- Словенія (Slovenia), 10, 11, 81, 84, 113, 126, 148, 180, 185, 186, 190—191, 193, 198; заявка на членство в Європейському Союзі (European Union membership application), 124, 133, 135, 136; і Пакт про стабільність (and Pact for Stability), 159, 160; відносини з Італією (relations with Italy), 133, 159, 171
- Сміт Майкл (Smith, Michael), 12
- Сміт Майкл Е. (Smith, Michael E.), 28
- Співдружність Незалежних Держав (СНД) (Commonwealth of Independent States (CIS)), 78, 141. *Див. також* Росія, Радянський Союз, ТАСІС
- співчутлива взаємозалежність (empathetic interdependence), 23—24, 25, 173, 182
- спільна декларація ЄЕС—РЕВ (ЕЕС—СМЕА joint declaration), 41—42, 50, 52, 53, 60, 62, 65, 69, 90, 178—179. *Див. також* Рада економічної взаємодопомоги
- Спільна європейська безпекова та оборонна політика (СЄБОП) (Common European Security and Defence Policy (CESDP), 203
- Спільна зовнішня і безпекова політика (СЗБП) (Common Foreign and Security Policy (CFSP), 13, 14, 23, 24, 27, 29, 117, 140, 157, 162, 190; роль Комісії в (Commission's role in), 18—19, 177; процедури ухвалення рішень (decision-making procedures), 17—21, 134; розширений політичний діалог (enhanced political dialogue), 128—129, 131, 149, 153, 183, 202; спільні дії (joint actions), 19—20, 118, 149, 159, 160; Пакт про стабільність (Pact for Stability), 158—162; структуровані відносини (structured relationship), 122; відділ СЗБП (CFSP unit). *Див. також* Європейська політична співпраця
- Спільна сільськогосподарська політика (ССП) (Common Agricultural Policy (CAP), 29, 37, 95, 113, 115, 132, 195—196; «Програма 2000», пропозиції про реформування (Agenda 2000 proposals for reform of), 135, 136, 137
- Спільна торговельна політика (СТП) (Common Commercial Policy (CCP), 15, 16, 33—34, 35—36, 43
- Сполучене Королівство (United Kingdom), 42, 53, 54, 55, 66, 70, 82, 90, 115—116, 119, 136, 143, 151, 167, 168, 180, 181, 195—196, 198; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 76, 146; ініціатива Андреата—Гурда (Andreatta-Hurd initiative), 128—129, 174; ставлення до розширення ЄС

- (attitude towards EU enlargement), 96, 101, 117, 119, 120, 124, 125, 137, 158, 168, 176; і Європейський банк реконструкції і розвитку (and the European Bank for Reconstruction and Development), 86, 87; і полеміка з приводу газопроводу (and the gas pipeline dispute), 47, 49; і політичний діалог (and political dialogue), 117—118, 169; і лібералізація торгівлі (and trade liberalization), 101—102, 111
- Сполучені Штати (United States), 20, 22, 42, 43, 76, 87, 90, 105, 133, 139, 141, 159, 178, 179, 193, 203; ставлення до торгівлі з Радянським блоком (attitude towards trade with Soviet bloc), 32, 45—46, 72, 164; полеміка з приводу газопроводу (gas pipeline dispute), 48—50; підтримка рішення Великої сімки про надання допомоги Польщі та Угорщині (support for G-7 decision on aid to Poland and Hungary), 73, 179. *Див. також* Координаційний комітет багатостороннього контролю над експортом СРСР (USSR). *Див.* Радянський Союз
- сталь (steel), 32, 36, 71, 85, 172; положення в Європейських угодах (provisions in Europe agreements), 99, 100, 102, 104, 106, 112; положення в угодах про торгівлю та співпрацю (provisions in trade and cooperation agreements), 62
- стиль розв'язання проблем при ухваленні рішень (problem-solving style of decision-making), 23—24, 27, 29, 173, 182—183, 184
- структурні фонди (structural funds), 95, 113, 115, 135—136, 137, 190, 195, 200
- структуровані відносини (structured relationship), 128—129, 131, 136—137, 140, 143, 149, 151, 169, 173, 175, 178; створення (establishment of), 122—123, 131; пропозиції (proposals for), 126, 130, 131. *Див. також* ініціатива Андреата—Гурда, Європейська політична зона, політичний діалог, передвступна стратегія
- Сухоцька Ганна (Suchocka, Hanna), 120
- Східна Німеччина (East Germany). *Див.* Німецька Демократична Республіка
- Сьюрсен, Гелен (Sjursen, Helene), 188
- TACIS (TACIS), 78, 151
- Тейлор Пол (Taylor, Paul), 23
- текстиль (textiles), 36, 37, 63, 71, 107, 172; положення в Європейських угодах (provisions in Europe agreements), 99, 100, 101—102, 104, 106, 112; положення в угодах про торгівлю та співпрацю (provisions in trade and cooperation agreements), 62
- Тетчер Маргарет (Thatcher, Margaret), 91
- Тіндемманс Лео (Tindemans, Leo), 52, 54
- торг як стиль ведення переговорів при ухваленні рішень (bargaining style of decision-making), 22, 23, 29, 137, 173, 183—184. *Див. також* міжурядовість
- Трансєвропейська схема взаємообмінів для університетської освіти (Темпус) (Trans-European mobility scheme for university studies (Tempus)), 80
- тройка (troika), 19, 77, 114, 117, 119, 120, 122, 128, 129, 144, 149, 152, 161
- Туреччина (Turkey), 76, 97, 112, 127, 134, 160, 187, 189, 193, 200
- Угода в Ніцці (Nice Treaty), 187, 192
- Угода про вступ (Accession Treaty), 194, 203
- угоди про асоційоване членство (association agreements), 11, 15, 16, 30, 59—60, 67, 71, 89, 91, 112—113; пропозиції про (proposals for), 96—97, 98—99. *Див. також* Європейські угоди, окремі східноєвропейські країни
- угоди про торгівлю та співпрацю (trade and cooperation agree-

- ments), 16, 30, 43, 50, 52, 55—56, 58, 60—70, 63, 71, 72, 90, 98, 147. *Див. також окремі східноєвропейські країни*
- Угорщина (Hungary), 10, 11, 33, 37, 42, 55, 71, 72, 94, 96, 110, 113, 142, 148, 159, 162, 168, 171, 178, 180, 185, 186, 191, 193, 198; допомога (aid to), 56—57, 70—71, 73, 78, 81; Європейська угода з (Europe agreement with), 99—102, 106; заявка на членство в Європейському Союзі (European Union membership application), 123, 124, 135, 136, 145, 170, 171, 180; проблема дамби в Габчикуво (Gabčíkovo dam dispute), 154—157; кредити (loans to), 59, 84, 85; членство в НАТО (NATO membership), 133, 145, 154, 203; політичний діалог з (political dialogue with), 54, 98—99, 117, 118; відносини з Румунією (relations with Romania), 144, 145, 162; відносини із Словаччиною (relations with Slovakia), 140—141, 144—145, 154—157, 161; відносини із ЗЕС (relations with the WEU), 151—153; угода про торгівлю та співпрацю з (trade and cooperation agreement with), 42, 63, 64, 65, 66, 67. *Див. також права меншин, Пакт про стабільність, Вишеградська група*
- узгодженість (consistency), 13, 53, 54—55, 58, 103, 115, 164, 169, 177
- Україна (Ukraine), 85, 127, 129, 160, 161, 200—203
- уявна логіка (self-styled logic), 28, 30, 175, 182
- Фаддєєв Микола (Faddejev, Nicolai), 38, 40
- ФАРЕ (PHARE), 75—84, 90, 95, 98, 107, 126, 127, 135, 140, 166, 169, 171, 172, 175, 179; цілі (aims of), 77—78; бюджет (budget), 78; критика (criticisms of), 80; програма демократії (democracy programme), 82, 84, 146; створення (establishment of), 77; робота (operation of), 78—79; підтримка регіональної співпраці (support for regional cooperation), 80, 148, 151, 161
- Фергайген Гюнтер (Verheugen, Gunter), 187, 191, 193
- Ф'єрке, К. М. (Fierke, K. M.), 188
- Фінляндія (Finland), 151, 180, 198; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 75, 76
- Франція (France), 34, 35, 42, 45, 53, 54, 56, 57, 58, 66, 68, 70, 73, 90, 91, 118, 133, 143, 145, 167, 168, 171, 180, 181, 191—193, 195—196, 198, 203—204; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 76; ставлення до розширення ЄС (attitude towards EU enlargement), 95, 97, 113, 117, 121, 125, 132, 135, 169, 172, 175, 193; ставлення до структурованих відносин (attitude towards structured relationship), 129, 130; і НБСЄ (and the CSCE), 43, 44; і полеміка з приводу газопроводу (and the gas pipeline dispute), 49—50; і об'єднання Німеччини (and German unification), 91; і Пакт про стабільність (and the Pact for Stability), 121, 158—162, 172; пропозиції про Європейський банк реконструкції і розвитку (proposals for European Bank for Reconstruction and Development), 59, 86—87; пропозиції про Європейську Конференцію (proposals for European Conference), 134; пропозиції про статус асоційованого партнерства в ЗЕС (proposals for WEU associate partnership status), 153; і лібералізація торгівлі (and trade liberalization), 101, 102, 111—112
- холодна війна (Cold War), 11, 31, 32, 36, 38, 50, 51, 52, 60, 94, 138, 143, 164, 177—178
- Хорватія (Croatia), 202

- Центральноєвропейська ініціатива (Central European Initiative), 150—151, 202
- Центральноєвропейська угода про вільну торгівлю (СЕФТА) (Central European Free Trade Agreement (CEFTA), 148. *Див. також* Вишеградська група
- часткове членство (partial membership), 115, 122, 134
- Чаушеску Ніколає (Ceausescu, Nicolae), 69
- Чеська Республіка (Czech Republic), 10, 11, 110, 113, 119, 148, 158, 161, 168, 171, 180, 185, 186, 190—191, 193, 198; допомога (aid to), 81; Європейська угода з (Europe agreement with), 100, 102, 103, 150; заявка про членство в Європейському Союзі (European Union membership application), 124, 135, 136, 171, 180; членство в НАТО (NATO membership), 133, 154, 204; політичний діалог з (political dialogue with), 119; відносини із ЗЄС (relations with the WEU), 153—154. *Див. також* Чехословаччина, Вишеградська група
- Чехословаччина (ЧСФР) (Czechoslovakia (CSFR)), 11, 33, 37, 40, 71, 94, 110, 148; допомога (aid to), 76, 78, 81; розділення (division of), 144, 150; Європейська угода з (Europe agreement with), 99—102, 106; і суперечка навколо да-мби в Габчикуво (and Gabčíkovo dam dispute), 154—157; кредити (loans to), 84, 85; політичний діалог з (political dialogue with), 98—99, 117, 118—119, 120; відносини із ЗЄС (relations with the WEU), 151; угода про торгівлю та співпрацю з (trade and cooperation agreement with), 42, 63, 66—67. *Див. також* Чеська Республіка, Словаччина, Вишеградська група
- Швеція (Sweden), 136, 151, 171, 180, 198; допомога Східній Європі (aid to Eastern Europe), 75, 76
- шенгенські правила (Schengen rules), 201—202
- Шимельфеніг Франк (Schimmelfenig, Frank), 188
- Ширак Жак (Chirac, Jacques), 132, 169, 203
- «ширша Європа» ('wider Europe'), 201—204
- Шреєр, Міхаель (Schreyer, Michael), 193
- Югославія (Yugoslavia), 38, 50, 76, 77, 78, 81, 150, 178; війна в (war in), 24, 109, 112, 117, 121, 130, 138, 142, 158, 162
- ядро Європи (hard-core Europe), 116, 125

Зміст

Передмова	5
Передмова до другого видання	7
Список скорочень	8
1. Концептуалізація зовнішньополітичного курсу Європейського Союзу	10
1.1. Деякі визначення	11
1.2. Спільнота і ЄПС/СЗБП	14
1.3. Різні теорії, різні відповіді	21
1.4. Структура книжки	30
2. Відносини Спільноти зі Східною Європою до 1988 року	31
2.1. Відносини Спільноти з РЕВ та її країнами-членами	32
2.1.1. До спільної торговельної політики	33
2.1.2. Відносини Спільноти з окремими країнами РЕВ	36
2.1.3. Відносини між ЄЕС і РЕВ	38
2.2. ЄПС, Європейська Спільнота та НБСЄ	43
2.3. Торгівля і безпека	46
2.3.1. Польська криза	47
Висновки	50
3. Розробка спільного зовнішньополітичного курсу стосовно Східної Європи, 1988—1989 роки	51
3.1. Поворот Спільноти до Остполітики (східної політики)	52
3.2. Угоди про торгівлю та співпрацю	60
3.2.1. Положення угод	62
3.2.2. Висунення умов на практиці	64
3.2.3. Подальші торгові поступки	70
Висновки	72
4. Допомога	73
4.1. Роль Комісії в координуванні програми допомоги Групи двадцяти чотирьох	73
4.2. ФАРЕ	77
4.3. Кредити	84
4.4. Роль Спільноти у створенні ЄБРР	86
Висновки	88
5. Асоційоване членство	89
5.1. Вхідження Східної Німеччини в Спільноту	89
5.1.1. Політика Спільноти стосовно Східної Німеччини	90
5.1.2. Розширення Спільноти	91

5.2. Розширення проти поглиблення: раунд перший	94
5.3. Європейські угоди	97
5.3.1. Розробка концепції асоційованого членства	97
5.3.2. Переговори про Європейські угоди	99
5.3.3. Зміст Європейських угод	104
Висновки	107
6. Інтеграція	108
6.1. На шляху до Копенгагенської Ради	108
6.1.1. Поліпшення доступу до ринку	109
6.1.2. Розширення проти поглиблення: другий раунд	112
6.2. Підготовка до прийняття в члени	123
6.2.1. Передвступна стратегія	125
6.2.2. Консолідація структурованих відносин	128
6.3. Хто приєднується першим?	132
Висновки	137
7. Запобігання конфліктам	138
7.1. Загрози безпеці у Східній Європі	139
7.2. Реакція Союзу на внутрішні загрози	141
7.2.1. Висунення умов	142
7.2.2. Допомога процесу демократизації	146
7.3. Реакція Союзу на зовнішні загрози	147
7.3.1. Стимулювання регіональної співпраці	147
7.3.2. Відносини ЗЄС зі Східною Європою	151
7.3.3. Посередництво у спорі з приводу дамби в Габчиково ...	154
7.3.4. Пакт про стабільність	158
Висновки	163
8. Пояснення принципів творення зовнішньополітичного курсу стосовно Східної Європи	164
8.1. Хто були головними дійовими особами?	167
8.2. Як досягалися рішення?	171
8.3. Якою була політика: стратегічною чи поетапною?	173
8.4. Роль зовнішніх і внутрішніх чинників	177
8.5. Теоретичні наслідки	182
8.6. Яке майбутнє творення зовнішньої політики ЄС?	183
9. Розширення	185
9.1. Від Люксембурзької до Копенгагенської Ради	185
9.1.1. Розширення переговорів про членство	185
9.1.2. Хід переговорів	189
9.1.3. «Великий вибух» розширення?	192
9.2. Підготовка ЄС до розширення	195
9.2.1. Фінансова й політична реформи	195
9.2.2. Інституціональні реформи	197
9.3. Розширення, Європейський Союз і світ	199
9.3.1. Відносини з сусідами	199
9.3.2. Вплив розширення на зовнішню політику ЄС	202
Висновки	204
Примітки	205
Бібліографія	274
Показчик	290

Наукове видання

СМІТ Карен Е.

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ:
ТВОРЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
на прикладі Східної Європи**

Переклад з англійської С. І. Фатія

Науковий редактор *В. В. Гринько*
Редактор *В. К. Горбатюк*
Відповідальний редактор *А. Б. Покори*

Укр. видання 20.01.2016. Формат 140х210. Папір офсет. Свідоцтво Національного
Держ. експ. зн. ц. України № 10.9.066.114.4 від 20.01.2016 рр.

Видавничий діляк «Східний Європа»
Українська міжбанківська асоціація банків
Українська міжбанківська асоціація банків
Українська міжбанківська асоціація банків
Українська міжбанківська асоціація банків

«Сміт провела дуже корисний і глибокий аналіз політики Європейського Союзу стосовно Східної Європи з кінця 1980-х років.

...Робота Сміт особливо яскраво ілюструє, як мета політики ЄС змінювалася з часом і як еволюціонували інструменти політики та як це відображалось в перегляді політики».

— **Ричард Р. Вітмен**, *Political Studies*

«...безцінний внесок у дану сферу».

— **Джекоб С. Орґаард**, *Millennium*

«...всеохоплююча монографія. ...Я б наполегливо рекомендував її як настільний довідник з історії бюрократії політикам і тим, хто напряду пов'язаний із цими питаннями. Вона також буде корисна студентам і всім, кого цікавлять питання зовнішньої політики ЄС. Ясний стиль викладання та об'єктивний підхід найвищою мірою відповідає цій меті».

— **Мітчел А. Оренстайн**, *International Studies Review*

У книзі «Європейський Союз: творення зовнішньої політики» стверджується, що існувала спільна зовнішня політика Європейського Союзу стосовно шести країн Східної Європи — Болгарії, Чеської Республіки, Угорщини, Польщі, Румунії, Словаччини — і проводиться аналіз того, чому ЄС проводив цю політику. Завдання політики ЄС полягає в підтримці перехідного процесу в країнах Східної Європи для забезпечення безпеки і стабільності. Найважливішим інструментом, що використовувався ЄС для виконання цього завдання, була перспектива розширення. Це видання буде корисним інструментом у розумінні подальшого розширення Європейського Союзу.

Карен Е. Сміт — старший викладач кафедри міжнародних відносин Лондонського інституту економіки та політології. Вона була стипендіатом фонду Жана Монне в Європейському університеті у Флоренції, Італія.

